

URBANI IZZIV

STROKOVNA
IZDAJA

2021/13

ISSN: 2232-481X

Urbani izziv, strokovna izdaja, 2021, številka 13

ISSN

Tiskana izdaja: 2232-481X

UDK/COBISS-ID

UDK/: 71/72

COBISS.SI-ID: 16588546

Izdajatelj

Urbanistični inštitut Republike Slovenije

Odgovorni urednik

Igor Bizjak

Glavni urednik

Boštjan Kerbler

Uredniški odbor

Boštjan Cotič, Barbara Mušič in Ina Šuklje Erjavec (Urbanistični inštitut Republike Slovenije), Lilijana Jankovič Grobelšek (Mestna občina Ljubljana), Jelka Hudoklin (Acer Novo mesto d. o. o.), Aleš Mlakar (Prostorsko načrtovanje Aleš Mlakar s. p.), Aša Rogelj (Ministrstvo za okolje in prostor), Maja Brusnjak Hrastar (Mestna občina Ljubljana)

Redakcija

Boštjan Kerbler

Zasnova naslovnice

Igor Bizjak

Fotografije na naslovnici

Jernej Červek, David Klepej, Manca Plazar, Ina Šuklje Erjavec idr.

Prelom in računalniško oblikovanje

Demat d. o. o.

Tisk

Demat d. o. o.

Naklada

1.000 izvodov

Cena izvoda posebne izdaje

5 € (stroški poštnine niso všteti v ceno)

Namen

Strokovne izdaje revije *Urbani izziv* so namenjene strokovni obravnavi načrtovanja prostora v Sloveniji. Namen je:

- omogočiti najširšemu krogu domačih strokovnjakov objavo strokovnih prispevkov o različnih temah na področju prostorskega načrtovanja,
- objaviti strokovno vsebino, ki je pomembna za stroko v Sloveniji,
- objaviti vsebino, ki služi kot strokovna pomoč vsem akterjem, ki sodelujejo v različnih procesih oz. aktivnostih prostorskega načrtovanja na vseh ravneh odločanja (lokalni, občinski, regionalni in državni).

Pogostnost izhajanja

Strokovna izdaja revije *Urbani izziv* izide enkrat na leto, predvidoma septembra. Pogoji za izdajo sta zadostno število prispevkov in zagotovljena finančna sredstva.

Sestav in jezik

V strokovnih izdajah revije *Urbani izziv* so objavljeni:

- strokovni članki (COBISS oznaka 1.04);
- drugi prispevki, ki so povezani s prostorskim načrtovanjem v Sloveniji (na primer predstavitev projektov/nalog/metod in tehnik, poročila, intervjuji, pisma, odzivi, pobude, mnenja itd.);
- komercialni oglasi.

Vse vsebine v strokovnih izdajah revije *Urbani izziv* so objavljene v slovenskem jeziku.

Priprava prispevkov

Za strokovno izdajo revije *Urbani izziv* ne veljajo enaka navodila za pripravo prispevkov kot za redne številke, ampak poenostavljena. Dostopna so na spletni strani revije. Strokovni članki naj obsegajo do 30.000 znakov s presledki, drugi prispevki pa do 8.000 znakov s presledki.

Oddaja prispevkov in avtorske pravice

Prispevke v uredništvu sprejemamo preko celega leta. Oddani morajo biti na elektronski naslov uredništva strokovne izdaje. Avtorji morajo jasno navesti, da želijo oddane prispevke objaviti v strokovni izdaji revije *Urbani izziv*.

Ob oddaji prispevkov se morajo avtorji seznaniti z avtorskimi pravicami, ki so objavljene na spletni strani revije *Urbani izziv*. Z oddajo prispevkov namreč avtomatično potrjujejo, da se z navedenimi avtorskimi pravicami strinjajo. Za vsebino prispevkov so v celoti odgovorni avtorji.

Recenziranje, vključenost v podatkovne zbirke in financiranje

Prispevki, objavljeni v strokovnih izdajah revije *Urbani izziv*, niso recenzirani. Vključeni so v slovensko podatkovno zbirko COBISS. Na spletni strani revije *Urbani izziv* so polna besedila prispevkov strokovne izdaje objavljena s polletnim zamikom. Revija je vpisana v razvid medijev, ki ga vodi pristojno ministrstvo, pod zaporedno številko 595. Strokovne izdaje revije *Urbani izziv* so v celoti financirane iz sredstev izdajatelja, naročnin in komercialnih oglasov.

Naročanje

Za naročnino na revijo je treba izpolniti naročilnico, ki je dostopna na spletni strani revije in jo je treba poslati na elektronski naslov uredništva. Naročniki strokovnih izdaj prejmejo račun za plačilo naročnine ob izidu strokovne izdaje revije. Naročniki rednih številke revije *Urbani izziv* prejmejo izvod strokovne izdaje **brezplačno**.

Naslov uredništva

Urbanistični inštitut Republike Slovenije
Urbani izziv – uredništvo strokovne izdaje
Trnovski pristan 2
1000 Ljubljana, Slovenija
Telefon: 01 420 13 10
Fax: 01 420 13 30
E-pošta: urbani.izziv-strokovni@uirs.si
Spletna stran: <http://urbani-izziv.uirs.si>

Kazalo

Uvodnik

Boštjan KERBLER	3
Revija <i>Urbani izziv</i> , strokovna izdaja 2021, številka 13	

32. Sedlarjevo srečanje

Alma ZAVODNIK LAMOVŠEK	6
Uvodni nagovor dr. Alme Zavodnik Lamovšek, predsednice Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije	
Georgi BANGIEV	7
Pozdravni nagovor gospoda Georgia Bangieva, generalnega direktorja Direktorata za prostor, graditev in stanovanja	
Miran GAJŠEK	8
Pozdravni nagovor mag. Mirana Gajška, vodje Oddelka za urejanje prostora Mestne občine Ljubljana	
Igor BIZJAK	10
Pozdravni nagovor dr. Igorja Bizjaka, direktorja Urbanističnega inštituta Republike Slovenije	
Andrej POGAČNIK	12
Predavanje prof. dr. Andreja Pogačnika z naslovom <i>Nova doktrina prostorskega načrtovanja in urbanizma, kot jo terjajo pandemije</i>	
Kerri FARNSWORTH	19
Po pandemiji covid-19 – priprava na novo »normalnost«	
Manca PLAZAR	33
Vloga in možnost organiziranosti stanovanjskih sosesk pri obvladovanju pandemije	
Naja MAROT, David KLEPEJ, Irena OGRAJENŠEK, Nina STUBIČAR, Manca KROŠELJ, Uroš HORVAT	41
Izzivi mestnega turizma v času pandemije na primeru Mestne občine Ljubljana	
Mojca ŠAŠEK DIVJAK	53
Urbanistično načrtovanje v okviru regionalnega mesta – po koronakrizi	
Oskar CAFUTA	63
Izziv gospodarsko-poslovnih con in njihova prihodnost po pandemiji	
Jernej ČERVEK, Alenka FIKFAK	72
Urbana reciklaža kot odgovor na sodobne probleme mest – primer Murska Sobota	
Borut PEGAN ŽVOKELJ, Igor BIZJAK, Matej HAŠAJ	84
Vpliv digitalizacije na upravljanje prostora	
Ina ŠUKLJE ERJAVEC, Jana KOZAMERNIK	96
Ven za zdravje – zelene površine v podporo javnemu zdravju	
Jana KOZAMERNIK, Ina ŠUKLJE ERJAVEC	109
Izzivi načrtovanja zunanjih ureditev za daljinske telesne dejavnosti	
Uroš LOBNIK	118
Razvojni potenciali suburbije (skozi prizmo pandemije)	
Andrej ŠMID	125
Slovenska suburbija – najvarnejše okolje med pandemijo	
Zaključne ugotovitve 32. Sedlarjevega srečanja urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije, z naslovom <i>Urbanistično načrtovanje skozi prizmo pandemije – izzivi in predlogi</i> , je potekalo v petek, 17. oktobra 2021 na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani	131

Strokovni članki

Richard SENDI, Igor BIZJAK, Tilen JURCA	133
Univerzalna metodologija za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi	
Igor BIZJAK	144
Mobilnost funkcionalno oviranih oseb v objektih pravosodnih organov	

Barbara ŽELEZNIK BIZJAK	151
Prilagoditev novega oskrbovanega stanovanja in prenova prostorov za dementne v domu za starejše	
Matjaž ŠTOLFA, Marijana KUNC, Boštjan AVER	158
Kmetijska zemljiška politika v Sloveniji med letoma 1973 in 1991	

Razmišljanja

Andrej CIUHA	167
Zgodbe o ploščadi	

Predstavitve in informacije

Alma ZAVODNIK LAMOVSŠEK	169
Prostorske razprave – sistemski pogled na spreminjanje prostorske zakonodaje	
Alma ZAVODNIK LAMOVSŠEK	172
32. Sedlarjevo srečanje urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije	
Ljubljana, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani, 17. september 2020	

Terminološki kotiček	174
-----------------------------------	-----

Oglasi

Priprava oglasov za strokovno izdajo revije <i>Urbani izziv</i>	177
---	-----

Revija *Urbani izziv*, strokovna izdaja 2021, številka 13

Že sedmo leto zapored so v jesenski izdaji strokovne številke revije *Urbani izziv* objavljeni prispevki, ki so bili predstavljeni na Sedlarjevem srečanju, ki ga organizira Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije. Tokratna tematika srečanja se je nanašala na prostorsko načrtovanje v času pandemije nove koronavirusne bolezni covid-19. Prispevki obravnavajo teme z vidika vpliva pandemije na kakovost bivanja ter razvoj urbanega in podeželskega prostora v času trajanja pandemije, vključujejo pa tudi razmišljanja o njenih vplivih na prihodnji prostorski razvoj. Poleg prispevkov s Sedlarjevega srečanja so v tokratni številki tudi druge objave, ki bodo lahko v pomoč vsem, ki sodelujejo pri različnih dejavnostih prostorskega načrtovanja na vseh ravneh odločanja (lokalni, občinski, regionalni in državni), pomembne pa bodo tudi v izobraževalnem procesu.

Še vedno velja vabilo k članstvu v uredniškem odboru strokovne izdaje. Če bi želeli sodelovati v njem, nam to sporočite. Naloga članov uredniškega odbora strokovne izdaje je, da nam pomagajo pri širjenju prepoznavnosti strokovne izdaje revije v Sloveniji, še posebej na regionalni, občinski in lokalni ravni.

Pri Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije se bomo še naprej trudili, da bo Slovenija tudi v prihodnje deležna *strokovnih urbanih izzivov*. Vsem soustvarjalcem (in bralcem) se v svojem imenu in imenu uredniškega odbora najlepše zahvaljujem za izkazano zaupanje.

Boštjan Kerbler

32. Sedlarjevo srečanje

Urbanistično načrtovanje skozi prizmo pandemije – izzivi in predlogi

32. Sedlarjevo srečanje je 17. oktobra 2021 potekalo na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani, obenem pa se je dogodek prenašal tudi prek spleta. Srečanje je organiziralo Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije. Predstavljeni so bili premisleki ter tudi konkretni projekti in raziskave, ki se odzivajo na probleme in posledice pandemije in iščejo rešitve za prihodnost.

Uvodni nagovor dr. Alme Zavodnik Lamovšek, predsednice Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije

Spoštovani gostje, spoštovane udeleženke in udeleženci letošnjega Sedlarjevega srečanja!

Za nami je zelo nenavadno in težko leto, ki je preseгло še tako dovršeno znanstveno fantastiko in si ga pred epidemijo covida-19 verjetno niti v najbujnejši domišljiji ne bi mogli predstavljati. Pa vendar smo tudi lani, tik pred zaprtjem javnega življenja v vsej državi, izvedli Sedlarjevo srečanje. Danes pa se veselimo, da smo lahko ponovno skupaj – sicer na hibridni način, kot se je v zadnjem letu uveljavil izraz za srečanja, ki deloma tečejo v živo, deloma na daljavo, pa vendar. Epidemija nas je tako skupaj z zdravstveno izkušnjo zelo hitro naučila oz. kar prisilila v množično uporabo digitalne tehnologije. Kar se je včeraj zdelo še nesprejemljivo ali nemogoče, je danes stvar običajne uporabe. Hkrati ugotavljamo, da so se začeli spreminjati tudi druge navade in vedenje, v družbenem in prostorskem smislu. Veliko ljudi je v času zaprtja ponovno odkrivalo pomen odprtih zelenih površin, pešdostopnost nekaterih storitev in prednost bivanja v samostojnih enodružinskih hišah.

Tema letošnjega Sedlarjevega srečanja so prav zato epidemija in izkušnje urbanističnih in prostorskih strokovnjakov, ki lahko s svojo ustvarjalno močjo pomagajo premagati trenutno zdravstveno, družbeno in gospodarsko krizo, ki se je pojavila predvsem v nekaterih panogah.

Čeprav je naša izkušnja, merjena v času, kratka, so spremembe globoko zarezale v dožemanje sveta, prostora, družbe, celo naših najbližjih ... Danes bomo tako spremljali 15 prispevkov, ki vsi obravnavajo epidemijo z vidika njenega poteka in spreminjanja rabe prostora, trenutnega položaja ter njenega vpliva na prihodnji razvoj in izvajanje dejavnosti v prostoru. Prispevke smo razdelili v tri vsebinske sklope. V prvem se avtorji sprašujejo o spreminjanju obstoječih prostorskih struktur, v drugem razmišljajo o prostorskih izzivih za varno in zdravo življenje v razmerah med epidemijo in po njej, v zadnjem sklopu pa je pozornost namenjena predvsem prostorskim potencialom za ponoven gospodarski razvoj.

V nadaljevanju predajam besedo našim uvodničarjem, posebni gostji iz Združenega kraljestva in avtorjem današnjih prispevkov. Vsem prisotnim v dvorani in tistim na daljavo pa želim prijetno druženje na 32. Sedlarjevem srečanju!

.....
Dr. Alma Zavodnik Lamovšek, predsednica Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije
Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: drustvo.dupps1@gmail.com

Pozdravni nagovor gospoda Georgija Bangieva, generalnega direktorja Direktorata za prostor, graditev in stanovanja

Spoštovani udeleženci in cenjeni organizatorji današnjega Sedlarjevega srečanja!

Ko ste spomladi izbrali temo današnjega srečanja Urbanistično načrtovanje skozi prizmo pandemije – izzivi in predlogi, smo vsi upali, da se bomo pogovarjali o pandemiji v preteklem času. Danes žal vidimo, da ni tako.

Če temu dodamo še podnebno krizo, največjo krizo, v kateri smo že, čeprav je morda nočemo in ne znamo sprejeti, imamo na dlani vsebine, s katerimi se morata že danes soočiti urejanje prostora in urbanizem.

Vsega tega se zavedamo tudi pri Ministrstvu za okolje in prostor in v Direktoratu za prostor, graditev in stanovanja. Naše dejavnosti že potekajo v okviru poudarjenih vsebin.

Javne površine, tako grajene kot zelene, v mestih in naseljih so tema, ki jo obravnavamo v predlogu strategije prostorskega razvoja Slovenije in Državnem prostorskem redu. Izdali smo priročnik Zeleni sistem v mestih in naseljih, kmalu bo izšel tudi priročnik Javne odprte grajene površine. Pomen vzpostavljanja in ohranjanja javnih površin v kontekstu zagotavljanja kakovostnega bivalnega okolja in blaženja posledic podnebnih sprememb obravnavamo tudi v predlogu ZUreP-3, tako z nekoliko spremenjeno definicijo kot z vključitvijo javnih površin med obvezne vsebine OPN.

Kot dve od ključnih ureditev v predlogu ZUreP-3, ki ga je junija sprejela vlada, septembra pa se s splošno razpravo začne zakonodajni postopek, želim poudariti vzpostavitev instrumentov, s katerimi bomo zgradili in okrepili medsektorsko sodelovanje pri načrtovanju prostorskih ureditev in povezavo celovite presoje vplivov na okolje s postopkom priprave prostorskih izvedbenih aktov.

Oblikovanje novih prostorskih in urbanističnih rešitev, tudi takih, ki jih danes še ne poznamo, uporaba že uveljavljenih orodij in novih, še neuporabljenih ali neznanih, so vsebine, s katerimi se bo lahko stroka na področju urejanja prostora in urbanizma zasedla v družbi kot pomemben akter oblikovanja rešitev, ki bodo obravnavale izpostavljena stanja. Novi pristopi bodo morali temeljiti na še večji povezanosti strokovnjakov različnih strok, veliko bolj na povezovanju različnih znanj in vedenj za iskanje in oblikovanje novih rešitev, na sodelovanju med strokovnjaki, uporabniki prostora in politiki. Prostorski načrtovalci in urbanisti bi morali pri tem najti svoje mesto, saj so iskanje in razumevanje različnih strokovnih pogledov na poudarjen problem, soočanje med pričakovanji o ohranjanju statusa quo ter željami in potrebami po spremembah, usklajevanje različnih interesov in iz tega izhajajoče oblikovanje rešitev bistveni deli modus operandi vašega dela.

Iz programa današnjega srečanja je razvidno, da ste se že soočili s številnimi vprašanji prostorskega načrtovanja in urbanizma, ki so postala jasnejša skozi prizmo pandemije, in veseli me, da jih boste danes delili z nami.

Želim vam uspešno delo!

.....
Georgi Bangiev, generalni direktor Direktorata za prostor, graditev in stanovanja
Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: georgi.bangiev@gov.si

Pozdravni nagovor mag. Mirana Gajška, vodje Oddelka za urejanje prostora Mestne občine Ljubljana

Spoštovane kolegice in kolegi, udeleženci že 32. Sedlarjevega srečanja, spoštovani gosti,

lepo vas pozdravljam v imenu župana MOL g. Zorana Jankovića. Posebej pozdravljam našo sedanjo predsednico Almo Zavodnik Lamovšek, tudi predhodni predsednici Mojco Šašek Divjak in Liljano Jankovič Grobelšek ter predhodna predsednika Igorja Cotiča in Petra Bassina. Prav ponosni smo lahko na dolgoletno delovanje svojega društva, sam sem vodil DUPPS od leta 1998 do leta 2009 in dobro vem, kako pomembna je kontinuiteta društvenega delovanja.

Mestna občina Ljubljana je po Ustavi Republike Slovenije glavno mesto države in ena izmed 11 mestnih občin, je tudi lokalna skupnost. V Ljubljani se zavedamo velike odgovornosti prostorskega in urbanističnega načrtovanja, prek statistične in razvojne Ljubljanske urbane regije seveda tudi regionalnega prostorskega načrtovanja. Prav Ljubljanska urbana regija, ena od ducat slovenskih uradnih regij za potrebe statistike RS in EU in za sedemletno regionalno programiranje, je ključni instrument za alokacije verjetno največje količine javnega denarja! Ko začnemo seštevati finančna sredstva novega Sklada EU za okrevanje in odpornost, Kohezijske politike 2021–2027 ter državne in občinske budžete, imamo urbanisti in prostorski načrtovalci pred sabo samo dve možnosti. Ali bo na primer dve stotnji prioriteten projektov Vlade RS izvedenih na način boljših ali slabših kompromisov v prostoru, okolju in družbi ali pa bomo končno poiskali in tudi našli nove kakovosti v prostoru skupaj s katalizatorskimi učinki gospodarske in socialne kohezije in ob upoštevanju strogih pogojev varstva okolja, seveda. Dajmo, zastavimo si vprašanje. Ali je tretja razvojna os, sestavljena iz ceste in železnice med Koroško, Savinjsko, Dolenjsko in Belo krajino ter regionalnih gospodarskih con eden izmed ključnih razvojnih projektov naše države in hkrati skladnejšega regionalnega razvoja Slovenije?

Mimogrede povedano, statistične in razvojne regije so popolnoma dovolj za regionalno programiranje in tudi načrtovanje. Pokrajin še nekaj časa ne bomo imeli, sploh pa jih ne potrebujemo zaradi vsaj treh razlogov. Prvič, poleg države in občin ne potrebujemo še dodatnega proračunskega uporabnika. Drugič, upoštevajoč vse makro-, mezo- in mikroregionalizme v Sloveniji in v sosednjih državah se bomo zelo težko dogovorili o primernem številu in pristojnostih pokrajin. Tretjič, kot država po tridesetih letih obstoja še zdaleč nismo dovolj zreli za uvedbo druge stopnje lokalne uprave in/ali decentralizirane državne uprave.

Na ljubljanski šoli za arhitekturo na Grabnu ter na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo, torej na interdisciplinarnem podiplomskem študiju prostorskega in urbanističnega planiranja, so nas profesorji, posebej omenjam Vladimirja Braca Mušiča in Andreja Pogačnika, naučili, da je po prelomnih dogodkih, kot so vojne, potresi požari, poplave, pandemije ... nujno in tudi mogoče storiti bistveno več kot v normalnih razmerah. Po velikem požaru (ang. *the great fire*) leta 1666 v Londonu sta Christopher Wren in John Evelyn na novo načrtovala urbanizem, po velikonočnem potresu leta 1895 je bil organiziran urbanistični (ne arhitekturni!) natečaj v Ljubljani ter Camilo Sitte in Max Fabiani sta pomembno vplivala na prihodnji prostorski razvoj glavnega mesta.

Življenje in delo po pandemiji ne bosta več taka kot prej, kultura in tehnika bivanja se spreminjata. Prav urbanisti in prostorski načrtovalci moramo natančno analizirati nove pogoje in usmeritve svoje stroke, akademske discipline, svoje dejavnosti. Delovati moramo na celotnem ozemlju in akvatoriju Republike Slovenije. Ne sme se nam več zgoditi huda napaka, do katere je prišlo pri že omenjeni tretji razvojni osi. Ker med Savinjsko dolino in Novim mestom trasa »še ni položena v prostor« oziroma se delo na DPN še ni začelo, imamo tretjo razvojno os na že tako preobremenjeni ljubljanski vzhodni avtocestni obvoznici. Pametnemu dosti!

Hvala za pozornost!

.....
Mag. Miran Gajšek, vodja Oddelka za urejanje prostora
Mestna občina Ljubljana, Oddelek za urejanje prostora, Ljubljana
E-pošta: miran.gajsek@ljubljana.si

Pozdravni nagovor dr. Igorja Bizjaka, direktorja Urbanističnega inštituta Republike Slovenije

Spoštovana predsednica, spoštovane kolegice in spoštovani kolegi!

Covid nas je vse presenetil na najrazličnejše načine. Na hitro smo se morali odzvati in prilagoditi. Delo od doma se je zdelo ponujena in dobra rešitev, vendar se je izkazalo za ne tako preprosto. Spoznali smo, da ima celodnevno preživljanje časa med domačimi zidovi tudi velike pomanjkljivosti. Nekateri bolj, drugi manj uspešno so lahko ločevali zasebno od poslovnega, službeni čas od zasebnega. Številni so pri delu in šolanju naleteli na resnične težave – od premajhnih stanovanj, neustrezne internetne povezave, premalo elektronskih naprav za vse v družini. Vsak družinski član je kar naenkrat potreboval svoj računalnik, tablico ali zmogljivejši telefon. Potreboval pa je tudi svojo sobo, če ni šlo drugače vsaj mizo in stol, kjer bi lahko v miru delal. Še večja težava je bilo pomanjkanje prostora in sobivanje ob poslušanju pouka, sestankih ipd.

In takoj se je pokazala velika pomanjkljivost naših stanovanj, na katero stroka sicer že dalj časa opozarja. Naša stanovanja so se izkazala za majhna, premajhna, z neustrezno razporeditvijo in neprimernimi prostori. Stroka že dolgo opozarja na nujno prevetritev zastarelih standardov, ki izvirajo iz časa socialistične enakostne poceni gradnje. Še vedno govorimo o dvosobnem stanovanju, ki ima dnevno sobo in eno spalnico, pri čimer zdaj dnevni prostori postajajo vedno večji, spalnice majhne. Vsakdo bi potreboval svojo spalnico. Seveda pa je tudi razumljivo, da vsakdo najde tako stanovanje, kot ga lahko kupi ali najame.

Na inštitutu smo že večkrat v okviru različnih posvetov in srečanj opozarjali pristojne, ministrstvo in strokovnjake, da so standardi na področju načrtovanja stanovanj zastareli in da jih je treba prenoviti. To velja tudi za gradnjo oskrbovanih stanovanj. Ampak kot je videti, se nič ne premika. Pridno gradimo in se trkamo po prsih z novogradnjami, z nadstandardnimi stanovanji, cene katerih segajo v nebo, pri gradnji za običajne državljane pa se zdi, da še vedno deluje prodaja po načelu, »ker jih je premalo, bo tako ali tako vse prodano«. Mar bo končno covid tisti streznetveni dejavnik, ki bo prepričal odgovorne, da se lotijo priprave novih standardov, ki bodo bolj humani in predvsem v oporo sodobni družbi. Take krize se lahko namreč pri marsičem izkažejo kot pozitivne – zbudijo nas iz zimskega spanja in nam natočijo čistega vina, postavijo nam zrcalo.

Covid pa je pokazal tudi, kaj taka kriza prinese na področju prostora in kaj pokaže urbanizmu. Virus nas je prisilil, da delamo od doma, da vzdržujemo varno razdaljo, da nosimo maske. Trgi in odprti javni prostori, pešcone in ulice so kar na lepem postali prazni, preveliki, ko smo ostajali doma, in priročno veliki za ohranjanje razdalje, ko smo šli v mesto. Rekreatijske površine in parki so se zapolnili, ker je bil to edini način, da si odpočijemo od celodnevnega bivanja med štirimi stenami in da smo lahko brez mask. Pobeg na rekreacijo v naravo je pomenil tudi odklop od virtualnega komuniciranja. Manj potovanj, poti v službo in javnega prevoza je zmanjšalo onesnaženost mest. Zrak je dokazano postal boljši, predvsem zaradi zmanjšanja prometa in ustavitve določenih vrst industrije. Virus je seveda vplival tudi na naše družbeno življenje, odtujenost, osamljenost starejših se je še povečala, številni so bili začasno brez dela in v veliki socialni stiski. Hkrati se je veliko ljudi začasno preselilo v svoje počitniške hiše ali stanovanja, nekateri so izkoristili luknje v odlokih in najeli celo

apartmaje v turističnih krajih, da so se lahko umaknili iz mest, ko smo bili ujeti v svojih občinah. To je nadpovprečno povečalo število prebivalcev v turističnih krajih, kar je imelo določene negativne vplive na storitvene zmogljivosti, preobremenjenost javnih površin in cest.

Nezanemarljive so tudi gospodarske posledice zaradi ustavitve javnega življenja, proizvodnje, storitev. Socialne stiske, ki so se pokazale pri izgubi služb, čakanju na delo in posledično manjši kupni moči so še dodatno pretresale našo družbo ter kazale na potencialno večanje neenakosti tudi pri dostopanju do dela in izobraževanja na daljavo. Pametna mesta po svetu so bila s svojo IKT-infrastrukturo in orodji pametnih mest (hitri internet, možnost dostave zdravil z letalniki, avtomatizirano spremljanje stanja odpadnih voda, nadziranje kakovosti okolja ipd.) vsekakor v prednosti in so lahko prve težave ob pandemiji pomagala omiliti ali vsaj pokazala nove smeri. Pri nas predvsem zunaj večjih mest zelo zaostajamo s hitrimi internetnimi povezavami, fleksibilnim prevozom in spremljanjem stanja okolja. Pri nas so pametna mesta žal še vedno v povojih. Sicer se je ročno spremljalo povečanje onesnaženosti odpadnih voda z virusom, vendar brez centralnega spremljanja oz. odzivanja.

Kaj pa urbana oblika mesta, gostota poselitve in povezava z večjo okuženostjo? Različne raziskave na tem področju niso 100-odstotno dokazale povezave med veliko gostoto poselitve in večjo stopnjo okuženosti, čeprav so v npr. Italiji ugotovili povečanje okuženosti na območjih z gostejšo poselitvijo. Zakaj ni večje povezave, je morda treba pripisati tudi temu, da so večja mesta bolje pripravljena in imajo več infrastrukture za hitrejši odziv na okužbe. Zanimivo pa je, da se je v nekaterih svetovnih metropolah izkazalo, da zaradi pomanjkanja zelenih površin in odprtih prostorov ni bilo mogoče zadostiti pogojem družbene distance in omogočiti rekreacije na prostem.

Če strnemo, je bilo ugotovljeno, da so nekatera podjetja trajno prešla na delo od doma in so svoje poslovne prostore preuredila tako, da imajo na voljo prostore za občasno prisotnost zaposlenih (proste mize z monitorji in tipkovnicami, zaposleni pa imajo službene prenosne računalnike). Če bo pandemija še nekaj časa med nami in se bo tak trend v podjetjih nadaljeval, se lahko vprašamo, kaj lahko stori urbanistična, arhitekturna stroka. Ali je morda treba razmišljati o načrtovanju ustreznih objektov, posameznih prostorov v domačem okolju – pisarn, ki si jih delijo različni uporabniki (ang. co-working), kjer imajo na voljo tiskalnike, videokonferenčne sisteme, hitri internet ipd. Blizu pa centralne dejavnosti, kot so trgovine, restavracije, različne storitve in seveda rekreacijske površine. Po možnosti vse na pešrazdalji ali v navezavi z javnim potniškim prometom, kar potrjuje nujnost načrtovanja in razvoja v smislu 15-minutnega mesta.

Ali to pomeni, da moramo na področju urbanizma začeti razmišljati drugače?

Hvala!

.....
Dr. Igor Bizjak, direktor
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: igor.bizjak@uir.si

Predavanje prof. dr. Andreja Pogačnika z naslovom *Nova doktrina prostorskega načrtovanja in urbanizma, kot jo terjajo pandemije*

Uvod

Usmeritve v urbanizmu in prostorskem načrtovanju se bodo zaradi te in bodočih pandemij korenito spremenile. Ali same po sebi kot posledica strahu, ogroženosti, svaril medicinske stroke ali – preprosto – zaradi delovanja trga. Ali kot ukrepanje naše stroke, ki pa bo počasno, obotavljivo, saj so nujne spremembe v mnogočem diametralno nasprotne dosedanji doktrini: zapiranje v okvire držav, regij in lokalnih skupnosti namesto globalizacije, delovnih in trajnih migracij; manjša mesta namesto megalopolisov; manj prostorov druženj, kot so trgi, ploščadi, velike kulturne in športne dvorane in več mikroprostorskih ureditev za zapiranje znotraj »mehurčkov« posameznikov, družin in skrajno omejenih skupin; manjše koncentracije gradnje po tlorisu in višini; manj dvigal in notranjih hodnikov ter več zunanjih stopnišč, odprtih hodnikov, balkonov in teras; manj javnega prometa in več osebnih avtomobilov, skuterjev, koles, skirojev in pešačenja; več lastne proizvodnje in teledistribucije hrane in manj velikih nakupovalnih središč; večja fleksibilnost javnih zgradb v smislu preureditve v več ločenih namembnosti in več manjših prostorov za nove bolnišnice, prostore za začasno nastanitev, oskrbo in nujne storitve; več domačega turizma in izletništva in manj mednarodnega turizma, še zlasti na druge celine; več sekundarnih bivališč oziroma vikendaštva in manj hotelskih silosov; večje izkoriščanje domačih virov energije, rudnin, lesa in manj zapiranja rudnikov ali prepovedovanja vodnih, nuklearnih ali vetrnih elektrarn. Nekontrahirana, eksplozivna rast človeške vrste in z njo povezana urbanizacija se bosta izkazali kot past in trajna pretnja.

Veliko gospodarsko nazadovanje in dolgovi, ko so si države izposojale fiktivni denar za preživetje in za prvo okrevanje, bodo terjali več gospodarsko profitabilnih dejavnosti, ki pa bodo lahko bolj posegale v naravne vire in okolje. Po drugi strani pa bomo pričali razmahu teledejavnosti, kot so delo, šolanje, nakupovanje, diagnostika in zdravljenje na domu, ter še večjemu pospešku razvoja znanosti na področjih biomedicine, robotike, umetne inteligence in digitalizacije na splošno.

V uvodu je naštetih le nekaj nujnih usmeritev. Spremenjeno doktrino v prostorskih vedah pa ovirata zlasti dva pojava. Prvi je psihološki, to je da ljudje radi in hitro pozabimo na nevarnost, ko ta mine. Tako ravnamo po poplavah, potresih, sušah, vročinskih valovih. Odzivi na tovrstne ujme so počasni, časovno zamaknjeni in manj obsežni od načrtovanih. Drugi se kaže že zdaj. Del stroke in javnosti namreč že na vrhuncih boja s pandemijo prave ukrepe zamenjuje z znanimi parolami o varstvu okolja, narave, politikami proti globalnemu segrevanju itd. Nihče nima nič proti navedenim usmeritvam, toda virusi ali odporne bakterije so nekaj drugega. Živijo v ljudeh, širijo se med ljudmi in ne v prosti naravi, neodvisno od onesnaženega zraka, hrupa, visokih temperatur, niso odvisni od biotske raznovrstnosti ali krajinske tipike. Tako kot teorije zarote, domneve o ustvarjanju virusov zaradi bogatenja farmacevtskih družb in zavajanje o političnem terorju bodo na račun javnih koristi odvrčale ljudi od pravega spopadanja s pandemijo.

Pandemije in njihove posledice

Svetovno znani virolog je pred leti izjavil, da so virusi največja pretnja človeški vrsti in da je borba z njimi morda zadnja za naše preživetje na Zemlji. K temu bi dodal še nevarnost s strani odpornih bakterij. Narava bo storila vse, kar lahko, da zajezi pretirano širjenje in staranje ljudi na tem planetu.

Naš svet se bo po tej pandemiji spremenil, s tem pa tudi urbanizem, prostorsko načrtovanje in arhitektura. Dokumente, kot so Evropska prostorska razvojna perspektiva, Nova atenska listina, deklaracije Habitata in podobne, bo treba napisati na novo. Ker bo del naše stroke sumničav in se obotavljal uvesti nujne spremembe, bo te narekoval trg. Ljudje bodo sami težili k drugačnim oblikam bivanja, dela, šolanja, nakupovanja, prevoza, športa, zabave in preživljanja prostega časa nasploh kot doslej, stroka pa bo marsikdaj in marsikje capljala za novo realnostjo. Nekateri že zdaj, med pandemijo, poskušajo speljati vodo na svoj mlin, češ, odgovor je v še več trajnosti, vzdržnosti, varstva narave in okolja. Na popolnoma novo, strahovito pretnjo se odzivajo s starimi, njim všečnimi in zanje profitabilnimi parolami. Nihče nima nič proti čistemu okolju, zeleni energetiki, biodiverziteti, zadrževanju dviga temperature, toda sedanja kriza nima nič skupnega z naštetim: virus se širi znotraj nas in med nami, ogrožajo nas globalizacija, demografska eksplozija, urbane koncentracije, javni promet, egoizem ali primitivnost posameznikov, množični protesti, migracije, medijsko aferastvo.

Še nadaljnje eksponentialno širjenje človeške vrste v deželah v razvoju, hkrati z življenjem v prenatrpanih megalopolisih, je glavna pretnja ob pandemijah. Velika mesta, medcelinske, meddržavne in regionalne migracije vseh vrst pomenijo past in hkrati možnost za hitro širjenje virusov. Zato morajo nekatere države bolj kot kadarkoli prej ukrepati za zmanjševanje rojstev, zlasti z izobraževanjem deklet. Države sveta se morajo v okviru WHO in OZN nasploh zavezati k takojšnjim, 24-urnim ukrepom zapiranja držav in regij ob pojavu novih patogenih organizmov, šele nato naj sledijo ukrepi v okviru raziskovanja, cepljenja, zdravljenja, zmanjševanja posledic. Mednarodni poleti, trajektne, železniške in avtobusne povezave ter čezmejni promet z osebnimi vozili morajo biti ustavljeni takoj, v trenutku.

Velikanski potenciali človeškega uma, ki so se v polpreteklem času osredotočili na prvi satelit, na prvo stopinjo na Luni, na mednarodno orbitalno postajo, na polet na Mars ipd., naj se preusmerijo v mikrokozmos, na raziskave človeštva proti virusom in odpornim bakterijam. Potreben je nov projekt Sputnik, Apollo ali Mars, nov boj človeškega genija za preživetje na tem planetu in ne na nekem drugem. Segali smo k zvezdam, v globine sovražnega vesolja in spregledali grozeče nevarnosti mikrokozmosa.

Pred učinkovito borbo z virusi obstaja tudi pretnja, znana iz psihologije množic: da po minuli nevarnosti ljudje kaj hitro pozabimo na nujne ukrepe, na primer po poplavih, potresih, zemeljskih plazovih, sušah, vročinskih valovih. Namesto da bi veliko sredstev, pretirane osebne svobode in udobja žrtvovali za ukrepe zmanjševanja tovrstnih nesreč, raje takoj sežemo po potrošništvu, zabavi in dvigu blaginje nasploh. Misleč, saj se bo naravna nesreča pojavila nekoč v prihodnosti, morda v času prihodnih generacij, mi pa želimo dobro živeti zdaj in tukaj.

Sedanja in prihodnje pandemije bodo povzročile velike gospodarske krize. Manj bo denarja za najnujnejše – za hrano, energijo, zdravstvo, osnovo izobraževanje, za najranljivejše in vračanje zdaj izposojenega virtualnega denarja. Zato se bodo morale države osredotočiti na uspešnost gospodarstva, na profitabilne gospodarske panoge, čim bolj izkoristiti domače vire vode, hrane, energije, rudnin, lesa. Tvegam si celo napovedovati »manj ekologije in več proizvodnje«, »manj prepovedovanja posegov v naravo in več intenzivnega kmetijstva, zanesljive oskrbe z vodo in energijo«, čeprav bodo javno vsi govorili drugače. Lokalne skupnosti, mejaši in civilne iniciative bi morali biti zdaj tolerantnejši do lokacij energetskega objekta, vodnih zadrževalnikov,

rudnikov, kamnolomov, peskokopov, objektov za reciklažo, kompostarn, sežigalnic – seveda ob ustreznih rentah ali odškodninah.

Nekatere človekove preokupacije se bodo spremenile. Televizijsko spremljanje športnih dogodkov iz naslanjača ne bo moglo nadomestiti množične histerije gledalcev na tribunah. Tekmovalni šport bo nazadoval, amaterski pa se bo krepil. Podobno se bo dogajalo kulturnim dogodkom, posnetim v praznih gledališčih, koncertnih ali opernih dvorinah, morda pa se bosta okrepila branje knjig in ljubiteljska kultura.

Preusmeritve k lokalnemu, manjšemu, razredčenemu in bolj zelenemu bodo omogočile telekomunikacije vseh vrst. Telenakupi, teledelo, šolanje na daljavo, telemedicinska diagnostika in terapija bodo spodrivali množične obiske velikih trgovin, šol, velikih tovarn, zdravstvenih ustanov. Ker se bodo stiki med ljudmi zmanjševali, bodo naraščale stiske posameznikov, duševne motnje, samomori. Po drugi strani pa tudi množični izbruhi jeze, samouničujočega vedenja množic, medijske histerije. Velik del zdravstva in socialne pomoči bo usmerjen v blaženje psiholoških posledic. Tudi politika naj ljudi veliko bolj kot doslej osvešča, jim razlaga, jih spodbuja in pomirja – in ne le prepoveduje, grozi, kaznuje.

Turizem v obliki globalnih selitev med celinami in državami bo doživel hud udarec. Migracije Evropejcev poleti v Sredozemlje in Severno Afriko ali Američanov pozimi na Karibe se bodo zmanjšale. Med ljudmi se bo naselil strah pred potovanji, pred možnostjo povratka v domovino, pred nevarnostjo okužbe in morebitno nižjo ravno medicinskih storitev v tuji državi. Tudi če daljši čas ne bo pandemije ali kake hude bolezni, bo ostal strah pred nenadnim, usodnim izbruhom kadarkoli in kjerkoli. Našteto pa pomeni veliko priložnost za domači, lokalni turizem, za nove oblike izletništva, odkrivanja domačih krajev in nove, lokalne turistične produkte.

Spremembe v prostorskem načrtovanju

Na splošno lahko napovemo manj globalizacije in več lokalizacije, več zapiranja v meje držav, regij in lokalnih skupnosti. In to v smislu prebivanja, zaposlitve, oskrbe, šolanja, rekreacije in drugih dejavnosti. Večanje megalopolisov in drugih oblik koncentracij ljudi se bo upočasnilo. Rast mest v višino in večjo gostoto bo zamenjala rast v širino in z manj nadstropji. Policentrična urbanizacija, urbane vasi, življenje na podeželju bodo dobili nov smisel.

Zanesljiva posledica pandemij bo, kot rečeno, ekonomska kriza. Kazala se bo v vse dražji hrani ali celo pomanjkanju te, v vse dražjih energentih in industrijskih surovinah. V aridnih območjih se bodo države spopadale za vodo ter tudi sicer bo več akumuliranja, varčevanja in recikliranja vodnih bogastev. Naraščala bo potreba po domači, lokalno pridelani hrani. Intenzivno kmetijstvo bo izpodrivalo ekološko pridelavo. Gorske kmetije in planšarije bodo oživele in ne bodo več nekje na socioekonomskem obrobju. Posegi v domači prostor bodo nadomeščali tiste potencialne, ki so bili doslej lahko dostopni in cenejši v neki drugi državi. Recimo uvoz hrane, energije, izvoz »domačih« odpadkov v tujino, turizem domačinov nekje v daljnih deželah.

V energetiki in rudarstvu bodo odzivi na pandemije bolj posredni, in sicer zaradi čim manjše odvisnosti držav od globalnih trgov. Države, regije ali lokalne skupnosti bodo poskušale čim bolj in najprej »poskrbeti zase«. Kar pomeni gradnjo večnamenskih vodnih zadrževalnikov, malih vodnih elektrarn, vetrnih in sončnih elektrarn, ohranitev in posodobitev rudnikov, kamnolomov, peskokopov, glinokopov, čim učinkovitejšo izrabo gozdnega bogastva.

Našteta načela bodo v Sloveniji terjala gradnjo vodnih akumulacij, ribnikov, rastlinjakov, sistemov namakanja, zaščito pred poplavami in hudournim delovanjem voda. Pospešiti bo treba gradnjo vetrnih, vodnih in sončnih elektrarn, pa tudi podaljšanje obratovanja rudnika, termoelektrarne in nuklearke. Prostorsko načrtovanje bi moralo dajati prednost proizvodnji hrane pred pozidavo ali varovanjem vsake pedi gozda, mokrišča ali obalnega zemljišča. Varstvo plodnih tal pred vodno erozijo bo pomembnejše od obrežnih biotopov.

Rekreacija v naravi in ljubiteljske športne dejavnosti ljudi se bodo razmahnile tako v svetovnem merilu kot tudi pri nas. Toda tudi pri tem bodo nujne spremembe. Na primer sprehajalne poti in celo planinske steze bodo morale omogočiti varno srečevanje.

Spremembe v urbanizmu

Menimo, da se bo rast največjih mest upočasnila. V razvitem svetu bo slogan »privlačnost mest« postala enakovreden sloganu »beg iz mest«. Prizori množičnih migracij iz Pariza pred zaporo mesta ob pandemiji so več kot zgovorni. Gesla o zgoščanju in kompaktiranju urbanega tkiva bodo prišla iz mode. V sivih conah in na nezazidanih vrzelih bomo načrtovali vrtičke, ribnike, parke. Nujne nove zazidljive površine bi morali v Sloveniji načrtovati na pobočjih in na zdaj gozdnatih površinah, pri čemer bomo morali skrbno varovati kmetijske površine. Tam, kjer se končujeta njiva ali travnik, se šele načrtujejo gradbene parcele. Radialna mestna oblika bo imela zaradi kratkih povezav z naravnim okoljem prednost.

Urbanistično teorijo o hierarhični zgradbi mest od četrti do sosesk in sosedstev bo zamenjala doktrina o mestu kot zbiru »mehurčkov«, sestavljenem iz posameznih stanovanjskih enot, ki se povezujejo v mestu kot celoti. Delovanje posameznih stanovanj oziroma gospodinjstev bo omogočila učinkovita mreža teledojavnosti, od dela, šolanja, nakupovanja, zdravljenja do kulturnih in športnih dejavnosti ter zabave. Druženje na ravni sosesk, sosedstev in druge oblike socialnega urbanega življenja bodo zdravstveno nevarne, nezaželene, celo prepovedane. Seveda pa bo organizacija mesta še vedno umeščala storitvene dejavnosti na lokacije, ki so v radiju pešca, kolesarja, uporabnika skiroja ali skuterja. Za dostop do delovnih mest v proizvodnji, do rekreacijskih površin ali do zelo specializiranih storitvenih delavnosti pa bo bomo uporabljali predvsem osebni avto. Zaželen model v arhitekturi večstanovanjskih zgradb bo stanovanje z neposrednim dostopom do svojega, parkiranega avtomobila.

Rast suburbij bo dobila nov zagon. Težko bo prepričati investitorje in kupce, da je varovanje vsake pedi gozda pred gradnjo enodružinskih hiš nujno ter da je bolje živeti v zdravstveno nevarnih blokih in stolpnica. Seveda pa bodo morale biti gradbene parcele za individualno gradnjo manjše, locirane na manj privlačnih zemljiščih.

Prenova starih mestnih središč se bo zaradi nevarne nagnetenosti urbane strukture upočasnila. V starih mestnih hišah ni balkonov ni teras, parkirišča so pogosto daleč stran. Pozitiven izziv pri prenovi starih stavb pa so tradicionalni zunanji hodniki na dvoriščih, ki bodo omogočili direkten dostop v stanovanja, ob pogoju gradnje novih stopnišč. Mansardna stanovanja v prenovljenih podstrešjih bodo zaželena, če bodo imela direkten, ločen dostop z dvorišča. Nasploh se bo razmahnila uporaba dvigal, namenjenih samo eni bivalni enoti.

Omrežje pešpoti in kolesarskih poti bo moralo zagotoviti zadostne širine za zdravstveno varno srečevanje, potekalo naj bi zlasti skozi parkovno zelenje. Vse stavbe za

storitvene dejavnosti bodo morale omogočiti dostope za invalide, pešce in kolesarje ter zadostne kapacitete parkirnih površin.

Na srečo gredo nekatere urbanistične usmeritve v korist večje zdravstvene varnosti. Zeleni urbanizem, vrtičkarstvo, reciklaža, samooskrba s hrano, vsakodnevna rekreacija meščanov v bližnjem zelenju so tudi načini urbanega boja proti pandemijam.

Dosedanji imperitive o trajnostnem in odpornem (angl. resilient) urbanizmu bomo poslej razumeli tudi kot urbanizem, ki omogoča trajno preživetje meščanov in njihovo odpornost na zdravstvene pretnje. Urbano ekologijo in ekologijo nasploh bomo od zdaj naprej razumeli tudi kot ekologijo človeka, torej njegovo pravico, da živi in preživi na tem planetu. Pustiti Zemljo v ugodnem ekološkem stanju tudi zanamcem pomeni tudi v stanju podobnega števila zemljanov in podobne kakovosti življenja v prihodnosti.

Spremembe v arhitekturi

V arhitekturi bo treba načrtovati stavbe, ki bodo zmožne hitre prilagoditve v sistem »mehurčkov«, s čim manj skupnimi hodniki, stopnišči, kaj šele dvigali. Visoke stavbe in velike koncentracije stanovalcev, zaposlenih, šolarjev, kupcev in drugih uporabnikov stavb bodo nadomeščali nižji objekti paviljonskega tipa s čim več lastnimi, direktnimi vhodi v prostore.

Na področju stanovanjske gradnje bo še bolj naraslo zanimanje za prostostoječe enodružinske hiše, čeprav na manjših parcelah in manj ugodnih zemljiščih. Tudi atrijske, vrstne, verižne hiše ali dvojčki bodo zaradi lastnih vhodov, dovozov in lastnih vrtičkov zelo zaželeni oblike bivanja. Parkirišča in garaže bomo načrtovali v sklopu gradbenih parcel in ne več ločeno od njih.

Pri večstanovanjskih stavbah naj prevladujejo nizki bloki z zunanji stopnišči in odprtimi hodniki. Privilegij bodo pomenila stanovanja v pritličjih z lastnimi direktnimi vhodi in atriji. Večja stanovanja, zlasti dvojnopol sobna, tri- in večsobna naj omogočijo samoizolacijo enega od članov gospodinjstva. To pomeni, da ima ena od sob manjšo kopalnico in čajno kuhinjo ter vrata čim bliže glavnemu vhodu. Hkrati z usmeritvami zelenega in samooskrbnega urbanizma naj imajo stanovanja čim več balkonov, lož, teras, tudi za gojenje vrtnin. Na ravnih strehah naj se umeščajo sončni kolektorji, gredice, zeleni panoji. Beg urbanega prebivalstva pred pandemijami bodo omogočile tudi vikendhišice ali v počitniške namene preurejene opuščene kmetije, zato bodo tovrstne novogradnje ali prenove dobile nov zagon in doslej še neznan smisel.

Nasploh bodo v stavbah nezaželeni velike klimatske naprave in prezračevalni sistemi, v ospredje pa bo stopale tehnologije varčevanja s toploto, ogrevanja s sončno energijo, hlajenja s senčenjem in naravnim prevetravanjem. Stavbe bodo potrebovale certifikat za varnost pred okužbami.

Za industrijo bodo pandemije pomenile še večji trend k robotizaciji, delu na daljavo ali v manjših skupinah v tovarnah. Proizvodnja luksuznega potrošniškega blaga bo manj pomembna. Živilsko-prehranske dejavnosti, farmacevtski proizvodi, naprave za samooskrbo s kmetijskimi pridelki, energijo, vodo, za reciklažo, proizvodnje majhnih cenениh avtomobilov, koles, skuterjev in skirojev bodo perspektivne industrijske panoge oziroma iskano blago. Bolj kot kadarkoli prej se bo industrija razvijala v smeri visokih tehnologij, kar pomeni tudi pospešeno gradnjo inštitutov, tehnoloških parkov, laboratorijev.

Potreba po pisarniških prostorih se bo zaradi prevladujočega dela od doma radikalno zmanjšala, zato bo številne poslovne stavbe treba preurejati v druge – zlasti stanovanjske – namene. Podobno se bo lahko zgodilo tudi z velikimi hoteli. Zenit velikih nakupovalnih središč je mimo, nadomeščalo jih bo spletno nakupovanje in manjše lokalne trgovine v pešrazdalji. Fakultete, šole, vrtci, domovi za upokojene bodo poslej paviljonskega tipa z ločenimi direktnimi dostopi z zelene površine okoli stavbe. Tudi garderobe, oblike razdeljevanja in uživanja hrane in sanitarije bodo urejeni ločeno za vsako enoto. Predavalnice, učilnice, igralne sobe ali sobe starostnikov pa bodo povezane z druge strani stavbe z notranjimi hodniki, namenjenimi samo za skupne storitve, kot so čiščenje, razdeljevanje hrane, popravila in podobno.

Dvorane za velike kulturne in športne prireditve bodo načrtovane tako, da jih bo mogoče čim lažje preurediti za najnujnejše potrebe v času pandemij, kar pomeni preureditve v »poljske« bolnišnice aličasne varne nastanitve, skladišča sanitetnega materiala, hrane, prostore za testiranje, cepljenje in podobno. Zato naj imajo veliki dvoranski objekti čim več vhodov, sanitarij in kontrolnih točk gibanja.

Zgradbe za turizem in gostinske dejavnosti bodo doživele velike spremembe in zahtevale številne inovativne rešitve. Cilj bo turistom omogočiti čim bolj ločene, individualne oblike nastanitve, prehrane, kopanja, gibanja v naravi, zabave, športnih dejavnosti. Torej paviljonski objekti, separeji v restavracijah, kavarnah, čim več odprtih teras. Individualni prihod gostov bo zamenjal turistične avtobuse, kar pomeni razmah motelov, avtocampov, gradnje turističnih bungalovov. Za kopanje bodo ljudje raje iskali manjše, samotne plaže ali čolnarjenje. Navtični turizem z manjšimi plovili bo zaželen oblika preživljanja prostega časa.

Spremembe v prometnem načrtovanju

Spremembe v prometu bodo ena najbolj bolečih in kontroverznih posledic pandemij. Nujno bo treba omogočiti čim bolj individualno gibanje, ločeno od drugih potnikov, s čim manj prestopnimi točkami. Pomen pešhoje se bo povečal tudi zaradi večanja odpornosti našega organizma. Kolesarjenje bo dobilo nov zagon, za razdalje do službe ali bolj oddaljenih storitev pa bodo služila električna kolesa, skiroji ali mopedi – vsaj za mlajše in zdrave. Osebni avto, tako zelo kritiziran in osovražen med urbanisti, se v pandemijah izkaže kot najvarnejše prometno sredstvo. Je kapsula, mehurček, ki nas izolirano od drugih pripelje od vrat do vrat, brez nevarnega sopotništva v javnem prometu, prestopanja, čakanja, nakupov kart in drugih nevarnosti, povezanih z javnim prometom. Ker bodo vozila vse bolj električna, tiha, varčna, varna in samovozeča, bodo odpadli argumenti nasprotnikov avtomobilizma o porabi energije, hrupu, onesnaženju, segrevanju zraka in posledicah prometnih nesreč. Boleča, toda realna je ugotovitev, da bomo morali mesta spet načrtovati tudi za osebne avtomobile in ne le za javni potniški promet. Seveda hkrati z načrtovanjem območij za pešce, kolesarje, mopediste. Stare urbanistične knjige o avtomobilskem mestu bomo spet vzeli z zaprašenih polic.

Če naj javni promet preživi, bodo potrebni novi medicinski dosežki in prakse pri takojšnjem in zanesljivem zaznavanju okužb pred vstopom v vozilo javnega prometa. Potniške postaje, letališki in pristaniški potniški terminali bodo morali zagotoviti prostore za hitro izolacijo potnikov, kjer bo omogočena tudi nujna zdravstvena oskrba. Tako ali drugače bodo javni promet lahko uporabljali le zdravi, brez možnosti posrednih, sekundarnih in od zunaj prenesenih okužb. Že pred stoletjem so v Angliji uporabljali potniške vagona, kjer je bil vsak kupe ločeno dostopen s perona, torej z lastnimi vrati. Ozek hodnik za kupeji je bil namenjen le osebjem. Rešitev, ki je bila

mišljena za izolacijo angleške »visoke družbe« od revnih potnikov, danes nehote pomeni možnost za železniški potniški promet v pogojih pandemij. Za javni avtobusni promet, podzemne železnice, letala in ladje pa za zdaj ne vidim druge možnosti od popolnega, zanesljivega nadzora potnikov pred vstopom v prometno sredstvo.

Sklep

Našteli smo nekaj možnosti, kako naj urbanizem, arhitektura in prostorsko načrtovanje prispevajo k zmanjšanju širjenja in posledic pandemij. Ne izogibajmo se odgovornosti za svojo stroko!

Človeštvo je s svojo demografsko eksplozijo in potrošništvom povzročilo velika neravnovesja na tem planetu. Pretirano smo izkoriščali naravne vire in povzročili izginotje številnih vrst rastlin in živali. Zdaj nam je narava izstavila račun.

Morda narava ali karkoli že razumemo kot neko smiselno zakonitost stvarstva poskuša vzpostaviti nova ravnovesja z uničevanjem človeške vrste. Toda tudi človek ima kot vsa živa bitja željo in pravico do preživetja. Človeštvo pa ima v nasprotju od drugih organizmov na Zemlji sposobnost, da hkrati varuje in ohranja naravo ter ob tem – z dosežki znanosti in medicine – rešuje tudi sebe. Pomagajmo naravi in sebi s svojim razumnim ravnanjem.

.....
Prof. dr. Andrej Pogačnik, upokojenec
E-pošta: andrejp807@gmail.com

Kerri FARNSWORTH

Po pandemiji covid-19 – priprava na novo »normalnost«^[1]

Pandemija covid-19 je močno vplivala na mesta, v katerih živi, dela in preživlja prosti čas na milijone ljudi. Vpliv življenja v mestu na zdravje in dobro počutje je znan že več let, covid-19 pa je močno osvetlil številne negativne vplive. Izkušnje s pandemijo se razlikujejo med posameznimi mesti in celinami – povsod pa so bile nesorazmerno močno prizadete najbolj socialno in ekonomsko prikrajšane in ranljive skupine prebivalstva. Zato bi morali urbanisti hitro analizirati zapletene medsebojne odnose v mestih 21. stoletja in prevzeti vodilno vlogo pri prilagajanju naših mest »novi normalnosti«, tako v prilagoditvi fizičnih struktur kot družbene infrastrukture. Covid-19 je tudi jasen opomnik, da odpornost mest ni odvisna le od mestne infrastrukture, temveč tudi od kakovosti življenja v njih. Pandemija je

povzročila, da smo pod vprašaj postavili vrednostne sisteme. Odprtost za spremembe daje urbanistom edinstveno priložnost, da ustvarimo novo mestno »prostorsko medicino«, osredotočeno na človeka. Prostorska medicina temelji na sodelovanju med urbanisti, sociologi in zdravstvenimi strokovnjaki in mesta obravnava celostno kot dinamične ekosisteme. To je nujno tudi za ustvarjanje močnih trajnostnih skupnosti, ki jih bomo potrebovali v neizogibnih naslednjih krizah.

Ključne besede: covid-19, pandemija, mesta, zdravje v mestih, blaginja, neenakosti, prostorska medicina

1 Uvod

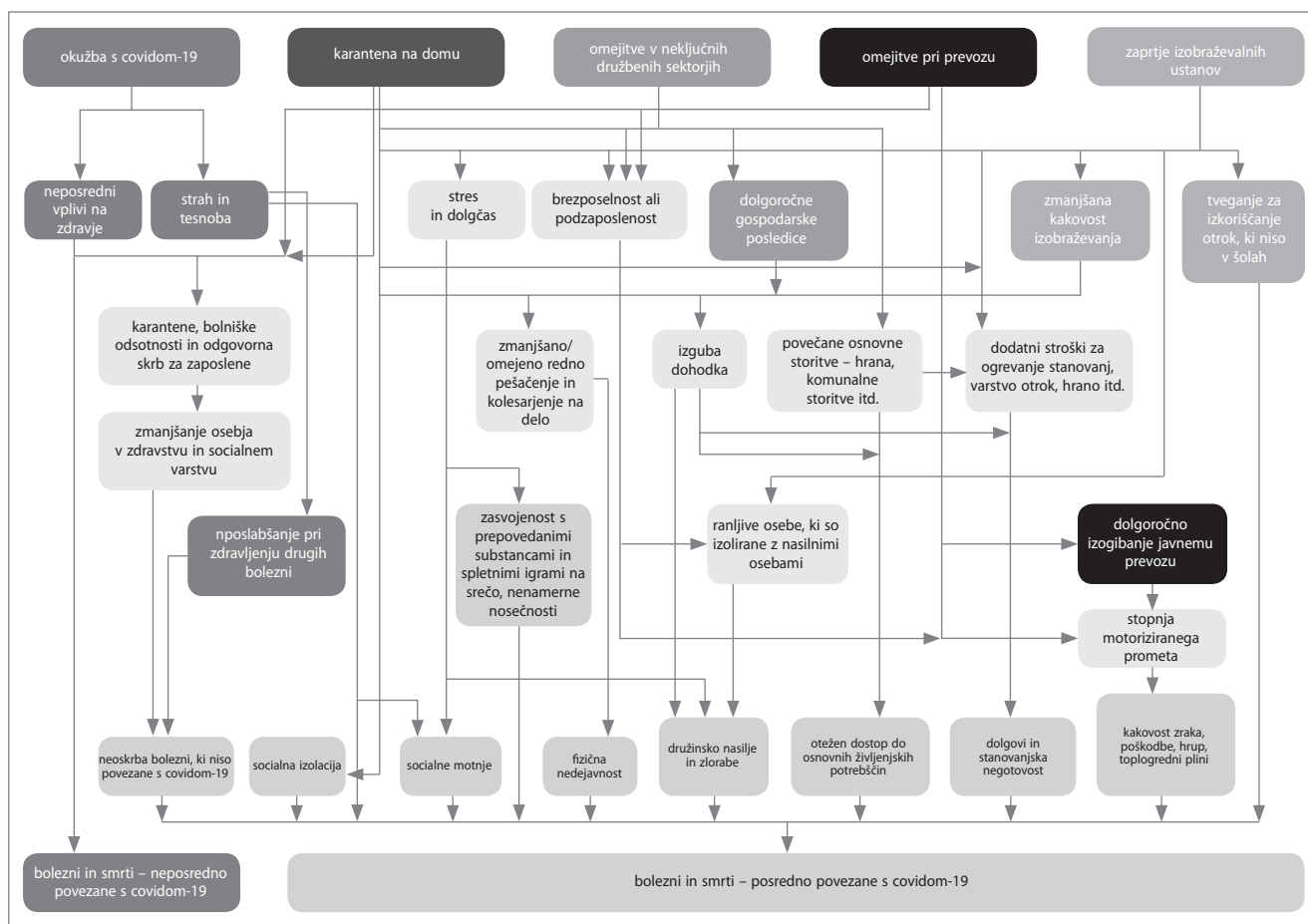
Pandemija covid-19 je eden največjih zdravstvenih, socialnih, gospodarskih in kulturnih izzivov v zgodovini. V času pisanja tega prispevka (septembra 2021) je bilo v tedenskih epidemioloških poročilih Svetovne zdravstvene organizacije (ang. *World Health Organisation*, WHO) o covidu-19 potrjeno, da je dosegel vse države sveta razen petih. Razširil se je v izjemno kratkem času, kar sta spodbudili sodobna globalna mobilnost in povezanost (Arthe in Parman, 2021), in je izjemno močno vplival na mestne prebivalce. Žal vemo tudi, da ima pandemija večje negativne učinke na gospodinjstva z nizkimi dohodki, na socialno-ekonomsko prikrajšane in ranljive skupine prebivalstva (na primer Cave idr., 2020).

Novi valovi okužb in ponovne okužbe so povzročili nove različice virusa (Baisheng idr., 2021; Guardian, 2021; Whitaker idr., 2021). Nekateri države so upale, da bodo z naravno pridobljeno imunostjo dosegle skupinsko oziroma čredno imunost, vendar je vse več dokazov, da to ni mogoče (Grant in Hunter, 2021; Sridhar in Gurdasani, 2021; Tomic idr., 2021). Svetovna znanstvena skupnost je cepiva razvila v rekordno kratkem času, toda zdaj je že jasno, da ne zagotavljajo trajne imunosti niti ne preprečujejo prenosa, okužbe ali ponovne okužbe (Assis idr., 2021; Baisheng idr., 2021; Wang idr., 2021; Walker in Pouwels, 2021). Čeprav so cepiva velik poziti-

ven dejavnik pri vzpostavljanju zaščite pred covidom-19, niso »enkratna« končna rešitev za pandemijo. To gotovo ne bodo niti v prihodnosti, saj niso dostopna vsem, obenem pa »nihče ni varen, dokler niso varni vsi« (United Nations High-level Advisory Board, HLAB, 2020).

Ob izjemnih dosežkih človeštva smo obenem ustvarili svet z vse bolj nezdravim odnosom med rastjo prebivalstva, urbanizacijo in naravo. Zoologi že nekaj časa opozarjajo, da se s tem povečujejo možnosti za okužbe, ki lahko »preskakujejo« vrste, kar je po trdnem prepričanju tudi izvor koronavirusa covid-19 (Halabowski in Rzymiski, 2021). Razvijali smo mesta, ki lahko negativno vplivajo na zdravje ljudi in ustvarjajo velike družbene neenakosti. Urbaniste je predolgo ovirala kombinacija močnih komercialnih interesov in pomanjkanja vpliva pri uporabi znanja in orodij v korist zdravja mestnih prebivalcev. Številni so sicer zadovoljno živeli v tem stanju. Toda tak *status quo* je tudi ekonomsko nesmiseln, saj naj bi samo stroški slabega duševnega zdravja na svetovni ravni do leta 2030 dosegli 16 milijard dolarjev (Patel idr., 2018) – in to brez posrednih stroškov, ki jih tako slabo zdravje povzroča človeštvu.

Zaradi pandemije covid-19 se je marsikaj spremenilo: deli družb, ki so se prej počutili »udobno«, so zdaj na lastni koži

Slika 1: Shema učinkov ukrepov socialne distance na zdravje (Douglas idr., 2020)

izkusili, kako negativno lahko mestno okolje vpliva na njihovo zdravje in dobro počutje. Hkrati smo bili priča nenadni odpravi dolgoletnih ovir za bolj humana mestna okolja – v nekaterih primerih so bile mestne ulice dobesedno čez noč brez prometa in so jih hitro preuredili tako, da dajejo prednost varnosti pešcev, ljudem z oviranostmi in kolesarjem. Kot pravita Roe in McKay (2021): »V času med različnimi omejitvami covid-19 se je povečal pomen doma in soseske, vse bolj pa smo se začeli zavedati, kako vsakdanje okolje vpliva na naše zdravje in počutje.« Zdaj je naloga urbanistov, da to naraščajočo kolektivno zavest in podporo izkoristimo za spremembe na bolje.

2 Razmerje med mestnim okoljem in zdravjem

Ljudje so se pomembnosti zdravja in higiene v mestnih naseljih začeli zavedati že 2.600 let pred našim štetjem, ko je imelo mesto Harappa, ki je bilo del civilizacije Indov, enega prvih uradno načrtovanih sanitarnih sistemov za svežo in odpadno vodo. Pandemije so v preteklosti še močno vplivale na načrtovanje in oblikovanje mest, v zadnjih 200 letih pa so bile tudi poligon za razvoj strokovne discipline, ki jo poznamo pod

imenom »javno zdravje«. Izbruhi nalezljivih bolezni, kot so tifus, kolera, tuberkuloza itd., so v 19. in 20. stoletju privedli do razvoja sanitarnih in zdravstvenih sistemov, urbanističnega načrtovanja, zagotavljanja javnih parkov, sprehajališč in prostorov za vadbo, razvoja arhitekturnega oblikovanja stavb, ki je poudarilo potrebo po naravnem prezračevanju, zaščiti pred vlago, notranjih straniščih in kopalnicah, ogrevanju brez dima itd.

V 20. stoletju se je z večanjem stopnje globalne urbanizacije povečevalo tudi priznavanje širše vzročne povezave med urbanistično zasnovo in zdravjem. Svetovna zdravstvena organizacija na primer od konca osemdesetih let prejšnjega stoletja podpira program *Zdrava mesta*, ki zdaj vključuje več kot 100 vodilnih svetovnih mest in širšo mrežo skoraj 1.500 občin. Leta 2016 je Svetovna zdravstvena organizacija priporočila, da bi morala mesta »postaviti zdravje in enakost dostopa do zdravstvenih storitev v središče upravljanja in načrtovanja mest« (WHO, 2016).

Kljub temu v številnih vladnih organizacijah še vedno primanjkuje podrobnejšega razumevanja vzročnih povezav med sodobnim življenjskim slogom v mestih in zdravjem. To je deloma posledica kompleksnosti teh odnosov, številnih ni lahko

meriti s preprostimi enosmernimi »vzročno-posledičnimi« odnosi. Dobra ponazoritev tega, ki je neposredno povezana s covidom-19, je slika 1 (Douglas idr., 2020), ki prikazuje vse mogoče odnose in vplive ukrepov socialne distance, povezanih s covidom-19, na zdravje.

K nerazumevanju teh odnosov je v zadnjih 50–60 letih veliko prispevalo tudi razhajanje med »urbanizmom« in »javnim zdravjem«, čeprav imata pogosto skupne cilje in naloge. To je ironično tudi zato, ker je bila povezava med urbanim okoljem in zdravjem temelj nekaterih najbolj znanih zgodovinskih urbanističnih teorij, na primer gibanja Vrtna mesta (ang. *Garden City Movement*), ki ga je vodil Ebenezer Howard. Vendar je te teorije po obeh svetovnih vojnah izpodrinil urbanizem, ki je spodbujal motorni promet ter s tem povezani večjo mobilnost družbe in obravnavo mestnih nepremičnin kot tržnega blaga. Glede na hitrost sodobnega upravljanja mest je razumljivo, da se dialog med urbanisti in zdravstvenimi strokovnjaki ni izboljšal. Vendar so izkušnje s pandemijo covid-19 pokazale, da moramo ponovno vzpostaviti te meddisciplinarne povezave. Poleg tega je pandemija covid-19 sprožila temeljna vprašanja o tem, kako živimo ljudje v mestih. Novi koronavirus je nastal zaradi vse bolj nezdravega odnosa med rastjo populacije, urbanizacijo in naravo, kar je privedlo do »poseganja v naravne habitate in tesnejša srečanja z divjimi živalmi /.../ in zagotovilo možnosti za zoonotične okužbe« (Halabowski in Rzymiski, 2021). Covid-19 verjetno ne bo zadnja zdravstvena pandemija niti zadnja globalna kriza. Mesta, ki bodo pripravljena sprejeti znanstveno utemeljene najboljše prakse in predpise in načrtovati v podporo javnemu zdravju – zdaj in v prihodnosti, bodo imela največ možnosti, da ostanejo odporna v teh negotovih časih. Naslednji krog izrednih razmer, povezanih s podnebnimi spremembami, je namreč neizbežen (Bereitschaft in Scheller, 2020; Milner idr., 2021; Roe in McKay, 2021).

Zadnje lahko ponazorimo z izrazitimi razlikami v izkušnjah s pandemijo po svetu. Številna mesta v jugovzhodni Aziji so svoje izkušnje z zadnjimi pandemijami (na primer SARS) uporabila za razvoj jasnega, trdnega in dobro obveščenega načrtovanja ukrepov na področju urbanističnega načrtovanja in javnega zdravja v izrednih razmerah z vgrajeno strateško odpornostjo (Honey-Rosés idr., 2020). Ker so ti načrti že vzpostavljeni, so imela številna od teh mest manj hude negativne izkušnje kot evropska in severnoameriška mesta. Države, kot je Nova Zelandija, in številna mesta v jugovzhodni Aziji so sprejele strategijo »nič covid«. S tem kažejo, da odpornost ni odvisna samo od kulturnih značilnosti ali stereotipov o skladnosti (Mingming idr., 2021).

Povezave med mestnim okoljem in javnim zdravjem pa se ne nanašajo le na fizično zdravje. Vsak četrti prebivalec ima vsaj kdaj v življenju težave z duševnim zdravjem (WHO, 2001).

Objavljenih je veliko dokazov, da je tveganje za resne duševne bolezni v mestih večje kot na podeželju (na primer Gruebner idr., 2017) in da so tveganja za duševne bolezni še bolj povečana za tiste, ki so deležni največjih neenakosti – ki živijo v revščini ali soseskah z veliko revščine in/ali kriminala, ki doživljajo socialno izolacijo ali so izpostavljeni diskriminaciji. Že omenjeni ogromni stroški bolezni, povezanih z duševnim zdravjem (Patel idr., 2018), večinoma izhajajo iz izgubljenih delovnih priložnosti, kar spodkopava našo družbeno sposobnost za razcvet.

3 Kje in kako živimo

Že zdaj je jasno, da je izkušnja s pandemijo v mestih bistveno vplivala na to, kje in kako živimo, kar je posledično učinkovalo na to, kako delamo, kako se učimo in kako preživljamo prosti čas. Verjetno se bo delež dela na domu dolgoročno povečal, hkrati pa se bo ustrezno zmanjšal obseg dela v pisarnah ter prevoza v službo in iz nje. To bomo podrobneje obravnavali v poglavju Kako delamo in se učimo. S tem se bo povečal pomen naših domov. Zaradi globalne povezanosti so bili v začetku pandemije covid-19 pogosto najprej prizadeti premožni mobilni srednji sloji prebivalcev. Vendar se je to hitro spremenilo, ko so se primeri okužb razširili v lokalne izbruhe – mobilnejši in premožnejši prebivalci so lažje dostopali do zdravstva ali se zaščitili in/ali umaknili iz mesta na »varnejša« podeželja (Martinez in Rennie Short, 2021). Zato se je virus razširil v manj premožnih in mobilnih delih družbe.

3.1 Demografske značilnosti mest

Pandemija covid-19 vpliva na dolgoročne demografske trende na mestnih območjih, zlasti na trend »vračanja v mesto« v zadnjih nekaj desetletjih med starejšimi demografskimi skupinami. Zdaj pa kaže, da se na trgu potencialnih povratnikov v mesta pojavlja nova zadržanost in povečanje selitev na podeželjska ali primestna območja z zasebnim vrtom in dobrim dostopom do zelenih površin (Bereitschaft in Scheller, 2020; Cave idr., 2020). Upad povpraševanja po stanovanjih in pisarniških prostorih v mestnih središčih lahko pomeni, da bi se vrednosti nepremičnin znižale in bi postale cenovno dostopnejše (Martinez in Rennie-Short, 2021). Toda če se bo še povečala dohodkovna neenakost v mestnih središčih, kar kažejo prvi trendi, se bo že obstoječa kriza cenovne dostopnosti stanovanj le še slabšala, mestna središča pa bodo ohranila enako demografsko strukturo socialno nemobilnih revnih prebivalcev in socialno mobilnih mladih strokovnjakov (London School of Economics, LSE, 2021; Milner idr., 2021). Medtem ko se demografske spremembe v mestih kot odziv na covid-19 še vedno razvijajo, bi morali prostorski načrtovalci in urbanisti že zdaj proučiti razpoložljiva orodja (na primer reforme pri

načrtovanju območij ali zahteve glede soglasij, subvencije za cenovno dostopna stanovanja itd.), da bi načrtovali demografske spremembe v scenarijih in po potrebi mobilizirali izvedbene načrte za prihodnje posege.

3.2 Mestno bivanje

Opravljenе so obsežne raziskave o vplivu covid-19 na to, kako živimo v mestih. Težave bivanja v mestih, ki jih poznamo že več let, so se zaradi pandemije pogosto še poslabšale. Primeri so pomanjkanje zunanjega odprtega prostora in naravne svetlobe, pomanjkanje velikih in/ali popolnoma odprtih oken, prenaseljenost, skupni sistemi ogrevanja in prezračevanja v stavbah, nevarne kuhinjske naprave, pomanjkanje primerne delovnega prostora itd. Če želimo še naprej razvijati strnjeno naseljena mesta, moramo izboljšati stanovanjske standarde in socialno pestrost v stanovanjskih stavbah in soseskah (Richardson, 2020; Milner idr., 2021). Premisliti bo treba o tipologiji stanovanj, neprimerni so garsonjere in majhna stanovanja brez zadostne naravne svetlobe in prezračevanja, zasebnega prostora, delovnega prostora, zunanjega odprtega prostora – tudi tako preprostega, kot je uporaben balkon. Namesto tega je treba razvijati stanovanja, ki omogočajo več prostora za delo, izobraževanje, vadbo, povečujejo naravno svetlobo in prezračevanje in niso odvisna od skupnih mehanskih sistemov. Urbanisti iz javnega sektorja bi lahko bili vodilni pri spodbujanju teh sprememb z oblikovanjem novih boljših stanovanjskih standardov. Zasebni sektor bo v skladu z mehanizmom tržne ponudbe in povpraševanja moral prilagoditi ponudbo stanovanj, če bo dovolj kritične mase ljudi, ki bodo zahtevali boljša stanovanja. S posredovanjem na trgu bi lahko tudi urbanisti spodbujali povpraševanje in razvoj novih stavb, ki so v skladu z načeli biofilne arhitekture (ang. *biophilic architecture*, Söderlun in Newman, 2015). Če bi jo strateška politika spodbujala in pospeševala, bi bilo mogoče tako arhitekturo omogočiti na ravni sosesk, dolgoročno pa celo na ravni celotnega mesta.

Urbanisti lahko izkoristijo programe za izboljšanje stanovanjskih razmer: razvoj novih stanovanj ali prenova obstoječih stanovanjskih stavb bi lahko, na primer, pomenili nove generatorje trajnostnega zaposlovanja, usposabljanja in izpopolnjevanja. To je lahko še posebej uporabno v revnejših soseskah, če bi bila zaposlitev in usposabljanje namenjena lokalnim prebivalcem s potrebami po usposabljanju in zaposlovanju (Rice, 2020). Omogočanje takšne aktivne vloge pri razvoju in vzdrževanju svoje soseske bi lahko pozitivno vplivalo tudi na socialno kohezijo in vključenost, tako na ravni posamezne stavbe kot soseske (Roe in McKay, 2021), prav tako pa bi najranljivejšim v mestu zagotovilo stabilno in dostopno bivalno okolje (Song idr., 2021).

3.3 Mestni turizem

Turizem je pomemben dejavnik v mestnem bivanju in na trgu mestnih stanovanj. Z rastjo in diverzifikacijo spletnih strani, kot je AirBnB, v polnopravne platforme za oddajanje stanovanj v najem itd., se je v številnih evropskih mestih znatno povečalo število vlagateljev in najemodajcev. Ti so ali kupovali obstoječe stanovanjske nepremičnine za kratkoročno turistično uporabo ali prešli z dolgoročnih lokalnih najemov na donosnejše kratkoročne turistične najeme. Posledica tega je pomanjkanje dolgoročnih najemnih stanovanj za lokalne prebivalce in s tem povezano povišanje najemnin v nekaterih mestih. V nekaterih soseskah so bile negativno prizadete skupne dobrine in socialna kohezija, saj so stalne, dolgoletne sosede zamenjali kratkotrajni obiskovalci, ki se ne ozirajo na sosede in dolgoročno zdravje soseske. Nekatera mesta, na primer Barcelona, Pariz, Benetke in Amsterdam, so ukrepala že pred pandemijo, da bi z uvedbo omejitve števila dovoljenj za turistične nastanitve nadzorovala obseg turističnih nastanitev. Druga mesta so nenaden upad števila turistov izkoristila drugače: mesto Lizbona se je spomladi 2020 dogovorilo z zasebnimi lastniki tisočih praznih stanovanj, namenjenih turistom, za najemne pogodbe. Mesto jih je nato oddalo kot socialna najemna stanovanja (Berardi, 2020). Videli bomo še, ali bodo odzivi mest, kot je Lizbona, ostali začasen kratkoročen ukrep. Lahko pa bi jih uporabili kot katalizator za pozitivno dolgoročno uravnoteženje stanovanjskega fonda, s čimer bi ustvarili bolj zdravo ravnovesje med potrebami prebivalcev in turistov.

3.4 Družbena infrastruktura

Družbena in gospodarska javna infrastruktura sta javni dobrini, ki sta bistveni za uspešno in trajnostno skupnost, na primer sanitarije, pitna voda, zdravstvene ustanove, trgovine, izobraževalne ustanove, športni objekti itd., in vse povezane storitve socialnega varstva, vključno s tistimi, ki se zagotavljajo na domu. Te dobrine so temeljni sestavni del odporne družbe, zato morajo biti v ospredju strateškega prostorskega načrtovanja, ki temelji na trajnostni skupnosti (Milner idr., 2021; Song idr., 2021).

Kljub temu so imeli številni prebivalci mest med pandemijo covid-19 težave pri dostopu do družbene infrastrukture in storitev. V nekaterih mestih je to posledica že obstoječega pomanjkanja ponudbe in tudi dolgoročnejšega prestrukturiranja v številnih sektorjih, na primer ponudbe majhnih sosesk in večjih sosesk zunaj mest, v bančništvu od ponudbe na glavni ulici (ang. *high street*) do spletne ponudbe z majhnim številom mestnih poslovalnic (ang. *super-bank branches*) in v zdravstvu z racionalizacijo bolnišnic, klinik itd. v majhno število mestnih bolnišnic (ang. *super-hospitals*), ki pa niso vedno lahko

dostopne pacientom na njihovem območju. Raziskave kažejo, da so bili območja s slabo povezanostjo do javnega prevoza, območja z dostopom z osebnimi vozili in soseske s slabo pedostopnostjo v času epidemije covid-19 še dodatno močno prikrajšani za številne bistvene storitve skupnosti (Kang idr., 2020). Zato morajo lokalne in regionalne vlade nujno odpraviti te neenakosti, zlasti v soseskah in skupnostih, ki so najbolj prikrajšane. Več mest po svetu je to vprašanje obravnavalo že pred pandemijo kot del širše strategije, da bi zagotovila, da so družbeni objekti in storitve prebivalcem na voljo v razumni razdalji od njegovega doma, na primer 15-minutni Pariz (fra. *Paris a la quart'heure*), 10-minutne soseske v Københavnu in Seulu (ang. *10-minute neighbourhoods*). Vendar je treba take ureditve nujno prenesti z risalnih miz in jih uresničiti na terenu. Pri tej prerazporeditvi dostopa do storitev in njihovega zagotavljanja ima lahko tehnologija ključno pozitivno vlogo, na primer s spletnimi posvetovanji, avtomatiziranimi kabinami za osnovne zdravstvene preglede itd. (Rajabifard idr., 2021).

Manj pričakovan vidik pandemije covid-19, posebej zunaj Jugovzhodne Azije, je bila sprememba namembnosti skupnostnih objektov. Občinske konferenčne dvorane so bile spremenjene v urgentne bolnišnice, parkirišča v testne centre, stadioni in športne dvorane pa v cepilne centre. Prihodnje strateško načrtovanje odpornosti mest bi se moralo učiti iz teh izkušenj, jih vključiti v načrte odzivanja na izredne razmere in zagotoviti, da je taka prilagoditvena prožnost dobesedno vgrajena v načrtovanje novih objektov (Bereitschaft in Scheller, 2020).

3.5 Javni prostor

Javni prostor – v nekaterih državah imenovan »javna površina« – je del temeljne infrastrukture, ki ustvarja zdrave, uspešne in varne skupnosti. Raziskave so pokazale, da prispeva k občutenju prostora (ang. *a sense of place*) ter povezuje priložnosti za zdravje in dobro počutje: zato je raven dostopa do javnega prostora in njegova kakovost neposredna podpora ali ovira za na primer telesno dejavnost, duševno zdravje, socialni kapital itd. Na tem mestu obravnavamo javni prostor mest – ulice, trge itd. Vlogo zelenega javnega prostora podrobneje obravnavamo v poglavju Kako preživljamo prosti čas.

Svetovna zdravstvena organizacija navaja, da v zdravi trajnostni skupnosti vsak mestni prebivalec potrebuje najmanj 9 m² javnega prostora. Javni prostor je prostor, kjer se ljudje zbirajo, družijo in povezujejo. Zapiranje teh prostorov ima posledične socialno-ekonomske učinke na prostore, ki niso ne delo ne dom, vendar zagotavljajo pomembne storitve skupnosti, kot so bari, kavarne, telovadnice, restavracije, frizerski saloni itd. (ang. *third spaces*). Na žalost v številnih gosto naseljenih mestih količina javnega prostora, ki jo priporoča WHO, preprosto ne obstaja. Med pandemijo covid-19 je bila količina razpo-

ložljivega javnega prostora v številnih mestih premajhna, da bi zadostila povečanemu povpraševanju po uporabi, zlasti ko je bilo treba dodati zahteve po fizični razdalji.

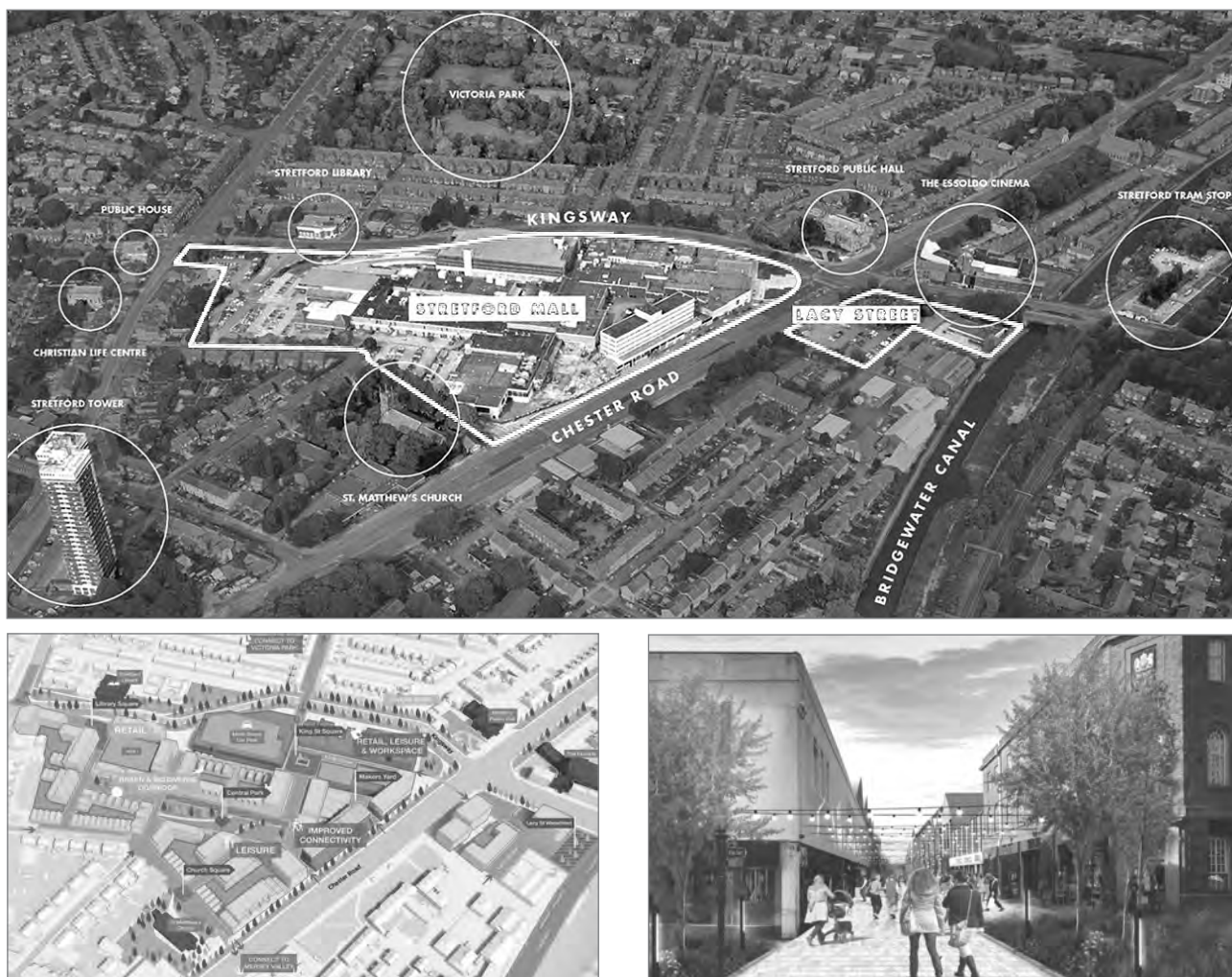
Številne lokalne skupnosti so se odzvale tako, da so našle začasne načine za ustvarjanje več prostora za hojo in kolesarjenje, na primer s prerazporeditvijo prostora ob glavnih cestah – nekatere ureditve so zdaj postale trajne (Honey-Rosés idr., 2020). Nekatere občine pa so se odzvale manj pozitivno in omejile dostop do javnega prostora. Wray idr. (2020) so analizirali odzive občinskih uprav v 20 mestih po svetu in evidentirali tri vrste odzivov:

1. omejitve z zaporami, policijskimi urami in denarnimi kaznimi za kršitelje (teorija regulacije, prisiljevanje ali promoviranje zelenega vedenja ljudi);
2. naložbe v novo ali preoblikovano infrastrukturo, na primer preurejene odprte prostore, razširjene pločnike, zaščitene kolesarske steze itd., ki ljudem pomagajo ohranjati priporočeno fizično razdaljo (teorija racionalne izbire, spodbujanje ljudi k zelenemu vedenju);
3. izobraževanje uporabnikov javnih površin, na primer z označevanjem in nekaznovalnim spodbujanjem omejitev fizične razdalje (teorija racionalne izbire in teorija komunikacijskega načrtovanja, kombinacija vedenjskih spodbud, okrepljenih z doslednim neposrednim in posrednim signaliziranjem).

Ugotovili so, da je treba posledice teh odločitev spremljati kratkoročno in dolgoročno, da bi ocenili vpliv na zdravje in dobro počutje ter pomagali določiti optimalno razporeditev in obseg kakovostnega javnega prostora, kar bi posledično omogočilo večjo odpornost sosesk na prihodnje krize. To je še posebej pomembno glede na to, da so raziskave že pred pandemijo pokazale, da je bil dostop do nekaterih javnih prostorov – zlasti tistih v zasebni lasti – bistveno in nepravilno omejen za številne, vključno za ljudi z nizkimi dohodki, prikrajšane prebivalce in etnične manjšine (Iveson, 2020). Novejše raziskave pa kažejo, da so omejitve zaradi pandemije to neenakost dostopa še povečale (Luscombe in McLelland, 2020). Urbanisti morajo nujno spremeniti te obstoječe neenakosti v dostopu in zagotoviti, da se take omejitve dostopa do javnega prostora ne bodo normalizirale.

3.6 Mestne ulice

Številne mestne ulice so se v zadnjem desetletju že soočale z vse večjimi izzivi, saj so se trgovine iz mestnih središč preselile v manjše število velikih centrov na obrobjih mest, v zadnjem času pa tudi v spletno ponudbo. Pandemija in z njo povezane zapore ter ukrepi »ostani doma« so še povečali prehod na spletno nakupovanje in negativno vplivali na številna preostala podjetja v mestnih središčih, zlasti na področju trgovine

Slika 2: Predlogi za preoblikovanje območja Stretford Mall, Manchester (vir: internet 1)

na drobno ter prodaje hrane in pijače. Številna podjetja niso mogla finančno preživeti številnih zapor in omejitev, kar je povzročilo nadaljnjo izgubo aktivnih uličnih pročelij.

Glede na to, da pandemija covid-19 še ni končana in da se bo trend spletne trgovine verjetno nadaljeval, moramo urbanisti hitro ponovno razmisliti o vlogi in obliki svojih mestnih ulic. Omogočiti moramo, da se nanje vrnejo dejavnosti in pešci, in sicer s spodbujanjem varnih, toda privlačnih dejavnosti v merilu človeka. Zagotoviti moramo tudi, da bodo mestne ulice naseljevale uravnotežene dejavnosti ponudnikov storitev, ki bodo odpornejše na prihodnje trende in nenadne pretrese.

Občine si lahko prizadevajo tudi za ustvarjalne spremembe namembnosti zdaj praznih trgovskih prostorov v mestih. Nekatere bi lahko preuredili v stanovanjske prostore (kar bi v nekaterih mestih dejansko pomenilo vrnitev k prvotni rabi). To bi lahko pomagalo tudi pri reševanju morebitnega lokalnega pomanjkanja stanovanj. Večje prazne prostore na glavnih ulicah bi lahko ponovno namenili skupnostnim objektom, ki

bi zagotavljali javne storitve – kot v Stretfordu v Manchesteru v Veliki Britaniji, kjer poteka preureditev velikega nakupovalnega središča iz 60. let prejšnjega stoletja (glej sliko 2).

Ti posegi bodo skupnostne objekte približali velikemu številu prebivalcev v neposredni bližini, ponovno vzpostavili visoko stopnjo obiska in dejavnosti in tako pripomogli k oživitvi ulic. Spodbudili so tudi dodatne zasebne naložbene predloge za nove stanovanjske objekte, prostočasne dejavnosti in visokošolske ustanove na območju.

Urbanisti bi morali skupaj s svojimi kolegi na področju prometa in javnega zdravja proučiti, kako povečati obseg mestnih ulic, ki so prednostno namenjene pešcem in/ali kolesarjem. Taka prerazporeditev prostora zagotavlja številne prednosti v primerjavi z avtomobilskim prometom, ne le za neposredne izredne razmere ali pandemije, temveč tudi za širok spekter aktivnih življenjskih slogov ter s tem povezano telesno in duševno zdravje. Ustvarjanje namenskega prostora za posedanje na pločniku in ob njem in za druge dejavnosti, ki oživljajo javni

prostor ter krepijo zaznavanje varnosti in zaščite, bo povečalo socialno interakcijo in vključenost, kar posledično pomaga podpirati in krepiti kohezijo skupnosti. Iz odziva javnosti načasne prilagoditve v mestih, na primer »pop-up« kavarne, parki, kolesarske steze itd., ki jih omogoča umik avtomobilskega prometa z ulic, trgov in trgov, je razvidno, da so taki posegi priljubljeni in imajo podporo javnosti – kar dokazujejo številna mesta, ki se odločijo, da bodo te spremembe trajne (Bereitschaft in Scheller, 2020; Honey Rosés idr., 2020; Martinez in Rennie Short, 2021; Milner idr., 2021; Song idr., 2021). Številni urbanisti že več let glasno pozivajo k takim spremembam, napredek pa je boleče počasen. Če je mogoče predvideti kakšno korist od pandemije covid-19, je to, da je urbanistom dala edinstveno priložnost, da izkoristijo ta zagon za velike trajne spremembe v našem mestnem tkivu in načinu, kako ljudem omogočamo, da ga uporabljajo.

3.7 Oskrba s hrano v mestih

V zvezi s pandemijo covid-19 je bil relativno malo obravnavan vidik oskrbe s hrano v mestih. V zgodnjem delu pandemije je panično kupovanje povzročilo hudo pomanjkanje nekaterih živil, gospodinjskih in medicinskih potrebščin. Visoka stopnja ozaveščenosti javnosti o tem je priložnost za urbaniste, da izkoristijo zanimanje, ki je že naraščalo v smislu izvora hrane. Nekatera večja mesta so že zelo napredovala pri spodbujanju večje mestne in primestne pridelave in predelave hrane, zlasti Nantes in Bologna. Spodbujanje okrepljenih lokalnih verig preskrbe s hrano prinaša tudi velike koristi za biotsko raznovrstnost in okolje, na primer zmanjšanje prehranskih poti in ogljičnega odtisa. Z vrnitvijo k mestnemu vrtnarjenju, vrtnarjenju na tržnicah itd. bi se povečala odpornost na motnje v zapletenih nacionalnih in mednarodnih verigah preskrbe s hrano (Douwe van den Ploeg, 2020; Rice, 2020). Če bi mestnim potrošnikom pomagali bolje razumeti in ceniti, od kod prihaja njihova hrana v lokalni prehranski verigi, bi se lahko vrnili k bolj trajnostnemu vzorcu sezonskega uživanja hrane. Priznavanje kmetijskih delavcev kot ključnih kvalificiranih delavcev v mestnem ekosistemu, ki si zaslužijo večjo varnost zaposlitve in boljše plačilo, bi prineslo tudi pomembne družbenoekonomske koristi (Milner idr., 2021).

3.8 Mestni promet

Pandemija covid-19 je povzročila velike globalne spremembe v načinu gibanja ljudi v soseskah, mestih in na mednarodni ravni. Zmanjšanje uporabe zasebnih motornih vozil zaradi zmanjšanja števila prevozov na delo in omejenega gibanja v zgodnejših fazah pandemije je povzročilo hiter in izjemen upad onesnaženosti zraka v mestih po vsem svetu, najbolj opazno pa je bilo tam, kjer so pred pandemijo imeli velike težave z onesnaženostjo zraka (Milner idr., 2021). Na Kitajskem je znaten

upad onesnaženosti zraka po ocenah rešil več življenj, kot jih je bilo izgubljenih zaradi covid-19 (Bereitschaft in Scheller, 2020). Kolesarjenje kot primarna oblika prevoza se je v številnih delih sveta močno povečalo: dejansko je povpraševanje ponekod preseгло ponudbo, na primer v javnih sistemih izposoje koles. V skladu z že predlaganimi ukrepi za javni prostor je takojšnja »hitra zmaga« za urbaniste vlaganje v vse oblike kolesarske infrastrukture, da bi zajeli ta kulturni premik in zagon in omogočili njegovo dolgoročno ohranitev. Nadaljnje spodbujanje razogljičenja prometa bo za mesta ključnega pomena tudi zato, ker bo uporaba množičnega javnega prevoza verjetno ostala omejena, dokler se bo pandemija nadaljevala. Pri tem so ključnega pomena dobro zasnovane in vzdrževane pešpoti in kolesarske poti, ki potekajo vzdolž zelenih smeri gibanja. Prednostno obravnavanje bolj vključujočega, multimodalnega modela prevoza bo mestom verjetno dobro služilo tudi dolgoročno, saj bo zagotovilo večjo odpornost na prihodnje krize na področju javnega zdravja in druge izredne razmere.

Vendar pa vse spremembe, ki jih je povzročil covid-19, niso prinesle samo pozitivnih rezultatov v mestnem prometu. V številnih delih sveta se je uporaba javnega prevoza, vključno z avtobusi, vlaki, podzemno železnico itd., znatno zmanjšala – sprva zaradi vgrajenega problema zaprte fizične bližine ter vzdrževanja zahtevane ravni higijene in čistoče za zaščito pred covidom-19, zdaj pa zaradi skrbi pri njegovi uporabi glede varnosti. Stopnja upadanja števila uporabnikov se razlikuje od regije do regije, od države do države in od mesta do mesta, vendar je globalna raziskava, ki jo je izvedla prometna aplikacija Moovit, pokazala, da je do tretjina ljudi v nekaterih mestih zaradi pandemije covid-19 prenehala uporabljati javni prevoz: v Severni Ameriki je do 50 % ljudi izjavilo, da zdaj javni prevoz uporabljajo manj ali sploh ne (Fleming, 2021). Dolgoročno je to zaskrbljujoče z več vidikov, zlasti pa z okoljskega, saj je bila več let strategija spodbujati mestne prebivalce k prehodu na bolj trajnostne oblike prevoza, vključno z javnim prevozom. Poleg tega je zaradi negativnega vpliva upada uporabnikov na dohodek veliko vlad moralo zagotoviti znatne finančne subvencije tako javnim kot zasebnim prevoznikom, da bi ohranili njihovo delovanje (Martinez in Rennie-Short, 2021; Song idr., 2021). Čeprav je to nekaterim prevoznikom omogočilo, da so med pandemijo prešli na delovanje po drugačnem modelu, ni verjetno, da so subvencije, ki to omogočajo, dolgoročno vzdržne. To je logistični izziv, ki ga številna mestna območja še vedno poskušajo rešiti.

Vzorci uporabe so ponazorili tudi velike demografske neenakosti pri uporabi javnega prevoza med pandemijo covid-19. Številne raziskave (na primer Douglas idr., 2020; Corburn idr., 2021; Martinez in Rennie Short, 2021; Milner idr., 2021) so pokazale, da so od doma največkrat lahko delali tisti z višjimi dohodki in/ali v strokovnih poklicih, medtem ko je pri

skupinah z nizkimi dohodki, tistih z negotovimi delovnimi pogodbami (na primer tistih s pogodbami »nič ur« ali brez plačanega bolniškega dopusta) in tistih v sivi ekonomiji veliko manj verjetno, da bodo lahko delali od doma in imeli manjši dostop do zasebnega prevoza. Te skupine uporabnikov še naprej uporabljajo množični javni prevoz, zaradi česar so izpostavljene večjemu tveganju za okužbo s covidom-19. Pravzaprav se že začnajo pojavljati dokazi o povečanem tveganju za tiste, ki so morali ves čas dosedanje pandemije covid-19 še naprej uporabljati množični javni prevoz (SAGE, 2020; Casa Nova idr., 2021). To je zaskrbljujoče glede na to, da je v nekaterih državah med tistimi, ki nimajo druge izbire, kot da uporabljajo sisteme javnega prevoza, presenetljivo velik delež ključnih delavcev v bistvenih javnih mestnih službah (na primer čistilne službe, varnostniki, negovalni delavci itd.).

4 Kako preživljamo prosti čas

Raziskave so pokazale, da imamo ljudje prirojeno povezavo z naravo, ki bi se morala izražati v vsakdanjem življenju, zlasti v mestih. To je ključno načelo teorije biofilne arhitekture (Söderlund in Newman, 2015). Raziskave kažejo, da je količina mestnih zelenih površin statistično povezana s stopnjo sreče, saj zagotavlja prostor za vsesplošno sprostitev, kontemplacijo, vadbo in socialno kohezijo (Kwon idr., 2021). Potopitev v naravo lahko ublaži občutke tesnobe in pomanjkanja pozornosti ter spodbuja samoučinkovitost in smiselnost (na primer Powers Tomasson idr., 2021). Zelene površine in ustrezna »modra« vodna infrastruktura lahko postanejo bistven mehanizem za spoprijemanje številnih ljudi v času stiske in socialne izolacije. To ne vključuje le pandemij, temveč vse stresne dejavnike, na primer ekstremne vremenske dogodke, ekstremno onesnaženost zraka itd. Številne ankete med mestnimi prebivalci od začetka pandemije covid-19 so pokazale močno željo (87 %) po dostopu do zelenih površin ter s tem povezano povečanje (63 %) povpraševanja po domovih na mirnejših podeželskih območjih z obilnim in neposrednim dostopom do zelenih površin (na primer Barker, 2020).

Kot je že bilo omenjeno, Svetovna zdravstvena organizacija priporoča 9 m² javnih površin na prebivalca v mestih, kar vključuje zeleno/modro infrastrukturo. Poleg izzivov, da v nekaterih mestnih soseskah ni dovolj javnih površin za izpolnitev teh standardov tako v obdobju pred covidom-19 kot v sedanjem obdobju te bolezni, so zelene površine v številnih mestih tudi neenakomerno porazdeljene. To lahko vodi do dodatnih socialnih neenakosti pri dostopu, zlasti v obdobjih omejitev gibanja in zapor. Številna mesta po svetu so že pred začetkom covid-19 začela uporabljati dostop do zelenih površin za posamezne prebivalce kot merilo uspešnosti mesta, pogosto v obliki količine na prebivalca, ali kar je bolj pravično, kot najmanjšo

pešrazdaljo do zelenih površin (na primer København, Nantes, Ljubljana, Dunaj). Pozitiven rezultat pandemije bi bil, da bi se taki izvedbeni cilji kot nekaj samoumevnega sprejeli v vseh mestih. Poleg tega bi lahko urbanisti vodili analizo porazdelitve zelene in modre infrastrukture s pomočjo GIS, ki bi pomagala ugotoviti neenakosti pri zagotavljanju in s tem območja, ki bi jih bilo treba prednostno vključiti v naložbe. Z uporabo GIS za prekrivanje drugih zbirk podatkov, na primer demografskih, bi lahko tudi pomagali določiti, kakšna modra/zelena infrastruktura je nujna na območjih z največjimi potrebami. Veliko teh podatkov in strokovnega znanja za njihovo analizo in modeliranje verjetno že obstaja v občinah ali metropolitanskih območjih, vendar so po različnih strokovnih oddelkih: potrebno je le strateško vodstvo za skupno uporabo informacij, znanja in virov.

Posebna pozitivna povezava med dostopom do zelenih površin in njihovim pozitivnim vplivom na zdravje in dobro počutje je dobro znana že več let, raziskave med pandemijo covid-19 pa so jo ponovno potrdile (Guzman idr., 2020). Potrdile so tudi zelo močno negativno korelacijo pri počutju v gospodinjstvih brez dostopa do zunanega prostora – v majhnih stanovanjih, samskih gospodinjstvih, prenaseljenih gospodinjstvih in gospodinjstvih, ki so se že soočala s težavami med stanovalci, na primer družinski spori ipd. Powers Tomasso idr. (2021) so uporabili »harvardski indeks človekovega blagostanja«, ki vključuje fizično in čustveno zdravje, vrline in ustrezno materialno preskrbo, ter ugotovili, da je bila zaznana prikraščenost za naravo med covidom-19 močna tudi ob upoštevanju poklicnega statusa, sestave gospodinjstva in sociodemografskih spremenljivk.

Pri tistih, ki so imeli že zaradi lokacije bivanja omejen dostop do narave ali dejavnosti na prostem, je bila negativna korelacija še močnejša, še posebej močno je vplivala na starostno skupino mlajših od 25 let, starostne skupine nad 45 let in pripadnike etničnih skupin, ki niso belci. Strateški načrtovalci mest bi morali pri oblikovanju akcijskih načrtov za ogrožene soseske in ogrožene demografske skupine v svojih mestih uporabljati neprecenljive objavljene raziskave, kot je ta, ki so večinoma prosto dostopne na spletu.

Znano je tudi, da je dostop do kulture in naravne dediščine, kot so zelene površine, pomemben dejavnik, ki prispeva k duševnemu zdravju in občutku pripadnosti skupnosti. Številne kulturne ustanove po svetu so že pred pandemijo covid-19 začele uporabljati digitalna orodja, da bi razširile javni dostop za tiste, ki teh ustanov ne morejo fizično obiskati, in izboljšale uporabniško izkušnjo. V začetku pandemije so kulturne ustanove bolj množično uporabljale digitalne tehnologije, na primer spletne interaktivne ogleda in digitalne različice razstav in situ, nekatere pa so odprle prostore ali zbirke, ki zaradi po-

manjkanja prostora, njihove krhkosti ali vrednosti nikoli niso bile dostopne za ogled javnosti. Številni menijo, da se bo taka spletna interakcija ohranila tudi po pandemiji, saj je bila dejansko novo orodje za širjenje dostopa, udeležbe in sodelovanja, ki presega tisto, kar bi bilo mogoče osebno (King idr., 2021). Izziv bo ponovno pritegniti staro fizično občinstvo in obiskovalce in hkrati ohraniti novo »spletno« občinstvo.

5 Kako delamo in se izobražujemo

Prehod z delovnega mesta na delovni prostor ter prostorska ločitev dela in delovnega mesta sta v številnih državah začela potekati že pred pandemijo novega koronavirusa, in sicer zaradi razvoja samozaposlovanja, prostorov za t. i. sodelo itd. Toda pandemija je številne delavce/študente prisilila, da so v zelo kratkem času prešli na delo/učenje od doma, pri tem pa so se morali čim manj ozirati na to, ali imajo prostor ali infrastrukturo za učinkovito in uspešno delo.

Obsežne javne raziskave v številnih državah kažejo, da večina ljudi pričakuje, da se bo delo na domu nadaljevalo tudi po pandemiji (na primer Barker, 2020). Novejša raziskava, ki jo je spomladi leta 2021 izvedel britanski urad za državno statistiko (ang. *Office for National Statistics*, ONS), je pokazala, da si 85 % vprašanih želi vsaj »hibridnega« pristopa, tj. kombinacije dela doma in v pisarni (ONS, 2021). Vendar bi za gospodinjstva, ki so manjša in/ali intenzivno zasedena ter se v njih dnevno ločuje med prostori, ki so namenjeni »delu/učenju«, in prostori, ki niso namenjeni »domu/učenju«, to lahko dolgoročno postalo pomemben negativni dejavnik za zdravje in dobro počutje državljanov. Profesionalni urbanisti bi morali uporabljati obstoječe zbirke podatkov in orodja za prepoznavanje teh gospodinjstev ter za razvoj načrtov podpore in posredovanja, ki lahko ublažijo dodatne obremenitve in pritiske, ki jih doživljajo ta gospodinjstva.

Očitna je tudi močna povezava med plačo/plačilom in možnostjo dela od doma (ONS, 2021). Številne raziskave v različnih državah kažejo, da večina ljudi z najnižjimi plačami ne more delati od doma, kar vpliva na njihova prihodnja pričakovanja glede načina dela. V državah v razvoju ima lahko že razmeroma majhna izguba dohodka uničujoče učinke na številne življenjske kazalnike, vključno z zdravjem, dobrim počutjem, doseženo izobrazbo itd. (Corburn idr., 2020). Vemo tudi, da imajo lahko pandemije vseživljenjske učinke na delavce: longitudinalne raziskave po pandemiji španske gripe 1918–1920 so na primer ugotovile pojav »brazgotinjenja trga dela« (ang. *labour market scarring*). Šlo je za dolgotrajne negativne učinke na izbiro poklica, poklicno uspešnost, dohodek v življenju itd. za tiste, ki so v času pandemije že delali, vendar so bili še močnejši za tiste, ki so v času pandemije vstopali na trg dela (Arthe in Parman, 2021). Mestne oblasti na vseh ravneh bi morale

pripraviti akcijske načrte, da bi zmanjšale možnosti za podobne posledice ter preprečile povečanje posledičnih gospodarskih in zdravstvenih neenakosti, zlasti v državah z nizkimi in srednjimi dohodki brez socialnih varnostnih mrež (Douglas idr., 2020).

Nepremičninski trg poslovnih nepremičnin (na primer pisarn, maloprodaje, barov/restavracij itd.) ni bil odporen na ta strukturni premik od »delovnega mesta« k »delovnemu prostoru«. Padec vrednosti nepremičnin v številnih mestnih središčih in poslovnih okrožjih po svetu kaže, da se številni delodajalci zavedajo, da lahko dosežejo znatne prihranke pri stroških poslovanja, če zmanjšajo količino pisarniških prostorov. Raziskava, ki jo je junija 2021 izvedel Bloomberg CityLab, je pokazala, da je dejavnost na delovnih mestih v Londonu, New Yorku in San Franciscu še vedno 50 % pod običajno ravno, v mestih, kot so Frankfurt, Singapur in Hongkong, pa so na voljo dokazi o dolgoročnih strukturnih spremembah. Spodnjo spodbudo predstavljajo tudi zaposleni, med katerimi številni ne pogrešajo dolgih, stresnih in pogosto dragih poti v pisarno ter uživajo v časovni prilagodljivosti, ki jo prinaša delo na daljavo. Številne korporacije (na primer Google, American Express, Unilever) so se že odzvale in sprejele trajne politike, ki bodo zaposlenim omogočile, da vsaj del tedna preživijo zunaj pisarne, tudi ko bo pandemija obvladana (Bloomberg CityLab, 2021).

Spremembe stopenj zasedenosti in vzorcev uporabnikov poslovnih nepremičnin imajo, zlasti v strnjениh soseskah, tudi sekundarne učinke na dobavne verige na področju trgovine na drobno, hrane in pijače, pisarniških storitev, čiščenja in servisiranja itd. Obstaja nevarnost, da se negativni krog upadanja vitalnosti poslovnih okolij pospeši, če se temu ne bo mogoče zoperstaviti s strateškim načrtovanjem na ravni mesta. Vlade na vseh ravneh, zlasti pa na občinski, bi lahko prevzele vodilno vlogo pri ponovnem načrtovanju, kako je mogoče z inovacijami na področju tehnologije in politike uravnovežiti potovanje v službo. Nekateri so predlagali ustanovitev »lokalnih delovnih središč« (ang. *local work hubs*) v ključnih mestnih soseskah, ki bi jih delodajalci po potrebi lahko najeli za zaposlene (Milner idr., 2021). Če bi bili locirani v dobro povezanih soseskah, bi lahko zgoraj omenjeni sekundarni učinki na lokalne dobavne verige koristno prispevali k njihovi revitalizaciji.

Nenazadnje je zdaj vprašljiva prihodnost razvoja, usmerjenega v promet (ang. *TOD – transit-oriented development*), zaradi morebitnega »trojnega udarca« (ang. *triple hit*), to je zmanjšanja števila najemnikov, zmanjšanja števila uporabnikov javnega prevoza in obenem povečanja števila prostih poslovnih prostorov. Priljubljenost visokih pisarniških stavb z visoko gostoto bi se lahko prav tako precej zmanjšala. Glede na to, da se oboje intenzivno izvaja v številnih mestih po svetu, bodo urbanisti verjetno morali najti prilagoditve ali spremenjene oblike metodologij zgoščevanja in regeneracije mest.

6 Kako sodelujemo

Hitrost rasti in pokritost pandemije covid-19 je poudarila fizično medsebojno povezanost in izjemno mobilno naravo našega sveta – tako v pozitivnem kot v negativnem smislu. Digitalne tehnologije so imele ključno vlogo pri pomoči mestom pri prepoznavanju in obvladovanju tveganj, povezanih s covidom-19, ter pri pomoči državljanom, da se zaščitijo. Strateško bi jih lahko uporabljali tudi načrtovalci mest pri dolgoročnem strateškem načrtovanju mest, kot:

- pomoč pri mikrokartiranju (na ravni posamezne ulice/gospodinjstva) širjenja okužbe (na primer vektorji, časovna okna itd.), kar bo pripomoglo k odločitvam o takojšnjih blažilnih/negativnih ukrepih za preprečevanje širjenja in k prepoznavanju potencialno ranljivih skupin prebivalstva;
- komunikacijski pripomoček za hitro posodabljanje usklajenih enotnih sporočil o spremembah ter povezanih pravilih in postopkih;
- pripomoček za informirano odločanje v realnem času;
- način za omogočanje preglednosti in preprečevanje dezinformacij ter s tem zmanjšanje negotovosti in strahu javnosti;
- ključno orodje za vzpostavljanje partnerstev za izvajanje in s tem za povečanje sistemske odpornosti.

Med sedanjo pandemijo smo že videli, kako so digitalne tehnologije omogočile nove načine oddaljenega dostopa do skupnostnih storitev. Obstoječi trend selitve številnih storitev lokalnih vlad – davčnih, civilnih, upravnih itd. – na splet je bil pospešen in se morda nikoli več ne bo vrnil v »stare tirnice«. Enake strukturne spremembe se lahko zgodijo tudi v delih strukturiranih izobraževalnih in zdravstvenih sistemov.

Digitalne komunikacijske tehnologije so omogočile tudi nadaljevanje posvetovanja in sodelovanja pri pripravi strateških urbanističnih načrtov. O tej temi so mediji presenetljivo malo poročali niti ni bila posebej obravnavana v akademski literaturi, razen v nekaterih zelo tematsko specifičnih publikacijah (na primer Miller-Rushing idr., 2021). Vendar je avtor v prispevku na blogu, objavljenem avgusta 2020, poudaril ključno vlogo občinskih komunikacijskih procesov in procesov vključevanja za ponovno vzpostavitev zaupanja, samozavesti in mrež za soseske, ki jih je covid-19 najbolj prizadel. Za to bo potrebno preoblikovanje številnih obstoječih praks vključevanja z uporabo obstoječih in novih digitalnih orodij, kot so Padlet, Mural itd. (360° Cityshapers, 2020). Vendar ta orodja nikoli ne morejo popolnoma nadomestiti osebnega sodelovanja, zato je treba paziti, da nehoti ne odvzamejo pravic nekaterim družbenim skupinam.

Da bi v celoti izkoristili potencial digitalnih tehnologij za pomoč pri komuniciranju, je treba premagati nekatere izzive. Prvič, ne smemo domnevati, da so digitalne tehnologije enako dostopne vsem segmentom družbe niti da obstaja enakomerna geografska dostopnost (Cave idr., 2020; Rajabifard idr., 2021). Mestne oblasti morajo kartirati pokritost in dostopnost ter skupaj s ponudniki tehnologij in odklopljenimi skupnostmi razviti rešitve, ki bodo zagotovile, da se bodo lahko ponovno povezali v mesto, tako dobesedno kot v prenesenem pomenu. To pa je odvisno od odziva na drugi izziv: odziv na globalne izzive, kot so covid-19 in podnebne spremembe, zahteva partnerstvo med javno in zasebno sfero, da bi združili svoje skupne spretnosti, znanje in sredstva. Da bi to dosegli, se morajo vse strani odzvati na vse večjo in v nekaterih primerih upravičeno zaskrbljenost javnosti glede varnosti podatkov in možnosti njihove zlorabe (zlasti s strani komercialnih interesov). Zaskrbljenost javnosti glede učinkovitosti in zanesljivosti orodij, ki temeljijo na podatkih, se je v času pandemije covid-19 pokazala z različno uporabo in uspešnostjo nacionalnih aplikacij tipa *test & trace* (Kang idr., 2020).

Javno komuniciranje kot celota se mora osrediniti na ponovno vzpostavitev zaupanja javnosti, zlasti glede na to, da so nekateri kanali družbenih medijev omogočili močen val dezinformacij in neresnic, ki so se z negativnimi posledicami razširile po velikem delu družbe. Kako urediti družbene medije in jih izkoristiti za dobre namene, je zdaj nujno vprašanje za številne demokracije po svetu. Znanstveni dokazi so ključnega pomena pri usmerjanju politike med novimi pandemijami, kot je covid-19, vendar jih je treba upravljati na način, ki izraža negotovost, ne da bi se v javnosti povzročil prevelik strah, ki bi ogrozil široko sprejemanje in upoštevanje predpisov s strani prebivalstva. Ljudje so namreč, ko začutijo tesnobo in strah, dovzetnejši za dezinformacije, stopnja upoštevanja omejitev in pravil pa se začne zmanjševati (Hyland-Wood idr., 2021). V skrajnejših scenarijih lahko to privede do povečanja predsodkov in sovraštva do določenih skupin ljudi, ki so drugačni od njih samih.

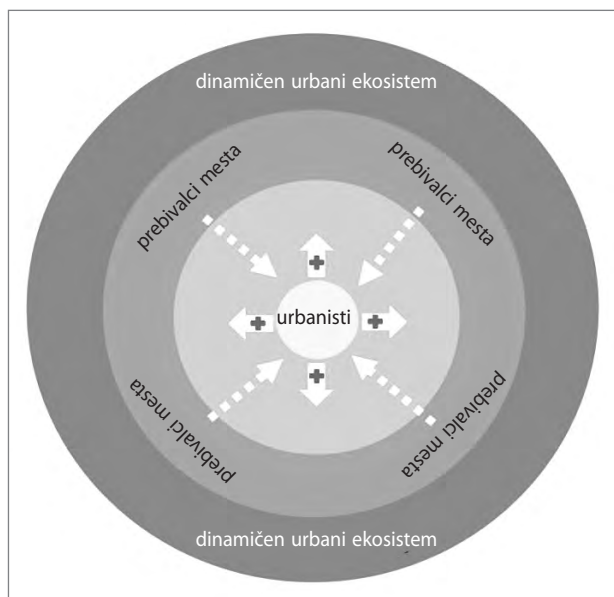
Za vladno komuniciranje ni strategije, ki bi ustrezala vsem. Mestne oblasti bi morale urbanistom in sodelavcem s področja družboslovja omogočiti, da skupaj izboljšajo načine komuniciranja, posvetovanja in sodelovanja z državljanji. Družboslovne prakse vključujejo veliko znanja in izkušenj o obstoječih najboljših praksah in neprimernih praksah (ang. *what not to do*) iz različnih disciplin ter vedo, kako jih uporabiti za spodbujanje in utrjevanje kolektivnega občutka pravičnosti in socialne vključenosti (Kang idr., 2021).

7 Sklep in priporočila

Vse družbe, tudi najnaprednejše, so po naravi ranljive za nepričakovane ali neustrezno načrtovane motnje, ki imajo lahko hude in obsežne domino učinke. Pandemija covid-19 je bila odlični primer tega. Tudi v bogatejših družbah so bili pri nekaterih demografskih skupinah, na primer pri starejših, invalidih, osebah z dolgotrajnimi zdravstvenimi težavami in njihovih negovalcih, zaznani nesorazmerni negativni učinki novega koronavirusa (Smith idr., 2020).

Nadnacionalne organizacije, kot je WEF (ang. *The World Economic Forum*), so globalno pandemijo že pred več kot desetletjem opredelile kot veliko tveganje, vendar je splošno pomanjkanje pripravljenosti v številnih delih sveta pomenilo, da so morala mesta, ko se je covid-19 začel širiti, v naglici izvajati nacionalne politike brez ustreznega nadzora. Napake vlad na vseh ravneh so preprosto povečale že obstoječe izzive glede pravičnosti in obstoječih neenakosti in povzročile dodatne izzive na vseh ravneh pri doseganju ciljev trajnostnega razvoja Združenih narodov (UN Expert Committee on Global Geospatial Information Management, UN GGIM, 2020). Poleg tega, da je pandemija covid-19 povečala obstoječe neenakosti, je močno poudarila številne, že dolgo znane napake pri načrtovanju, oblikovanju in delovanju naših mest, na katere je bila javnost šele zdaj opozorjena, čeprav so v redkih primerih urbanisti ravnali pravilno. Zato je zdaj nujno potrebno splošno, boljše razumevanje zapletenih medsebojnih odnosov, ki smo jih ljudje postopoma ustvarili in ki zdaj poganjajo mesta 21. stoletja.

Vendar urbanisti tega ne morejo doseči sami. Da bi omogočili celovit družbeni pristop (ang. *a whole of society approach*, WHO, 2016), moramo proaktivno razvijati partnerstva z izvajalci in raziskovalci na številnih področjih, vključno z medicino, javnim zdravjem, načrtovanjem nujnih ukrepov, digitalnimi tehnologijami, psihologijo, antropologijo in nevroznanostjo, da bi izkoristili skupno znanje in izkušnje ter soustvarili zanesljive dinamične metodologije za merjenje in spremljanje večplastnih medsebojnih povezav. To ne pomeni, da urbanisti ne morejo biti vodilni: lahko so. Vendar je za to potreben radikalen preobrat dolgoletnih načinov obravnave revnih v mestih »od zgoraj navzdol« v smeri bolj participativnega in preglednega pristopa k sprejemanju odločitev in upravljanju, pri čemer je treba uporabiti obstoječe komunikacijske mreže v skupnostih za vzpostavitev prepotrebne zaupanja (Corburn idr., 2020). S pristopom »od spodaj navzgor« lahko urbanisti izpodbijajo obstoječe vrednostne sisteme, znotraj katerih se oblikujejo urbana okolja. Vzpostavimo lahko okvire, ki nam omogočajo, da družbenega napredka v mestih ne merimo le z vidika bogastva in gospodarske rasti (na primer BDP), temveč kot merilo bruto nacionalnega blagostanja (kar sta začeli poudarjati Islandija in Nova Zelandija). Uporabimo lahko orodja in tehnike, ki

Slika 3: Koncept »prostorska medicina« (ilustracija: Kerri Farnsworth)

jih občinski urbanisti vsakodnevno uporabljajo – na primer na področju prometa, javnega zdravja itd. – za soustvarjanje modeliranja in načrtovanja scenarijev, ki so opredeljeni kot ključni dejavniki uspeha najboljših praks na področju odpornosti skupnosti (Bereitschaft in Scheller, 2020).

7.1 Nov model »urbanizma«?

Sedanje strateške odločitve na področju mestne politike na občinski in nacionalni ravni bodo oblikovale prihodnje gospodarstvo na načine, ki lahko izboljšajo ali poslabšajo trajnostnost, zdravje in neenakosti v zdravju ter začnejo graditi bolj trajnostno in vključujoče gospodarstvo. Covid-19 je bil kruta in neizprosna lekcija, vendar nam daje priložnost za uvedbo velikih sprememb. Pandemija je skoraj vsem ljudem prikazala pomanjkljivosti njihovih mestnih okolij, hkrati pa jim je pokazala, kaj bi lahko bilo bolje. Številni so začeli oblikovati drugačne vrednostne sisteme glede načina življenja, zato so veliko dovtetnejši za nove pristope, kot so bili pred letom 2020.

Zdaj je čas za novo obliko urbanizma, ki deluje kot »prostorska medicina« (po Rice, 2020), mesto in njegovi prebivalci pa so v njej obravnavani kot bolniki, ki potrebujejo »prostorske recepte« urbanistov, ki svojega »pacienta« vidijo kot dinamičen urbani ekosistem, ki ga je treba negovati, da bi uspeval in cvetel (glej sliko 3).

Ta prostorska medicina bo temeljila na zgoraj opisanem novem sodelovanju, na obsežnem naboru obstoječih kolektivnih najboljših praks in izkušenj, pridobljenih iz pristopov, kot so biofilna arhitektura, zavestna mesta (ang. *Centre for Conscious*

Cities Design), urbanizem obnove (ang. *restorative urbanism*, Roe in McKay, 2021), ter na novih načinih vključevanja in sodelovanja državljanov pri sprejemanju ključnih odločitev v mestih, vključno z oblikovanjem in izvajanjem strateških prostorskih načrtov. Tako pomagamo vzpostaviti novo »normalnost«. To ne bo le odpravilo negativnih učinkov covid-19, temveč bo začelo temeljito popravljati prejšnje napake urbanističnega načrtovanja in s tem zakoreninjene družbene neenakosti. Tako lahko zgradimo odpornost mest, ki jo naša mesta nujno potrebujejo, da se bodo lahko spopadla s kakršno koli krizo, ki bo doletela naše mesto, regijo, državo in svet.

7.2 Nova vrsta urbanista?

Da bi dosegli zgoraj opisani premik v pristopu k urbanizmu, bomo morda morali temeljito premisliti tudi o tem, kako izobražujemo in vzgajamo naslednje generacije urbanistov. Trenutno je izobraževalni sistem po svetu strukturiran tako, da se urbanisti šolajo na različnih specialističnih študijih, na primer arhitekturi, prostorskem načrtovanju, krajinski arhitekturi, gradbeništvu itd. Dejansko ustvarjamo strokovnjake za zelo specifično področje grajenega okolja, nato pa pričakujemo (in upamo!), da bodo pridobili širše urbanistične spretnosti, izkušnje in pristope, ko bodo napredovali s študijem ali v praksi. Vendar pa bi lahko uvedli preprosto spremembo, s katero bi ustvarjali prihodnje generacije urbanistov.

Skupina *The Farrell Review of Architecture and the Built Environment in the UK* je leta 2014 pozvala k temeljitemu premisleku o tem, kako Združeno kraljestvo izobražuje bodoče strokovnjake za grajeno okolje (glej *The Farrell Review ...*, 2014). Priporočila je, naj vsi študenti, ki se prvič vpisujejo na univerzo na dodiplomski ravni, opravijo »temeljni letnik« temeljnih načel dobrega urbanizma, nato pa lahko nadaljujejo izobraževanje na enem od specializiranih študijev, kot so arhitektura, prostorsko načrtovanje itd. Pri *The Farrell Review* je bilo poudarjeno, da bi bil to podoben model, kot se v številnih državah že uporablja za umetniške študije. Tam morajo študenti opraviti skupno temeljno leto, ki zagotavlja usposabljanje in izobraževanje na področju ustvarjalnih umetnosti, preden se lahko prijavijo za začetek dodiplomskega študija ene od posebnih umetniških šol. Če bi se lahko Evropa skupaj dogovorila o usklajenem prehodu na tako prestrukturiranje izobraževanja na področju urbanizma, bi vsem akademikom in strokovnjakom s področja grajenega okolja na začetku njihove poklicne poti zagotovili skupno razumevanje ter raven znanja in tehničnih spretnosti na področju urbanizma. To pa bi olajšalo oblikovanje celostnega interdisciplinarnega pristopa od spodaj navzgor, ki je zdaj v 21. stoletju bistvenega pomena. To bi lahko bil in bi moral biti ključni element »nove normalnosti« po pandemiji covid-19.

.....
Kerri Farnsworth, Founding Director, 360° Cityshapers

BSc Environmental Sciences and MSc International Planning and Urban Design (University of Manchester, UK), PhD candidate, IST Tecnico (University of Lisboa, Portugal)
E-pošta: kerri@360cityshapers.com

Opombe

[1] Uvodni referat angleške urbanistke Kerri Farnsworth, direktorice podjetja 360° Cityshapers, ki je bil na 32. Sedlarjevem srečanju predstavljen v angleškem jeziku. Prispevek je prevedla dr. Liljana Jankovič Grobelšek.

Viri in literature

- Arthe, V., in Parman, J. (2021): Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. *Explorations in Economic History*, 79, 101381. DOI: 10.1016/j.eeh.2020.101381.
- Assis, R., Jain, A., Nakajima, R., Jasinskas, A., Kahn, S., Palma, A., Parker, D. M., Chau, A., Leung, A., Grabar, C., Muqolli, F., Khalil, G., Colin Escobar, J., Ventura, J., Davies, D. H., Albala, B., Boden-Albala, B., Schubl, S., in Felgner, P. L. (2021): *Distinct SARS-CoV-2 antibody responses elicited by natural infection and mRNA vaccination*. Dostopno na: <https://scholarship.org/uc/item/83s9g81h> (objavljeno 21. maja 2021). DOI: 10.1101/2021.04.15.440089.
- Baisheng, L., Aiping, D., Kuibiao, L., Yao, H., in Zhencui, L. (2021): *Viral infection and transmission in a large well-traced outbreak caused by the Delta SARS-CoV-2 variant*. Dostopno na: <https://virological.org/t/viral-infection-and-transmission-in-a-large-well-traced-outbreak-caused-by-the-delta-sars-cov-2-variant/724> (objavljeno 7. julija 2021).
- Barker, G. (2020): How might buyer and seller priorities change in the post-COVID housing market?. *Forbes*. Dostopno na: <https://www.forbes.com> (objavljeno 15. maja 2021, sneto 19. junija 2021).
- Berardi, F. (2020): Europe's city centers pushed out residents for tourists. Could the coronavirus reverse the trend?. *Time*. Dostopno na: <https://time.com/5839393/europe-housing-coronavirus-airbnb-prices> (objavljeno 21. maja 2021, sneto 10. junija 2021).
- Bereitschaft, B., in Scheller, D. (2020): How might the COVID-19 pandemic affect 21st century urban design, planning and development? *Urban Science*, 4(4), str. 56. DOI: 10.3390/urbansci4040056.
- Bloomberg CityLab (2021): *The world's financial centers struggle back to the office*. Dostopno na: <https://www.bloomberg.com/graphics/2021-return-to-office> (objavljeno 21. junija 2021).
- Casa Nova, A., Ferreira, P., Almeida, S., Dionísio, A., in Quintino, D. (2021): Are mobility and COVID-19 related? A dynamic analysis for Portuguese districts. *Entropy*, 23(6), str. 786. DOI: 10.3390/e23060786.
- Cave, B., Kim, J., Viliani, F., in Harris, P. (2020): Applying an equity lens to urban policy measures for COVID-19 in four cities. *Cities & Health, Special Issue: COVID-19*, str. 1–5.
- Corburn, J., Vlahov, D., Mberu, B., Riley, L., Teixeira Caiiffa, W., Faiz R., Sabina, Ko, A., Patel, S., Jukur, S., Martínez-Herrera, E., Jayasinghe, S., Agarwal, S., Nguendo-Ypngsi, B., Weru, J., Edmundo, K., Oni, T., in Ayad, H. (2020): Slum health: Arresting COVID-19 and improving well-being in urban informal settlements. *Journal of Urban Health*, 97, str. 348–357. DOI: 10.1007/s11524-020-00438-6.
- Douglas, M., Vittal Katikireddi, S., Taulbut, M., McKee, M., in McCartney, G. (2020): Mitigating the wider health effects 19 pandemic response. *British Medical Journal (BMJ)*, 369, str. m1557. DOI: 10.1136/bmj.m1557.

- Douwe van der Ploeg, J. (2020): *Growing back stronger: Choosing resilient food systems in the wake of Covid-19*. Amsterdam, The Transnational Institute.
- Grant, A., in Hunter, P. R. (2021): Immunisation, asymptomatic infection, herd immunity and the new variants of COVID 19. *MedRxiv, The Preprint Server for Health Sciences*. Dostopno na: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2021.01.16.21249946v1> (objavljeno 20. januar 2021). DOI: 10.1101/2021.01.16.21249946.
- Gruebner, O., Rapp, M. A., Adli, M., Kluge, U., Galea, S., in Heinz, A. (2017): Cities and mental health. *Deutsch Arzteblatt International*, 114, str. 121–127. DOI: 10.3238/arztebl.2017.0121.
- Guzman, V., Garrido-Cumbrera, M., Braçe, O., Hewlett, D., in Foley, R. (2020): Health and wellbeing under COVID-19: The GreenCOVID survey. *Journal of Irish Geography*, 53(2), str. 157–162. DOI: 10.2014/igj.v53i2.1420.
- Halabowski, D., in Rzymiski, P. (2021): Taking a lesson from the COVID-19 pandemic: Preventing the future outbreaks of viral zoonoses through a multi-faceted approach. *Science of The Total Environment*, 757, str. 143723. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2020.143723.
- Honey-Rosés, J., Anguelovski, I., Chireh, V. K., Daher, C., Konijnendijk van den Bosch, C., Litt, J. S., Mawani, V., McCall, M. K., Orellana, A., Oscilowicz, E., Sánchez, U., Senbel, M., Tan, X., Villagomez, E., Zapata, O., in Nieuwenhuijsen, M. J. (2020): The impact of COVID-19 on public space: An early review of the emerging questions – design, perceptions and inequities. *Cities & Health, Special Issue: COVID-19*, str. 1–17. DOI: 10.1080/23748834.2020.1780074.
- Hyland-Wood, B., Gardner, J., Leask, J., idr. (2021): Toward effective government communication strategies in the era of COVID-19. *Humanities, Social Sciences and Communities*, 8, 30. DOI: 10.1057/s41599-020-00701-w.
- Internet 1: *Proposal to re-purpose Stretford Mall, Trafford, UK*. Dostopno na: <https://www.trafford.gov.uk/residents/news/articles/2021/20210118-Bruntwood-and-Trafford-Council-unveil-Stretford-Mall-and-town-centre-masterplan.aspx> (sneto 10. junija 2021).
- Iveson, K. (2020): We don't know what we've got till it's gone – we must reclaim public space lost to the coronavirus crisis. *The Conversation Australia*. Dostopno na: <https://theconversation.com> (objavljeno 15. april 2020).
- Kang, M., Choi, Y., Kim, J., Ok Lee, K., Lee, S., Park, I. K. Park, J., in Seo, I. (2020): COVID-19 impact on city and region: What's next after lockdown?. *International Journal of Urban Sciences*, 24(3), str. 297–315. DOI: 10.1080/12265934.2020.1803107.
- King, E., Smith, P. M., Wilson, P. F., in Williams, M. A. (2021): Digital responses of UK museum exhibitions to the COVID-19 crisis, March–June 2020. *Curator: The Museum Journal*, 64(3), str. 487–504. DOI: 10.1111/cura.12413.
- Kwon, Oh-H. K., Hong, I., Yang, J., Wohn Y. D., Jung, Woo-S., in Cha, M. (2021): Urban green space and happiness in developed countries. *EPJ Data Science*, 10, 28. DOI: doi.org/10.1140/epjds/s13688-021-00278-7.
- Luscombe, A., in McLelland, A. (2020): Policing the pandemic: Counter mapping the expansion of COVID-19 enforcement across Canada (The ethics of COVID). *Scholars Portal Dataverse*, V3. DOI: doi.org/10.5683/SP2/KNJLWS.
- London School of Economics (LSE) (2021): COVID-19 and housing: while prices may fall, homes will remain unaffordable. *British Policy and Politics Blog*. Dostopno na: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/covid-19-housing> (objavljeno 6. maja 2020, sneto 15. junija 2021).
- Martinez, L., in Rennie Short, J. (2021): The pandemic city: Urban issues in the time of COVID-19. *Sustainability*, 13(6), 3295. DOI: doi.org/10.3390/su13063295.
- Miller-Rushing, A. J., Athearn, N., Blackford, T., Brigham, C., Cohen, L., Cole-Will, R., Edgar, T., Ellwood, E. R., Fisichelli, N., Flanagan Pritz, C., Gallinat, A. S., Gibson, A., Hubbard, A., McLane, S., Nydick, K., Primack, R. B., Sachs, S., in Super, P. E. (2021): COVID-19 pandemic impacts on conservation research, management, and public engagement in US national parks. *Biological Conservation*, 257, 109038. DOI: 10.1016/j.biocon.2021.109038.
- Milner, J., Davies, M., Haines, A., Huxley, R., Michie, S., Robertson, L., Jose, S., in Wilkinson, P. (2021): Emerging from COVID-19: Lessons for action on climate change and health in cities. *Journal of Urban Health*, 98(3), str. 433–437. DOI: 10.1007/s11524-020-00501-2.
- Mingming, M., Shun, W., in Fengyu, W. (2021): *COVID-19 prevalence and well-being: Lessons from East Asia. World Happiness Report 2021*. Združeni narodi. Dostopno na: <https://worldhappiness.report/ed/2021/covid-19-prevalence-and-well-being-lessons-from-east-asia> (objavljeno 21. marca 2021).
- Office for National Statistics (ONS) UK (2021): *Business and individual attitudes towards the future of homeworking. UK, April to May 2021: Analysis of the effects of the coronavirus (COVID-19) pandemic on office working and of business and individual attitudes to future working practices*. Dostopno na: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/articles/businessandindividualattitudestowardsthefutureofhomeworkinguk/apriltomay2021> (objavljeno 21. junij 2021).
- Patel, V., Saxena, S., Lund, C., Thornicroft, G., Baingana, F., Bolton, P., Chisholm, P., Collins, P. Y., Cooper, J. L., Eaton, J., Herrman, H., Herzallah, M. M., Huang, Y., Jordsns, M. JD, Leinman, A., Medina-Mora, M. E., Morgan, E., Niaz, U., Omigbodun, O., Prince, M., Rahman, A., Saraceno, B., Sarkar, B. K., Del Silva, M., Singh, I., Stein, D. J., Sunkel, C., in Unützer, J. (2018): The Lancet Commission on global mental health and sustainable development. *The Lancet Commissions*, 392(10157), str. 1553–1598. DOI: 10.1016/S0140-6736(18)31612-X.
- Powers Tomasso, L., Jin, J., Cedeño Laurent, J. G., Chen, J. T., Catalano, P. J., in Spengler, J. D. (2021): The relationship between nature deprivation and individual wellbeing across urban gradients under COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1511. DOI: 10.3390/ijerph18041511.
- Rajabifard, A., Foliente, G., in Paez, D. (ur.) (2021): *COVID-19 pandemic, geospatial information, and community resilience: Global applications and lessons*. Abingdon, CRC Press.
- Rice, L. (2020): After Covid-19: Urban design as spatial medicine. *Urban Design International*, str. 1–6. DOI: 10.1057/s41289-020-00142-6.
- Richardson, J. (2020): Putting right our housing wrongs. *The MJ*. Objavljeno 17. junij 2020. Dostopno na: <https://www.themj.co.uk/Putting-right-our-housing-wrongs/217896#> (sneto 24. junij 2021).
- Roe, J., in McKay, L. (2021): *The Restorative city*. London, Bloomsbury.
- SAGE – UK Environmental and Modelling Group (2020): *Evidence for transmission of SARS-COV-2 on ground public transport and potential effectiveness of mitigation measures*. SAGE report ref. S0441-EMG. Dostopno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/904663/S0441_EMG_-_Evidence_for_transmission_of_SARS-COV-2_on_ground_public_transport.pdf (objavljeno 18. maja 2020, sneto 12. julija 2021).
- Smith, L., Jacob, L., Yakkundi, A., McDermott, A., Armstrong, N. C., Barnett, Y., López-Sánchez, G. F., Martin, S., Butler, L., in Tully, M. A. (2020): Correlates of symptoms of anxiety and depression and mental well-being associated with COVID-19: A cross-sectional study of UK-based respondents. *Journal of Psychiatry Research*, 291, 113198. DOI: 10.1016/j.psychres.2020.113198.

- Söderlun, J., in Newman, P. (2015): Biophilic architecture: A review of the rationale and outcomes. *AIMS Environmental Science*, 2(4), str. 950–969. DOI: 10.3934/environsci.2015.4.950.
- Song, X., Cao, M., Zhai, K., Gao, X., Wu, M., in Yang, T. (2021): The effects of spatial planning, well-being and behavioural changes during and after the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Sustainable Cities*, 3, 686706. DOI: 10.3389/frsc.2021.686706.
- Sridhar, D., in Gurdasani, D. (2021): Herd immunity by infection is not an option. *Science*, 371(6526), str. 230–231. DOI: 10.1126/science.abf7921.
- 360° Cityshapers (2020): *Engaging with citizens in a post-pandemic world*. Dostopno na: <https://www.360cityshapers.com/engaging-with-citizens-in-the-post-pandemic-world> (objavljeno 3. avgusta 2020).
- The Farrell Review of Architecture and the Built Environment (2014): *Our future in place: The report on consultation by The Farrell Review Team*. Dostopno na: <http://www.farrellreview.co.uk>.
- The Guardian (2021): *Covid Delta variant is 'in the air you breathe': What you need to know about Sydney outbreak strain*. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/jun/24/its-in-the-air-you-breathe-what-you-need-to-know-about-sydneys-delta-covid-variant> (objavljeno 24. junij 2021).
- Tomic, A., Skelly, D. T., Ogbe, A., in O'Connor, D. (2021): Divergent trajectories of antiviral memory after SARS-Cov-2 infection. *Research Square*. Dostopno na: <https://www.researchsquare.com/article/rs-612205/v1> (objavljeno 15. junija 2021). DOI: 10.21203/rs.3.rs-612205/v1.
- UN Expert Committee on Global Geospatial Information Management (UN GGIM) (2020): *COVID-19: Ready to respond: The role of the geospatial community in responding to COVID-19*. Dostopno na: https://ggim.un.org/meetings/GGIM-committee/10th-Session/documents/Covid-19_Ready-to-Respond.pdf.
- United Nations High-level Advisory Board (HLAB) on Economic and Social Affairs (2020): Quote by UN Deputy Secretary-General Amina Mohammed at *Recover Better: Economic and Social Challenges and Opportunities*. Dostopno na: <https://www.un.org/en/desa/%E2%80%9Cno-one-safe-until-everyone-%E2%80%9D> (objavljeno 2. julija 2020).
- Walker, S., in Pouwels, K. (2021): Impact of the Delta variant on vaccine effectiveness. *Preprint Media Briefing*. Dostopno na: <https://www.sciencemediacentre.org/impact-of-the-delta-variant-on-vaccine-effectiveness> (objavljeno 19. julija 2021).
- Wang, R., Chen, J., Gao, K., in Wei, Guo-W. (2021): Vaccine-escape and fast-growing mutations in the United Kingdom, the United States, Singapore, Spain, South Africa, and other COVID-19-devastated countries. *Genomics*, 113(4), str. 2158–2170. DOI: 10.1016/j.ygeno.2021.05.006.
- Whitaker, M., Elliott, J., Chadeau-Hyam, M., Riley, S., Darzi, A., Cooke, G., Ward, H., in Elliott, P. (2021): Persistent symptoms following SARS-CoV-2 infection in a random community sample of 508,707 people. *MedRxiv, The Preprint Server for Health Sciences*. Dostopno na: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2021.06.28.21259452v1> (objavljeno 3. julija 2021). DOI: 10.1101/2021.06.28.21259452.
- Wilkie, S., Townshend, T., Thompson, E., in Ling, J. (2019): Restructuring the built environment to change adult health behaviors: A scoping review integrated with behaviour change frameworks. *Cities & Health*, 2(2), str. 198–211. DOI: 10.1080/23748834.2019.1574954.
- Fleming, S. (2021): COVID made many of us avoid public transport - what will it take to get us back on the bus? *World Economic Forum*. Dostopno na: <https://www.weforum.org/agenda/2021/02/public-transport-covid-data> (objavljeno 4. februarja 2021).
- World Health Organisation (WHO) (2001): *Mental Health: new understanding, new hope*. Ženeva.

Manca PLAZAR

Vloga in možnost organiziranosti stanovanjskih sosesk pri obvladovanju pandemije

V obdobju pandemije so zaradi dela in izobraževanja na domu, omejitve družbenih stikov, izolacije v družinskih in družbenih mehurčkih, omejitve javnega prevoza in drugih nastale številne družbene posledice. Primerno organizirano in urejeno bivalno okolje bi lahko omililo družbene posledice pandemije. V članku obravnavam primer stanovanjskih sosesk Nove Jarše in Murgle v Ljubljani, ki sta primera dobre prakse iz obdobja družbenega načrtovanja – celovitega družbenega, ekonomskega in prostorskega načrtovanja bivalnega okolja. Mešanje stanovanjskih, oskrbnih in storitvenih dejavnosti, sobivanje različnih starostnih skupin, ločitev motornega prometa in pešprometa, ustvarjanje javnih in zelenih površin, oblikovanje mreže otroških in športnih igrišč za različne starostne skupine tvorijo

primerno platformo, ki omogoča kakovostnejšo organizacijo načina bivanja tudi v času pandemije in ukrepov za njeno omejitve. V članku ugotavljam, kateri prostorski elementi sosesk iz obdobja družbene lastnine imajo potencial, ki ga je smiselno aktivirati in razvijati ob upoštevanju pandemije. Prispevek končuje razmislek o možnostih aktivacije prostorskih potencialov in urbanističnih standardih za gradnjo stanovanjskih sosesk.

Ključne besede: stanovanjske soseske, družbena vloga načrtovanja, pandemije

1 Uvod

Več stanovanjskih sosesk v Ljubljani je primer dobre prakse iz časa družbenega načrtovanja. Soseske Fužine, S-6 v Šiški, BS3, Štepanjsko naselje, Litostrojsko naselje, Murgle in Nove Jarše v Ljubljani so primeri celovitega družbenega, ekonomskega in prostorskega načrtovanja bivalnega okolja (Ambient, 1980; LUZ, 1975, 1978; Glasnik, št. 7/65, 32/65, Ur. l. SRS, št. 28/68, 39/74, 5/75, 9/75, 20/75, 8/77, 16/78, 40/84, 16/88, Ur. l. RS, št. 60/99). Ločitev motornega prometa in pešprometa, oblikovanje mreže otroških in športnih igrišč za različne starostne skupine, ustvarjanje javnih in zelenih površin, površin za rekreacijo odraslih, mešanje stanovanjskih, oskrbnih in storitvenih dejavnosti, sobivanje različnih starostnih skupin omogoča kakovostnejšo organizacijo načina bivanja tudi v času pandemije in posledično omilitev družbenih posledic te.

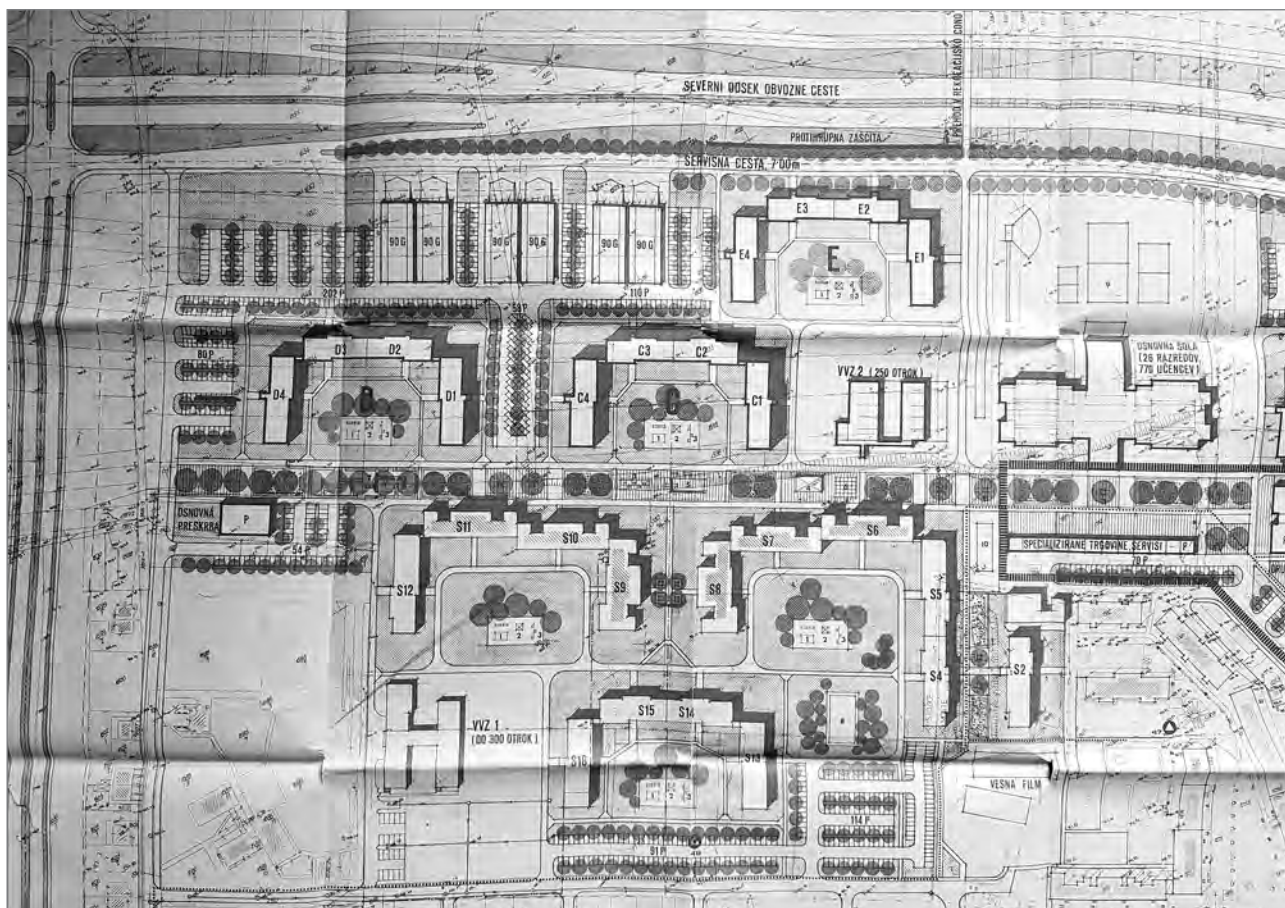
2 Primer soseske Nove Jarše v Ljubljani

Značilen primer soseske iz časa družbene lastnine je soseska Nove Jarše, ki se je načrtovala od leta 1963 naprej. Podobno kot ta soseska so organizirane tudi soseske Fužine, Štepanjsko naselje, BS3, BS7 in S-6 v Šiški (glej na primer Plazar, 2019,

2020a, 2020b, 2020c, 2020d, 2021). Prostorske akte, s katerimi se je načrtovala soseska, sem pregledala na Mestni občini Ljubljana (MOL):

- Zazidalni načrt za sosesko S-12 »Nove Jarše« (MS 12/1 in MS 12/2) (Ur. l. SRS, št. 7/65);
- Odlok o potrditvi zazidalnega načrta Nove Jarše MS 12/2 (Ur. l. SRS, št. 5/75);
- Dokumentacijo za realizacijo zazidalnega načrta MS 12/2 Nove Jarše: tekstualni del;
- Odlok o sprejetju zazidalnega načrta za del območja zazidalnega otoka MS 12/2, ki leži na območju občine Ljubljana Bežigrad (Ur. l. SRS, št. 9/75);
- Odlok o dopolnitvi zazidalnega načrta MS 12/2 za objekte centra soseske Nove Jarše (Ur. l. SRS, št. 16/78),
- Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za plansko celoto M1 Zelena jama – Nove Jarše (Ur. l. SRS, št. 16/88).

Zazidalni načrt za sosesko S 12 »Nove Jarše« – zazidalni načrt (1963) je potrdil Mestni svet Ljubljane in je bil 24. februarja 1965 objavljen v Glasniku 7/XII (v nadaljevanju: ZN). ZN je predvidel dopolnitev stanovanjskega naselja Nove Jarše severno od Šmartinske ceste s stanovanjskimi objekti ter vsemi spremljajočimi površinami in družbenimi objekti v stanovanjsko enoto – sosesko. Središče soseske je bilo umeščeno ob Šmar-

Slika 1: Arhitektonsko zazidalna situacija potrjenega zazidalnega načrta, ZN 1978, izvorno merilo: 1 : 1000. Povečan grafični izsek, ki prikazuje razporeditev stanovanjskih in drugih stavb, umestitev dovoznih poti in pešpoti, razporeditev otroških igrišč, zelenih in odprtih površin (vir: Odlok o dopolnitvi zazidalnega načrta MS 12/2 za objekte centra sosenske Nove Jarše, Ur. l. SRS, št. 16/78).

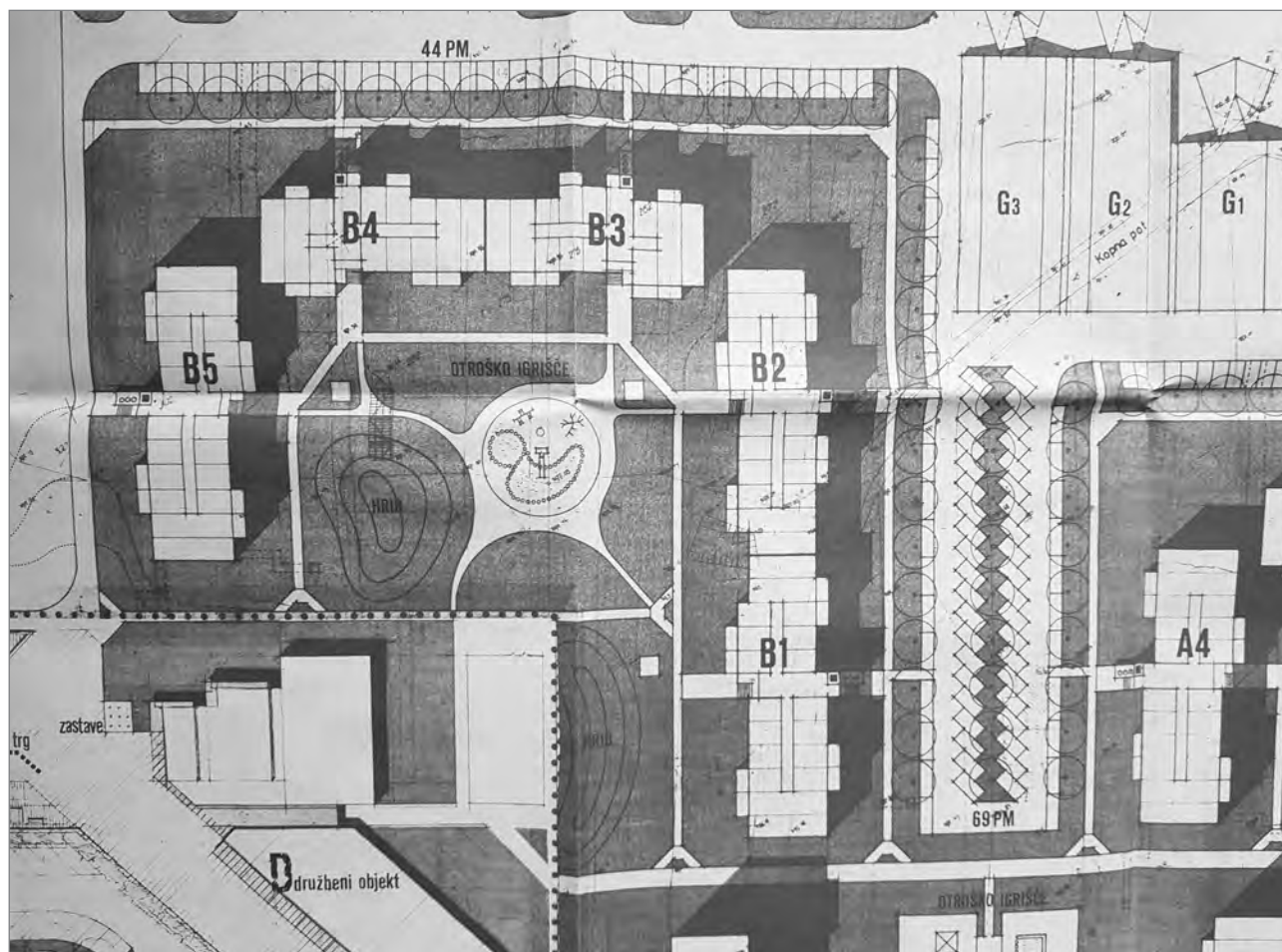
tinski cesti v bližini avtobusne postaje in glavnega cestnega vhoda v sosenko. Program središča sosenske je vključeval oskrbne in servisne storitve, restavracije, zdravstveno postajo, pošto, družbeni center, predavalnice in druge prostore. V sosenski sta bila poleg osrednjega oskrbnega centra predvidena še dva. V sosensko Nove Jarše so bili umeščeni tudi osnovna šola in dva vrtca ter prehodni mladinski dom.

Ob središču sosenske je ZN predvidel tri osemnadstropne stolpnice z manjšimi stanovanji. Vzhodno od stolpnice je predvidel dvajset enot za ostarele, vsaka enota je bila namenjena zakoncema. Zgradbe so pritrlične, vsaka s svojim vrtom. Zbiranju in družbenemu življenju je bil namenjen skupni klubski prostor. Večino novozazidanega kompleksa naj bi zavzemali štirinadstropni stanovanjski bloki, ki naj bi proti jugu tvorili manjše zasebne zelene prostore brez dostopa za motorna vozila. Parkiranja in garažiranja so bila predvidena na severni, dovozni strani blokov. Pod bloki so bili predvideni podhodi do južne strani blokov z vhodi. Manjši otroci naj bi se igrali v neposredni bližini vhodov, zato motorna vozila niso smela dostopati na to območje. Neposredno ob zunanji severni strani blokov

so bile predvidene pešpoti s širino treh metrov, ki naj bi se uporabljale tudi za intervencijo, dostavo in zbiranje komunalnih odpadkov.

Programski del zazidalnega načrta za območje Novih Jarš (MS 12/1 in MS 12/2) celotni predel, ki ga omejujejo Šmartinska cesta, obvozna hitra cesta in Trzinska vpadnica, oblikuje kot samostojno stanovanjsko naselje s približno 10.500 prebivalci s spremljajočim programom. Oblikovanje središčnega peščevega območja, ki se začne ob predvidenem semaforškem križišču na Šmartinski cesti in poteka kot osrednja pešconca po sredini visoke stanovanjske zazidave v smeri proti prehodnemu mladinskemu domu, je ena od osnovnih konceptnih zamisli novega naselja.

Osnovo predlagane stanovanjske zazidave tvorijo stanovanjski bloki z orientacijo V–Z in S–J in stolpnici. Posamezni bloki so umeščeni tako, da oblikujejo pet zaključenih stanovanjskih podkev z orientacijo proti jugu oziroma jugozahodu. Osrednja pešconca, iz katere so dostopni vsi stanovanjski in drugi objekti, se stika z zelenimi površinami posameznih stanovanjskih blo-

Slika 2: Zunanja ureditev in igrišča (orientacijski program) potrjenega zazidalnega načrta, ZN 1978, izvorno merilo 1 : 500. Povečan grafični izsek, ki prikazuje oblikovanost stanovanjske podkvice, umestitev zelenih površin z otroškim igriščem, sistem pešpoti (vir: Odlok o dopolnitvi zazidalnega načrta MS 12/2 za objekte centra soseske Nove Jarše, Ur. l. SRS, št. 16/78).

kov oziroma podkev, kjer so predvidena otroška igrišča. Tudi športne površine ob šoli lahko v popoldanskem času uporabljajo prebivalci soseske.

ZN 1975 daje podrobne usmeritve za oblikovanje zelenih površin, aleje spominov in tovarništva, posameznih tipov objektov v soseski, za zasnovo prometnega omrežja v soseski, parkirna in garažna mesta, režim odvoza smeti, intervencijo in dostavo. Osrednja pešpot v naselju (ploščad) s programom igrišča, parapeti, klopni, zasaditvijo in tlakovanjem poteka v smeri vzhod–zahod od glavnega dostopa v naselje ob postajališču mestnega prometa na Šmartinski cesti do Jarške ceste. Notranje pešpovezave se navezujejo na primarne pešpote in vodijo pešce do vhodov v stanovanjske in spremljajoče objekte oz. parkirnih in garažnih mest. Osrednja peščona naselja je prirejena tudi programu za odrasle (balinišče, igrišča, parapeti, klopi, zasaditev, tlakovanje). Igrišča za najmlajše otroke od 1. do 4. leta so umeščena znotraj stanovanjskih podkev na zelenih površinah in se do njih dostopa neposredno preko glavnega vhoda v stanovanjski objekt (maks. razdalja 50 m).

Osnovni program otroških igrišč za najmlajše predvideva plezala, peskovnik, klopi in ozelenitev. Otroci od 4 do 7 leta se igrajo na večjih igriščih (peskovnik, gugala, plezala, prostor za kotalkanje, tobogan, živa voda ipd.), ki so oddaljena največ 200 m od stanovanjskega vhoda. Igrišča za igre z žogo in 2,3 m visokim hribčkom so umeščena v vsakem sosedstvu. Telovadnica in športna igrišča ob šoli služijo tudi športnim dejavnostim odraslih in otrok. Šola naj bi imela v času pouka na teh površinah prednost, v preostalem času pa so te na voljo vsem prebivalcem naselja (večnamenska uporaba športnih in rekreacijskih površin).

Pozneje uveljavljene spremembe in dopolnitve prostorskih aktov ne spreminjajo pomembno ureditve soseske. Prostorski ureditveni pogoji za prostorsko celoto M 1 – Zelena jama – Nove Jarše (Ur. l. SRS, št. 3/88), v nadaljevanju: PUP, so na tem območju veljali vse do uveljavitve Občinskega prostorskega načrta MOL v letu 2010. PUP pretežno samo ohranja obstoječo prostorsko ureditev. Izvedba soseske v naravi je v skladu z načrtovano. Zelene in odprte površine so urejene,

Slika 3: Notranja zelenica v podkvasti zazidavi na Beblerjevem trgu (foto: Manca Plazar)

otroška igrišča so primerno opremljena in vzdrževana, očitno se redno uporabljajo (Plazar, 2021). Sosesko prečka tudi Pot (nekdanja pot spominov in tovarištva), ki kot pešpot in zelen rekreacijski obroč poveže med seboj vse dele mesta.

3 Primer soseske Murgle v Ljubljani

Soseska Murgle je zanimiv primer mestne soseske enodružinskih stavb, načrtovane in grajene v daljšem časovnem obdobju. Prostorske akte, s katerimi so se načrtovale obravnavane stavbe, sem pregledala v prostorih MOL:

- Sklep o sprejemu predloga zazidave soseske M-1 Vič (Murgle) (Glasnik, št. 32/65);
- Sklep o manjši dopolnitvi zazidalnega načrta za območje zazidalnega otoka VS103 Vič – Murgle (dopolnitev I. faze) (Ur. l. SRS, št. 28/68);
- Odlok o sprejetju zazidalnega načrta za del območja zazidalnega otoka VS-103 – faza I. in II. – Murgle (Ur. l. SRS, št. 39/74);
- Odlok o sprejemu zazidalnega načrta za območje zazidalnega otoka VS-103 III. faza A – Murgle (Ur. l. SRS, št. 20/75);
- Odlok o določitvi zemljišč, ki so namenjena za stanovanjsko in drugo kompleksno graditev na območju soseske VS-103, III-A faza Murgle (Ur. l. SRS, št. 8/77);
- Dokumentacija za realizacijo zazidalne zasnove v zazidalnem otoku VS-103 Murgle – III.A faza: geodetsko komunalni del;
- Zazidalni načrt za VS-103-2 Zeleni log: Programski del – Urbanizem (Sibirija – povzeta tudi vsa zazidava Murgle);
- Odlok o sprejemu zazidalnega načrta za zazidalni otok VS-103 – Murgle IV. faza. + karta dopolnitev (Ur. l. SRS, št. 40/84);
- Prostorski ureditveni pogoji za območje urejanja VS-2/7 Murgle – del (Ur. l. RS, št. 60/99), ki je na obravnavani

lokaciji ostal v veljavi do uveljavitve OPN MOL oktobra 2010.

Osnova za načrtovanje soseske je bil natečajni predlog Hrast, na podlagi katerega je bil leta 1965 izdelan ureditveni načrt Franceta Ivanška za I. etapo soseske M-1 na Viču (Ljubljana) – za del soseske južno od Javorjevega drevoreda – Pod topoli in Pod hrasti. Sklep o sprejemu predloga zazidave soseske M-1 Vič (Murgle) (Glasnik, št. 32/65) zajema elaborate Hrast za montažno gradnjo v predelu med Cesto v Mestni log, Malim Grabnom in podaljškom Titove ceste in elaborat Boršt za klasično gradnjo v predelu med podaljškom Titove ceste in Opekarske ceste, južno od urbanistično obdelanega območja soseske S-1 Trnovo. Vse osnove načrtovanja soseske izhajajo iz tega urbanističnega dokumenta. Izhodišča posega so:

- ohranitev barjanskega značaja območja, ohranitev obstoječe vegetacije, zlasti skupin hrastov in hrastov samotarjev;
- ohranitev prehodnosti območja (prihodnje možnosti sprehodov »po dolgem in počez«) in ideja »zelenega križa« – proste sprehajalne poti od vzhodnega do zahodnega in od južnega do severnega roba soseske;
- kakovostna urbanistična in arhitekturna zasnova načrtovanega enodružinskega naselja, izgradnja celotnega montažnega naselja v čim krajšem času.

Osnova stanovanjske enote sestoji iz 48 hiš. Enodružinska hiša s predvrtom in ograjenim atrijem oblikuje sfero individualnega in družinskega življenja. Skupina 10–12 hiš okoli skupne zelenice ali otroškega igrišča je druga stopnja te urbanistične strukture s skupno odgovornostjo za vzdrževanje tega skupnega prostora, okoli katerega se nizajo hiše. Od 4 do 6 takih enot stanovanjskih skupin sestavlja stanovanjsko enoto 48 hiš, hrbtenica katere je pešpot, ki povezuje med seboj različne dele soseske. Število stanovalcev v njej je okoli 250 in vsi so soodgovorni za to, v kakšnem okolju živijo. Osnovna urbanistična zasnova je dovolj prilagodljiva, da omogoča prilagajanje in ohranitev obstoječe vegetacije. Osnovna načela urejanja prometa v soseski so:

- jasna in preprosta zasnova, čim krajše poti,
- dosledna ločitev pešprometa in motornega prometa,
- čim manj prekinitev »zelenega križa« s prometnimi povezavami (Glasnik, št. 32/65; Ur. l. SRS, št. 28/68, 39/74, 20/75).

Za 968 stanovanj v soseski je bilo prvotno predvidenih 333 garažnih mest in 698 parkirnih, skupaj 1031 mest, kar je ustrezalo normativom, presežek parkirnih prostorov pa je bil namenjen parkiranju obiskovalcev v soseski. Razdalja med stanovanjem in parkirnim ali garažnim mestom nikjer ne presega 200 metrov. Za občasni dovoz k stanovanjskim hišam služijo pešpoti s kolesnicami (s položenimi ploščami). V središču so-

Slika 4: Grafični izsek kaže načrtovanje soseske Murgle. Vidna je razdelitev v posamezne kareje, razmejene z zelenimi pasovi in prometnicami. V vsakem od karejev so predvidene še notranje zelenice (vir: Odlok o sprejemu zazidalnega načrta za območje zazidalnega otoka VS-103 III. faza A – Murgle, Ur. l. SRS, št. 20/75).

seske je bilo že prvotno načrtovano središče z oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi. Načrtovana je bila umestitev osnovne šole, preskrbe, otroških igrišč, rekreacijskih in športnih površin (Glasnik, št. 32/65; Ur. l. SRS, št. 28/68, 39/74, 20/75).

V vseh fazah izgradnje soseske Murgle se ohranja prvotni koncept zasnove naselja, izločitev voznega prometa iz stanovanjskih karejev in njegova popolna omejitev samo na obrobje karejev, kjer so nameščeni garaže in parkirišča. Notranjost karejev je namenjena le pešcem. S stanovanjskih cest so speljane pešpoti proti vsem stanovanjskim zgradbam v notranjosti posameznih karejev. Glavna pešpot naselja poteka po osrednjem zelenem pasu, ki sega od skrajnega vzhodnega dela naselja do Koprške ceste. Pešpoti praviloma potekajo tudi ob obodih zazidanih delov posameznih faz. S prostorskimi akti je načrtovan tudi potek javnega potniškega prometa.

Po normativih je bilo treba predvideti 2,5 m² površin/osebo za interne zelene površine in igrišča, 6,0 m²/osebo za rekreacijske površine in 3,0 m²/osebo za športne površine. Prostorski akti predvidevajo umestitev igrišč za majhne otroke v okviru stanovanjskih karejev, da je razdalja med domom in igriščem čim krajša in pot čim manj nevarna. Pri umestitvi igrišč so izbrane zlasti lokacije z obstoječim drevjem, ki se v celoti ohranja. Igrišča za večje otroke so umeščena v osrednjem zelenem pasu. Športne površine, tudi igrišča za igre z žogo, so umeščena ob Malem grabnu. Osrednja zelenica, ki poteka od vzhoda proti zahodu po vsej dolžini naselja, nudi zadostne rekreacijske površine za vse prebivalce. Ob omenjenih so v sosesko umeščene še parkovne zelenice v stanovanjskih karejih med posameznimi vrstami hiš.

Slika 5: Notranja zelenica v Murglah, ki jo stanovalci sosesstva vzdržujejo in uporabljajo skupaj (foto: Manca Plazar)

Posebna poglavja so namenjena oblikovanju javnega okolja: cest z občestnimi zelenicami, vmesnih prostorov med stanovanjskimi hišami, javnih zelenih površin in celotnega območja središča naselja. Strokovni termin »javno okolje« v urbanističnem smislu se nanaša na celotno okolje zunaj sfere individualnega/družinskega okolja posameznih stanovanj, predvrtov in atrijskih vrtov.

V območju je več starih hrastov, ki se ohranjajo, predvidena je tudi dopolnitev in bogatitev z novimi drevesi. Ceste z zelenicami so opredeljene kot javni prostor, ki se oblikuje in ureja po enotnem načrtu. Uporaba občestnih in drugih javnih zelenic za zasebne namene (gojenje sadnega drevja in zelenjave) je strogo prepovedano. Velika osrednja zelenica je namenjena vsem stanovalcem in sprehajalcem kot rekreacijska zelenica, zato je »privatizacija« in »privilegirana uporaba teh zelenic samo s strani najbližje ležečih stanovanjskih hiš prepovedana«. Tudi vmesni prostori med stanovanjskimi hišami, ki jih urejajo in vzdržujejo stanovalci sami, naj bi se urejali po enotnem hortikulturnem načrtu, da se prepreči pretiran individualizem v oblikovanju posameznih delov tega okolja. Spreminjanje atrijev in zelenic v parkirna mesta ni dovoljeno (Ambient, 1980; LUZ, 1978; Glasnik, št. 32/65; Ur. l. SRS, št. 28/68, 39/74, 20/75, 8/77, 40/84; Ur. l. RS, št. 60/99).

Soseska Murgle je izvedena v skladu z načrtovanim. V soseski se je z leti vzpostavila povezanost med stanovalci. Vzdrževanje in raba notranjih zelenic in igrišč v stanovanjskih karejih sta skupna in omogočata družbene stike (Plazar, 2020b).

4 Prostorski elementi sosesk iz časa družbene lastnine so potencial, ki ga je smiselno aktivirati in razvijati ob upoštevanju pandemije

Soseska Nove Jarše je bila kot ena od ljubljanskih sosesk načrtovana kot celovita mestna soseska za več kot 10.000 prebivalcev z vsemi potrebnimi sestavinami. Odlikujejo jo zlasti:

- mešanje stanovanjskih, oskrbnih in storitvenih dejavnosti s šolo, vrtci, oskrbovanimi stanovanji za starejše, oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi, vse na razdalji pešca;
- prostorske možnosti za medgeneracijsko strukturo prebivalcev;
- celovit sistem zelenih in odprtih javnih površin (zeleno površine z otroškimi igrišči in površinami za rekreacijo odraslih so s pešpotmi povezane v celovit sistem, lahko pa se tudi razmejijo na rabo posameznih stavb in skupin stavb od sfere zasebnega, poljavnega do javnega);
- dosledno ločena pešpromet in motorni promet, parkirne in garažne površine so skrbno načrtovane in umeščene ob obvozne ceste in jih v sami soseski skoraj ni (LUZ, 1975, Glasnik, št. 7/65, Ur. l. SRS, št. 28/68, 5/75, 9/75, 16/78, 16/88).

Soseska Murgle je bila načrtovana kot celovita stanovanjska soseska enostanovanjskih stavb, razdeljena v posamezne stanovanjske kareje. Ti delujejo kot mirna sosedstva območja, povezana s pešpotmi, opremljena z zelenicami in otroškimi igrišči. Ob robovih so zamenjeni z zelenimi pasovi in stanovanjskimi ulicami. Urbanistični standardi soseske so zelo jasno začrtani. Odlikujejo jo:

- stroga ločitev motornega prometa in pešprometa – notranjost karejev je namenjena samo pešcem, izjemoma intervenciji in dostavi;
- visoki parkirni standardi;
- vzpostavitev več ravni zelenih in odprtih površin med zasebnostjo in skupnostjo (individualni oziroma družinski rabi vsake stavbe sta namenjena predvrt in ozelenjen ograjen atrij; pešpoti, vmesne zelenice in otroška igrišča v notranjosti karejev so namenjeni skupni rabi stanovanjskih stavb v kareju; širok zeleni pas na južni strani je namenjen javni rabi kot skupna zelena in rekreacijska površina (Glasnik, št. 32/65, Ur. l. SRS, št. 28/68, 39/74, 20/75, 8/77, 40/84, Ur. l. RS, št. 60/99)).

Prav izjemno družbeno, prostorsko in funkcijsko strukturirana zasnova soseske, kot jo poznamo iz časa družbenega načrtovanja, omogoča različne ravni rabe zunanjih površin s strani posamezne stavbe, skupin stavb, delov soseske in soseske, omogoča druženje različno velikih skupin in s tem tudi ustvarjanje me-

hurčkov različno velikih družbenih skupin. Tovrstna zasnova soseske je bila izvorno načrtovana zaradi ustvarjanja različnih ravni zasebnosti in druženja.

Stanovanjske soseske iz časa družbene lastnine imajo številne prednosti v primerjavi z mestnimi središči ali območji enostanovanjskih stavb. V mestnih središčih je omogočeno mešanje stanovanjskih, oskrbnih in storitvenih dejavnosti s šolo, vrtci, oskrbovanimi stanovanji za starejše, oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi, vse na razdalji pešca. Prav tako jih odlikujejo prostorske možnosti za medgeneracijsko strukturo prebivalcev, sistem odprtih površin in pogosto tudi zelenih. Bistvena razlika med mestnimi središči in območji enostanovanjske poselitve ter nekaterimi soseskami iz časa družbene lastnine pa je, da je v mestnih središčih in enostanovanjskih območjih razmejitev med sfero zasebnega in javnega prostora praviloma zelo ostra, v soseskah pa obstaja široka paleta poljavnih prostorov, ki so namenjeni rabi stanovalcev posameznih stavb, skupin stavb, delov sosesk in celotne soseske. Prav sfera poljavnih prostorov je dimenzija, v kateri najpogosteje in najbolj preprosto prihaja do družbenih stikov, naj bo zaradi skupne identitete, pogostejšega (tudi naključnega) srečevanja, skupnih ciljev in občutka varnosti. Na podlagi družbenih stikov se razvije aktivno druženje, povezovanje, tudi medgeneracijsko, kar se kaže v midsosedske pomoči, zmanjšanju stisk in obvladovanju družinskega nasilja.

V sedanjem času lahko prostorske in organizacijske možnosti sosesk uporabimo tudi pri ustvarjanju varnejšega okolja ob pandemiji. V času pandemije se zaradi nujnosti dela in izobraževanja na domu, omejitev družbenih stikov, izolacije v družinskem mehurčku in mehurčkih različnih družbenih skupin, težav pri uporabi javnega prevoza in drugih omejitev v različnih družbenih skupinah pojavljajo težave, kot so:

- družbene posledice, večanje neenakosti,
- povečanje nasilja, zlasti v družinskih mehurčkih,
- težave pri oskrbi, zlasti ranljivejših družbenih skupin,
- pretirana digitalizacija družbe,
- družbene in psihološke stiske otrok in odraslih, vpliv na duševno zdravje in dobro počutje,
- splošno zmanjšanje zadovoljstva z življenjem in optimizma glede prihodnosti (Sodja, 2020).

Mešanje stanovanjskih, oskrbnih in storitvenih dejavnosti s šolo, vrtci, oskrbovanimi stanovanji za starejše, oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi, vse na razdalji pešca, omogoča varno oskrbo in izobraževanje brez nujne uporabe javnih prometnih sistemov. Omogoča tudi potencial za morebitno oblikovanje večjih varnih mehurčkov, ki obsegajo stanovanjska, oskrbna, varstvena in izobraževalna območja. Potreba po zapuščanju tako oblikovane soseske se zmanjša in s tem tudi možnost novih stikov, ki so lahko tudi tvegani.

Celovit sistem zelenih in odprtih javnih površin, ki obsega parkovne površine, otroška igrišča in površine za rekreacijo odraslih, omogoča druženje otrok in izvajanje športa in rekreacije na različnih ravneh, od posameznega stanovanja, stavbe, dela soseske do celotne soseske. Raba skupnih površin omogoča gibanje na prostem in možnost druženja različno velikih skupin, kar lahko olajša številne negativne družbene posledice pandemije. Zasnova sosesk s prostorskimi možnostmi za medgeneracijsko strukturo prebivalcev (varovana stanovanja, domovi starejših občanov) omogoča medgeneracijsko druženje in premagovanje težav pri oskrbi, povečuje varnost ranljivejših družbenih skupin, zmanjšuje družbene in psihološke stiske in spodbuja boljše počutje stanovalcev.

Žal pa prostorski potencial v številnih soseskah ni aktiviran, zlasti na področju družbenih stikov. Izdelala sem okoli 100 izvedenskih mnenj s področja urbanizma (glej na primer Plazar, 2019, 2020a, 2020b, 2020c, 2020d, 2021), v katerih sem ugotavljala obseg skupnih in individualnih pripadajočih zemljišč v soseskah iz časa družbene lastnine po vsej Sloveniji. Pri izdelavi mnenj sem opravljala ogleds s stanovalci in sodelovala pri obravnava. Ugotovila sem, da do intenzivnejših družbenih stikov prihaja v soseskah, v katerih stanovalci sledijo skupnim ciljem, kot je ureditev otroških igrišč, zelenic ali parkirnih površin, v takih, kjer stanovalci aktivno sodelujejo pri njihovem upravljanju, in takih, v katerih izvajajo skupne zunanje dejavnosti, kot je igra z otroki ali urbano vrtičkarstvo.

5 Sklep

Elementi soseske, ki jih je smiselno razvijati ob upoštevanju družbenih sprememb, ki jih narekujejo sedanja epidemija covid-19 in epidemije, ki se bodo občasno še pojavljale, so obseg in opremljenost soseske, ki zagotavlja vse nujne oskrbne in storitvene dejavnosti v razdalji pešca, medgeneracijski značaj, ki omogoča varne stike in druženje različnih generacij in družbenih skupin, zelo strukturiran sistem odprtega in zelenega prostora (od zasebnega do poljavnega in javnega), ki omogoča varne stike, druženje in igro otrok ter rekreacijo odraslih v različno velikih mehurčkih, razvoj varnih oblik druženja in med-sosedske pomoči, ki manjšajo pojav neenakosti, psiholoških stisk in nasilja, razvejan sistem pešpoti, ki omogoča rekreacijo in povezavo v soseski in z drugimi soseskami v mestu, organizacija vrtca in osnovne šole v soseski, kar omogoča ustvarjanje istih mehurčkov otroških skupin v šoli in prostem času.

Čas pandemije je priložnost za ponovno oživljanje sosesk. Dobro organizirane soseske s svojo prostorsko strukturo omogočajo kakovostno, izpolnjujoče, družbeno povezano in zdravo okolje. Omogočajo pestrejšo organizacijo načina življenja, or-

ganizacijo bivalnih mehurčkov, ki se prilagaja zdravstveni sliki epidemije, druženje otrok različnih starostnih skupin v soseski, priložnosti za druženje odraslih in organizacijo med-sosedske pomoči.

Elemente sosesk iz časa družbene lastnine je kot primere dobre prakse smiselno vključiti v proces načrtovanja današnjega bivalnega okolja. Tudi obstoječe soseske in posamezne mestne četrti je smiselno nadgraditi s posameznimi manjkajočimi elementi. V vseh soseskah, tudi v obstoječih, je treba spodbujati intenzivnejše družbene stike, saj prav ti omogočajo polno rabo prostorskih in družbenih potencialov sosesk. V času epidemije posamezniki ob občutku ogroženosti praviloma čutijo močnejšo potrebo po povezovanju v različne skupine, kar je smiselno uporabiti za oblikovanje novih navad in vzorcev v urbanih območjih. Upamo lahko, da bi nove navade, kot so organizacija med-sosedske pomoči, medgeneracijsko druženje, ustvarjalna igra otrok in skupno upravljanje sosesk, lahko preživele sedanjo epidemijo covid-19.

Članek se ne ukvarja z vprašanjem, koliko opisani elementi sosesk dejansko vplivajo na zmanjšanje družbenih posledic pandemije, saj bi bilo treba za potrditev izvesti primerne raziskave. Gotovo pa opisano bivalno okolje sosesk iz časa družbene lastnine ponuja primeren prostorski okvir za uspešnejše spopadanje s sedanjo epidemijo covid-19 in epidemijami, ki se bodo občasno še pojavljale.

Dr. Manca Plazar, univ. dipl. inž. arh.

Manca Plazar s. p., urbanistična in arhitekturna dejavnost, Vinjole 34, 6320 Portorož, Slovenija

E-pošta: manca.plazar@gmail.com

Viri in literatura

Ambient (1980): Zazidalni načrt za VS-103-2 Zeleni log: Programski del – Urbanizem (Sibirija – povzeta tudi vsa zazidava Murgle). Ljubljana.

LUZ (1975): Dokumentacija za realizacijo zazidalnega načrta MS 12/2 Nove Jarše: tekstualni del. Ljubljana.

LUZ (1978): Dokumentacija za realizacijo zazidalne zasnove v zazidalnem otoku VS-103 Murgle – III.A faza: geodetsko komunalni del. Ljubljana.

Odlok o določitvi zemljišč, ki so namenjena za stanovanjsko in drugo kompleksno graditev na območju soseske VS-103, III-A faza Murgle. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 8/77. Ljubljana.

Odlok o dopolnitvi zazidalnega načrta MS 12/2 za objekte centra soseske Nove Jarše. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 16/78. Ljubljana.

Odlok o potrditvi zazidalnega načrta Nove Jarše MS 12/2. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 5/75. Ljubljana.

Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za plansko celoto M1 Zelena jama – Nove Jarše. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 16/88. Ljubljana.

Odlok o sprejemu zazidalnega načrta za območje zazidalnega otoka VS-103 III. faza A – Murgle. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 20/75. Ljubljana.

Odlok o sprejetju zazidalnega načrta za del območja zazidalnega otoka MS 12/2, ki leži na območju občine Ljubljana Bežigrad. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 9/75. Ljubljana.

Odlok o sprejetju zazidalnega načrta za del območja zazidalnega otoka VS-103 – faza I. in II. – Murgle. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 39/74. Ljubljana.

Odlok o sprejemu zazidalnega načrta za zazidalni otok VS-103 – Murgle IV. faza. + karta dopolnitev. Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 40/84. Ljubljana.

Plazar, M. (2019): Izvid in mnenje urbanistične stroke – ugotovitev območij individualnega in skupnega pripadajočega zemljišča k stavbam ter območij zemljišč v javni rabi med Celovško, Vodnikovo, Šišensko in Kavadarsko cesto v Šiški v Ljubljani. Vinjole.

Plazar, M. (2020a): Izvid in mnenje urbanistične stroke – ugotovitev pripadajočega zemljišča k stavbi na naslovu Glinškova ploščad 3 v Ljubljani (id znak 1734-1339). Vinjole.

Plazar, M. (2020b): Izvid in mnenje urbanistične stroke – ugotovitev pripadajočega zemljišča k stavbam na naslovih Pod akacijami 1 – 57 in Pod kostanji 2 – 56 in h garažnim stavbam v Ljubljani (Murgle, kare B). Vinjole.

Plazar, M. (2020c): Izvid in mnenje urbanistične stroke – ugotovitev pripadajočega zemljišča k stavbi na naslovu Adamičeva ulica 3, Ljubljana, z id znakom 1739-3365. Vinjole.

Plazar, M. (2020d): Izvid in mnenje urbanistične stroke – ugotovitev pripadajočega zemljišča k stavbam na naslovih Prvomajska cesta 1, 3, 5, 7, 9 in 11 ter Erjavčeva 34 v Novi Gorici. Vinjole.

Plazar, M. (2021): Izvid in mnenje urbanistične stroke – ugotovitev skupnega pripadajočega zemljišča k stavbam na naslovih Beblerjev trg 6, 7, 8, 9 in 10 v Ljubljani. Vinjole.

Prostorski ureditveni pogoji za območje urejanja VS-2/7 Murgle – del. Uradni list Republike Slovenije, št. 60/99). Ljubljana.

Sklep o manjši dopolnitvi zazidalnega načrta za območje zazidalnega otoka VS103 Vič – Murgle (dopolnitev I. faze). Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 28/68. Ljubljana.

Sklep o sprejemu predloga zazidave soseske M-1 Vič (Murgle). Glasnik, št. 32/65. Ljubljana.

Sodja, U. (2020): Vplivi Covid-19 na nekatere vidike kakovosti življenja in družbene blaginje, UMAR, Kratke analize. Ljubljana.

Zazidalni načrt za sosesko S-12 »Nove Jarše« (MS 12/1 in MS 12/2). Glasnik, št. 7/65. Ljubljana.

Naja MAROT

David KLEPEJ

Irena OGRAJENŠEK

Nina STUBIČAR

Manca KROŠELJ

Uroš HORVAT

Izzivi mestnega turizma v času pandemije na primeru Mestne občine Ljubljana

V prispevku obravnavamo učinke pandemije virusa SARS-CoV-2 na mestni turizem in mestni prostor in odzive ključnih deležnikov na primeru Mestne občine Ljubljana. Prispevek temelji na dveh raziskavah, izvedenih poleti 2020 med prvim in drugim valom pandemije. Najprej na kratko predstavimo Ljubljano kot mestno destinacijo pred pandemijo, nato spremenjene razmere v času pandemije. Te osvetlimo tudi s pomočjo ankete s turisti, ki so avgusta z nami delili svoje izkušnje z Ljubljano kot mestno turistično destinacijo s poudarkom na kulturni ponudbi in spremenjenih razmerah v času pandemije. Maja in junija 2020 smo intervjuvali 12 deležnikov s področja mestnega turizma o vplivu pandemije na njihovo delo, vplivih na prostor in or-

ganizacijo delovanja, o prilagoditvah turistične ponudbe, obstoječih ukrepih za obvladovanje tveganj in pričakovanjih glede okrevanja. Svoje izkušnje med sezono so navedli v anketi, izvedeni oktobra 2020. Na podlagi pridobljenih informacij smo ocenili pripravljenost Ljubljane kot mestne destinacije na krizne okoliščine, kakršna je pandemija, in oblikovali usmeritve za odzivnejše upravljanje mestnega turizma.

Ključne besede: mestni turizem, kulturni turizem, pandemija, Ljubljana, krizno upravljanje, prostorsko načrtovanje

1 Uvod

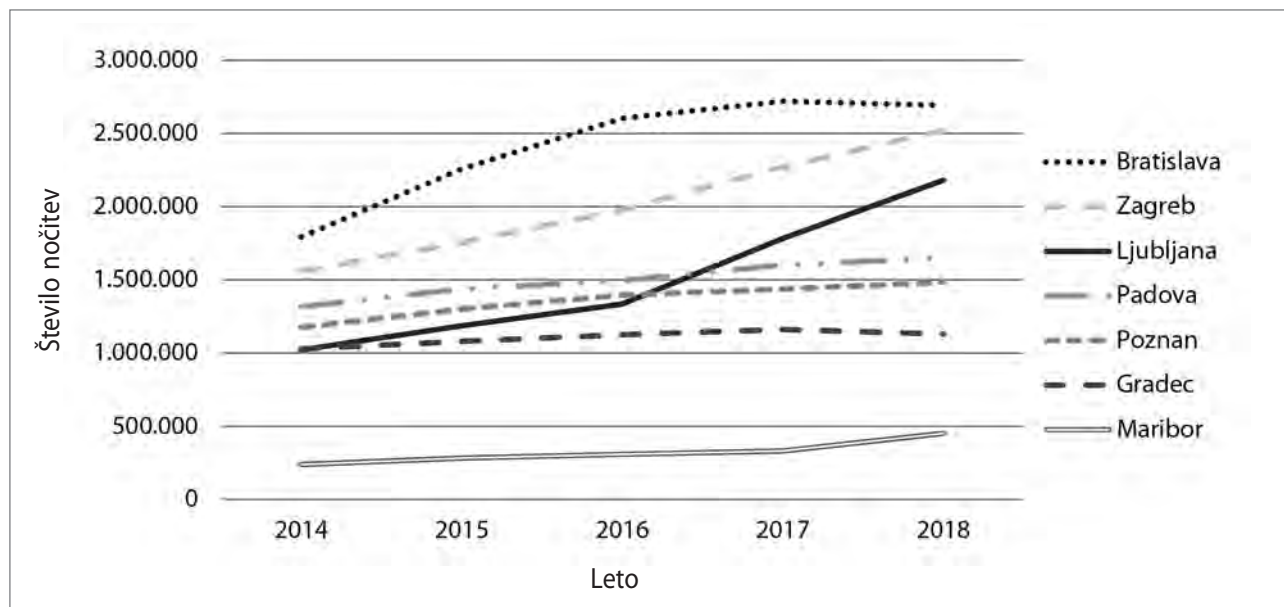
V skladu s petim družbenim ciljem razpisa, imenovanim Urbana Evropa, lahko zdajšnje obdobje opredelimo kot obdobje urbanega razvoja in mestnega načina življenja. Mesta so poleg gospodarskih in priselitenih središč pomembna turistična privlačnost za številne obiskovalce, kar povzroča obsežne prostorske, družbene, okoljske in gospodarske učinke. Zadnjih dvajset let je bilo ključnih za razvoj mestnega turizma tako raziskovalno kot tudi v praksi (Edwards idr., 2008; Ashworth in Page, 2010, 2011; Shoal, 2018). Motivi urbanih turistov so se spremenili, saj ti niso več usmerjeni v klasični kulturni turizem, temveč v spoznavanje načina življenja v mestih, raziskovanje mestnega prostora, arhitekture in živahnega vzdušja (Fueller in Michel, 2014; Bouvin in Tanguay, 2019). Poleg primarnih evropskih destinacij, kot so London, Berlin in Pariz, postajajo vse bolj priljubljene tako imenovane sekundarne destinacije, med katere poleg Bologne, Gradca, Zagreba in drugih uvrščamo tudi Ljubljano. Dejavniki, kot so omrežja letov nizkocenovnih letalskih ponudnikov, prenočitve delitvene ekonomije in drugi, so povzročili, da so mesta dostopna in zanimiva za turiste kot še nikoli prej. V njih zato ne beležijo le pozitivnih razvojnih sprememb, ampak tudi čedalje več konfliktov in nasprotovanja prebivalcev (Martin Martin idr., 2018; Milano idr., 2019; Novy in Colomb, 2019), ki so posledica čezmernega turizma in gneče v mestnih središčih. Kvalitativna ocena okoljskih in prostorskih učinkov turizma je razvidna iz preglednice 1.

Podoben razvoj je zaznamoval tudi Ljubljano, ki se je zaradi intenzivne promocijske dejavnosti zunaj Evrope v zadnjih desetih letih dodobra utrdila na globalnem zemljevidu mestnih destinacij (Horvat, 2019; Kuščer in Mihalič, 2019). Kot kaže slika 1, z vrednostjo +10 % na leto v času pred pandemijo beleži eno največjih rasti med primerljivimi srednjeevropskimi mesti. Če primerjamo na primer vrednosti za več zaporednih let, ugotovimo, da se je med letoma 2010 in 2020 število nočitev v Ljubljani več kot podvojilo, med letoma 2016 in 2017 pa je naraslo za 16 % (Statistični urad Republike Slovenije (SURS), 2019).

Preglednica 1: Ocena okoljskih in prostorskih učinkov turizma v Ljubljani

Pozitivni	Negativni
– zaprt in urejen javni prostor v mestnem središču, več zelenih površin in nova urbana infrastruktura	– prometne obremenitve v mestu in zunaj tega (daljši potovalni čas, turisti in dnevni migranti)
– boljša fizična dostopnost za prikrajšane skupine	– okoljsko onesnaževanje (izpusti CO ₂ , več smeti, hrupno onesnaževanje)
– gradnja hotelov in namestitev	– zmanjšanje površin za pešce (pločniki, zasedeni z mizami), slabša dostopnost (z vozički, kolesarji, invalidi)
– čistejša Ljubljana	– gneča in preobremenjenost mestnega središča zaradi turističnega toka
– boljša mobilnost – vzpostavitev medregionalnih transferjev in avtobusnih prevozov	– pomanjkanje parkirišč
– razvoj dejavnosti, ki jih sicer v mestu ne bi bilo	– pomanjkanje storitev oziroma prostora za osnovno oskrbo lokalnega prebivalstva
	– gentrifikacija osrednjega dela mesta
	– poslabšanje videza mestnega jedra
	– pomanjkanje stanovanj in rast najemnin
	– konflikti med posameznimi skupinami uporabnikov prostora
	– slabša kakovost arhitekture, javnih prostorov

Vir: Marot idr. (2020)

Slika 1: Sprememba števila prenočitev v sedmih izbranih srednjeevropskih destinacijah (European Cities Marketing, 2019)

Glede na osnovno turistično statistiko SURS (2021a) – tj. 2,2 milijona nočitev v letu 2018; 1,3 milijona obiskovalcev Ljubljanskega gradu v letu 2019; letna rast nočitev tujih turistov +21 % in 95-odstotni delež nočitev tujih turistov – lahko Ljubljano po Butlerjevem modelu življenjskega cikla destinacij (Getz, 1992) uvrstimo med zrele destinacije. Prav v času dosežene zrelosti destinacije je prišlo do pandemije. Turizem, ki je bil močno integriran v lokalno gospodarstvo in družbeno okolje, je čez noč izginil, prazne ulice so postale antipod prostorskih in družbenih učinkov tega gospodarskega sektorja. S

Kohovimi besedami (2020): »Pandemija je v številnih mestih stanje čezmernega turizma spremenila v stanje povsem brez turizma.« Po prepričanju Seraphina in Dosqueta (2020) je pandemija povzročila tudi pravi mestni eksodus, v Parizu se je na primer 10 % prebivalcev preselilo na podeželje in v hribovite predele, kjer imajo svoje sekundarne domove.

V Sloveniji je zadnja velika kriza s podobnim vplivom na turizem potekala leta 1991 v času tako imenovane osamosvojitvene vojne. Število prihodov tujih turistov je bilo zmanjšano

še nadaljnjih 10 let. Na sedanjo pandemijo, ki se je začela pred poletno sezono 2020, pa se ne gleda le kot na krizo, ampak tudi kot na priložnost za preobrat v upravljanju turizma, ki je sicer primarno tržno usmerjen (Jones in Comfort, 2020; Rickets, 2020; Yeoman, 2020). Medtem smo bili v mestih priča prevladujočim pozitivnim okoljskim in prostorskim učinkom – med zaprtjem se je izboljšala kakovost zraka, povečali so se biodiverziteti, čistost ulic in drugo. Kriza naj bi sektor prisila v bolj trajnostne rešitve in prožnostno upravljanje, čeprav naj bi se po mnenju Dwyerja idr. (2012) Ljubljana zatekla k trajnostnemu turizmu že pred desetimi leti. Analiza je sicer pokazala (glej Marot idr., 2020), da je prostorski razvoj zelo slabo zastopan v turističnih strategijah, enako je tudi obratno: turizem ni upoštevan v prostorskih načrtih. Turizem je obrobno področje v stari strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Ministrstvo za okolje in prostor (MOP), 2004) in tudi v predhodno pripravljenem osnutku nove iz decembra 2018.

V tem prispevku želimo pokazati, da obstoječe strategije niso vsebovale ustreznih pristopov za obravnavanje pandemične krize in kako je pandemija sicer učinkovala na Mestno občino Ljubljana. Tako najprej predstavimo osnovno statistiko turističnega obiska med pandemijo, utemeljeno z analizo spremenjenih vzorcev potovanja tujih turistov. Sledi kvalitativna analiza odziva sektorja na pandemijo, ki smo jo maja in junija 2020 izdelali na podlagi intervjujev z deležniki s področja turizma. V sklepu predstavimo usmeritve za prožnejše upravljanje turizma v Mestni občini Ljubljana.

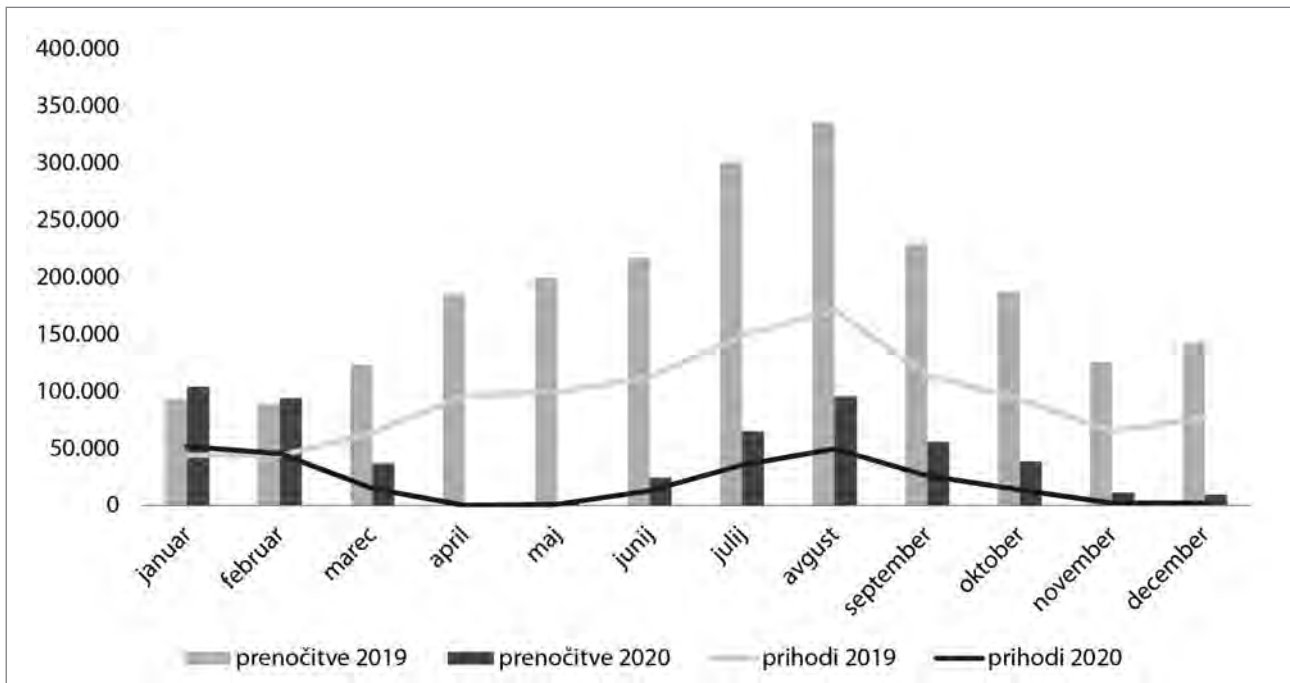
2 Mestni turizem v Ljubljani med pandemijo

S sprejetjem ukrepov v času epidemije se je turizem v Sloveniji pravzaprav popolnoma ustavil. Zaprli so se hoteli in drugi turistični objekti, ustavil se je javni potniški promet, prepovedana so bila vsa potovanja med občinami in državami v turistične namene. Glede na podatke SURS (2021b) je bilo aprila 2020 zabeleženih le 1 % turističnih nočitev v primerjavi z aprilom 2019. Te so ustvarili turisti, ki so bili v Sloveniji nastanjeni za dalj časa že pred začetkom karantene (študentske izmenjave, službene napotitve), saj v tem mesecu drugih turističnih prihodov ni bilo. Maja 2020 je ta delež znašal 3,5 %, saj so se z 18. majem ponovno odprli manjši nastanitveni obrati. Med gosti so prevladovali domači turisti, ki so opravili 60 % vseh nočitev (SURS, 2021b). Skupaj je bilo v Sloveniji v prvih petih mesecih leta 2020 opravljenih le 41 % nočitev v primerjavi z istim obdobjem v predhodnem letu. V Ljubljani je ta delež znašal 35 %, v drugih mestnih občinah pa 44 %.

Statistična primerjava koledarskih let 2019 in 2020 kaže, da je število prihodov doseglo le 23 % vrednosti iz leta

Slika 2: Med karanteno so ljubljanske ulice samevale (foto: David Klepej, 2020)

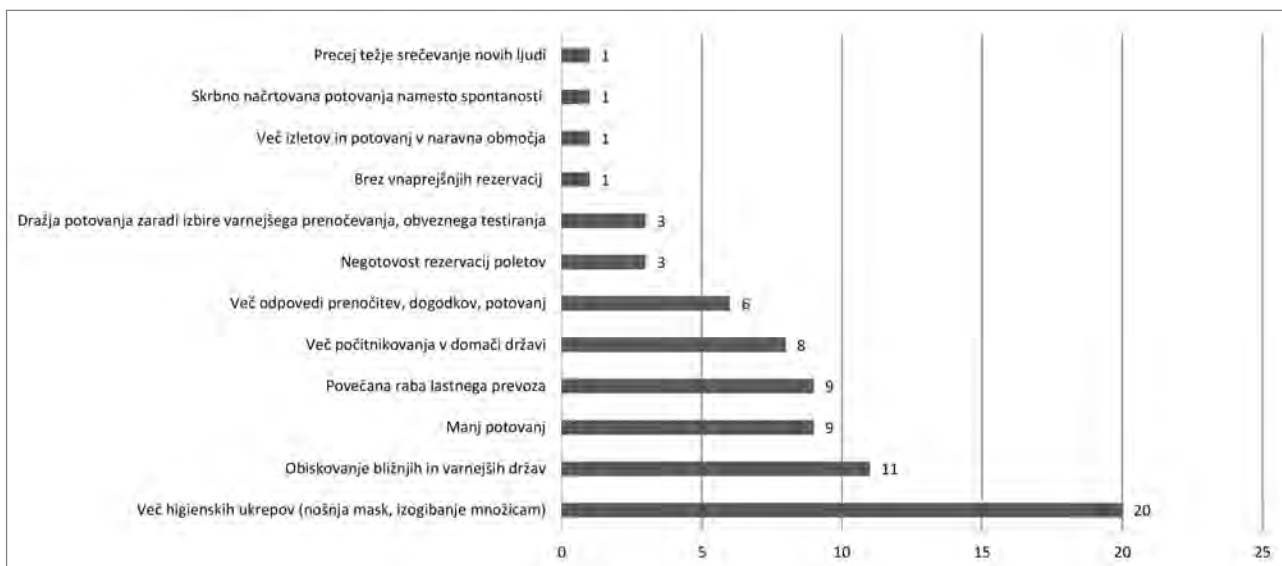

Slika 3: Prihodi in nočitve v Ljubljani, primerjava med letoma 2019 in 2020 (SURs, 2021a)

2019 (254.975/1.127.904), število nočitev pa le 24,2 % (540.564/2.227.669; SURs, 2021a). Nihanje po mesecih je razvidno s slike 3. Ekonomski primanjkljaj turistične dejavnosti v glavnem mestu lahko izračunamo na podlagi povprečne dnevne potrošnje turista, ki je leta 2019 v Ljubljani znašala 160 evrov (slovensko povprečje je znašalo 138 evrov, v drugih mestnih občinah pa 122 evrov; SURs, 2021c). Pri tem je treba upoštevati, da povprečni dnevni izdatek na turista vključuje vse izdatke, ki jih je ta imel med bivanjem v Sloveniji, in sicer za nastanitev, hrano in pijačo v lokalih in trgovinah, za druge nakupe, prevoz po Sloveniji, kulturne, rekreativne, športne in podobne dejavnosti. Leta 2020 je bilo opravljenih približno 1,7 milijona manj nočitev, kar je prineslo finančno izgubo v vrednosti okrog 270 milijonov evrov. Mestna občina Ljubljana je utrpela finančno škodo okrog 5,3 milijona evrov, kolikor znaša razlika v pobrani turistični in promocijski taksi.

Za pomoč sektorju turizma, ki je v pandemiji med najbolj prizadetimi, sta Slovenska turistična organizacija (STO) in Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) 24. aprila 2020 ustanovila posvetovalni Strokovni svet za turizem (MGRT, 2020a).^[1] Ta obravnava pomembna vsebinska vprašanja s področja turizma ter daje svoje predloge, mnenja in stališča v zvezi z zakonskimi ukrepi, strateškimi smernicami in finančnimi spodbudami, kot tudi predloge za spremembe pri razvoju in promociji turizma, zlasti ob upoštevanju omilitve posledic epidemije koronavirusa na slovenski turizem (MGRT, 2020a). STO je 14. maja začela kampanjo za promocijo domačega turizma Zdaj je čas zate, moja Slovenija. Naslednji dan

je Vlada RS razglasila konec epidemije na območju Slovenije, s čimer so se postopoma začeli sproščati ukrepi za zavezitev širjenja koronavirusa. Sredi maja so se lahko odprli vsi gostinski lokali in manjši nastanitveni obrati, ki lahko imajo do 30 sob, z junijem pa tudi kampi, turistične agencije, večji hoteli in zdraviliški turistični obrati (MGRT, 2020b). Državni zbor je 29. maja uvedel »turistične bone«: vsaka polnoletna oseba s stalnim prebivališčem v Sloveniji je prejela 200 evrov in vsaka mladoletna oseba 50 evrov dobropisa, ki ga je lahko do konca leta 2020 unovčila pri ponudnikih turističnih nočitev v Sloveniji, veljavnost bonov pa se je podaljšala še v leto 2021. Število bonov, unovčenih v Ljubljani, je bilo razmeroma nizko, do 1. oktobra 2020 je bilo porabljenih le 10.746 teh (Finančna uprava Republike Slovenije, (FURS), 2020), kar pomeni »subvencijo« mestnega turizma v vrednosti 1,4 milijona evrov, torej približno le 0,5 % nadomestila izgube. To je predvsem posledica nizkega zanimanja domačih gostov za obisk Ljubljane, tudi sicer prenočitve v Ljubljani v 95 % ustvarjajo tuji turisti, medtem ko se domači največkrat odločijo le za enodnevni obisk. Prav tako maja 2020 so STO, MGRT, Turistično gostinska zbornica Slovenije (TGZS) in Nacionalni inštitut za javno zdravje (NIJZ) objavili priročnik Odgovorni potovalni standardi slovenskega turizma (STO, 2020), v katerem so zbrani higienska priporočila za izvajanje turističnih in gostinskih dejavnosti, prepoznane poslovne priložnosti turizma v pokoronskem obdobju in smernice za komunikacijo turističnih ponudnikov z gosti. Na globalni ravni pa sta bili dejavni Svetovna turistična organizacija (UNWTO) in Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), ki sta sprejeli skupno

Slika 4: Spremembe v načinu potovanja v času pandemije, avgust 2020 (Klepej idr., 2021)

izjavo za odgovoren odziv turističnega sektorja. V priporočilu za zaježitev družbeno-ekonomskih vplivov koronavirusa in pospeševanje oživljanja turizma je UNWTO (2020) predlagala 23 ukrepov, ki so razdeljeni v tri faze: 1. upravljanje krize in zaježitev vplivov, 2. spodbujanje in pospeševanje okrevanja in 3. priprave na jutri. EU pa je objavila smernice za progresivno obnovo turističnih storitev ter se zlasti zavzela za odprtje meja in varen prosti pretok ljudi.

Prilagodili pa se niso samo upravljalci turizma in turistični ponudniki, temveč so se morali tudi turisti. Raziskava v okviru projekta SPOT (Klepej idr., 2021), opravljena med 100 turisti, ki so Ljubljano obiskali avgusta 2020, je pokazala, da so se spremenili tudi motivi, način in organizacija potovanja turistov. Kar 48 % jih je menilo, da je pandemija močno oziroma zelo močno vplivala na način potovanja. Kot je razvidno s slike 4, so turisti zlasti bolj osveščeni glede higienskih ukrepov, kot so nošnja mask in izogibanje javnim prostorom ali dogodkom z gnečo. Prav tako so turisti manj uporabljali javni transport, potovali so v bližnje in varnejše države, največkrat z lastnim avtomobilom, in obiskovali turistične znamenitosti v okolici svojega doma. Glede na ankete iz prejšnjih let (SURs, 2019; Marot idr., 2019) je veliko več individualnih turistov: 36 % jih je potovalo v paru, 26 % kot samoorganizirana skupina, 21 % kot družina, 14 % sami, 1 % s poslovnim partnerjem, 2 % nista odgovorila. Spremenili so se izvorni trgi. Poleti 2020 so v Ljubljano prihajali večinoma turisti iz Sloveniji bližnjih evropskih držav, kot sta Nemčija (33 %) in Francija (17 %), 23 % turistov je bilo slovenskih. Med glavnimi motivi za prihod v Ljubljano so bili arhitektura (51 %), lokalne tradicije (48 %), narava ali krajina (38 %) in zgodovina ali arheologija (35 %). Po mnenju nekaterih je bilo manj neformalnih oblik prenočevanja, kot je »couch-surfing«, in organiziranih tur, predvsem pa je bilo

manj spontanosti in več natančnega načrtovanja potovanj. V povprečju so ostali 1,8 dneva, 29 sodelujočih je bilo dnevnik izletnikov. Najpogosteje so prenočevali v hotelih, hostlih, airBnB ter pri prijateljih in sorodnikih. 35 % izprašanih turistov je bilo v Ljubljani že tudi pred pandemijo, vendar jih večina meni, da ni bilo posebne razlike med obiskom pred pandemijo in po njej.

3 Odziv ponudnikov na pandemijo

3.1 Metodologija

Glede na okoliščine, predstavljene v drugem poglavju, smo želeli maja in junija 2020 pridobiti mnenje predstavnikov turističnega sektorja, torej ponudnikov in upravljavcev o pripravljenosti in odzivu na pandemijo ter tudi njihov pogled na vplive in daljnosežnost posledic, ki jih bo ta prinesla za turizem. Na pogovor smo povabili 12 intervjuvancev, s katerimi smo intervjuje opravili prek telefona ali videoklica. Kot prikazuje preglednica 2, intervjuvanci niso bili samo iz Ljubljane, štirje so bili tudi iz Maribora, saj smo raziskavo izvedli v okviru temeljnega raziskovalnega projekta MESTUR, ki obravnava glavni slovenski mestni destinaciji. Polstrukturirani intervju je bil sestavljen iz osmih vprašanj (komentar napovedi, ocean izgub in posledic, strateški dokumenti, odgovornost, pozitivne spremembe, dolgoročnost učinkov). Skupaj^[2] smo torej intervjuvali štiri predstavnike turističnih ponudnikov, dve predstavnici lokalnih organizacij in enega predstavnika nacionalne turistične organizacije, dva predstavnika občin, enega predstavnika regionalne razvojne agencije, eno predstavnico raziskovalne sfere in eno predstavnico kreativnega sektorja. Ker so se razmere glede razsežnosti epidemije in veljavnih ukrepov

Preglednica 2: Seznam intervjuvancev glede na administrativno raven

Administrativna raven	Ljubljana	Maribor
nacionalna raven	Turistično gostinska zbornica Slovenije Fakulteta za turistične študije, Turistica, Univerza na Primorskem Sava Turizem (nacionalna hotelska veriga)	
regionalna raven	/	Mariborska razvojna agencija
lokalna raven (upravljanje)	Turizem Ljubljana Mestna občina Ljubljana (Oddelek za načrtovanje)	Mestna občina Maribor (Oddelek za načrtovanje) Maribor – Pohorje Turistična organizacija
lokalna raven (dobavitelji)	Ljubljanski grad Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGL) Poligon – kreativni center	Hotel City Maribor Sava hotel

Vir: Marot idr. (2020)

hitro in močno spreminjale, je pri interpretaciji rezultatov treba upoštevati časovni okvir izvedbe posameznih intervjujev.

Ob koncu poletne sezone 2020 smo oktobra v okviru projekta SPOT izvedli anketo s turističnimi ponudniki. Ker se je 15. oktobra začelo novo zaprtje države, nam je uspelo anketirati le 40 ponudnikov. Terensko anketiranje ni bilo mogoče, zato smo ponudnike povabili k sodelovanju prek telefona in izpolnitvi spletne ankete. To smo poslali približno 150 naslovnikom, za distribucijo pa smo prosili tudi Turistično-gostinsko zbornico Slovenije. Odzvalo se je 13 ponudnikov prenočišč, 13 ponudnikov kulturne ponudbe, 2 predstavnika restavracij in barov, 13 pa smo jih kategorizirali pod drugo (turistični vodniki, trgovine s spominki, ponudniki koncertnega prizorišča idr.). Vprašalnik je bil obsežen, saj je vseboval 35 vprašanj, pri čemer v tem prispevku povzemamo le odgovore na vprašanja, ki se nanašajo na ravnanje v času pandemije.

3.2 Napovedi prizadetosti sektorja

Junija 2020 so deležniki ocenjevali, da bodo na področju turizma delno prizadeti prav vsi, še posebej pa turistične agencije, turistične znamenitosti in organizatorji dogodkov. Med vsemi vrstami turizma so intervjuvanci posebej poudarili kongresnega, pri čemer se deli kongresne industrije lažje prilagajajo nastalim razmeram (na primer organizatorji dogodkov se odločajo za izvedbo prek spleta ali hibridnih konferenc), medtem ko nastanitveni in gostinski obrati ob tem težje nadomestijo izpad. Intervjuvanci so ocenili, da bo gostinstvo najlažje prebrodilo krizo, saj so gostinci delno lahko poslovali tudi med karanteno (dostava hrane), prav tako njihove storitve koristijo tudi domači gostje. Hotelirji in ponudniki nastanitvenih zmogljivosti bodo za premostitev potrebovali dalj časa kot gostinci, vendar bodo lahko upad prometa zmanjšali s turističnimi boni, čeprav bo tudi pri tem pomembna privlačnost posamezne destinacije.

Poseben izziv za ponudnike so po ocenah naših sogovornikov novi predpisi in standardi glede čistoče in razkuževanja. Pri tem bodo hoteli verjetneje v prednosti, saj bi turisti lahko menili, da bodo ponudniki prenočišč po načelu delitvene ekonomije pri zagotavljanju higienskih standardov manj dosledni. Za nekatere pa bodo morda prav ti ponudniki privlačnejši, saj omogočajo izoliranost od drugih turistov, čeprav so lahko tudi namestitve v večstanovanjskih stavbah tvegane. Pri Turizmu Ljubljana so tako ocenili, da naj bi nekateri hoteli v Ljubljani ostali zaprti kar vse leto, saj naj bi bilo povpraševanje po turističnih nočitvah na tej destinaciji prenizko. Razlika v prizadetosti hotelirjev bo tudi glede lastnine in investicijske zmožnosti – ponudniki prenočitev, ki so se za investicijo zadolžili in se jim pred krizo investicija še ni povrnila, bodo gotovo bolj prizadeti. V njihovem primeru pride lahko tudi do prerazporeditve lastnine oziroma prodaje.

Glede različnega vpliva krize na zasebni in javni sektor naj bi po mnenju deležnikov oba čutila posledice. Javni sektor naj bi zaradi sistema javnega financiranja sicer trpel manj in krajši čas, vendar pa vanj spadajo tudi kulturne ustanove in turistične znamenitosti, ki so bile v času karantene za obiskovalce zaprte in je njihovo število tudi zdaj nižje, ob tem, da slovenska vlada kulturnemu sektorju z ukrepi v letu 2020 ni posebej pomagala. Razlika v prizadetosti bo tudi med manjšimi in večjimi ponudniki, pri čemer naj bi bili po mnenju deležnikov na udaru predvsem manjši ponudniki in tisti, ki imajo turizem kot dopolnilno ponudbo.

3.3 Ustreznost strateških dokumentov in ukrepov za nepredvidljive okoliščine

Nihče izmed anketiranih deležnikov v strateških dokumentih institucije ali destinacije nima oziroma ni zasledil ukrepov za ravnanje v primeru večje krize, ki bi nastala v primeru širje-

Preglednica 3: Posledice pandemije za različne deležnike v turizmu in načini njihove prilagoditve

Deležnik	Posledice	Prilagoditve	Vpliv
turistične agencije, posredniki storitev	manj prometa, manj potrošnikov	sprememba prodajne ponudbe	
organizatorji dogodkov	odpovedi dogodkov	prestavitvev dogodkov v leto 2021 vavčerji v vrednosti kupljenih vstopnic poslovni modeli s spletno ponudbo	največji
kongresni turizem	odpovedi dogodkov	organizacija spletnih dogodkov	
turistične znamenitosti	zaprte, brez obiskovalcev	nova ponudba, nove vstopnice, popusti	
kulturne ustanove	zaprte, brez obiskovalcev	oblikovanje nove ponudbe (splet)	večji
letalski ponudniki	prepoved opravljanja letov	spremenjeni protokoli ukinitev določenih povezav	
hoteli	zaprti problematika transferjev do destinacije, čiščenja, zračenja in postrežbe hrane in pijače razlika glede na velikost	daljša zaprtost upoštevanje higienskih standardov koriščenje turističnih bonov	večji/srednji
prenočitve prek delitvene ekonomije	nezaupanje v protokole čiščenja nelikvidnost ne omogoča odplačevanja kreditov	upoštevanje higienskih standardov prehod s turističnega trga na stanovanjski	srednji
gostinstvo	zaprti manjše zmogljivosti zaradi potrebne razdalje	dostava novi sistemi (Wolt, Ehrana) drugačna razporeditev miz	manjši
ponudniki spominkov	zaprti	ostajajo zaprti	

Vir: Marot idr. (2020)

nja virusa ali drugih nenadnih dogodkov. Nekateri so omenili usmeritve glede ravnanja v primeru finančne krize in gospodarskih pretresov, ki so v preteklosti že vplivali na turizem. Predstavnik MOL je poročal, da imajo pripravljena navodila s scenariji odziva v primeru kriznih dogodkov, kot so potresi ali teroristični napadi, s katerimi naj bi bili seznanjeni tudi ponudniki. Drugih kriznih dogodkov v strateških dokumentih niso predvidevali, saj je Slovenija tudi zaradi svoje majhnosti glede varnosti na višji ravni kot druge evropske države. Epidemija kot varnostni dejavnik sploh ni omenjena, čeprav so v preteklosti že bili primeri pandemij (zika, ebola, ptičja gripa, sars), vendar Slovenija zaradi njih ni bila neposredno močnejše ogrožena. Več deležnikov je navedlo, da so trenutne strategije turističnega razvoja z usmeritvami v smeri trajnostnega in zelenega turizma primerne tudi ob upoštevanju izzivov, ki jih je poudarila pandemija. Potrebno je le nadaljnje in pospešeno delo na področju njihove primerne izvedbe. Glede prožnosti turističnih ponudnikov je bil dan komentar, da so lažje prilagodljivi manjši turističnimi sistemi z manjšo hierarhijo, eden od deležnikov pa meni, da trenutnega položaja ne moremo primerjati z zadnjo turistično krizo v Sloveniji, ki se je pojavila po letu 1991.

Turizem Ljubljana je zaradi koronavirusa na jesen 2020 prelozil sprejetje Strategije trajnostnega razvoja in trženja turistične destinacije Ljubljana in ljubljanska regija 2020–2025, ki bi morala biti potrjena spomladi. Dokumenta niso dopolnili z dodatnimi ukrepi, so pa prilagodili kazalnike in zmanjšali napovedi rasti. Tudi TGZS ni imela pripravljenih ukrepov za nenadne dogodke, vendar že od marca 2020 v sodelovanju s svojimi člani in 12 turističnimi združenji sooblikuje predloge ukrepov za blaženje krize, ki jih pošilja vladi in ministrstvu. Največ predlogov za ukrepe je bilo ekonomsko-finančne in pravne narave ter se je navezovalo na različne segmente turizma, na primer terme in igralništvo. TGZS je tudi sodelovala pri sprejetju tretjega sklopa državne pomoči ob koronakrizi, ki je bila posebej namenjena turizmu.

3.4 Odgovornost za ukrepanje na področju turizma

Glede odgovornosti za ukrepanje na področju turizma in opredelitve tega, ali gre za tržno ali gospodarsko dejavnost, so bila mnenja različna. Čeprav ima turizem gospodarske učinke in ga moramo tržiti na trgu, ima poleg okoljske tudi družbeno-

-kulturno funkcijo, ki zadeva lokalno prebivalstvo in lokalno skupnost. Družbeni učinek mestnega turizma je poudarila tudi predstavnica Turizma Ljubljana: »Križa nam tudi kaže, v katere dejavnosti vse je vpet turizem, med drugim tudi kako turisti vplivajo na živahnost mesta ter kakšen vpliv ima turizem na delavna mesta. Veliko ljudi je izgubilo službo, veliko jih je še danes doma na čakanju, kar nas bo iz socialnega vidika zagotovo zelo prizadelo.«

Po mnenju ene izmed intervjuvank bi morala država najprej razumeti celovitost turizma in sistem njegovega upravljanja, ki temelji na različnih (ne)formalnih strukturah in upravljaljskih ravneh, in spodbujati mehanizme sodelovanja na različnih upravljaljskih ravneh. Sistemski pristop države k pomoči turizmu so kot najpomembnejši ukrep navedli tudi štiri drugi intervjuvanci. Kar nekaj jih je ukrepe poimenovali kot »nerodne« oziroma necelovite, saj naj ne bi zajeli vseh, vključenih v turistično panogo, ampak bolj v reševanje nastanitvenega sektorja. Veliko turističnih delavcev namreč sploh ni bilo upravičeno do prejema subvencije – na primer turistični vodniki, ki v mrtvem delu sezone ne morejo izkazati prihodkov, ne izpolnjujejo pogojev. Tudi vavčerjev ni bilo mogoče uporabiti za športne in kulturne prireditve, kar je še dodatno prizadelo organizatorje dogodkov. Med ustrezne ukrepe so uvrstili nadomestila za zaposlene na čakanju, odloge plačil kreditov za investicije in pomoči pri promociji turistične dejavnosti.

3.5 Morebitni pozitivni učinki pandemije na mestni turizem

Prav vsi sogovorniki so se strinjali, da bo kriza zaradi koronavirusa imela tudi pozitivne učinke. Največ jih je poudarilo, da je kriza priložnost za premislek o usmeritvi turizma v večjo trajnostnost ter okoljsko in družbeno odgovornost. Pri tem so omenili zeleno shemo slovenskega turizma ter izpolnitev zadanih ciljev Slovenije kot zelene in trajnostne destinacije. Zaradi manjšega turističnega obiska naj bi se zmanjšali negativni vplivi turizma na okolje in družbo, prav tako naj bi bila boljša tudi doživljajska izkušnja obiskovalcev. Kriza naj bi bila priložnost za manj razvite in manj prepoznavne regije, destinacije in ponudnike, kamor turisti v normalnih razmerah ne bi potovali, saj bi se omejili na tradicionalne destinacije, kot so Hrvaška, grški otoki in podobno. Ena od intervjuvank je prepričana, da bodo domačini imeli s strani tujcev najbolj oblegane destinacije ponovno zase. Kakovost ponudbe naj bi se izboljšala, več bi bilo individualne ponudbe ter kombiniranja fizične in digitalne ponudbe. Kriza naj bi spodbudila tudi tesnejše sodelovanje s turističnimi ponudniki tako na področju razvoja kot pri promociji, prav tako bodo deležniki zaradi te izkušnje tudi bolj pripravljeni v primeru prihodnjih kriz. Glede povratka turistov v mesta so bili deležniki pozitivno naravnani, predstavnik Tu-

ristično-gostinske zbornice Slovenije je na primer povedal: »Iz varnostnih ukrepov so trenutno mesta bolj prizadeta kot kakšno drugo okolje, vendar na dolgi rok predstavljajo prevelik magnet za obiskovalce, da bi lahko pričakovali velike spremembe.«

3.6 Dolgoročnost učinkov

Deležniki so zelo različno ocenili dolgoročnost posledic pandemije koronavirusa na turizem, vendar jih večina napoveduje nekajletno okrevanje sektorja. V ocenah TGZS so junija 2020 napovedali okrevanje v od treh do petih letih. Ena izmed intervjuvank je navedla bolj pesimistično oceno, po njenem mnenju bo turizem potreboval celo desetletje, da bo prišel na raven pred krizo. V tem obdobju pričakujejo zmanjšanje števila zaposlenih, prerazporejanje delovne sile med gospodarskimi panogami in druge prilagoditve na manjšo zasedenost turističnih zmogljivosti. Predstavniki muzeja je napovedal vrnitev organiziranih skupin (predvsem šol) z novim šolskim letom, najpozneje januarja 2021.

Sogovorniki so sicer kot najpomembnejše dejavnike dinamike razvoja sektorja poudarjali pomen občutka varnosti in zdravja pri ljudeh, naravne prekuženosti populacije, razvoj učinkovitega cepiva, informiranje in promocijo. Po mnenju enega od intervjuvancev pandemija ni edini preoblikovalni dejavnik turizma, ampak nanj močneje vplivajo tudi druge globalne spremembe, kot so rast svetovnega prebivalstva, njegovo staranje, splet in digitalizacija ter kulturno stapljanje. Na okrevanje pomembno vplivajo tudi promocijske kampanje, ki pa morajo biti ustrezno pripravljene in prilagojene različnim ciljnim skupinam turistov. Močen negativen vpliv bi ob nadaljnjih valovih koronavirusnih okužb imela ponovna vzpostavitev najostrejših ukrepov, kot so obvezna karantena, zaprtje meja oziroma omejitve pri prečkanju meje in prepoved potovanj. Predstavnica Turizma Ljubljana je sicer menila, da bo ob ugodnem razpletu pandemije okrevanje potekalo zelo hitro, saj smo se ljudje preveč navadili na potovanja, da bi se jim bili pripravljene odreči.

3.7 Prilagoditve delovanja

Kriza je zaradi pandemije koronavirusa od večine deležnikov zahtevala prilagoditve delovanja in razvoj novih produktov. Medtem ko so bile določene prilagoditve zahtevane v sklopu protikoronskih predpisov (zaprtje gostinsko turističnih objektov, delo od doma, higienski predpisi), so deležniki sami sprejeli določene ukrepe za zagotavljanje rednega delovanja in komuniciranja s strankami, spremenili so se tudi ciljni trgi turistične promocije (v ospredje so prišle sosednje države, tj. Avstrija, Nemčija, Italija in Madžarska). Ljubljanski grad je pripravil popolnoma nov produkt vodenja z mobilno aplikacijo po Grajskem griču do grajskega vinograda. Nameravajo prilagoditi vse vodene ogledne in razviti nove produkte, ki bodo domače obi-

Slika 5: Ocena učinkovanja posledic pandemije na podjetja (n = 27) (Klepej idr., 2020).

skovalce nagovarjali tudi s cenovno dostopnostjo. Ta ponudba bo na voljo tudi v prihodnje. Muzej in galerije mesta Ljubljane so povečali digitalno ponudbo: Galerija Jakopič je večkrat na teden objavljala virtualna vodstva s kuratorji in sodelujočimi fotografi na takrat odprti razstavi, Mestna galerija je ponujala možnost spletne predstavitve različnim umetnikom, Mestni muzej pa je pedagoške in otroške vsebine brezplačno ponudil na spletu (obisk spletnih strani se je tako povečal za 700 %, tudi dolžina obiska se je podaljšala). S projektom KORONA-PROJEKT – Čim prej korono v muzej so vse do oktobra 2021 dokumentirali življenje v Ljubljani v času karantene in zanimivosti sproti delili na družbenih omrežjih. Tudi pri TGZS, ki sicer ponuja različna srečanja, dogodke in izobraževanja, so zaradi krize številne produkte ponudili na spletu in predvidevajo, da bo del teh tam tudi ostal. Vendar se zavedajo, da je v turizmu najpomembnejša izkušnja medosebnega srečanja, zato načrtujejo, da bodo glavne dejavnosti še vedno potekale v živo.

3.8 Stanje po končani glavni sezoni v letu 2020

Stanje po končani glavni sezoni ponazarjamo z odgovori 40 turističnih ponudnikov, ki so sodelovali v anketi, opravljeni oktobra 2020. Vseh 27 ponudnikov, ki so v celoti odgovorili na vprašalnik, je bilo prizadetih zaradi pandemije. Na sliki 5 so navedene njihove ocene, kaj je najbolj vplivalo na njihovo delovanje. Vsi so se strinjali, da je bilo to zmanjšanje števila tujih turistov zaradi zaprtja slovenskih meja za nenujna potovanja. Sledijo odpovedi dogodkov, odpovedi rezervacij, zmanjšano število rezervacij ali prisiljeno zaprtje. Kot najmanj problematičen učinek se je izkazalo zmanjšanje števila domačih turistov.

Med pandemijo so podjetja seveda vzpostavila različne ukrepe, da bi zmanjšala negativne učinke. Med temi so vprašani kot najpomembnejše navedli povezave s potrošniki in poslovnimi partnerji, krepitev obstoječih digitalnih storitev in/ali razvoj novih, nove storitve in promocijo na novih trgih. Ena tretjina anketiranih je nadaljevala svojo običajno promocijo. Eden izmed sodelujočih ponudnikov je omenil več dogodkov v javnem prostoru, drugi pa razširitev dejavnosti v soseske zunaj mestnega središča, kjer sicer niso bili prisotni.

Podjetja so prav tako spremenila svojo zaposlitveno politiko. Sedem jih je svoje delavce poslalo na čakanje s polnim nadomestilom, devet z delnim, osem pa jih je preusmerilo v nove zadolžitve, enako število podjetij je delavce tudi odpustilo. Med drugimi ukrepi, ki se nanašajo na zaposlene, so še pogodbe z ničelnimi urami ali ustavitev zaposlovanja novih delavcev, ki je bilo načrtovano pred pandemijo. Samo štiri podjetja niso spremenila svoje zaposlitvene politike.

Večina podjetij je prejela državno pomoč, in sicer 20 finančno pomoč za delavce na čakanju, dodatna posojila ali nasvet. Samo tri podjetja niso prejela nobene oblike pomoči oziroma za pomoč niso zaprosila. Predstavnike podjetij smo tudi vprašali, kako dolgo bodo še lahko poslovala. Od 22, kolikor jih je odgovorilo na to vprašanje, jih je šest navedlo, da manj kot tri mesece, sedem, da imajo rezerve še za tri mesece, štiri za šest mesecev in pet za več kot pol leta. Med njimi so ponudniki prenočitve in turističnih znamenitosti. To tudi potrjuje, kako nujno potrebna in zaželeno je pomoč države, če želimo zagotoviti preživetje sektorja.

4 Sklep

V prikazani analizi smo se osredinili na učinke koronavirusne pandemije na mestni turizem v Ljubljani, predmet obravnave v tem prispevku. Rezultati kažejo, da bo imela pandemija tako pozitivne kot negativne učinke, predvsem pa poudarjajo negotovost napovedovanja ob takih dogodkih. Če so imeli turistični ponudniki spomladi 2020 še razmeroma mešane občutke glede nadaljnega razvoja turistične sezone/panoge, je bilo jeseni prisotnega več skepticizma. Med negativnimi učinki je treba poudariti velik upad prihodka sektorja, saj je bilo leta 2020 v Ljubljani 80 % manj turistov, v sektorju pa naj bi bilo odpuščenih 10 % stalno zaposlenih. Med najbolj prizadete ponudnike v času pandemije smo uvrstili turistične vodnike, organizatorje dogodkov, kongresni turizem, turistične znamenitosti, kulturne ustanove in letalske ponudnike, ki so v času zaprtja države ostali brez prihodkov. Preživetje nekaterih ponudnikov je bilo ogroženo že oktobra 2020 oziroma so imeli na voljo sredstva za nadaljnje trimesečno delovanje za čas popolnega zaprtja. Najmanj je pandemija prizadela gostinski sektor, ki je tudi v času zaprtja lahko opravljal dostavo. Med pozitivnimi učinki moramo navesti zlasti prilagoditve ponudbe, na primer digitalizacijo razstav, ugodno sezonsko vstopnico za kulturne ustanove, okoljsko-prostorske učinke. Medtem ko so se leta 2019 prebivalci že začeli pritoževati zaradi gneče in čezmernih tokov turistov v središču mesta, je pandemija mestno središče popolnoma spraznila. Opomogla si je tudi bi-odiverziteteta v mestu, manj je bilo hrupa, onesnaženega zraka in zasedenih prostorov.

Rezultati tudi kažejo, da upravljalci in ponudniki mestnega turizma niso bili pripravljeni na zdravstveno krizo, saj pred pandemijo v obstoječih strateških dokumentih na področju turizma in prostorskega načrtovanja ni bilo predvidenih omejitvenih ukrepov. Obstoječe strategije namreč v zvezi s kriznim upravljanjem omenjajo kvečjemu ukrepe v primeru terorističnih napadov.

Kriza je prevetrila vlogo posameznih deležnikov in poudarila razmerje med državo in turizmom oziroma med javnim in zasebnim sektorjem na tem področju. Mnenja intervjuvancev so različna, delno si tudi nasprotujejo, saj eni turizem vidijo kot strogo tržno dejavnost, drugi pa navajajo širše pozitivne vplive turizma na družbo in okolje ter posledično večjo odgovornost države pri primernem upravljanju panoge.

Nejasnosti v razmerjih in odgovornostih se kažejo tudi na lokalni ravni, kjer lokalne turistične organizacije primarno opravljajo vlogo promotorjev destinacije. Od njih se vse bolj zahteva celovito upravljanje turizma, za katero pa nimajo primernih sredstev. Poleg tega je bila razlika v učinkih in upravljanju omenjena tudi v primeru manjših in velikih ponudni-

kov, pri čemer sta bili za manjše ponudnike poudarjeni večja izpostavljenost in manjša prilagodljivost.

Odsotnost celovitosti pri ukrepanju so intervjuvanci komentirali na primeru uveljavitve turističnih bonov kot ključnega ukrepa za pomoč turizmu zaradi koronavirusne pandemije. Ti so ciljno usmerjeni zlasti v podporo ponudnikom prenočitev, drugi turistični ponudniki (turistične znamenitosti, kulturne ustanove, organizatorji kongresov in dogodkov) od njih niso imeli koristi. Dosedanja poraba turističnih bonov kaže, da bodo njihove dodane vrednosti deležna le nekatera, od turizma najbolj odvisna območja, med katera pa ne spadajo mestne destinacije, kot je Ljubljana. Ta je pravzaprav popolnoma odvisna od tujih turistov, ki so pred pandemijo ustvarili 95 % nočitev. Ukrepi za spodbudo mestnega turizma so tako bolj kot od države odvisni zlasti od lokalnih turističnih ponudnikov ali občinskih uprav. V Ljubljani so tako na primer uvedli enotno vstopnico za 11 muzejev, ki jo lahko koristijo vsi obiskovalci, Ljubljanski grad pa pripravlja cenovno ugodnejšo ponudbo za vse obiskovalce, ki bo ostala tudi po krizi. V Muzeju in galerijah mesta Ljubljane so v času karantene opazili močno povečanje obiska spletnih strani, na katerih so ponudili nove in prilagojene vsebine.

V prihodnje morajo odločevalci v Ljubljani kot mestni turistični destinaciji prepoznati potrebo po spremembi pristopa tako pri upravljanju turizma kot prostorskega načrtovanja v zvezi s turizmom. Potrebna je večja integracija obeh sektorjev ter okrepljeno sodelovanje deležnikov. Oba sektorja morata pripraviti odzivne strateške dokumente, ki vsebujejo ukrepe tudi za krizne razmere, in tako intenzivneje uvajati nove upravljavske koncepte, kot sta pametno mesto in prožnost. Pri pripravi turistične ponudbe je prav tako treba razmišljati zunaj ustaljenih okvirov ter razvijati produkte, ki stremijo k bolj zelenemu in individualnemu turizmu in sledijo tudi smernicam Slovenske turistične organizacije.

Doc. dr. Naja Marot, univ. dipl. geogr.

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: naja.marot@bf.uni-lj.si

David Klepej, mag. prost. načrt., mladi raziskovalec

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: david.klepej@bf.uni-lj.si

Prof. dr. Irena Ograjenšek, univ. dipl. ekon.

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta
E-pošta: irena.ograjensek@ef.uni-lj.si

Nina Stubičar, dipl. inž. kr. arh.

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: nina.stubicar@bf.uni-lj.si

Manca Krošelj, mag. inž. kr. arh.
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: manca.kroselj@bf.uni-lj.si

Doc. dr. Uroš Horvat, univ. dipl. geogr.
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo
E-pošta: uros.horvat@um.si

Opombe

Prispevek temelji na raziskovalnem delu, opravljenem v okviru projektov MESTUR – Analiza in upravljanje prostorskih in družbenih učinkov na primeru Ljubljane in Maribora (J7-1823, ARRS, temeljni raziskovalni projekt, 1. 7. 2019–30. 6. 2022) – in SPOT – Inovativna družbena platforma za kulturni turizem in njen potencial za krepitev evropeizacije (Obzorje 2020, 1. 1. 2020–31. 12. 2022).

[1] Člani sveta so predstavniki Direktorata za turizem pri MGRT, Slovenske turistične organizacije, Turistično gostinske zbornice Slovenije, Sekcije za gostinstvo in turizem pri Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije, Kongresnoturističnega urada, Turistične zveze Slovenije, Združenja hotelirjev Slovenije, Združenja turističnih agencij Slovenije, Skupnosti slovenskih naravnih zdravilišč, Združenja Slovenija Outdoor ter Sindikata delavcev gostinstva in turizma Slovenije.

[2] Med razglašeno epidemijo v Sloveniji in pred sprejetjem tretjega svežnja ukrepov, ki je med drugim neposredno vključeval turizem, smo opravili intervjuja s predstavnikoma javnega zavoda Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML) in Turistično gostinske zbornice Slovenije (TGZS). Po preklicu epidemije in sprejetju določenih ukrepov za turizem (na primer turističnih bonov) smo do konca maja 2020 opravili intervjuje s predstavniki Ljubljanskega gradu, Mariborske razvojne agencije (MRA), Mestne občine Ljubljana (MOL – Oddelek za urejanje prostora), Oddelka za prostor Mestne občine Maribor (MOM – Oddelek za prostor), Poligona, Save Turizma in Zavoda za turizem Maribor – Pohorje (ZTM). Junija, ko se je turistični sektor počasi ponovno vzpostavljajal, smo opravili intervjuje s predstavniki Hotela City Maribor, Fakultete za turistične študije Turistica (FTŠ) in javnega zavoda Turizem Ljubljana.

Viri in literatura

Ashworth, G., in Page, S. J. (2011). Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. *Tourism management*, 32(1), 1–15.

Boivin, M., in Tanguay, G. A. (2019). Analysis of the determinants of urban tourism attractiveness: The case of Québec City and Bordeaux. *Journal of destination marketing & management*, 11, 67–79.

Dwyer, L., Cvelbar, L. K., Edwards, D., in Mihalic, T. (2012). Fashioning a destination tourism future. The case of Slovenia. *Tourism Management*, 33(2), 305–316.

ECM (2019). *ECM Benchmarking Report 2018-2019*. European Cities Marketing. Dostopno na: <https://en.calameo.com/read/0006740146113b6fd02fc?page=1>.

Edwards, D., Griffin, T., in Hayllar, B. (2008). Urban tourism research: developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35(4), 1032–1052.

Füller, H., in Michel, B. (014). 'Stop being a tourist!' New dynamics of urban tourism in Berlin-Kreuzberg. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1304–1318.

Finančna uprava Republike Slovenije (FURS) (2020). Podatek o porabljenih turističnih bonih. Dostopno na: <https://www.gov.si/novice/2020-10-06-podatki-o-unovcevanju-turisticnih-bonov-na-dan-1-10-2020> (sneto 1. oktober 2020).

Getz, D. (1992). Tourism planning and destination life cycle. *Annals of tourism research*, 19(4), 752–770.

Jones, P., in Comfort, D. (2020). The COVID-19 crisis and sustainability in the hospitality industry. *International journal of contemporary hospitality management*, 32(10), 3037–3050.

Horvat, U. (2019). Razvoj in značilnosti turističnega obiska v Ljubljani po letu 1960. *Revija za geografijo*, 14(2), 53–75.

Klepej, D., Krošelj, M., Stubičar, N., in Marot, N. (2021). *The city municipality of Ljubljana, Slovenia, year 2020: Deliverable 1.4a: case study report: SPOT (860744) – Social and innovative platform on cultural tourism and its potential towards*. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 87 str.

Koh, E. (2020). The end of over-tourism? Opportunities in a post-Covid-19 world. *International Journal of Tourism Cities*, 6(4), 1015–1023.

Kuščer, K., in Mihalič, T. (2019). Residents' attitudes towards overtourism from the perspective of tourism impacts and cooperation – The case of Ljubljana. *Sustainability*, 11(6), 1823.

Marot, N., Klepej, D., Ograjenšek, I., Perviz, L., Uršič, M., in Horvat, U. (2020). *Mestni turizem in COVID-19: poročilo študije*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, 54 str.

Martín Martín, J. M., Guaita Martínez, J. M., in Salinas Fernandez, J. A. (2018). An analysis of the factors behind the citizen's attitude of rejection towards tourism in a context of overtourism and economic dependence on this activity. *Sustainability*, 10(8), 2851.

Milano, C., Novelli, M., in Cheer, J. M. (2019). Overtourism and degrowth: a social movements perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1857–1875.

Ministrstvo za okolje in prostor (MOP) (2004). *Strategija prostorskega razvoja Republike Slovenije 2004*. Ljubljana.

Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) (2020a). Strokovni svet za turizem. Dostopno na: <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/strokovni-svet-za-turizem> (sneto 15. junij 2020).

Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) (2020b). Prva seja Strokovnega sveta za turizem. Dostopno na: <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/strokovni-svet-za-turizem> (sneto 15. junij 2020).

Novy, J., in Colomb, C. (2019). Urban tourism as a source of contention and social mobilisations: A critical review. *Tourism Planning & Development*, 16(4), 358–375.

Seraphin, H., in Dosquet, F. (2020). Mountain tourism and second home tourism as post COVID-19 lockdown placebo?. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 12(4), 485–500.

Shoval, N. (2018). Urban planning and tourism in European cities. *An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 20(2), 371–376.

Slovenska turistična organizacija (STO) (2020). *Odgovorni potovalni standardi slovenskega turizma. Priročnik za odgovorno, varno in trajnostno poslovanje ponudnikov in destinacij*. Dostopno na: https://www.slovenia.info/uploads/greensafe/2020_05_sto_standardi_slovenskega_turizma_c_single.pdf (sneto 1. avgust 2020).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2019). *Prihodi in prenočitve turistov po skupinah nastanitvenih objektov in po državah, občine, Slovenija, 2008–2017*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/21645075.px> (sneto 1. junij 2020).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2021a). Prihodi in prenočitve turistov, občine, Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2164525S.px> (sneto 1. oktober 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2021b). *Prenočitvene zmogljivosti, prihodi in prenočitve turistov po vrstah turističnih občin, Slovenija, mesečno*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2164433S.px> (sneto 1. oktober 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2021c). *Povprečni dnevni izdatki na tujega turista (v EUR) po glavnih razlogih za prihod in vrstah občin, po izbranih dvomesečnih anketiranjih, Slovenija, 2019*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2176733S.px> (sneto 1. oktober 2021).

United Nations World Tourism Organization (2020). *Supporting jobs and economies through travel & tourism: a call for action to mitigate the socio-economic impact of COVID-19 and accelerate recovery*. Dostopno na: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-04/COVID19_Recommendations_English_1.pdf (sneto 1. junij 2020).

Yeoman, I. S. (2020). COVID-19 means the future of tourism is a blank piece of paper. *Journal of Tourism Futures*, 6(2), 119–119.

Mojca ŠAŠEK DIVJAK

Urbanistično načrtovanje v okviru regionalnega mesta – po koronakrizi

Zaradi epidemije in ukrepov, ki preprečujejo gibanje, se vse več ljudi zanima za življenje v primestnem prostoru. To je deloma posledica tega, da je veliko ljudi delalo in se učilo od doma. Želeli so imeti več notranjega bivalnega prostora in več stika z zunanostjo: na balkonih, terasah ali hišnih vrtovih. Kot posledica naštetih sprememb v času »korone« (spremenjen način življenja in dela, prometne navade) se pojavlja pospešena suburbanizacija z nižjo gostoto poselitve, vezana predvsem na osebni avtomobilski promet. Ker se želimo izogniti preveliki razpršenosti poselitve, predlagamo model regionalnega mesta

z manjšimi zgoščenimi središči, ki so vezan na javni prevoz. Model je ustrezen za širjenje predmestne poselitve, posebno pa za zgošitev pozidave v območjih nižjih gostot enodružinskih hiš, ki so glavni del predmestnih površin. Kot primera sta predstavljena Ljubljanska urbana regija in širše območje mesta Koper.

Ključne besede: urbanistično načrtovanje po koroni, regionalno mesto, decentralizirani zgoščen model, zgoščitveno središče

1 Uvod

Kot urbaniste nas zanima, kaj bo drugače po koronakrizi, kako se bodo spremenili cilji in usmeritve prostorskega načrtovanja, tudi kakšni bodo novi ustrezni urbani vzorci. Pojavljajo se drugačni pogledi na življenje v mestu, na način bivanja in dela v njem. Pandemija covid-19 je privedla do številnih previdnostnih ukrepov, kot so karantene, socialna distanca in zapore v regijah ali državah po vsem svetu. V Sloveniji se je v času epidemije življenjski slog precej spremenil, predvsem zaradi različnih ukrepov, omejitev gibanja (med regijami in nekaj časa celo med občinami), policijske ure itd. Glede na možnost okužbe s koronavirusom smo dobili priporočila, kako se ji izogibati (slika 1).

Po navodilih je bilo dovolj varno ostati doma, sprehajati se na prostem, teči ali kolesariti. Kot srednje nevarne dejavnosti so bile navedene obisk zdravnika, frizerja, delo v pisarni, obisk restavracije itd. Visoka možnost okužbe pa naj bi veljala za te dejavnosti v zaprtih prostorih z več udeleženci: potovanja z javnim prevozom in letali, ogled predstav kina ali gledališča, udeležba zabav in drugo. Pod osebna priporočila spadajo nošenje maske, upoštevanje medsebojne razdalje, izogibanje gneči, predvsem pa cepljenje.

Glede na vse našete omejitve in priporočila se sprašujemo, kako na novo organizirati mesto z zasebnimi, poljavnimi in

javnimi prostori, da bodo ti dovolj varni pred okužbami, kljub temu pa doseči ustrezno mobilnost. Razmišljamo o primerni gostoti prebivalstva, o delu na daljavo, dostopnosti zelenih površin itd. Tudi po svetu se s temi vprašanji ukvarja kar nekaj strokovnjakov – načrtovalcev, urbanistov in arhitektov, ki raziskujejo in pišejo o urbanih in družbeno-prostorskih posledicah covid-19. Naj omenim le nekatere: Patrick Condon, Ashraf M. Salama, Emily Badger, Patricia Viel in Mary Haverland.

2 Vplivi covid-19 na evropski stanovanjski trg

Vplivi pandemije so bili opazni tudi na stanovanjskem trgu, kot je razvidno iz letošnje raziskave RE/MAX evropskega nepremičninskega trga iz podatkov mreže evropskih nepremičninskih agencij RE/MAX, ki deluje tudi v Sloveniji (internet 2). Poudarki iz njihovega Evropskega stanovanjskega poročila za prvi del leta 2021 so:

- opazna rast cen nepremičnin,
- želja po spremembi življenjskega sloga oziroma stanovanja,
- selitev na podeželje kot glavni trend med pandemijo covid-19.

Možnost okužbe z novim koronavirusom PODATKI covid19reopen.com zelo majhna		majhna/srednja	
 Ostati doma sam ali s člani gospodinjstva	 Sprehodi na prostem s hišnimi ljubljenci ali brez njih	 Športno udejstvovanje, kjer je mogoče ohraniti razdaljo	 Nakupovanje živil
 Prevzem hrane s sabo, kave ali živil iz trgovine	 Tek ali kolesarjenje sam ali z drugo osebo	 Nakupovanje v trgovinah na drobno	
 Piknik na prostem ali obroki na verandi s člani drugih gospodinjstev in na fizični razdalji			
srednja		srednja/visoka	
 Obisk urgence	 Obisk osebnega zdravnika	 Vadba v telovadnicah	 Frizerski/pedikerski saloni in brivci
 Obisk zobozdravnika	 Vožnja s taksijem ali deljenim prevozom	 Delo v pisarni	 Restavracija ali kavarna v zaprtem prostoru
 Obisk muzeja	 Obroki v restavraciji na prostem		
visoka			
 Zabava v zaprtem prostoru	 Kontaktni športi		
 Potovanje z letalom	 Koncerti	 Javni prevoz vlak ali avtobus	
 Kino ali gledališče	 Bari in nočni klubi	 Verski obredi	
	 Obisk športnih dogodkov		

Slika 1: Možnost okužbe z novim koronavirusom (vir: internet 1)

V raziskavi RE/MAX so ugotovili dve glavni želji kupcev, ki sta povezani s covidom-19: da bi imeli več prostora v svojih domovih in bivali bližje naravi. Zato kupci pogosto iščejo večje nepremičnine na podeželju. V agenciji predvidevajo, da se bo ta trend nadaljeval skozi vse leto 2021 in še naprej. Največ tržne dejavnosti na evropski ravni glede bivanja se opaža pri

stanovanjih in enodružinskih hišah, večje povpraševanje je tudi po počitniških nepremičninah.

2.1 Selitev iz mesta

Kot kaže evropska raziskava stanovanjskih nepremičnin, se je dobra tretjina Evropejcev v času pandemije začela zanimati za nakup ali prodajo nepremičnine. Kar 50 % kupcev RE/MAX, ki se selijo v novi dom, je novo nepremičnino našlo na podeželju. Raziskava kaže, da je 37 % anketiranih Evropejcev od marca 2020 razmišljalo o tem, da bi se preselili iz mesta (največ v Avstriji, Italiji in na Finskem). To je deloma posledica tega, da je veliko ljudi delalo od doma, tudi otroci in študenti so se učili na daljavo od doma, zaradi česar so bile družine večino dneva doma. Zato so želeli več notranjega bivalnega prostora, tudi možnosti za vzpostavitev domače pisarne ter več stika z zunanostjo in svežim zrakom: na balkonih, terasah, v atrijih ali na hišnih vrtovih.

2.2 Bivalni standard

Pri nakupu nepremičnine ima ključno vlogo bivalni standard, ki vpliva tudi na trend preseljevanja v času pandemije. Večina Evropejcev (69 %) meni, da je večja kakovost bivanja glavni dejavnik, ki je vplival na njihovo odločitev za selitev v novi dom. Raziskava kaže, da so glavni dejavniki, ki so vplivali za izbor, povezani z lokacijo:

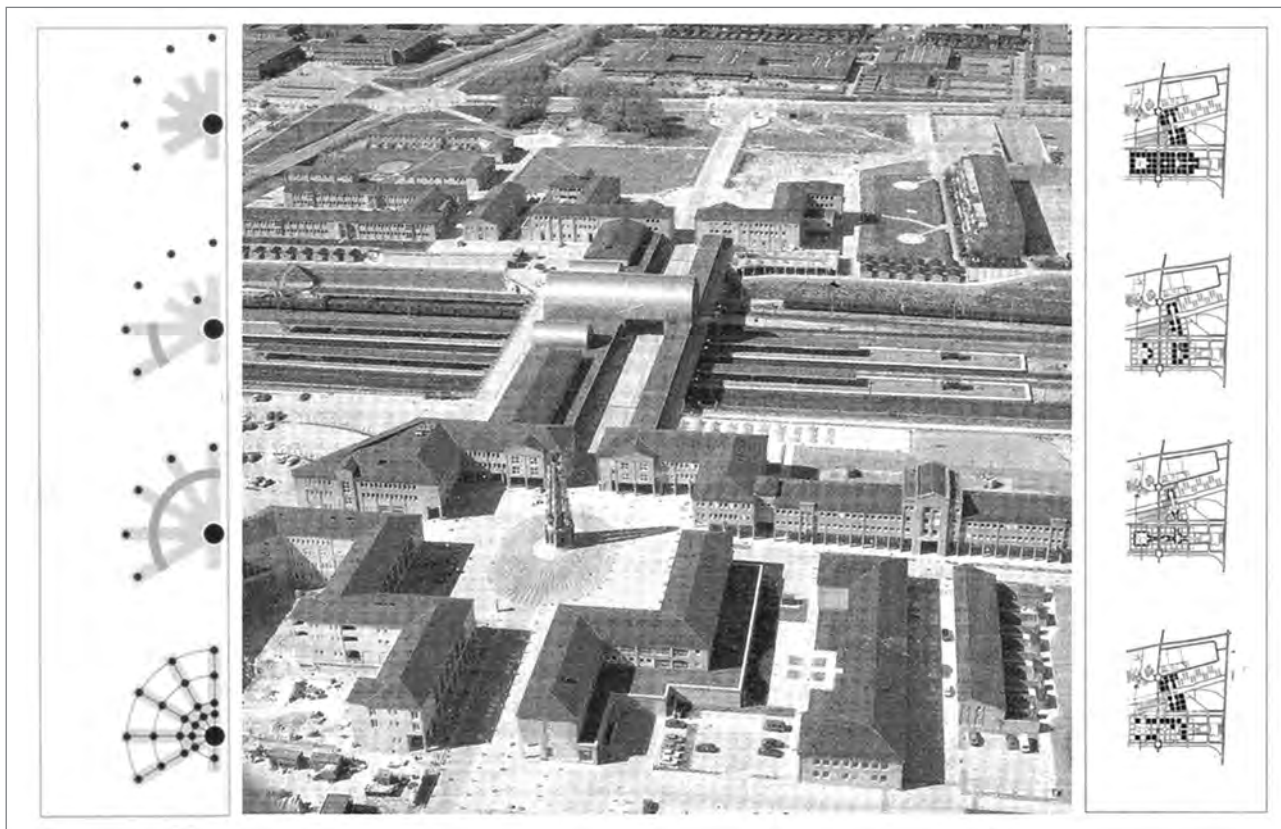
- dostopnost zelenih površin,
- dostopnost lokalnih trgovin,
- bližina dela,
- bližina javnega prometa,
- dostopnost kakovostnih izobraževalnih ustanov.

3 Poselitev v okviru regionalnega mesta

3.1 Zgodovinski razvoj in novejši koncepti

Tudi urbanistični načrtovalci so že dalj časa razmišljali o možnostih kakovostne poselitve v okolici večjih mest. Urbanistični koncepti iz konca 19. in iz prve polovice 20. stoletja, ki so močno vplivali na sodobna mesta, so poskušali reševati probleme, ki so se pojavljali v takratnih mestih (sanitarni problemi, industrijsko onesnaževanje, slumi). To so bili predvsem »vrtno mesto« (E. Howard: To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform iz leta 1898 in Garden Cities of Tomorrow iz leta 1902), njemu nasproti »industrijsko mesto« (načrti T. Garnierja za Cité Industrielle iz leta 1901) in najbolj posnemano »funkcionalistično mesto« (La Charte d'Athènes iz leta 1933, zlasti vpliv Le Corbusiera), ki je vplivalo na preoblikovanje mest v območja za stanovanja, rekreacijo, proizvodnjo in promet. Koncept »coninga« funkcionalističnega mesta je sicer

Slika 2: Uspešen primer razvoja regije København in decentralizirane zgostitve poselitve ob prometnem vozlišču Høje Taastrup. Na levi strani razvoj regije København z znanim »prstnim načrtom«, desno pa podrobnejši prikaz razvoja kraja Høje Taastrup, ki je del te regije (vir: MEE SPD, 1994).

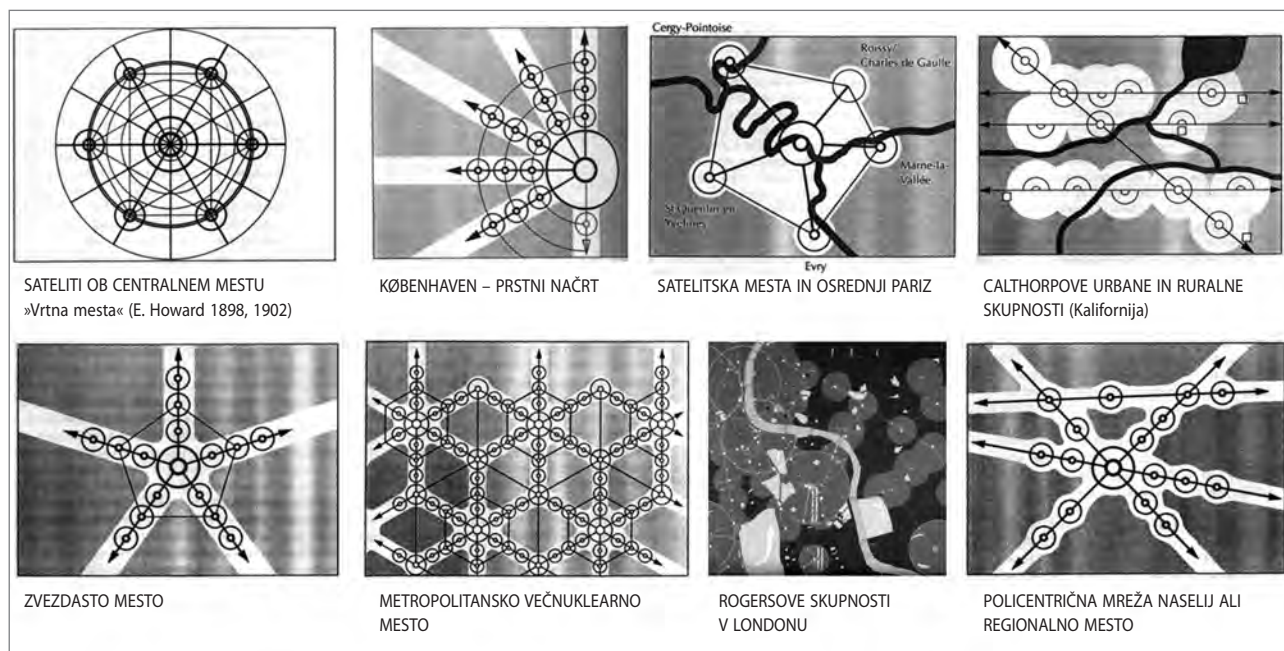
reševal nekaj problemov tedanjih mest, vendar povzročil tudi številne nove. Monotone stanovanjske enote, oddaljena industrijska območja, hrupne avtoceste, koncentracija delovnih mest in centralnih dejavnosti ... Vse to je pripeljalo do novih socialnih getov, prenatrpanosti prometa ter funkcionalnega in estetskega osiromašenja v evropskih mestih.

Na ameriški celine si je skupina »zgodnjih regionalistov« (arhitektov, načrtovalcev in družbenih aktivistov) že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja prizadevala, da bi kot celoto obravnavali mestno funkcionalno regijo. Vodili so jo Lewis Mumford, Clarence Stein, Henry Wright, in Benton MacKaye. Že takrat so ugotovili, da bodo nove tehnologije (avtomobil, elektrika, telefon in radio) spremenile industrijsko, oziroma »dinozavrsko« mesto, kot ga je imenoval Clarence Stein. Zaradi takega razvoja ni bilo več potrebno, da bi bile vse urbane funkcije združene v osrčju regije, v centralnem mestu z visoko gostoto. Namesto tega bi se urbani razvoj na načrtovan način razširil v okviru celotne regije, v območju takratnih majhnih mest in vasi, ki so do tedaj predstavljala nasprotni pol urbanemu življenju. Predvidevali so, da bi lahko pravilno načrtovana decentralizacija vodila v razvoj novih mest z okrog 30.000 prebivalci, ki bi jim omogočala ugodno bivanje in možnosti zaposlitve. Osrednje urbano tkivo bi obkrožal zeleni pas. Po njihovi zamisli naj bi bila ta mesta bolj funkcionalna,

estetsko grajena in socialno pravična, v nasprotju z obstoječimi industrijskimi mesti, v katerih so prevladovali slumi in onesnaženje. Ta pričakovani razvoj pa se ni uresničil. Ameriška mesta so se po drugi svetovni vojni res hitro razmahnila, vendar ne po njihovem idealu. Širila so se v obliki hibridne poselitve z nizko gostoto, ki se je začela razprostirati preko vse regije in brisala meje med mesti, predmestjem in podeželjem, kar je Mumford imenoval »antimesto«.

Podobne probleme opazamo tudi v evropskem urbanem razvoju po drugi svetovni vojni, vendar z manjšim časovnim zamikom. Zaradi težav, ki so se pojavile ob razvoju obsežnih stanovanjskih sosesk v predmestjih (predvsem enodružinskih hiš), ki so organizacijsko vezane na uporabo osebnega avtomobila, so vodilne univerze (v Evropi in ZDA) že pred leti začele izvajati raziskave o zgostitvah poselitve in urbanističnem oblikovanju v smislu trajnostno uravnoveženega razvoja. Model decentralizirane zgostitve poselitve je postal aktualen povsod, kjer se je močno razširila gradnja nizke gostote (predvsem enodružinske hiše), kot v naših predmestjih.

Primer uspešnega razvoja *decentralizirane regionalne strategije* je razvoj širšega območja Københavna, ki se je razvijal v smeri petih krakov pod vplivom zgodovinskega regionalnega

Slika 3: Različne makrostrukture mesta (vir: Frey, 1999)

načrta »prstnega mesta« (Finger plan) iz leta 1947, ki so ga pozneje nadgradili tako, da so območje urbanizacije razširili z novimi regionalnimi načrti. V smerih krakov teče povezano z urbanizacijo tudi cestni in železniški promet, prečno nanje pa sistem povezuje več prometnih polkrožnih koridorjev. Na mestih prometnih vozlišč ob železniških postajah so nastali nova lokalna središča, ki so dobro povezana tudi z javnim prevozom in razbremenjujejo staro središče mesta ter zgoščajo obmestno poselitev. Pomembno je, da jim je med kraki mesta uspelo ohraniti zelene kline.

Tudi urbani razvojni načrt za metropolitansko regijo Dunaja iz leta 1994 (STEP 94) temelji na decentraliziranem poselitvenem modelu z nizom manjših središč, ki naj bi razbremenila pritisk na stari osrednji del mesta. Prav tako nam lahko služijo kot primer druga manjša mesta (Freiburg, Strasbourg itd.), ki so decentralizirano zgostitev poselitve povezala z učinkovitim javnim prometom.

V zadnjih desetletjih 20. stoletja so na dogajanje v Evropi (zlasti v Veliki Britaniji), predvsem pa v ZDA (v Kaliforniji, na Floridi in drugod), močno vplivali koncepti, kot jih zagovarja gibanje novi urbanizem, ki je leta 1993 izdalo tudi svojo listino z osnovnimi vodili »Charter of the New Urbanism«. Že več desetletij nastajajo nove urbane skupnosti pod vplivom teh načel, ki se vežejo na organizacijo skupnosti v razdalji lahke pešdostopnosti, predvsem okrog postaj javnega potniškega prometa, kjer so osrednji programi z oskrbo. Nekateri gibanje kritizirajo, da je preveč tradicionalno naravnano glede arhitekture in da so soseske namenjene predvsem višjemu srednjemu sloju. Vendar tudi v njegovem okviru nastajajo novi arhitekturni eksperimenti, v so-

seske pa se trudijo vključiti različne socialne skupine. Povezano z usmeritvami novega urbanizma se je sredi devetdesetih let začelo načrtovalsko gibanje »pametna rast« (Smart Growth), ki poudarja regionalni pristop, učinkovitost urbane rasti, racionalnost cen infrastrukture, prenavo in razvoj v okviru obstoječih urbanih površin in tudi navezavo na javni potniški promet.

Cilje zgodnjega regionalizma sta s knjigo o regionalnem mestu (Calthorpe in Fulton, 2001) pomagala oživiti Peter Calthorpe in William Fulton, vendar sta pri tem poskušala popraviti stare napake. Regionalisti iz dvajsetih let so pričakovali propad starih mest, ki so jih pestile težave s slumi in prometni problemi. V nasprotju z njimi Calthorpe in Fulton poudarjata pomen njihove prenovne in revitalizacije ter dodajanja novih površin v smislu dopolnjevanja programov. To je del širše regionalne strategije, ki poudarja potrebe po delitvi dohodkov med mestom in podeželjem, po dostopnosti stanovanj v celotni regiji in po nujnosti oživitve javnega prometa. Ta mora povezati urbane skupnosti (z dovolj gostoto poselitve in mešano rabo površin), kar lahko dobro vpliva na družbeni razvoj in izenačevanje neenakosti. Osredotočili so se na prenavo v okviru obstoječih naselij, oblikovanje peš dostopnega mestnega središča in odprtih javnih površin. Regionalni razvoj so navezali na javni promet, pri čemer so postajališča osrednje točke novih sosesk.

Hildebrand Frey v knjigi Oblikovanje mesta (Designing the City iz leta 1999) podrobneje opisuje in predstavlja različne možnosti razvoja makrostrukture mesta ter jih tudi medsebojno primerja glede na število prebivalcev, potrebe po prostoru in dimenzije mestne strukture. Po ocenjevanju in primerjavi med različnimi modeli, glede na funkcionalne in trajnostne kazal-

nike, avtor kot najbolj trajnostno usmerjeno rešitev predlaga policentrično omrežje ali regionalno mesto, ki je pravzaprav kombinacija razvoja strnjenegega mestnega modela in decentralizirane zgoščitve v suburbaniziranih območjih (vezane predvsem na javni promet), povezanih v policentrično mrežo, ki se šele oblikuje. Poudarjena je tudi hierarhija posameznih naselij oziroma središč, ki je potrebna glede na celotno organizacijo in pomen posameznega naselja v regiji (Frey, 1999).

Urbana območja z mesti in drugimi naselji so glavni nosilci razvoja, saj so temeljni prostor gospodarskih in družbenih povezav in prepletanj. Sočasno so tudi veliki porabniki prostora, naravnih virov in onesnaževalci okolja. Koncentracija prebivalstva omogoča urbaniziran način življenja, ki pozitivno in negativno vpliva na kakovost življenja, zdravje in dobro počutje ljudi. Mesto nudi možnosti dela, druženja, kulturnega življenja, boljšo izrabo vseh vrst infrastrukture, hkrati pa se pojavljajo okoljski in družbeno-psihološki problemi. V dobro organiziranem mestu večja zgoščenost zagotavlja vitalnost in razvoj, vendar ima lahko tudi negativne učinke: prometne zastoje in kaos, onesnaževanje okolja, hrupnost, alienacijo, izgubo sredine, negotovost itd. Zato se vse več ljudi odloča za bivanje v neposredni okolici večjih mest ali na podeželju, ki nudijo boljši stik z naravnim okoljem, pomembni pa so tudi družbeni in ekonomski razlogi (nižje cene zemljišč in gradnje). Posledica je širitev mest navzven, kar povzroča tudi negativne učinke v prometnih obremenitvah, izgubi odprtega naravnega prostora, neracionalni gradnji itd. S problemi suburbanizacije in razpršenostjo poselitve se ukvarjajo vse razvite države, zato je nastal trajnostno usmerjen model regionalnega mesta. Vključuje razvoj osrednjega strnjenegega mesta in decentralizirano zgoščevanje na suburbaniziranih območjih (Šašek Divjak, 2004).

4 Pospešena suburbanizacija

4.1 Mobilnost v času epidemije in po njej

Moovit, ki je vodilni ponudnik rešitev za mobilnost kot storitev (MaaS), je predstavil svoje globalno poročilo o javnem prometu za leto 2020 (internet 3). V njem navajajo, da so v času epidemije ljudje zaradi možnosti okužbe bolj zaupali prevozu z osebnim avtomobilom kot javnemu potniškemu prometu. Nekatera mesta v Združenih državah so na najnižji točki leta 2020 zabeležila več kot 80-odstotno zmanjšanje števila potnikov v javnem prevozu, v Stockholmu pa je njihovo število upadlo približno za 60 %. Po podatkih iz Zahodne Evrope zdaj 40–60 % ljudi uporablja javni transport redkeje kot pred širitvijo covid-19. Glede na anketo potniki raje izbirajo avtobuse kot vlake ali podzemno železnico, predvsem zaradi manjše gostote ljudi pri vstopih.

Čeprav se spet bolj uveljavlja osebni avtomobil, bi moral javni potniški prevoz še vedno ostati pomembna storitev, saj je za marsikoga edina možnost prevoza (za šolarje, mlade, upokojence). Potrebne pa so posodobitve (električni avtobusi, elektrificirani in modernejši vlaki, dostopni s kolesi, itd.). Povsod se v vozilih javnega potniškega prometa uveljavljajo nova pravila za preprečevanje infekcij (nošenje mask, razkuževanje rok, medsebojna razdalja, preprečevanje gneče, prezračevanje, dezinfekcija površin itd.).

Osnovna usmeritev je, da bi morali v povezavi z razvojem poselitve *razvijati vse oblike mobilnosti* (javni potniški prevoz, osebni avtomobilski, motoristični prevoz, kolesarstvo, hojo itd.) in jih povezovati med seboj. Mogoče je časovno razporejanje prometnih konic za prihode/odhode v službo in šolo. Glede na onesnaževanje zraka sta avtomobilski in motoristični promet manj ugodna, ker je pomemben cilj za zmanjšanje emisij zaradi prometa (CO₂ in druge). V mestih bi bilo treba povečati predvsem površine za kolesarjenje in hojo in tudi omogočiti več javno dostopnih zelenih površin.

4.2 Problemi zaradi povečane suburbanizacije

Kot posledica naštetih sprememb v času korone (spremenjen način življenja in dela, prometne navade) se pojavlja pospešena suburbanizacija z nižjo gostoto poselitve, vezana predvsem na osebni avtomobilski promet. To pomeni več voženj z osebnimi avtomobili, tudi zaradi strahu pred okužbo. Razširjenost poselitve in stanovanjska disperzija posledično vplivata na slabši javni prevoz in s tem nastaja začaran krog. Slabosti take poselitve so tudi velike pozidane površine, slab izkoristek prostora, neracionalen in negospodaren razvoj cestnih povezav in komunalnih omrežij, negativni vplivi na okolje itd.

Probleme suburbanizacije, ki je v sedemdesetih in osemdesetih letih zajela tudi velik del Slovenije in se danes tudi zaradi epidemije intenzivno nadaljuje, je nujno treba rešiti, hkrati pa se je treba preusmeriti v trajnostno sprejemljivejše oblike primestne poselitve. Obsežnost problematike ponazarja podatek, da živi v Sloveniji v suburbaniziranih območjih približno tretjina slovenskega prebivalstva. Številčno najboljše sklenjeno suburbano območje je v ljubljanski mestni regiji, sledi ji mariborska, celjska itd. Suburbanizirana območja vključujejo več kot tretjino slovenskih naselij in merijo skupaj z mesti dobro tretjino Slovenije. Zato predlagamo zgoščitve poselitve z decentraliziranim zgoščitvenim modelom na regionalni ravni oziroma v okviru regionalnega mesta.

5 Strategije pri razvoju regionalnega mesta

Na regionalni ravni je s stališča trajnostnega razvoja pomembna ekološko-ekonomska uravnoteženost prostora med mestom in podeželjem, ki naj bi bila nasprotje industrijskega mesta z velikoprostorsko delitvijo funkcij. Za mesto je bistvena vključitev v obdajajoče ga zaledje, ki mu omogoča preživetje, sočasno pa je mesto za ta prostor njegovo jedro (upravno, gospodarsko, trgovsko, kulturno, izobraževalno itd.). Pomembno je tudi ohranjanje kakovostnega v tradiciji, obnavljanje in razvijanje fizično-prostorskih kakovosti mest, naselij in njihove arhitekture, naselbinske kulture v širšem smislu ter vzporednih kakovosti naravne krajine.

5.1 Decentralizirani zgostitveni model na regionalni ravni

Decentralizirani zgostitveni model na regionalni ravni vključuje dvojne strategije, in sicer razvijanje strnjenegega mesta in njegovega zgodovinskega jedra ter decentralizirano zgostitev poselitve na suburbaniziranih in podeželskih območjih.

5.1.1 Razvijanje strnjenegega mesta in njegovega zgodovinskega jedra

Mesta potrebujejo prenavo, revitalizacijo in transformacijo obstoječih mestnih površin, predvsem izboljšave urbanega tkiva. Pogosto pa so potrebne tudi strukturalne spremembe mesta v smislu delitve na več samostojnih četrti (z njihovimi središči).

Pri urejanju strnjenegega mesta so pomembna predvsem ta oblikovalska načela:

- model delitve mesta na razmeroma *avtonomne dele*, »kraje« ali četrti, ki jih prebivalci še lahko doživljajo povezano, dostopni naj bi bili v 10 min. peš;
- *mešana raba območij*, to je sprememba delitve urbanih funkcij od prejšnjega coninga do prepletanja različnih urbanih dejavnosti;
- *prenova obstoječih urbanih struktur*, ki mora imeti prednost pred odpiranjem novih območij gradnje zaradi ohranjanja nepozidanega prostora za agrarno, rekreacijsko in drugo rabo;
- *sprememba modela prometa* s poudarkom na javnem potniškem prometu in prednosti za kolesarje in pešce;
- *upoštevanje urbane ekologije*, ki pomeni izboljšavo in ohranjanje človekovih življenjskih osnov;
- *upoštevanje urbane in arhitekturne antropologije*, ki uveljavlja človeka kot merilo okolja in poudarja tudi kulturne, sociološke in psihološke parametre.

Glede na izkušnje iz časa epidemije bo treba na novo opredeliti odnos med pozidanim in odprtim prostorom. Zaradi omogočanja medosebne razdalje se bodo morali povečali urbanistični standardi, da bi preprečevali preveliko gnečo na obremenjenih točkah. Poleg dobre dostopnosti izobraževalnih, zdravstvenih in storitvenih dejavnosti bo poudarek tudi na lahki dostopnosti odprtih prostorov (trgov, nabrežij) in zelenih javnih površin (parkov, zelenic, igrišč). Pri prenovi obstoječih struktur se bo stavbna tipologija morala prilagoditi novim zahtevam za zmanjšanje možnosti okužb. Pri večstanovanjskih hišah bo potreben premislek glede skupnih vhodov, dostopov do stanovanj in dvigal. Nujne bodo intervencije z dodajanjem balkonov in teras, kjer je mogoče, manjših atrijev in ozelenjevanje zgradb. Ohranjati in povečati bo treba enodružinsko gradnjo hiš, ki so glede okužb najugodnejše.

5.1.2 Decentralizirana zgostitev poselitve na suburbaniziranih in podeželskih območjih

Na suburbaniziranih in podeželskih območjih uveljavljamo decentralizirano zgoščevanje v obliki manjših zgostitvenih središč in dobrih mrežnih povezav med njimi. To načelo vključuje tudi sanacijo suburbaniziranih območij, na katerih prevladuje neorganizirana gradnja nizke gostote (večinoma prostostoječe enodružinske hiše). Pri tem je pomembno ekonomsko oživljanje območij, saj so med razvojem suburbanizacije velike površine pozidave enodružinskih hiš povzročile na eni strani neracionalno izkoriščanje prostora, onesnaževanje, na drugi pa tudi zmanjšanje urbanih in ekonomskih investicij v te predel. Če se želimo izogniti preveliki razpršenosti poselitve, so ustrezna rešitev manjša zgostitvena središča, ki so vezana tudi na javni potniški promet. Sedanje stanje zahteva ureditev s primerno zgostitvijo poselitve (z zgoščenimi tipi »zelen« nižje stanovanjske gradnje) na ustreznih mestih.

5.2 Nove prostorske strukture poselitve v povezavi s trajnostno mobilnostjo

Glede na ugotovitve ob epidemiji je treba uveljaviti tri glavne usmeritve:

1. Mesta je treba urejati za ljudi in ne za avtomobile:
  - več območij za pešce, kot so ulice, trgi, nabrežja, sprehajališča itd.;
  - urediti več kolesarskih poti;
  - zaradi povečanja kolesarjenja in hodljivosti ter upoštevanja medosebne razdalje so potrebni širši koridorji, namenjeni pešcem in kolesarjem, kar pomeni prerazporeditev uličnega prostora;
  - več parkovnih in zelenih površin.

Slika 4: Več območij za kolesarje in pešce z zelenimi površinami (vir: internet 4)

Evropska mesta in nacionalne vlade so namenile 832 milijonov evrov za aktiviranje in okrevanje po epidemiji. V več evropskih mestih, vključno z Brusljem in Parizom, so napovedali povečanje kolesarske infrastrukture, skupno za 1200 km. V severni Italiji, npr. v Milanu, po epidemiji načrtujejo ureditev in razširitev kolesarskih in pešpoti vzdolž 35 kilometrov ulic, tudi drugje, npr. v Melbournu, pa 40 kilometrov novih kolesarskih poti. Podobne načrte imajo tudi San Francisco, Oakland in drugi.

2. Javni potniški promet je treba prilagoditi, ostati pa mora pomemben način urbanega prevoza.
3. Obdržati je treba vse oblike mobilnosti v povezavi s poselitvijo (javni potniški promet, vožnja z avtomobilom, hoja, kolesarstvo) in jih medsebojno povezovati (P & R, kolo v avtobus in vlak, samopostrežna izposoja koles BicikeLJ itd.).

6 Primera ureditve regionalnega mesta

Navajamo dva primera ureditve regionalnega mesta:

- model decentralizirane zgostitve poselitve v Ljubljanski urbani regiji,
- model decentralizirane zgostitve poselitve za mesto Koper.

6.1 Model decentralizirane zgostitve poselitve v Ljubljanski urbani regiji (po Šašek Divjak, 2004)

Glede na trajnostne vidike razvoja mesta Ljubljane, da se razbremenijo avtomobilski promet za osrednji del mesta, predvidevamo razvoj v smislu decentraliziranega zgostitvenega modela poselitve v dveh smereh: razvoj strnjenegega mesta in zgoščevanje na suburbaniziranih območjih. Prevladujejo tri glavna načela razvoja: regionalne strukture urbane rasti se povezujejo z razvojem javnega prometa, coniranje zamenja mešana raba površin in politika urbanega dizajna se usmeri k humanim dimenzijam, peščevim razdaljam in skupnim odprtim prostorom.

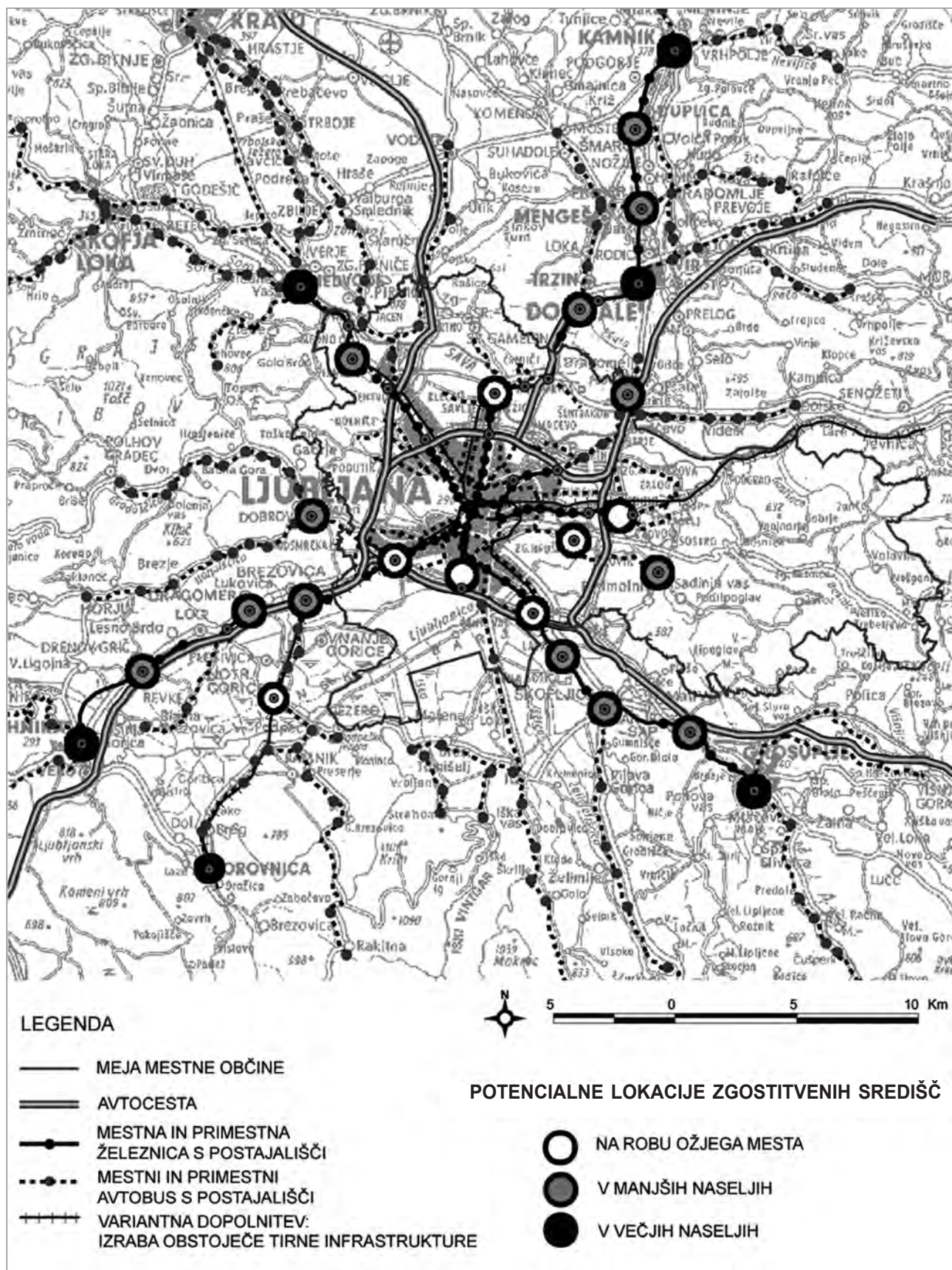
Povezovanje urbanizacije in javnega potniškega prometa je izrazito poudarjeno v koridorjih ob tirnem prometu, ki sovpadajo z gostejšo poselitvijo v smereh:

- proti severozahodu: Medvode, Škofja Loka, Kranj;
- proti severu: Domžale, Kamnik;
- proti vzhodu: Litija;
- proti jugovzhodu: Grosuplje;
- proti jugozahodu v dveh smereh: Borovnica z obstoječo železniško progo in Vrhnika.

V teh trakovih tvorijo zgostitve poselitve večja in manjša naselja, praviloma nastala iz starih vaških jeder, ki so se zaradi ugodnih družbenih in ekonomskih pogojev razvila v večje aglomeracije. Med njimi pa prevladuje razpršena gradnja enodružinskih hiš, pogosto spalnih naselij, ki zahteva zgostitve in dopolnitve v smislu oskrbnega programa in nudenja novih delovnih mest.

Poudarek je na razvoju večjega števila manjših središč s celovito oskrbo in čim samostojnejšim delovanjem ob trasi javnega potniškega prometa (primestna železnica in avtobus). Mesto se bo razvijalo ob železniških linijah v obliki trakastih, gostejše zazidanih koridorjev s samostojnimi središči, tesno vezanimi na hitri javni potniški promet. Z upoštevanjem drugih središč oziroma naselij, ki so vezana na cestno infrastrukturo (povezave z avtobusi ali osebnim avtomobilom do prestopnih postaj ob železnici tipa »parkiraj in se pelji«), in vmesnih prečnih cestnih povezav bo nastajajoča urbana struktura počasi prehajala v mrežno povezanost.

Pri oblikovanju novih oziroma dopoljenih središč je treba upoštevati obstoječo zazidavo in se navezati na že obstoječe osrednje površine manjših predmestnih naselij, pri tem pa zgostiti razpršeno zazidavo. Nova oziroma dopolnjena središča oblikujejo osrednji del zgostitve poselitve. Naselje okrog njih je oblikovano kot avtonomna enota v peščevem merilu, v katerem se funkcije mešajo in prepletajo (trgovine in storitve, ustrezna javna raba površin, stanovanja in drugo). V tem okviru bi se pojavili tudi novi zaposlitveni programi in nove stanovanjske površine.

Slika 5: Model decentralizirane zgostitve poselitve na območju Ljubljanske urbane regije – potencialne lokacije zgostitvenih središč, vezane na zasnovo mestnega in primestnega javnega prometa (vir: Šašek Divjak et al., 2002).

Slika 6: Predlog decentralizirane zgostitve poselitve v širšem območju mesta Koper (vir: Šašek Divjak et al., 2006)

6.2 Model decentralizirane zgostitve poselitve v širšem območju mesta Koper (po Šašek Divjak, 2018)

Model decentralizirane zgostitve poselitve v širšem območju mesta Koper vključuje:

- razvoj osrednjega mesta Koper in njegovega zgodovinskega jedra (prenova starega mestnega jedra),
- ureditev območja med »starim« in »novim« Koprom (zelenega pasu okrog mestnega jedra),
- prenova in dopolnitev večjih stanovanjskih sosesk (Semečela, Markovec, Žusterna, Šalara, Olmo).

6.2.1 Širše območje Kopra s primerom razvojnih osi

Osnovno izhodišče je bolj enakomerno in uravnoteženo razraščanje mestnega organizma na širšem območju ter manjšanje razlik v opremljenosti med mestnimi in primestnimi območji. Naselja si sledijo trakasto ob razvojnih oseh in imajo samostojna središča, tesno vezana na javni potniški promet (avtobus). Potrebe po poselitenih površinah bi bilo treba reševati

predvsem s prenovo degradiranih površin ter zgoščevanjem in dopolnjevanjem obstoječih urbaniziranih površin, zlasti z zaključevanjem začetih in komunalno opremljenih zemljišč. Pri tem so pomembne tudi razvojne osi, ki omogočajo racionalnejšo izrabo in povezovanje v prostoru, vezano na javni potniški promet (slika 6).

Primestna naselja v razvojnih nizih, za katera smo prikazali potencialna območja zgostitve z dvojnimi strategijami:

- zapolnitve, dopolnitve, sanacije in zgostitve v okviru obstoječih urbanih površin (prvenstveno, kratkoročno),
- dodajanje novih površin (glede na dodatne potrebe, dolgoročno).

Naselja si sledijo trakasto ob razvojnih oseh in imajo samostojna središča, tesno vezana na javni potniški promet:

- prvi niz (radialni): od Kopra do nižje ležečih naselij Bertoki, Pomjan, Prade, Pobegi, Čezarji in naprej do Sv. Antona;
- drugi niz (del krožnega niza): Šalara, Bošamarin, Kampel, Vanganel, Bonini, Pobegi, Dekani.

Osrednji del naselja je pomemben kot prepoznavno javno, socialno in oskrbno središče, ki ga pogosto ni ali ni dovolj razvito. Od postajališča javnega potniškega prometa naj bi bilo naselje dostopno v primerni pešrazdalji (10 minut hoje ali 500 metrov, na podeželju tudi več). Program javnih, trgovskih, storitvenih, obrtnih, stanovanjskih in rekreacijskih površin je fleksibilno nanizan okrog tega središča. Poudarek znotraj naselja je na hoji in kolesarskem prometu, motorni promet mora biti upočasjen oziroma mirujoč. Pomembnejše prometno vozlišče je tudi prestopna postaja s parkiriščem za osebne avtomobile.

Opredeliti je treba prostorske omejitve posameznih naselij, da se ne združujejo v neprekinjeno vzdolžno strukturo. Zato so pomembne prečne zelene cezure med naselji, ki jih ločujejo, kjer še niso strnjena in omogočajo povezave med nosilnimi krajinskimi prvimi. S tem ohranjamo celovitost urbanih enot.

7 Sklep

Kot posledica naštetih sprememb v času »korone« (spremenjen način življenja in dela, prometne navade) se že pojavlja pospešena suburbanizacija v okolici večjih mest, kjer prevladuje nižja gostota poselitve, vezana predvsem na osebni avtomobilski promet. Zato se celovita obravnava na ravni »regionalnega mesta« (povezovanje gospodarskega razvoja, varstva okolja, prostorske, prometne, stanovanjske politike itd.) kaže kot nujnost, saj sodobna urbanizacija ne pozna več stroge razmejitve med podeželjem in mestom. Urbane aglomeracije se raztezajo zunaj ožjega obsega večjih mest, s katerimi tvorijo funkcionalne regije. Prostorsko načrtovanje je še posebej pomembno za te celote, imenovane tudi »regionalno mesto«. Ker postaja mesto vse bolj regionalni urbani sistem, ga ne moremo obravnavati samo v okviru upravnih (občinskih) meja, ampak glede na celotno delovanje. Kot je zapisal Manuel Castells, vstopamo v informacijsko dobo, v kateri gibanje tokov prevladuje nad tradicionalnimi prostori in poskušamo vse, kar je koristno za ljudi, organizirati v omrežja (Castells, 2003). Pomembno je upoštevati te tokove (ljudi, materiala, energije, informacij) in omogočati njihovo medsebojno povezovanje. Mesta ne moremo obravnavati le v ozkem kontekstu strnjene osrednjega območja. Vsestransko je povezano s širšim zaledjem, s katerim naj bi v smislu trajnostnega razvoja dosegalo ekološko-gospodarsko uravnoveženost.

Tudi v Sloveniji so se večja mesta razrasla in že več desetletij ugotavljamo poselitvene pritiske v širših zaledjih mest, ki pa so se v času epidemije še povečali. Te trende lahko pričakujemo tudi v prihodnjih letih. Ker so se v tem času povsod uveljavljali delo, študij in učenje na daljavo, je bilo mogoče veliko stvari opraviti od doma. Nove računalniške tehnologije so omogočale sestanke, videokonference, prenos kulturnih dogodkov,

nakupovanje in drugo na daljavo, kar bo verjetno zaradi poenostavitve povezovanja in zmanjšanja prevozov ostala praksa tudi v prihodnje. Po napovedih se bodo intenzivne digitalne/virtualne prakse v prihodnosti še pogosteje uporabljale.

Kot smo ugotovili, je bila želja po selitvi na podeželje glavni trend v času pandemije. Glede na pričakovano pospešeno suburbanizacijo ostajajo vse našete ugotovitve o regionalnem mestu aktualne še naprej, saj nas zdravstveni strokovnjaki opozarjajo, da lahko pričakujemo ponavljajoče se groznje novih izbruhov. Upoštevanje družbenoprostorskih posledic pandemij in ukrepov za njihovo preprečevanje bo vsekakor vplivalo na nove koncepte oblikovanja mest in naselij. Evropska mesta in nacionalne vlade že namenljajo sredstva za okrevanje po pandemiji, tudi za novo bolj »zeleno« urejanje mest. Zato moramo kot prostorski načrtovalci prispevati k zmanjšanju negativnih vplivov v prostoru in oblikovati čim bolj zdrava, trajnostna mesta, ki bodo kljub opisanim problemom imela visoko kakovost bivanja.

Dr. Mojca Šašek Divjak, upokojena znanstvena svetnica
E-pošta: msasek1@guest.arnes.si

Viri in literatura

- Calthorpe, P., Fulton, W. (2001): *The Regional City, Planning for the end of sprawl*. Washington-Covelo-London: Island Press.
- Castells, M. (2003): *5th Biennial of Towns & Town Planners in Europe, Catalogue*, p. 4. Barcelona: AETU/ACTU.
- Frey, H. (1999): *Designing the city, Towards a more sustainable form*. London: E & FN SPON.
- Internet 1: <https://www.dnevnik.si/1042941052>, <https://files.dnevnik.si/2020/TVEG2020-10-14-covid19.png>, Dnevnik, 28. 3. 2020.
- Internet 2: <https://nepremicniskiblog.si/evropska-raziskava-o-trgu-stanovanjskih-nepremicnin, RE/MAX, 2021>.
- Internet 3: <https://moovit.com/press-releases/2020-global-public-transport-report>, Moovit, 2020.
- Internet 4: <https://www.ra-sora.si/wp-content/uploads/2020/10/e-kolo-800x800.jpg>.
- MEE SPD (1994): *The urban environment and planning – Examples from Denmark*. København: Spatial Planning Department.
- Šašek Divjak, M., et al. (2002): *Urbanistični koncept razvoja naselij v ljubljanski regiji v koridorjih integriranega mestnega in regionalnega tirnega potniškega prometa*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Šašek Divjak, M. (2004): *Razvoj regionalnega mesta, Prostorske znanosti za 21. stoletje, Jubilejni zbornik*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, str. 101–113.
- Šašek Divjak, M., et al. (2006): *Strokovne podlage za urbanistično zasnovano mesto Koper s primestnimi naselji*, Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Šašek Divjak, M. (2018): *Trajnostno planiranje v mestih in njihovih suburbanih območjih, Prostorski načrtovalci 21. stoletja*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, str. 198–205.

Oskar CAFUTA

Izziv gospodarsko-poslovnih con in njihova prihodnost po pandemiji

V začetku leta 2020 si še nismo mogli predstavljati magnitude sprememb, ki jih prinaša pandemija. Realnost je postala surrealna, mesta so se izpraznila, družbeni stiki in dejavnosti pa so se preselili na medmrežje. To je poudarilo izzive in priložnosti tudi na področju prostorskega načrtovanja. Velike spremembe vsakdana so prinesle novo organizacijo dela (delo od doma), ki bo pomembno vplivala na nadaljnji razvoj mest in poslovnih prostorov v okolju. V prispevku predstavljam razmišljanje, kako bodo te nenavadne spremembe v načinu življenja in dela vplivale na razvoj in transformacijo mest, zlasti poslovnih prostorov. Članek še posebej obravnava gospodar-

sko-poslovne cone, problem njihovega načrtovanja danes ter njihovo ranljivost in potenciale v postpandemskem času. Je mogoče obstoječe poslovne cone v prihodnje organizirati bolje in načrtovati produktivna mesta? Članek obravnava potencialne rešitve in spremembe na podlagi primerov (izvedenih ali načrtovanih) iz Slovenije in tujine in predlaga priporočila za nadaljnji razvoj con.

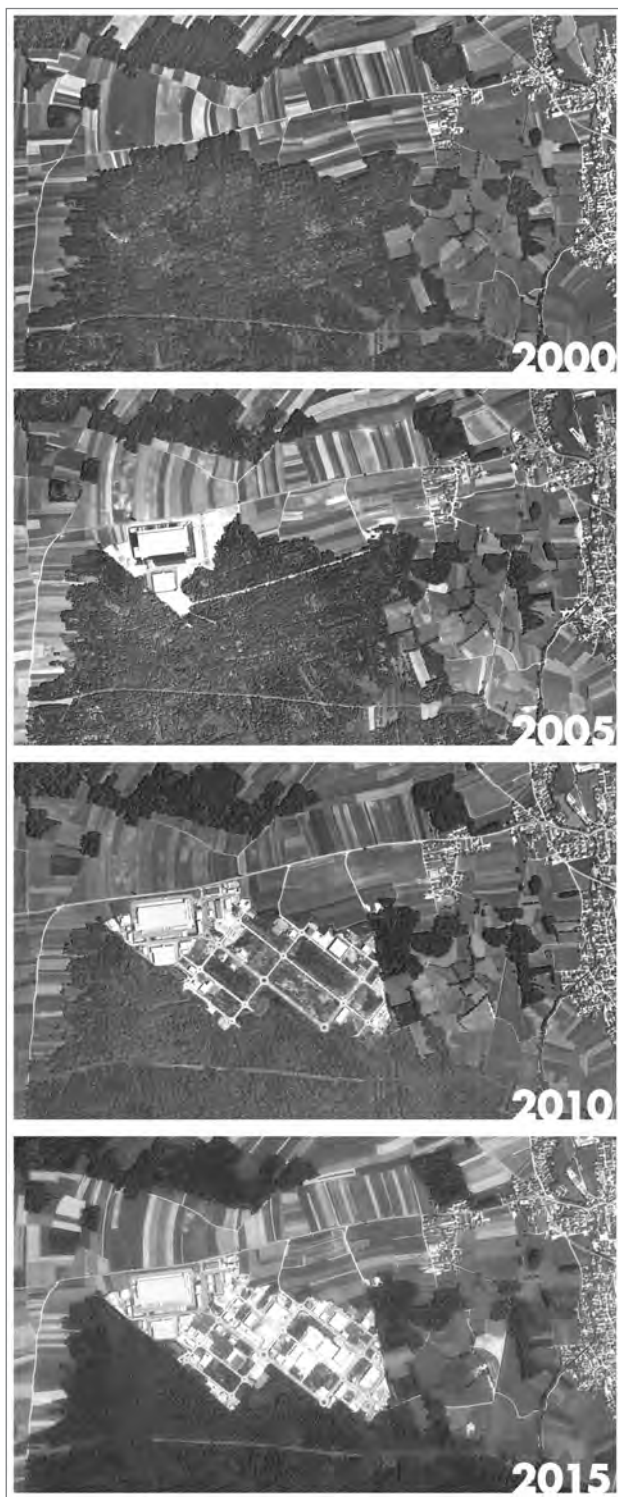
Ključne besede: gospodarsko-poslovne cone, pandemija, produktivna mesta

1 Uvod

Industrija je imela pomembno vlogo pri razvoju in rasti mest. Pripomogla je h gospodarski rasti, hkrati pa privabila v mesta prebivalstvo, ki je ta razvijalo. V času industrializacije in pospešene gradnje industrijskih obratov se je večalo razumevanje in zavedanje o škodljivih vplivih takratne industrije na prebivalstvo, kot sta onesnaževanje zraka in hrup. Kljub dobri zamisli o gradnji industrije v mestu, kjer bodo na voljo delovna sila in kupci proizvoda, se je zaradi negativnih vplivov ta začela širiti v posebej določenih območjih oziroma conah v obmestnem in primestnem prostoru. Medtem ko je coniranje omogočilo navidezno manjše onesnaževanje, hkrati pa zagotovilo večjo fleksibilnost lokacije in boljše dostopnost, je prineslo tudi številne druge izzive. S selitvijo industrije in obrti na obrobje mest so se spremenile tudi zaposlitvene možnosti v mestih, kar je ustvarilo razhajanje med bivalnimi in delovnimi pogoji. Medtem ko je standard mest rasel ter nudil zaposlitvene možnosti za visoko izobražene prebivalce in vse več potrošniških programov, so manj izobraženi delavci, ki so živeli v vse dražjih mestih, ostali brez delovnih priložnosti (Arroyo idr., 2017). »Produktivna ekonomija« (izraz, ki vključuje predvsem dejavnosti, kot sta industrija in obrt, ter njihovo dejavnost in prispevek) in raznolikost sta bili umaknjeni iz mest, tokovi mobilnosti prebivalstva pa razpršeni.

Taka industrijska območja so le še redko kje vidna. V postindustrijski fazi urbanega razvoja se je industrija počasi selila v tujino in iz mest, avtomatizacija obratov pa počasi nadomešča delovno silo. Nekdanja opuščena industrijska območja so se razdrobila med več lastnikov in na njih so začela nastajati sekundarna gospodarska središča, kot jih opredeljuje Bole (2010). Hkrati se je začela nenadzorovana in hitra gradnja novih sekundarnih gospodarskih središč in gospodarsko-poslovnih con (slika 1), obstoj katerih je negotov in vprašljiv.

Cilj prispevka je prikaz funkcijske in prostorske pomanjkljivosti gospodarsko-poslovnih con, njihove (ne)odpornosti na posledice pandemije in njihovega potenciala za nadaljnji razvoj z boljšimi (obstoječimi in načrtovanimi) primeri iz Slovenije in tujine. V prvem delu članka se obravnavajo pomanjkljivosti gospodarsko-poslovnih con z analizo obstoječega gradiva, z analizo posledic pandemije pa je poudarjena njihova ranljivost v prihodnosti. Drugi del je posvečen obstoječim in načrtovanim projektom gospodarsko-poslovnih con, ki izboljšujejo stanje in prinašajo potencialne usmeritve za nadaljnji razvoj. Prispevek končuje kratek pregled ugotovitev in problemov, navedeni pa so tudi ideje in priporočila za usmeritve pri nadaljnjem načrtovanju in razvoju.

Slika 1: 15-letna sprememba – od kmetijskih zemljišč do nastanka gospodarsko-poslovne cone Komenda (vir: PISO, 2021).

Pri analizi nastanka in obstoječega stanja gospodarsko-poslovnih con so bili uporabljeni obstoječa literatura, poročila in Pregledovalnik baze poslovnih con in subjektov inovativnega okolja (stanje iz oktobra 2020) (Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije, 2020), za pregled in analizo posledic pandemije pa so bili vključeni raz-

lični prispevki na to temo s portalov in iz novic ter raziskave, ki so jih do zdaj opravili zasebna podjetja in inštituti. Treba je poudariti pomanjkanje zanesljivih podatkov o posledicah pandemije, saj je končni izid te težko napovedati. V zadnjem delu članka so predstavljene potencialne usmeritve za načrtovanje gospodarskih-poslovnih dejavnosti in con, ki so rezultat pregleda načrtovanih in izvedenih primerov gradnje in strategij za razvoj con.

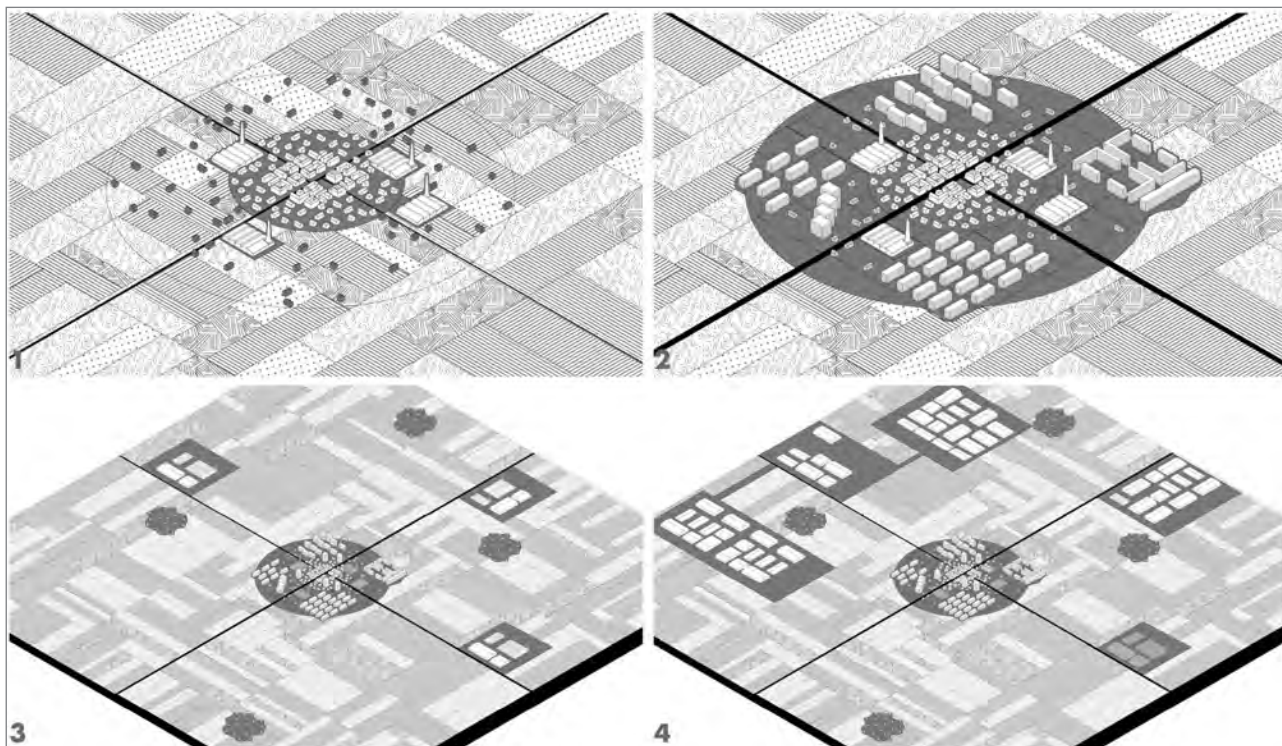
2 Funkcionalne in prostorske pomanjkljivosti con

Kljub številnim degradiranim industrijskim območjem se nove gospodarsko-poslovne cone še naprej gradijo razpršeno, netrajnostno in neracionalno, kar povečuje rabo energije, potniški in tovorni promet ter posledično onesnaževanje. Problematična ni samo gradnja novih con (ki se tudi velikokrat začne in nikoli ne dokonča), ki pogosto povzročata nepovratno izgubo razpoložljivih zemljišč, ki so velikokrat tudi kakovostna kmetijska zemljišča (Bizjak, 2019), ampak tudi zasnova in ureditev con v smislu gradnje in razporeditve objektov in programov ter tudi upravljanja.

Gospodarsko-poslovne cone, grajene danes, so sestavljene z gradnjo objektov različnih podjetij, pri čemer vsako podjetje gradi na svoj način z raznolikimi objekti in velikimi (redko popolnoma uporabljenimi) parkirnimi prostori, pri čemer nastaja veliko neizrabljenega prostora. Cone niso smiselno načrtovane in zasnovane zaradi pomanjkanja upravljanja razvoja in povezanosti tako znotraj posamičnih obstoječih con kot tudi celostne strategije umeščanja novih gospodarsko-poslovnih con (Schiller idr., 2014).

Gospodarsko-poslovne cone (slika 2) v nasprotju z industrijskimi conami iz časa industrializacije zagotavljajo službe tudi za visoko izobražene profesionalce, kar pomeni, da cone na obrobju mest privabljajo vse več ljudi, saj nudijo raznovrstna delovna mesta, priročen in hiter dostop ter ugodno in preprosto gradnjo poslovnih objektov. Tako obmestna sekundarna gospodarska središča počasi nadomeščajo dejavnosti, ki so v mestih (oziroma primarna gospodarska središča, kot jih opredeljuje Bole (2010)) in tvorijo del mestnega vsakdana, hkrati pa ne nudijo drugih mestotvornih programov ali življenjskih kakovosti. Na obrobjih mest nastajajo imitacije malih novih mest z obratovalnim časom, ki se ob nedelovnikih spremenijo v mesta duhov in so zgrajena po meri avtomobila (slika 3).

Preskok z industrijskih con na gospodarske je mogoče pripisati tako digitalizaciji in avtomatizaciji industrije kot tudi spremembi gospodarstva, ki je delno prešla iz industrije v storitve, in tudi družbenim spremembam (individualizacija, pri-

Slika 2: Ilustracija razvoja industrije in gospodarsko-poslovnih con (ilustracija: Oskar Cafuta).

Slika 3: Gospodarsko-poslovna cona Komenda zunaj delovnega časa (foto: Oskar Cafuta).

vatizacija, rast podjetniške iniciative, spremembe v mobilnosti prebivalstva itd.) (Bole 2010). Po podatkih pregledovalnika baze poslovnih con in subjektov inovativnega okolja je bilo oktobra 2020 v Sloveniji samo 6 % con z industrijskimi dejavnostmi, kar 42 % con z gospodarskimi dejavnostmi in 7 % z raznovrstnimi gospodarskimi dejavnostmi, pri čemer poslovni prostori velikokrat spadajo pod cone z gospodarskimi in raznovrstnimi gospodarskimi dejavnostmi. Hkrati je verjetno, da je delež poslovnih prostorov tudi v conah z neopredeljenimi gospodarskimi dejavnostmi, kakršnih je v Slovenskem prostoru 43 % (Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije, 2020). Gospodarsko-poslovne cone sicer kljub okoljsko in urbanistično vprašljivim zasnovam prispevajo h gospodarskemu razvoju občin in očitno nudijo boljše oziroma predvsem ugodnejše pogoje za razvoj podjetništva.

3 (Ne)odpornost con na postpandemski čas

Kljub gospodarskemu prispevku gospodarskih con je leto 2020 prineslo nove nevarnosti za obstoj gospodarsko-poslovnih con, kot jih poznamo danes. Čas pandemije je pretresel veliko dejavnosti. Medtem ko so bile storitvene dejavnosti prisiljene obstati in zapreti svoja vrata, saj delo na daljavo ni bilo mogoče, je veliko podjetij iskalo rešitve v alternativnih oblikah dela.

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (eksperimentalni podatki) je jeseni 2020 v Sloveniji delalo na lokaciji delovnega mesta vse dni v tednu samo 57,6 % zaposlenih, 17,2 % teh pa je delalo od doma vse dni v tednu. 7,3 % zaposlenih je delalo delno na lokaciji delovnega mesta in delno od doma, medtem ko je bilo 17,9 % teh vse dni odsotnih z dela (dopust, bolezen, varstvo otrok, čakanje na delo itd.). Podatki so se do junija 2021 že spremenili in se počasi približali predpandemskim časom. Vse dni v tednu je na lokaciji delodajalca delalo 76 % zaposlenih, 8 % jih je bilo odsotnih z dela, 6 % jih je delalo vse dni v tednu od doma, 10,2 % pa delno na lokaciji delovnega mesta in delno od doma (Brodnik, 2021).

Zaradi različnih še aktivnih ukrepov za preprečevanje širjenja virusa ti podatki še niso merodajni kazalniki, hkrati pa niso določene strategije podjetij za prihodnost delovnih mest. Kljub ne tako velikemu trendu alternativnih oblik dela v Sloveniji se te kažejo kot vse bolj priljubljena in pričakovana norma v tujini.

Leta 2020 so večja tehnološka podjetja, kot so Google, Microsoft, Facebook, Twitter in Uber, naznanila, da bodo njihovi zaposleni za daljše obdobje med pandemijo delali od doma. Medtem ko so nekatera podjetja (na primer Twitter) že napovedala, da bodo njihovi zaposleni do nadaljnjega delali od doma, ter druga svoje poslovalnice in pisarne popolnoma zaprle in

vse poslovanje preselile v domače pisarne (na primer REI – prodajalec športnih oblačil in opreme), se v večini podjetij zaposleni že vračajo na delovna mesta, vendar ne povsod v isti sistem, kot so ga imeli pred pandemijo (Castrillion, 2020; in Nguyen, 2021).

Že pred pandemijo je Microsoft nekaterim svojim zaposlenim (ki jim je delo to omogočalo) nudil možnost dela od doma ter uporabo najbližjih pisarn in sejnih sob, ki jih je zaposleni po potrebi vnaprej rezerviral. Podobno kot vse bolj razvijajoč se sistem »coworkinga« (ali »prostora za sodelo« – organizacija prostora, pri kateri si samozaposleni in zaposleni različnih (ali istih) podjetij delijo pisarniški prostor in pripadajoče ugodnosti (tiskalniki, internet, skupni prostori, kavomati, kuhinje itd.)) je Microsoft svojim zaposlenim omogočil, da lahko poleg dela na sedežu podjetja in od doma delajo tudi v pisarnah, ki so jim najbližje. S tem je podjetje zmanjšalo število pisarn na sedežu podjetja, hkrati pa nudilo zaposlenim delovni prostor bližje domu. Podobno je že pred pandemijo poslovalo vse več podjetij po svetu, saj so najemala prostore v različnih organizacijah za sodelo ter s tem poskrbela za manjše dnevne migracije in produktivno okolje za svoje zaposlene (DelBene, 2021).

Microsoftova raziskava (2021 Work Trend Index) je pokazala, da bodo fleksibilnost in hibridne pisarne prihodnost delovnih mest po pandemiji. Microsoft bo, tako pa kažejo tudi trendi pri drugih podjetjih po svetu, po pandemiji standardiziral sistem prilagodljivega urnika in hibridnih delovnih mest, za katerega je trenutno predvideno delo od doma (sicer manj kot 50 % delovnega časa) po dogovoru z vodstvom, preostanek delovnega časa pa bo delo potekalo v prenovljenih hibridnih in prilagodljivih pisarnah. Podobno kot Microsoft tudi ameriška banka JPMorgan načrtuje, da bo njenih 60.950 zaposlenih delalo od doma teden dni ali dva tedna na mesec ali dva dneva na teden, odvisno od vrste zaposlitve (Castrillion, 2020).

Kljub večjim željam po delu od doma nekatera podjetja privabljajo zaposlene nazaj z novimi in prenovljenimi, privlačnejšimi pisarniški prostori. Amazon ima na primer v novih prostorih amfiteater za koncerte, nova pisarniška stavba v Londonu zagotavlja plezalno steno in spa itd. Dosedanji podatki kažejo upad konvencionalnih poslovnih prostorov. Ameriško nepremičninsko podjetje Cushman and Wakefield je ugotovilo, da je bilo od začetka pandemije po svetu izpraznjenih že 956 ha poslovnih prostorov, kar je 18 % več kot med finančno krizo 2007–2009 (internet 1).

Možnost dela od doma je vsekakor odvisna od panoge in poklica. Medtem ko je analiza podjetja McKinsey Global institut (sicer komercialnega podjetja, zato podatki morda niso popolnoma zanesljivi) pokazala, da za približno 50 % poklicev ni mogoče zagotoviti možnosti za delo od doma (na primer

poklici v medicini in oskrbi, kulturi, kmetijstvu, gradbeništvu, logistiki, proizvodnji itd.), je tehnologija hitro napredovala in omogočila možnosti dela od doma za tiste poklice, ki imajo te pogoje (na primer poklici v financah, tehnoloških podjetjih, znanstvenih podjetjih, izobrazbi, upravljanju ...). V analizi so tudi ugotovili, da bi se lahko v državah z razvitim gospodarstvom (kot so Združene države Amerike, Velika Britanija, Nemčija, Japonska, Francija, Španija) glede na njihovo strukturo gospodarstva delež časa, v katerem lahko zaposleni delajo od doma, povečal tudi 26–46 %. V povprečju bi tako lahko (upoštevajoč manj razvita gospodarstva) več kot 20 % zaposlenih v prihodnje delalo od doma od tri do pet dni na teden z isto učinkovitostjo kot v pisarni (Lund idr. 2020). Taka rast dela od doma bi pomenila, da bi od tri do štirikrat več ljudi delalo od doma v primerjavi s časom pred pandemijo, kar bi pomenilo izziv za obstoj drugih mestotvornih dejavnosti in tudi nevarnost povečanja družbenih razlik.

Hkrati veliko podjetij še nima odgovora, kakšno organizacijo dela lahko uvedejo za optimalno delovanje, saj alternativne organizacije dela zahtevajo tudi spremembe na področjih, kot sta varstvo podatkov in produktivnost, posledice katerih pri alternativnih organizacijah dela še niso znane. Kot kažejo dosednji trendi in analize, se bodo hibridna delovna mesta razvijala tudi prihodnje (seveda za panoge in poklice, v katerih je to mogoče) – torej delo v pisarni, hkrati pa nekaj dni na teden tudi od doma.

Četrta industrijska revolucija je vsekakor prinesla nepredstavljen pospešek in poskrbela za uvajanje širše množice v uporabo novih tehnologij. Zаметki alternativnih organizacij dela bi lahko v primeru standardizacije ogrozili obstoj poslovnih prostorov, kot jih poznamo danes, in s tem tudi konvencionalnih gospodarsko-poslovnih prostorov, sočasno pa odprli in podprli nove možnosti načrtovanja teh.

4 Potencial con za nadaljnji razvoj

V zadnjih letih se je malo pozornosti posvečalo gradnji poslovnih prostorov v mestih, saj je pri načrtovanju urbanega okolja vse večji poudarek na turizmu in stanovanjih, vse več podjetij pa se odloča za gradnjo poslovnih prostorov v primernih gospodarsko-poslovnih conah. To kaže tudi hiter pregled večjih projektov, zgrajenih (ali trenutno v gradnji) v Ljubljani – Šumi, Kolizej, Intercontinental, TowerA, sosenska Brdo, sosenska Kvarter, Cukrarna, Ikea, Aleja –, ki so vsi namenjeni stanovanjem, turizmu in potrošništvu. Kljub nekaterim izjemam gradnje manjših objektov, namenjenih poslovnim prostorom, se je ta večinoma že upočasnila oziroma redkeje preselila v cone (Černigoj, 2021).

Spremembe v načinu dela, digitalizacija in avtomatizacija industrije (industrija 4.0 in 5.0) bodo še naprej močno zaznamovale načrtovanje gospodarsko-poslovnih con, hkrati pa ponujajo priložnosti za spremembo oblik dela, ki bodo vplivale tudi na načrtovanje prostorov in objektov, namenjenih delu. Poleg manjših sprememb – spreminjanje zasnov pisarniških prostorov – se priložnosti pojavljajo tudi pri večjih – pri zasnovah con in zamislih, kako načrtovati gospodarsko-poslovne prostore in cone v prihodnosti in kam jih umestiti.

Poleg obširne raziskave in ukrepov za boljši strateški pristop k razvoju gospodarsko-poslovnih con na nacionalni, regionalni in lokalni ravni iz poročila Poslovne cone (Metodologija za popis poslovnih con in subjektov inovativnega okolja na območju Slovenije, izvedba terenskega popisa in vzpostavitev ažurne evidence), ki so ga pripravili pri Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije in Geodetskem inštitutu Slovenije (2019), je smiselno obravnavati tudi arhitekturno-urbanistično-krajinski vidik zasnove con. Tako za trajnostno izrabo prostora, ki ga obsegajo gospodarsko-poslovne cone, kot tudi za njihovo privlačnost je smiselno razširiti namembnost in programe con.

Cone bi bilo treba smiselno prostorsko organizirati z razporeditvijo prilagodljivih in kakovostno zasnovanih objektov in javnih prostorov s krajinskimi ureditvami in mešano programsko shemo (programi, kot so šport, delavnice, razvojna središča, izobraževalne in vzgojne ustanove, oskrbovalne dejavnosti manjšega merila, gostinstvo, potencialno tudi stanovanja, kultura itd.), ki lahko obratujejo v sožitju. Hkrati je nujna dobra povezljivost z javnim prometom, zlasti železniškim. Tak razvoj bi prinesel boljšo izrabo in uporabo prostora, saj bi se čas obiska in spekter uporabnikov razširila, povečalo bi se povpraševanje ter zagotovila prilagodljivost in varovanje pred degradacijo prostora v primeru sprememb v delovnih navadah.

Zametki in potencial takega razvoja v Sloveniji so vidni v primerih, kot sta Tehnološki park Brdo in Obrtno industrijska cona Trzin, pri čemer je bil prvi razvit za mešano rabo, medtem ko je mešanje rabe v Obrtno industrijski coni Trzin rezultat časa in pobude posameznih dejavnosti in podjetij.

Tehnološki park Brdo (z okolico)

Med novejših gospodarsko poslovnih con spada tudi Tehnološki park Brdo, ki je bil leta 2014 zgrajen v okolici že obstoječih gospodarskih dejavnosti (podjetja Kemofarmacija) in zajema pisarniške prostore z dodatnimi dejavnostmi, ki bogatijo območje. Poleg prijetne krajinske ureditve so tam tudi pošta, banka, muzej, vrtec, lekarna in zobozdravnik, vse skupaj pa je v okolici večjih stanovanjskih sosesk in kakovostnih zelenih površin. Tehnološki park prav tako nudi prostore za coworking in zagona podjetja (startupi), sejne dvorane, laboratorij za razvijanje tehnologij, testno okolje za pametna mesta in prostor

za več kot 300 podjetij. Projekt je bil razvit na pobudo družbe Tehnološki park Ljubljana d. o. o. v sodelovanju z Mestno občino Ljubljana, ki je skoraj 70-odstotni lastnik parka. Za nadaljnjo širitev gospodarske cone je predpisan zazidalni načrt, ki poleg prostorov za razvoj novih podjetij predvideva tudi zelene kline (internet 2, Mestna občina Ljubljana).

Obrtno industrijska cona Trzin

Gre za cono, ki se je razvijala kot rezultat prihoda tržnega gospodarstva leta 1986 in je danes med uspešnejšimi gospodarstveno-poslovnimi conami v Sloveniji s 85-odstotno zasedenostjo (Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije, 2020). Opredeljena kot poslovna, podjetniška in obrtna cona je sicer zrastle na nekdanjem, kmetijsko manj primernem močvirskem terenu, danes pa je relativno dobro programsko zasnovana in pod občinskim upravljanjem. Med njenim razvojem in rastjo so se tja poleg obrtnih in manjših industrijskih obratov preselili tudi različna podjetja (trgovska, posredniška ...) in druge storitvene dejavnosti, kot so pošta, banka, pekarna, različni gostinski objekti, trgovine ipd. Hkrati je na območju, ki je sicer z namensko rabo opredeljeno kot IG-gospodarska cona, mogoče najti tudi stanovanjske objekte, pritličja katerih pa so večinoma namenjena poslovni rabi. Poleg tega so tam tudi manjši zasebni vrtec, Fakulteta za dizajn, fizioterapevtski/masažni studio, manjši park z igrali, v okolici pa je gozd. Manjka ji celostna urbanistična, arhitekturna in krajinska zasnova, ki bi lahko bolj kakovostno in smiselno načrtovala mešanje programa, rabe in tipologij (Občina Trzin, 2021). Poleg zanimive programske organizacije območja je cona tudi dobro umeščena ob glavno cesto in železniško omrežje, kar omogoča dobro povezanost z javnim prevozom (z avtobusno postajo in vlakom, ki pripelje iz cone do centra Ljubljane v 15 minutah).

Zaradi hitrega vzpona tehnologije in inovacij so tudi v tujini vse pogostejši primeri nadomeščanja nekdanjih industrijskih in gospodarstveno-poslovnih con s tehnološkimi parki in centri za inovacije z mešano namensko rabo.

UNIT.CITY – Ukrajina (arhitekti Kotsiuba)

Na degradiranem območju nekdanje tovarne motociklov v Kijevu (Ukrajina) se je leta 2016 začela revitalizacija z izvedeno prvo fazo projekta in primarnim ciljem izvedbe inovacijskega parka z mešano rabo. Prenova je potekala v več fazah, pri čemer so se obstoječi objekti kar najbolj ohranili. V prvi fazi se je izvedla prenova manjšega dela s poslovnim kampusom in šolo informacijskih tehnologij (IT). Zaradi hitre digitalizacije po svetu se je veliko kadrov prisiljenih prekvalificirati iz poklicev, ki zamirajo, in pogosta izbira nove kvalifikacije je prav IT. Poleg poslovnih (ki so bili namenjeni tudi raznovrstnim zagonskim podjetjem (startupom)) in izobraževalnih prostorov je prva faza prinesla tudi prijetno krajinsko ureditev med objekti s pro-

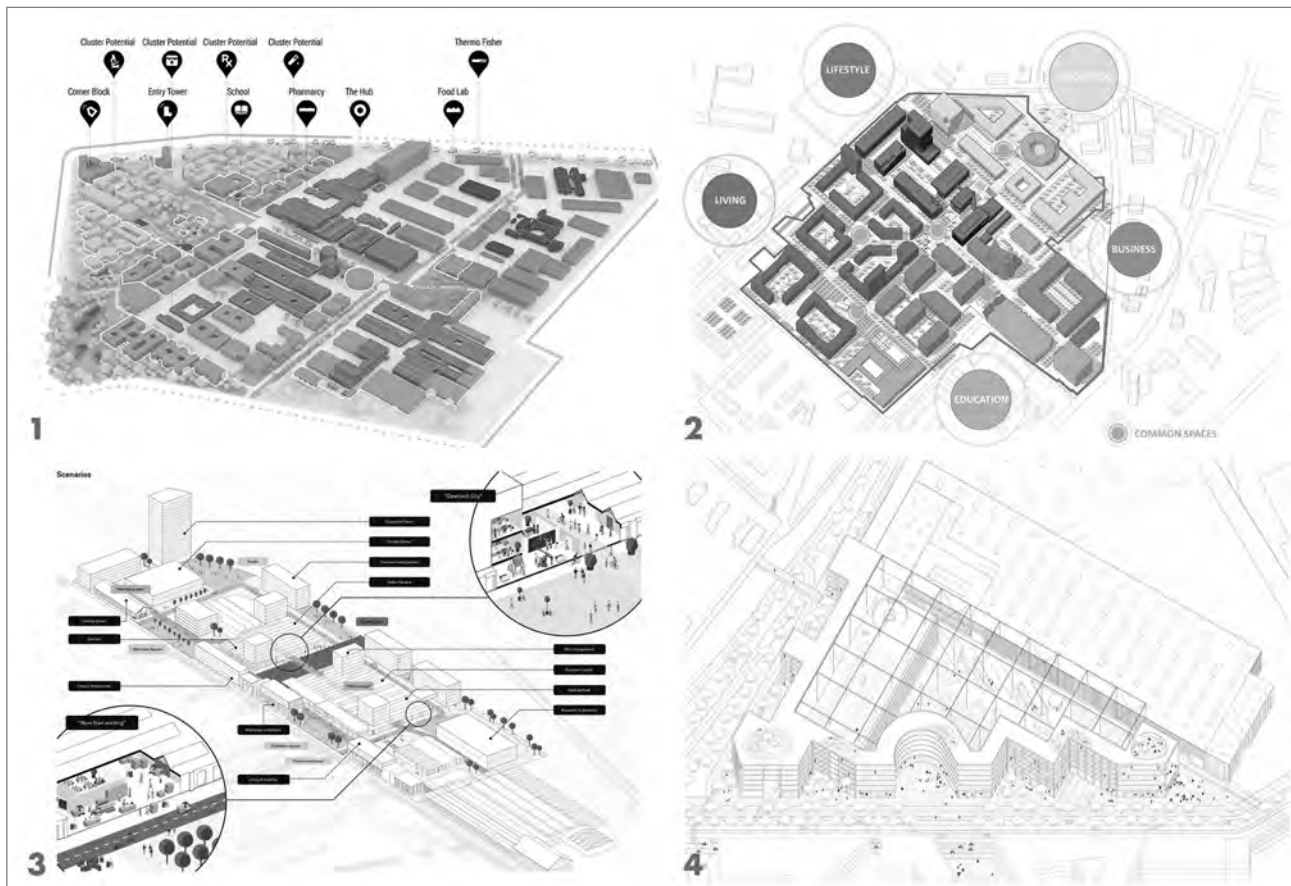
stori za druženje, kavarno, fitnessom, igriščem in večnamensko dvorano. V drugi fazi je bil zgrajen osrednji del območja, namenjen uporabnikom z različnimi programi za druženje, kulturo in zabavo, z odprtim trgom, manjšo parkovno ureditvijo in razstavnimi prostori, v tretji fazi pa prostori za izobraževalni program. V prihodnje se v okviru projekta načrtujeta še razvoj prostorov za inovacijo in bivanje (stanovanjski program) ter dopolnitev obstoječih poslovnih in izobraževalnih programov. Projekt je rezultat investitorske pobude podjetja UDP, enega večjih ukrajinskih razvojnih podjetij na nepremičninskem trgu (internet 3 in 4).

Poslovni park Uppsala – Švedska (arhitekti Mandaworks)

Delujoča industrijsko-poslovna cona na obrobju švedskega mesta Uppsala se želi širiti ob upoštevanju zgodovine območja in trendov prihodnosti. Zasnova za razvoj cone predvideva glavno os, ki bo potekala čez območje javnega prostora z mešanimi programi, ki bodo obiskovalce in uporabnike območja privlačili z različnimi storitvenimi dejavnostmi (gostinstvo, fitness, kavarne, trgovine itd.), prijetno krajinsko ureditvijo (parki, zasaditve, drevoredi itd.), kakovostnimi urbani prostori (trgi, paviljoni itd.) ter izobraževalnimi in poslovnimi programi (šole, prostori za sodelo, konferenčne dvorane ...). Na to os se bodo priključili drugi poslovni in industrijski objekti, t. i. »zeleni krog« pa bo zaokroževal celotno območje s krajinsko ureditvijo, ki bo skrbela za biodiverziteteto, prijeten naravni prostor in odvajanje padavinske vode. Kot zadnja faza sta predvideni širitev poslovnih prostorov in gradnja stanovanjskih sosesk, ki bosta ustvarili živahno območje za delo in življenje. Pobuda za razvoj cone je nastala v sodelovanju med lastniki podjetij s tega območja in občine. Projekt je sicer še v fazi načrtovanja, je pa pomemben korak k razvijanju in oživljanju con z mešanjem različnih, nekonvencionalnih programov za gospodarstveno-poslovne in obrtne cone (internet 5).

Kljub mešani rabi so nekatere obrtno-industrijske in logistične dejavnosti prevelik onesnaževalec (hrupa in okolja) za mešanje dejavnosti, zato je pomembno načrtovati in družiti podjetja, ki lahko delujejo v industrijski simbiozi – kar pomeni medsebojno sodelovanje podjetij s simbiozo na področju energije, logistike, infrastrukture in storitev ter ob glavnih cestah, letališčih, pristaniščih in železniških povezavah (Schiller idr., 2014). Tak primer je tudi trajnostni industrijski park Kemira Kemi v Helsinborgu na Švedskem, kjer se presežek energije ene izmed večjih tovarn v obliki pare in tople vode prenese na druga podjetja v coni, presežek toplotne energije pa se reciklira in prenese v mesto (Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije, 2019).

Hkrati so vse pogostejše tudi študije o vrnitvi »produktivne ekonomije« v mesta. Tudi če ne gre nujno za vračanje težke industrije v mesta, take raziskave in strategije ugotavljajo, da

Slika 4: Načrtovane in raziskovane pilotne ureditve iz omenjenih primerov: 1. Mandaworks – Uppsala Business Park (ilustracija: Mandaworks); 2. Kotsiuba – UNIT.City (ilustracija: Kotsiuba); 3. The Industrious City – primer (ilustracija: The Industrious City – Hosoya in Schaefer (2021)); 4. Atelier Brussels productive metropolis – primer (ilustracija: Central – Delvaux in Le Roi (2016)).

je za zagotavljanje družbene enakosti pomembno ohraniti in omogočiti različne poklice in delovna mesta (tako pisarniške, trgovske in gostinske prostore ter prostore za šport in kulturo kot tudi manjše, nemoteče proizvodnje obrate, delavnice in skladišča) ter jih vključiti v mestno tkivo.

Atelier Brussels productive metropolis: A good City Has Industry (Belgija – Bruselj)

V Belgiji so strokovnjaki, urbanisti, arhitekti, investitorji, gradbinci in načrtovalci opravili raziskavo, na podlagi katere so opredelili 10 korakov, priporočenih za načrtovanje produktivnega mesta (spodbujanje mešane rabe, ohranjanje obstoječih stavb in programov, kjer je to mogoče, začetek manjših intervencij in projektov, pritličja, namenjena produktivnim dejavnostim, razvoj idej in strategij za druženje proizvodnje in stanovanjske rabe, industrija z okolico, zasnovana kot kakovosten prostor mesta, javni prostor kot povezava med različnimi delovnimi silami, deljenje prostorov in infrastrukture ter vzpostavitev urbanega krožnega gospodarstva). Raziskava je proučila možnosti druženja proizvodnih dejavnosti z drugimi mestotvornimi programi s pregledom inovativnih regulacij, predpisov in strategij, idejnih in pilotnih projektov druženja

programov (tako z vidika urbanizma in arhitekture kot tudi sodelovanja podjetij). Naslednji korak je celostna strategija načrtovanja produktivnega mesta z upoštevanjem ugotovitev raziskav. Raziskava je sestavljena iz pilotnih arhitekturnih projektov in urbanih strategij, razvitih in podprtih s strani bruseljske regije, flamske okoljevarstvene agencije in flamske občine (Brearley, 2016).

The Industrious City (Švica)

Publikacija, ki je nastala na podlagi pregleda obstoječega stanja, intervjujev, esejev in pilotnih projektov, raziskuje zgodovino obrtnih območij, švicarske industrije, inovacij in digitalizacije na področju industrije in obrti ter potenciala za nadaljnji razvoj. To delo švicarskega arhitekturnega biroja v sodelovanju z univerzo v Harvardu (Harvard University Graduate School of Design – GSD) ugotavlja napredek v industriji danes, ki postaja z napredno tehnologijo in organizacijo dela (avtomatizacija, nanotehnologija, napredki v uporabljenih materialih in kemiji, programska oprema, druženje pisarn, raziskovalnih oddelkov in proizvodnje podjetij) vse bolj urbana oziroma primerna za urbana okolja. Rezultat publikacije ni končna strategija načrtovanja in razvoja, temveč osnutek usmeritev in predlogov, s

katerimi bi lahko bilo produktivno gospodarstvo priključeno mestom skozi možnosti sinergije med proizvodnjo, storitvami in programi za prosti čas in stanovanji na pilotnih primerih policentrične urbane krajine Švice, ki bi prikazali vpliv takega razvoja na družbeno, politično, prostorsko in gospodarsko prihodnost (Hosoya in Schaefer, 2021).

Gre za ukrepe in zasnove v različnih merilih z morda na prvi pogled utopičnimi idejami pri nekaterih primerih. Pomembna pa je celovita raziskava (in pilotni projekti) možnosti (še posebej z mislijo na prihodnje fleksibilne in hibridne delovne oblike) izboljšanja nekaterih negativnih družbenih in okoljskih posledic con ter prinašanja urbanega utripa v cone in nazaj v mesta (slika 4).

5 Sklep

Gradnja in razvoj gospodarsko-poslovnih con sta poudarjala gospodarsko donosnost in prometno dostopnost, medtem ko so bili okoljski in družbeni vidiki manj bistveni. Kljub velikemu številu gospodarsko-poslovnih con (več kot 650) in relativno slabi zasedenosti teh (35 % con je v nastajanju) se nove cone še naprej načrtujejo in gradijo (Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije, 2020).

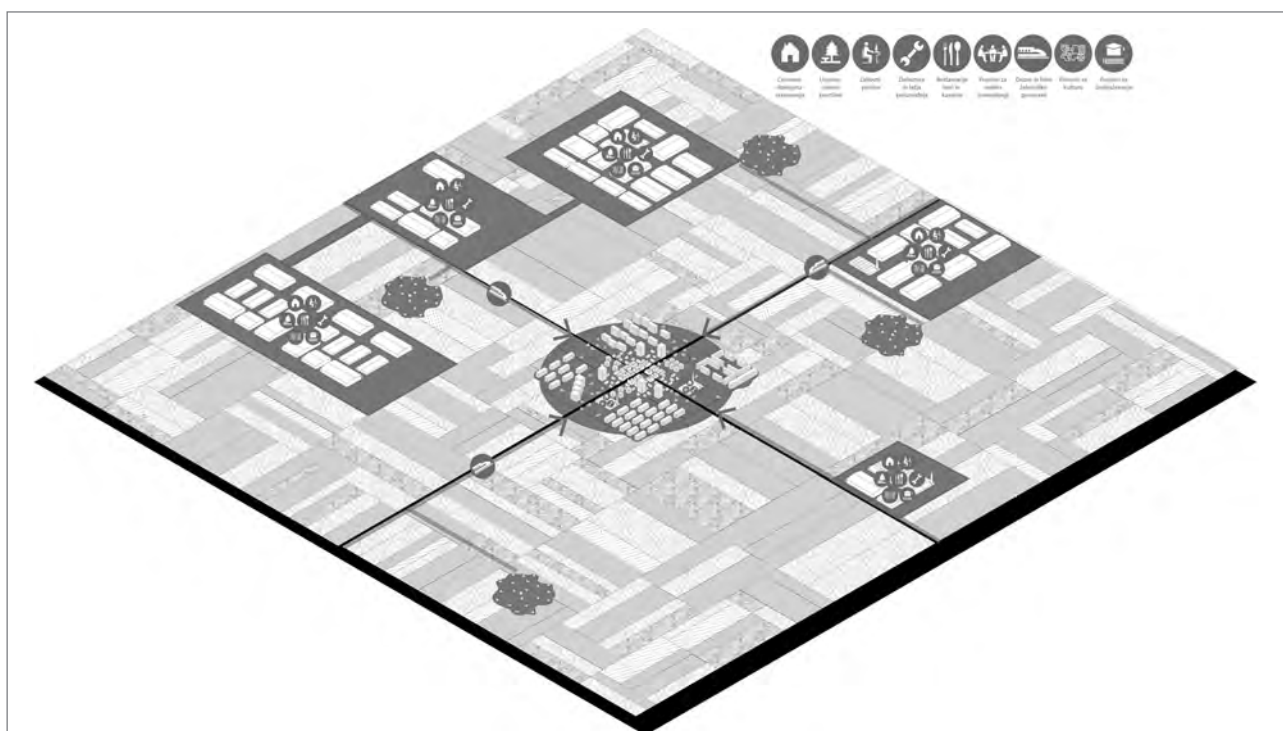
Za boljši in bolj trajnostni pristop k načrtovanju in gradnji gospodarsko-poslovnih con je potrebna celovita strategija tako na ravni države kot tudi na regionalni in lokalni ravni. Poglobljena

raziskava z ukrepi za boljši strateški pristop (kot so vzpostavitve nacionalnih in regionalno pomembnih con ter njihov razvoj, združevanje in širitev obstoječih con ter revitalizacija in skupno upravljanje teh, vzpostavitve krožnega gospodarstva itd.) je že bila izdelana v poročilu Poslovne cone (Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije, 2019), potrebna pa je implementacija teh priporočil v strategijo državnega razvoja.

Hkrati danes na gospodarsko-poslovne cone prežijo nova tveganja – pandemija in digitalizacija industrije/poslovanja ter posledice teh za poslovne prostore. Kljub trenutni negotovosti posledic trendi potrjujejo povečanje prakse dela od doma (vsaj delno) in drugih alternativnih hibridnih načinov dela (npr. sodelo), ki lahko vplivajo tudi na zasedenost gospodarsko-poslovnih con. Za večjo prilagodljivost in odpornost con v prihodnosti je ob upoštevanju ukrepov iz poročila Poslovne cone potrebno podrobnejše strateško arhitekturno in urbanistično načrtovanje con, da se ustvarijo razmere za boljšo izkoriščenost območja, ne samo v smislu gradnje, ampak tudi uporabe območja med delavniki in zunaj teh (slika 5).

Ugotovitve in priporočila za načrtovanje gospodarsko-poslovnih con:

1. Potrebne so vizije, ki prioritarno ohranjajo in dopolnjujejo obstoječe cone nacionalnega in regionalnega pomena, pri čemer je treba vizijo in določila razvoja con zasnovati tudi podrobno v smislu arhitekturno-urbanistične zasno-

Slika 5: Ilustracija prikazuje vključitev drugih rab v obmestne in zunajmestne gospodarsko-poslovne cone ter vzpostavitev železniških povezav z mestom, medtem ko se v mesta vračajo produktivne-proizvodnje dejavnosti (ilustracija: Oskar Cafuta).

- ve območja in njihovega upravljanja (javno-zasebno partnerstvo, sodelovanje podjetij ter souporaba infrastrukture in prostorov, programska raznolikost, prilagodljivost itd.) in tudi programsko obogatiti (poleg poslovnih in obrtnih rab tudi umeščanje športno-rekreacijskih programov, raziskovalno-izobraževalnih in kulturnih dejavnosti) ter preverjati njihovo uspešnost s pilotnimi projekti.
- Pomembno je zagotavljanje boljših povezav z železniškim prometom tako z vidika logistike podjetij kot tudi dostopa zaposlenih z javnim potniškim prometom.
  - Kljub večjemu razvoju poslovnih con je treba zagotoviti posebne cone in dele teh za dejavnosti, ki povzročajo čezmeren hrup in/ali drugo vrsto onesnaževanja (predvsem dejavnosti z intenzivno logistiko, težke industrijske in obrtne dejavnosti), in analizirati možnosti omilitve negativnih vplivov. Take cone je smiselno umeščati ob večjih avtocestnih in letaliških vozliščih ter železniških in pristaniščnih vozliščih v bližini mest ali v mestih, tako da lahko podjetja uporabljajo skupno infrastrukturo in delujejo po načelu industrijske simbioze.
  - Bistvena je tudi celovita raziskava novih stavbnih tipologij in načinov druženja dejavnosti in programov v conah, rezultat katere bi bile usmeritve združenja stanovanjskih stavb in poslovno-obrtnih dejavnosti (lažja industrija in obrt). Hkrati je potrebna opredelitev novih con, v katerih bi bila dovoljena mešana raba dejavnosti.
  - Pomembna sta tudi določitev dolgoročne vizije načrtovanja gospodarsko-poslovnih con in njihov potencial za vračanje produktivnih dejavnosti (lažje industrije, delavnice, poslovni prostori) v mesta ter njihovo druženje z drugimi dejavnostmi (izobraževalnimi, stanovanjskimi, športnimi, kulturnimi, centralnimi itd.).

.....
Oskar Cafuta

Ljubljanski urbanistični zavod d. d., Ljubljana

E-pošta: oskar.cafuta@luz.si

Viri in literatura

Arroyo, C., Borret, K., Dagros, A., Stratis, S., Younes, C., Rebois, D. (2017): *Productive cities: European 14 theme*. European. Dostopno na: https://issuu.com/europeaneurope/docs/plaquette_en_test6/1?ff=true&e=22627789%2F33563703 (sneto 28. 8. 2021).

Bizjak, I. (2020): *Poslovne cone in subjekti inovativnega okolja v Sloveniji*. Urbani izziv, 20(11), str. 116–125.

Bole, D. (2010): *Sekundarna gospodarska središča v Ljubljani: analiza stanja in presoja načrtovanega razvoja*. Urbani izziv, 21(1), str. 5–20.

Brearley, M. (2016): *Atelier Brussels productive metropolis*. Dostopno na: <https://www.architectureworkroom.eu/en/projects/528/atelier-brussel-productive-metropolis> (sneto 28. 8. 2021).

Brodnik, M. (2021): *V sredini julija 2021 vse dni v tednu odsotnih z dela 18 % zaposlenih*. Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9760> (sneto 28. 8. 2021).

Castrillon, C. (2020): *This is the future of remote work in 2021*. Forbes. Dostopno na: <https://www.forbes.com/sites/carolinecastrillon/2021/12/27/this-is-the-future-of-remote-work-in-2021/?sh=177be6191e1d> (sneto 28. 8. 2021).

Černigoj, N. (2021): *Kam so šle poslovne stavbe?* Mladina, 24. Dostopno na: <https://www.mladina.si/208442/kam-so-sle-poslovne-stavbe/> (sneto 28. 8. 2021).

DelBene, K. (2021): *The philosophy and practice of our hybrid workplace*. Microsoft. Dostopno na: <https://blogs.microsoft.com/blog/2021/03/22/the-philosophy-and-practice-of-our-hybrid-workplace/> (sneto 28. 8. 2021).

Delvaux, M., Le Roi, E. (2016): *Atelier Brussels – The productive metropolis*. Central. Dostopno na: https://issuu.com/architectureworkroom/docs/central_screenmode (sneto 28. 8. 2021).

Hosoya, H., Schaefer, M. (2021): *The industrious city: Urban industry in the digital age*. Zürich, Lars Müller Publishers.

Internet 1: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2021/06/03/what-a-work-from-home-revolution-means-for-commercial-property> (sneto 28. 8. 2021).

Internet 2: <https://www.tp-lj.si/sl> (sneto 28. 8. 2021).

Internet 3: <https://unit.city/en/home/> (sneto 28. 8. 2021).

Internet 4: <https://kotsiuba.com/en/project/unit-city-innovation-park> (sneto 28. 8. 2021).

Internet 5: <https://www.mandaworks.com/upsala-business-park> (sneto 28. 8. 2021).

Lund, S., Madgavkar, A., Manyika, J., Smit, S. (2020): *What's next for remote work: An analysis of 2,000 tasks, 800 jobs, and nine countries*. McKinsey Global Institute. Dostopno na: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/whats-next-for-remote-work-an-analysis-of-2000-tasks-800-jobs-and-nine-countries> (sneto 28. 8. 2021).

Mestna občina Ljubljana. *Tehnološki park Ljubljana Brdo*. Dostopno na: <https://www.ljubljana.si/sl/moja-ljubljana/ljubljana-zate/projekti-mol/tehnoloski-parki/> (sneto 28. 8. 2021).

Microsoft (2021): *The Work Trend Index: The Next Great Disruption Is Hybrid Work – Are We Ready?*. Dostopno na: <https://www.microsoft.com/en-us/worklab/work-trend-index/hybrid-work> (sneto 28. 8. 2021).

Nguyen, M. (2021): *Research Shows Working From Home Doesn't Work. Here's How Employers Should Tackle the Problem*. Time. Dostopno na: <https://time.com/6088110/remote-work-structured-hybrid-research/> (sneto 28. 8. 2021).

Občina Trzin. *Majhna, živahna občina s številnimi možnostmi*. Dostopno na: <http://www.trzin.si/sl/content/obcina/predstavitev-obcine.html> (sneto 28. 8. 2021).

PISO (2021): *Letalski posnetki 1994-2005, 2006, 2011, 2015*. Ljubljana.

Schiller, F., Penn, A., Druckman, A., Basson, L., Royston, K. (2014): *Exploring space, exploiting opportunities: The case for analyzing space in industrial ecology*. Journal of Industrial Ecology, 18(6), str.792–798.

Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije (2019): *Metodologija za popis poslovnih con in subjektov inovativnega okolja na območju Slovenije, izvedba terenskega popisa in vzpostavitev ažurne evidence*. Dostopno na: https://poslovnecone.urs.si/portals/9/porocilo/Poslovne_cone_zaključno_porocilo_UIRS_GIS.pdf (sneto 28. 8. 2021).

Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Geodetski inštitut Slovenije (2020): *Pregledovalnik baze poslovnih con in subjektov inovativnega okolja*. Dostopno na <http://178.238.236.24/cone/client/> (sneto 28. 8. 2021).

Jernej ČERVEK
Alenka FIKFAK

Urbana reciklaža kot odgovor na sodobne probleme mest – primer Murska Sobota

Ukrepi za zaježitev pandemije so dodatno poudarili probleme sodobnih mest, ki se prepočasi odzivajo na sodoben način življenja in podnebne spremembe oziroma se ne prilagajajo na zahteve, ki izhajajo iz načel trajnostnega razvoja. Glavni ukrep v okviru omejevanja pandemije covid-19 je vzdrževanje socialne distance, da se izognemo gneči in neposrednemu stiku med ljudmi. Odločanje o omejitvah, ki zadevajo delovanje in funkcionalnost urbanega prostora, ne sme biti začasno in enostransko, temveč naj postane posledica usmeritev trajnostnih urbanih politik in celostnega načrtovanja na ravni mesta. Urbana gostota, stavbna tipologija, mobilnost in organizacija javnih

odprtih površin itd. so ključni gradniki mest, ki so jih različni ukrepi za zaježitev pandemije covid-19 postavili pod vprašaj prihodnjega razvoja. Urbana reciklaža je sodoben pristop v načrtovanju in usklajevanju ravnovesja med urbanimi gradniki. V prispevku je koncept urbane reciklaže predstavljen na primeru soseke v Murski Soboti.

Ključne besede: pandemija, urbana reciklaža, trajnostni razvoj, soseka, Murska Sobota

1 Uvod

»Samo nekaj dni je potrebnih, da se svet povsem spremeni,« zapiše Kosec (2020: 1) in ugotavlja, da naj bi »enometrski radiji okrog posameznika zagotovili, da ne pride do stikov z drugimi posamezniki, s katerimi bi se okužba lahko prenašala naprej«. Na podlagi tega ugotavljajo Samuelsson idr. (2020: 1), da »države po vsem svetu izvajajo ukrepe socialnega distanciranja, da bi ovirale širjenje covid-19«. Litman (2020: 24) navaja, da »številni ljudje domnevajo, da so mesta med pandemijo nevarnejša od podeželskih območij, vendar je večina tveganj okužbe povezana s posebnimi dejavnostmi« (potovanja na dolge razdalje, delovnimi mesti, trgovinami in druženji), in da imajo gosta mesta z dobrim javnozdravstvenim programom nižjo stopnjo smrtnosti od nalezljivih boleznih kot podeželska območja s slabim javnozdravstvenim programom.

Glavni ukrep proti pandemiji je vzdrževanje socialnega distanciranja oziroma vzdrževanja varnostne razdalje do sočloveka, da se izognemo gneči. Tak ukrep ima največji vpliv v večjih urbanih naseljih, mestih, kjer je gneča produkt vsakodnevnega srečevanja ljudi, zbiranja množic in tesnih stikov. Posledice se kažejo v potovalnih navadah, bivanju in delu ter tudi pri srečevanju in druženju večjih skupin ljudi.

2 Vpliv pandemije na življenje v mestu

Skrb za javno zdravje že od nekdaj vpliva na načrtovanje stavb in mest »kot odgovor na urbane težave in ponavljajoče se epidemije kolere, gripe in tuberkuloze« (Papu in Pal, 2020: 3). Izbruhi hujših boleznih v zadnjih letih, kot so epidemija SARS, gripa H1N1, epidemija dihalnega sindroma in pandemija covid-19, so tesno povezani s prenosom z osebe na osebo, na primer dihanje onesnaženega zraka, dotikanje onesnaženih površin, posledica kratkoročnega tesnega stika med ljudmi (cca 1,5 m) ipd. (Xu idr., 2020).

Po uvedbi ukrepa socialnega distanciranja se je življenje v mestu spremenilo, saj je zasnovan tako, da poveča razdaljo med ljudmi na območju izbruha in zmanjša možnosti za prenos boleznih (Ryan, 2008). Salama (2020) zapiše, da ukrep socialne distance ni nekaj novega, saj je v zadnjih desetih letih že bil uveden in izvajan. Pojem socialna distanca oziroma razdalja izhaja iz razdelitve relativnih razdalj med ljudmi, ki jih je opredelil Hall (Hall, 1966; cit. v: Salama, 2020: 7) »intimna razdalja (1–46 cm), osebna razdalja (46–122 cm), socialna razdalja (1,2–3,7 m) in javna razdalja (3,7–7,6 m in več)«. Socialna distanca 1,5–2 m je bila tudi pri nas med sprejeti-

mi ukrepi v času pandemije covid-19 (Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2020).

Iz navedenega lahko domnevamo, da bodo zaradi pandemij potrebni premiki v urbanističnem in arhitekturnem načrtovanju, saj se življenje v mestih ni ustavilo, vendar mesta in stavbe marsikje niso prilagojeni novim zahtevam, ki izhajajo iz trajnostnih načel. Prav urbanistične, arhitekturne in načrtovalske odločitve lahko močno zmanjšajo človeško trpljenje v primeru naravnih in človeških nesreč (Papu in Pal, 2020), podpirajo prizadevanja za razvoj novih spoznanj o vplivu pandemije na mesta in urbana okolja zdaj in v prihodnosti, prepoznavajo nove koncepte, povezane z nastajajočimi življenjskimi slogi, ki izhajajo iz novih prostorskih okolij, in razvijajo oblikovalske odzive na ustvarjanje zdravih okolij, ki uspešno sprejmejo okuženo populacijo, hkrati pa obravnavajo povezane socialne in psihološke posledice (Salama, 2020).

Pri odločanju, v katero smer naj se razvija urbanizem, pomagajo rešitve in predlogi pri prilagajanju na ukrepe v stanovanjskih in večstanovanjskih stavbah, stavbni tipologiji in mestni gostoti, pri prometu in mobilnosti v mestu ter odprtih grajenih in zelenih površinah, ki so se izoblikovali med preteklimi pandemijami in sedanjo. Usmerjeni so predvsem v človeka, zagotavljanje njegove varnosti, dobrega počutja in zdravja.

3 Urbanistično načrtovanje mest in trajnostni razvoj

Trenutno urbanistično načrtovanje usmerja koncept trajnostnega razvoja skozi mednarodne trajnostne urbane politike. Aktualna dokumenta na mednarodni ravni, ki ju je izdala Organizacija združenih narodov in usmerjata urbani razvoj, sta Agenda za trajnostni razvoj do leta 2030 (za ubrani razvoj je pomemben predvsem »Cilj 11. Poskrbeti za odprta, varna, vzdržljiva in trajnostna mesta in naselja« (Organizacija združenih narodov, 2015)) in Nova urbana agenda Habitat III (Ministrstvo za okolje in prostor, 2016) na svetovni ravni, ki poudarja »vizijo mest za vse« ter »oblikovanje pravičnih, varnih, zdravih, dostopnih, cenovno ugodnih, prožnih in trajnostnih mest in naselij«. Na ravni Evropske unije je aktualna Urbana agenda EU, Dogovor iz Amsterdama (Ministrstvo za okolje in prostor, 2016).

Skupni cilji vsem trem politikam so celostni pristopi in vključevanje javnosti, urbana prenova oziroma regeneracija mest z ustreznim načrtovanjem gostote, trajnostna gradnja, stanovanjska politika s poudarkom na kakovostnih dostopnih stanovanjih, obnovljivi viri, trajnostna mobilnost, odprte zelene in grajene površine, dostopna voda, kakovosten zrak in ravnanje z odpadki (preglednica 1).

Kratka primerjava trajnostnih politik in ukrepov za preprečevanje pandemij kaže, da je področje zdravja prebivalstva v urbanističnem načrtovanju in oblikovanju zapostavljeno. To se izraža predvsem v odsotnosti celostnega načrtovanja, zato nas je pandemija opozorila na stvari, ki smo jih v vsakodnevem hitenju spregledali, to je kaj nam zagotavlja kakovostno bivanje v mestih? Če so nekoč načrtovanje in oblike mest narekovali strateške lokacije, obramba pred napadi in industrijski razvoj, so pomembnejši cilj sodobnega načrtovanja zdrava mesta. Tako ob raziskovanju trajnosti – urbanih politik, konceptov in oblik mest – lahko zapišemo, da se načrtovalski procesi v mestih še vedno prednostno ukvarjajo z reševanjem nujnih investicij, celostno reševanje mesta na podlagi dolgoročnih vizij pa ostaja odprto vprašanje. Sodobni pristopi v urbanističnem načrtovanju mest na trajnostnih načelih težijo k intervencijam v obstoječ mestni prostor.

3.1 Urbana reciklaža

Nova smer v celostnem urbanističnem pristopu je urbana reciklaža, ki poseže v mesto za to, da ga prilagodi sodobnim zahtevam na osnovi celostnega pristopa, ki vključuje zbiranje in analizo podatkov o obstoječem stanju in ugotovitve povezuje s prakso. Novo smer v urbanizmu, utemeljeno na urbani reciklaži, so nakazali na španskih in italijanskih šolah, kjer se je razvil tako imenovani reciklažni urbanizem. Reciklaža prihaja iz angleške besede »recycle«, ki v dobesednem prevodu pomeni ponovno kroženje oziroma »ponovno uporabo že uporabljenih, odpadnih snovi v proizvodnem procesu« (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2021). Namen urbane reciklaže je poseg v obstoječe stavbe in urbane prostore, ki jih z najmanjšim vložkom energije in surovin v gradbenem postopku predelamo oziroma izboljšamo za nov namen oziroma uporabo.

Urbana reciklaža »presnavlja« celotno mesto, pri tem pa ne gre samo za prenavo degradiranih in opuščeni mestnih predelov, ampak tudi za posege v kakovostno zgrajene mestne predele s prilagajanjem trajnostnim načelom. Poudarjena je tudi oblikovna vloga arhitekture mesta, saj dobro načrtovano, kakovostno in lepo mesto vpliva na percepcijo prebivalcev in vseh uporabnikov. Cervera Sardá (2011, cit. v: Červek, 2020: 15a) z madridske univerze Alcalá zapiše, da »morajo mesta uravnotežiti človeške, družbene in okoljske parametre, s čimer je nastal koncept ‚Urbana reciklaža‘«. V nadaljevanju se sprašuje, ali je mogoče mesto reciklirati, in odgovarja, da »jedro koncepta ‚Urbane reciklaže‘ samo po sebi nosi zamisel o intervenciji v obstoječe mesto, da se prilagodi sodobnim zahtevam. Reciklirati mesto pomeni graditi ‚navznoter‘ in ga obravnavati kot nekaj, kar je ‚živo‘«. Fabian idr. (2012, cit. v: Červek, 2020: 16a) z beneške univerze zapišejo, da urbana reciklaža »ni samo ponovna uporaba, ampak če sledimo analogiji z or-

Preglednica 1: Primerjava ciljev trajnostnih politik za mesta

Agenda za trajnostni razvoj do leta 2030	Habitat III	Urbana agenda EU
	sodelovanje javnosti	sodelovanje javnosti
celostne politike	dolgoročno in celostno urbanistično načrtovanje in oblikovanje	celostni pristop, strateško urbanistično načrtovanje
	koncept pametno mesto	pametna mesta
trajnostna urbanizaciji	urbana prenova, regeneracija, posodabljanje urbanih območij	urbana regeneracija, prenova degradiranih območij, omejevanje porabe nepozidanih površin
	ustrezna, načrtovana strnjjenost in gostota	
trajnostne stavbe	visokokakovostne stavbe	
obnovljivi viri	obnovljivi viri	obnovljivi viri
	mešaje rab	
	politika rabe zemljišč	
ustrezna, varna, cenovno sprejemljiva prebivališča	stanovanjska politika, primerno stanovanje popolna pravica do ustreznega bivališča	stanovanjska politika, kakovostna cenovno dostopna stanovanja
varen, cenovno sprejemljiv, dostopen trajnostni prevoz	urbana mobilnost	urbana mobilnost
javni prevoz	javni prevoz	javni prevoz
odprte zelene in grajene površine	odprte zelene in grajene površine mestno kmetijstvo	odprte zelene in grajene površine
preprečevanje naravnih nesreč	zmanjšanje tveganja naravnih nesreč	
dostopna voda	pitna voda, ponovna uporaba vode (meteorne vode)	
kakovost zraka	kakovost zraka	kakovost zraka
ravnanje z odpadki	ravnanje z odpadki (recikliranje)	ravnanje z odpadki (recikliranje)
ohranjanje naravne in kulturne dediščine	ohranjanje naravne in kulturne dediščine	

Avtor: Jernej Červek

ganskim svetom, vzpostavlja nov življenjski cikel«. Dodajajo, »da je mesto vir in da ga je mogoče na koncu različnih življenjskih ciklov reciklirati po delih, predelih ali kot celoto«. Po njihovem prepričanju lahko k reciklaži stavbe, infrastrukture oziroma celotnega mesta pristopamo na podlagi treh trajnostnih stebrov: energetskega, socialnega in gospodarskega. Pri tem je treba upoštevati njihov življenjski cikel, saj je z ozirom na energijo, ki je potrebna za ustvarjanje, uporabo in (če gre za to) za odstranjevanje« obstoječih objektov, v veliko primerih »reciklaža že obstoječega energetskega veliko učinkovitejša kot rušenje. Hkrati pa reciklaža mesta odgovarja tudi na socialni vidik, saj vključuje nove potrebe različnih socialnih skupin in družbenih odnosov.

Červek (2020: 17a) raziskavo končuje z mislijo, da »reciklažni urbanizem pomeni prilaganje obstoječega mestnega fonda novemu načinu življenja, ki ga vedno bolj narekuje trajnostni razvoj«, ter predstavi predlog za reciklažno urbanistično za-

snovo s poudarkom na uporabi že obstoječega prostora in treh trajnostnih komponentah:

- participativni družbi, v kateri prebivalci mesta sodelujejo in prispevajo k kakovostnejšemu bivanju (nove oblike bivanja, dela in potovanja, kot so samozadostni stavbni otoki, sobivanje, sodelovanje, žive ulice, dostopnost, urbano kmetijstvo itd.);
- krožni ekonomiji s ponovno uporabo mestnega prostora, stavb in objektov, z manj vložka in večjo izkoriščenostjo (uporaba neizkoriščenih prostorov, kot so velika stanovanja in zapuščeni proizvodni prostori, neizkoriščene strehe, nedostopna dvorišča ter tudi energija in materiali, ki jih recikliramo za ponovno uporabo);
- ekosistemskih rešitvah za prilagajanje podnebnim spremembam z ustvarjanjem novih zelenih površin, ki prispevajo tudi k ugodnemu podnebnju in čistejšemu zraku v mestih.

4 Murska Sobota

Murska Sobota ima status mestne občine in je upravno središče statistične regije Pomurje. Status mesta je bil Murski Soboti uradno podeljen šele leta 1952 v nekdanji Jugoslaviji (Hari, 1992; cit. v: Merica, 2016) in ponovno leta 2000 v novi Republiki Sloveniji (Uradni list RS, 22/2000). Površina mesta je 14,5 km² in tam po zadnjih podatkih živi 11.113 prebivalcev (Statistični urad Republike Slovenije, 2019), kar jo po številu prebivalcev v naseljih v Sloveniji uvršča šele na šestnajsto mesto. Geografsko leži v severovzhodnem delu države in je »mestno središče na stičišču štirih držav – Slovenije, Avstrije, Madžarske in Hrvaške« (Mestna občina Murska Sobota, 2012: 23, cit. v: Červek, 2020b).

»Urbano podobo je vaško naselje začelo dobivati šele konec 19. stoletja, na kar so vplivala takratna pravila Železne županije glede stavb in čistoče, sprejeta leta 1879 v Budimpešti, saj je Murska Sobota v tistem času spadala pod ogrski del avstro-ogrske monarhije, natančneje pod Železno županijo.« (Červek, 2020: 91b) Pravila so veljala vse do tridesetih let 20. stoletja, ko se je urbanistični razvoj Murske Sobote zares začel z arhitektom Francem Novakom, ki je takrat postal prvi pogodbeni arhitekt Murske Sobote, leta 1938 pa je nekaj mesecev služboval v Le Corbusierovem ateljeju v Parizu, kar je vplivalo na urbanistični razvoj Murske Sobote. Ta je pravzaprav edino mesto, ki je bilo v celoti urejeno v duhu ciamskih zakonov in po načelih funkcionalističnega urbanizma, ki se je drugje širše uveljavil šele v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Novak je urbanistični načrt (UN) za Mursko Soboto urejal s pomočjo coniranja, določil je štiri prednostne cone, ki zajemajo širjenje obstoječega naselja protu vzhodu in jugu, kar se v prostoru kaže še danes. Površino mesta je načrtoval na cca 200 ha z največ 6.000 prebivalci, kar znaša 33 preb./ha. Tako po njegovih izračunih na prebivalca pride 330 m² mestne površine. Prihodnji razvoj mesta naj bi dosegel maksimalno 12.000 prebivalcev, pri čemer bi pri isti površini mesta na prebivalca bilo 165 m² mestne površine. Ob Novakovi smrti leta 1959 je Murska Sobota imela okrog 6.000 prebivalcev, danes jih ima nekaj manj kot 12.000.

Nadaljnji razvoj mesta je vse do sedemdesetih let prejšnjega stoletja potekal po Novakovem UN s coniranjem. Od sedemdesetih let prejšnjega stoletja do danes pa se je mesto razvijalo predvsem parcialno, po posameznih mestnih predelih, kot sta gosto poseljeno stanovanjsko naselje na severu mesta in nova obrtno-industrijska cona. Urbanistični natečaj za mestno središče in drugi nepovezani posegi v prostor niso upoštevali širšega mestnega prostora (Červek, 2020b).

Mestna občina je leta 2014 skupaj z občinskim prostorskim načrtom sprejela UN mesta. Ta je zastavljen zelo konceptualno ter rešuje predvsem potrebe po novih površinah za stanovanjske, gospodarske in družbene dejavnosti, ki jih umešča na me-

stno obrobje. Predvideva oživitev mestnega središča z manjšimi storitvenimi dejavnostmi, degradirani objekti se nadomeščajo z novimi, večja degradirana območja v mestu se rešujejo z občinskimi podrobnimi prostorskimi načrti (Mestna občina Murska Sobota, UN za mesto Murska Sobota, 2014).

Ponoven poudarek na celostni urbanistični zasnovi Murski Soboti poskuša vrniti Trajnostna urbana strategijo Mestne občine Murska Sobota (TUS MS), del katere je tudi Vizija do leta 2050, ki je bila sprejeta leta 2016 (Mestna občina Murska Sobota, 2016: 9). Vizija predvideva, da bo Murska Sobota zelena prestolnica, upravno in gospodarsko središče regije Pomurje. Za izpolnjevanje Vizije 2050 je poudarek na okolju prijazni tehnologiji, trajnostni oskrbi s hrano iz mestnega zaledja, energetske oskrbi mesta iz lokalnih virov ter trajnostni gradnji in reurbanizaciji mestnega središča. Mesto bo zdravo okolje aktivnih in živahnih sosesk, kjer se bodo stikale potrebe vseh generacij (Mestna občina Murska Sobota, 2016: 9; cit. v: Červek, 2020b).

Mesto kljub sprejetima OPN in TUS z Vizijo do 2050 nima konkretnjšega celostnega UN, ki bi temeljil na trajnostnem razvoju. Posamezni posegi potekajo počasi in ob neobstoju celostnega načrtovanja, pri čemer se na podlagi gospodarskih investicij razvija predvsem predmestje. V prihodnosti potrebuje mesto celostnejši trajnostni pristop, ki bo povezal obstoječe izvedene in še neizvedene projekte med seboj, za kar bi bila najprimernejša urbana reciklaža.

4.1 Stavbni blok med Cankarjevo ulico, Prešernovo ulico in Ulico Štefana Kuzmiča

Obraščano območje je v jugovzhodnem delu mesta Murska Sobota. Prostorsko je to odprti stavbni blok trikotne oblike med glavno cesto – Cankarjevo ulico (južna stran) – ter stanovanjskima ulicama – Prešernovo ulico (severna stran) in Ulico Štefana Kuzmiča (zahodna stran).

Stavbni blok se je začel postopoma razvijati šele konec 19. stoletju, ko se je Murska Sobota, takratno vaško naselje, začela urbanizirati. Prvi obrisi so začeli nastajati z razvojem Cankarjeve ulice in ulične pozidave ob njej – šele v začetku 20. stoletja (1916), ko je bila zgrajena deška meščanska šola, ki je narekovala nadaljnji razvoj ulice s takrat značilno obulično pozidavo prostostojećih stanovanjskih stavb. Drugi večji razvoj je Cankarjeva ulica doživela po letu 1932, ko je arhitekt Novak izdelal prvi UN mesta. Takrat je postala glavna cesta, ki je povezovala Maribor in Lendavo, in po njej je naslednjih 80 let potekal ves promet skozi mesto. Z izgradnjo avtoceste in južne obvoznice se je tranzitni promet umaknil iz mesta. Cankarjeva ulica je še vedno ena od štirih glavnih cest v mestu, vendar ima danes manjšo vlogo in veliko manj dnevnega prometa.

Preglednica 2: Dostopnost prebivalcev soseske do storitev s hojo in kolesarjenjem

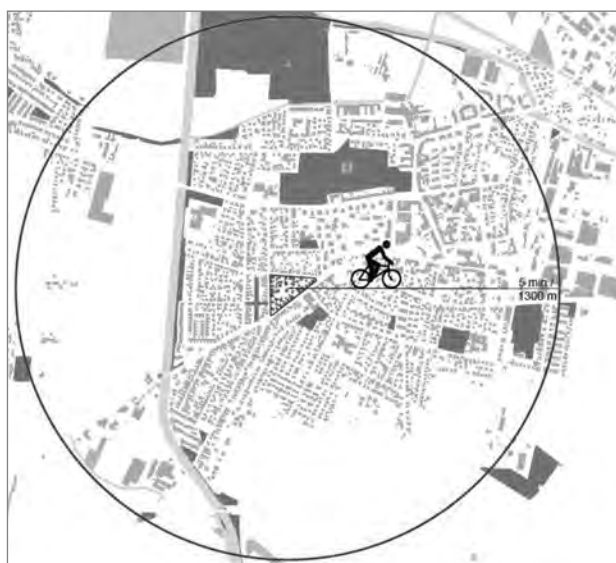
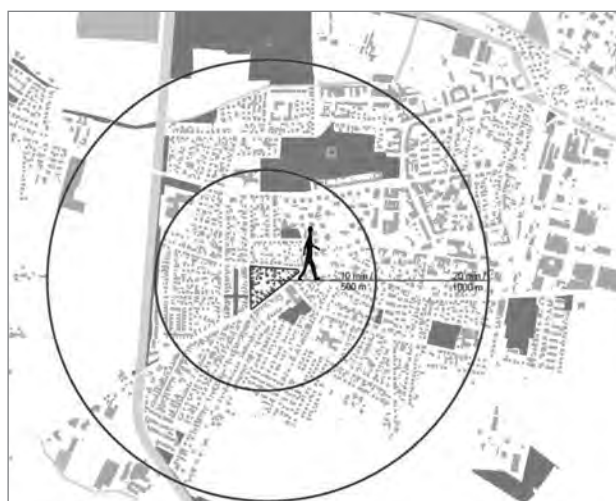
Dostopnost	Hodljivost		Kolesarjenje
	10 min (500 m)	20 min (1 km)	5 min (1,3 km)
izobraževanje (vrtec, osnovna šola, srednja šola)	✓	✓	✓
zdravstvo (bolnišnica, zdravstveni dom, zdravstvena ambulanta, lekarna)	X	✓	✓
storitve (trgovina, tržnica, banka, pošta, upravne storitve)	O (trgovina)	✓	✓
zelene in rekreacijske površine (park, športno igrišče, športno igrišče, otroško igrišče, športna dvorana)	✓	✓	✓
javni potniški promet (mestni potniški promet, avtobusna postaja, železniška postaja)	O (mestni potniški promet)	✓	✓

Opomba: ✓ – je zagotovljeno; X – ni zagotovljeno; O – je delno zagotovljeno.

Avtor: Jernej Červek

Glede na morfologijo lahko območje opredelimo kot odprti stavbni blok (zazidalni otok) z odprtim tipom zidave, pri kateri prevladuje točkovni vzorec zidave s 33 enostanovanjskimi stavbami in enim dvojčkom, v gradnji je vila blok. Stanovanjske stavbe imajo etažnost od P + 1 N do P + 1 N + M z višino od 8 do 10 m. Znotraj stavbnega bloka sta prepoznani značilni geometriji parcelacije in umeščanja stavb. Parcelacija in umestitev prostostojčih stavb v južnem delu stavbnega kareja sledita geometriji Cankarjeve ulice (v smeri SV–JZ), severni in zahodni del stavbnega bloka pa sledita geometriji Prešernove ulice in Ulice Štefana Kuzmiča (v smeri S–J). Velikost gradbene parcele stavbe se giblje med 400 in 800 m², povprečna GPS je velika 650 m². Na območju prevladuje stanovanjska namembnost, v pritličju stavb so tudi dopolnilni programi – gostinski lokal, pekarna, več manjših trgovin z različno ponudbo, zdravstvene storitve in športne dejavnosti.

Površina območja je 23,023 m² (2,3 ha, 0,023 km²), pri tem zidana površina območja (FZ) znaša 24 %. Preostali del tvorijo utrjene površine (dovozne poti, parkirišča, utrjena dvorišča) in vrtovi. Uradnega podatka o številu prebivalcev v soseski ni, zato je uporabljena formula za izračun gostote stanovanj, ki opredeljuje število stanovanj na hektar (st./ha). Mladenović (2011: 6) piše, »da lahko na podlagi števila st./ha, z upoštevanjem povprečne velikosti gospodinjstva, preprosto pridemo do ocene števila prebivalcev na hektar oziroma kvadratni kilometer«. Na podlagi podatkov Statističnega urada RS iz leta 2018 sta v povprečnem gospodinjstvu v Mestni občini Murska Sobota 2,4 člana. Na podlagi dostopnih podatkov ocenjujemo da ima soseska s 35 stavbami/stanovanji približno 84 prebivalcev. Na podlagi strokovnih priporočil^[1] lahko ocenjujemo da gre za redko poseljeno sosesko s 15 st./ha oziroma približno 36 preb./ha, priporočila za enak tip pozidave v urbanih območjih z nizko pozidavo se gibljejo med 20–50 st./ha.

Slika 1: Dostopnost prebivalcev soseske do storitev s hojo in kolesarjenjem (vir: Červek, 2021)

Preglednica 3: Nabor kazalnikov za vrednotenje mogočih scenarijev

Trajnostna merila	Prvi scenarij	Drugi scenarij	Tretji scenarij
sodelovanje javnosti	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O
ustrezna, načrtovana strnjjenost in gostote, omejevanje porabe nepozidanih površin	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O
mešaje rab	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O
urbana mobilnost	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O
javni prevoz	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O
odprte zelene in grajene površine	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O
celostni pristop urbanistično načrtovanje	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O
odpornosti soseske na vpliv pandemije	✓ / X / O	✓ / X / O	✓ / X / O

Opomba: ✓ – je zagotovljeno; X – ni zagotovljeno; O – je delno zagotovljeno.

Avtor: Jernej Červek

Obravnavano območje obdajajo tri ulice, glavna cesta in stanovanjski ulici, po katerih prebivalci dostopajo do drugih predelov mesta in storitev. Z vidika mobilnosti, ki daje poudarek hoji, kolesarjenju in javnemu potniškemu prometu, so ulice opremljene s hodniki za pešce, na Cankarjevi ulici je speljan kolesarki pas, na skrajnem južnem delu območje pa je postaja javnega potniškega prometa. Zagotovljena je tudi dostopnost, ki omogoča dostopanje prebivalcev določenega območja po mestu do vsakodnevnih storitev s hojo ali kolesom. Prebivalec stavbnega bloka lahko z 10 minut hoje dostopa do izobraževanja, zelenih in rekreacijskih površin, trgovine in postaje mestnega potniškega prometa, z 20 minut hoje pa do zdravstva, preostalih storitev (tržnica, banka, pošta, upravne in kulturne ustanove) ter glavne avtobusne in železniške postaje. Prebivalec s kolesom iz soseske v času 5 min dostopa do vseh izbranih kategorij (preglednica 2, slika 1).^[2]

4.2 Trajnostni kazalniki in odpornosti soseske na vpliv pandemij

Nadaljnji razvoj obravnavane soseske (stavbnega bloka) je odvisen od različnih prostorsko-načrtovalskih pristopov, zato so v nadaljevanju pripravljene trije mogoči scenariji. Primerjava scenarijev med seboj je opravljena na podlagi izbranih trajnostnih kazalnikov (preglednica 3), s katerimi se ocenjujejo posamezniki gradniki mesta v stavbnem bloku in v odnosu do celotnega mesta. Dodano je merilo odpornosti soseske na vpliv pandemije.

Kazalniki se lahko ocenjujejo po merljivih ali opisnih merilih:

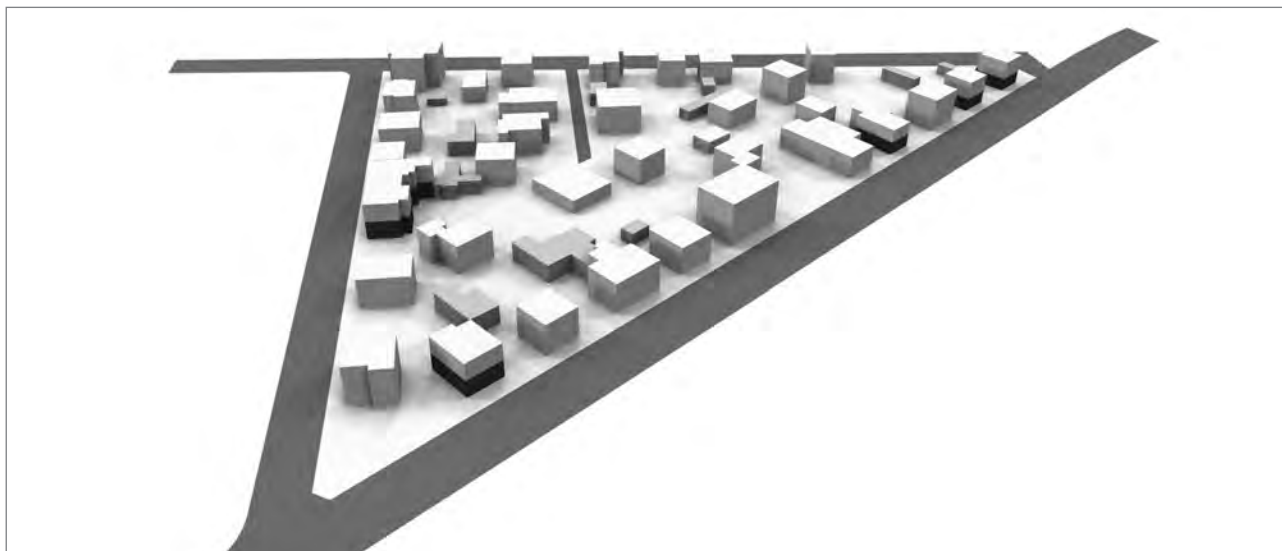
- gostota, merljivo merilo, ki ga določa številom st./ha (v povezavi z gostoto in trajnostnim vidikom);
- mešanje rab, merljivo merilo, ki ga določa število različnih rab in dejavnosti, in opisno merilo, ki ga opredeljuje zagotavljanje bistvenih storitev (v povezavi z dostopnostjo);

- mobilnost se meri s prisotnostjo in opremljenostjo območja s kolesarskimi stezami in pešpotmi ter dostopnostjo, ki se izraža s storitvami, ki so v določenem času in dolžini dosegljive za pešca (hodljivost) in kolesarji,
- javni potniški promet, merljivo merilo – je na območju vzpostavljen JPP (min 5 min dostopnost za pešca oziroma radij 500 m);
- odprte zelene in grajene površine: raznovrsten nabor odprtih zelenih in grajenih površin, merljivo merilo (nabor tipologij je določen v priročniku Zeleni sistem v mestih in naseljih), zagotavljanje minimalnih površin, merljivo merilo (minimalne vrednosti, določene v priročniku Zeleni sistem v mestih in naseljih), uravnotežena razmestitev odprtih površin, merljivo merilo v povezavi z dostopnostjo in gostoto, zagotavljanje dreves in raščenege terena (merljivo merilo – število dreves, delež raščenege terena);
- vključevanje v načrtovalske procese, vključevanje javnosti v postopke priprave občinskih prostorskih aktov, ki so zakonsko predpisani z Zakonom o urejanju prostora (ZureP2) v fazi izhodišč in fazi javne razgrnitve;
- odpornost soseske na vpliv pandemije: meri se skozi gnečo, ki nastaja na gosto poseljenih mestih oziroma v prostorih, kjer je nesorazmernost med pozidanim in odprtim prostorom, in poddimenzioniranimi prostori.

5 Trije scenariji na primeru stavbnega bloka v Murski Soboti

Za obravnavano sosesko – stavbni blok med Cankarjevo ulico, Prešernovo ulico in Ulico Štefana Kuzmiča – so pripravljene trije mogoči scenariji oziroma trije različni urbanistični pristopi:

1. Prvi scenarij je nadaljevanje razvoja stavbnega bloka po obstoječem »klasičnem« UN, usmeritve katerega so prenesene v občinski prostorski načrt – OPN MOMS (Ur.

Slika 2: Grafični prikaz prvega scenarija Status quo (ilustracija: Jernej Červek)

1. RS, št. 54/2016).

2. Drugi scenarij je investicijska pobuda stavbnega bloka, ki se izvede z urbanističnim pristopom urbane prenove^[3], za katerega se pripravijo variantne rešitve ali natečaj, ki so podlaga za prostorski akt (OPN, OPPN).
3. Tretji scenarij prinaša nov urbanistični pristop – urbano reciklažo –, za katerega se pripravijo urbanistične rešitve kot variantne rešitve ali natečaj, ki so podlaga za sprejetje novega prostorskega akta (OPN, OPPN).

Izbrani urbanistični pristopi se med seboj razlikujejo v merilu in podrobnosti obravnave, glede celostnega pogleda in vključevanja trajnostnih načel.

Prvi scenarij: Status quo

Scenarij predvideva nadaljnji razvoj/izgradnjo stavbnega bloka na podlagi obstoječega urbanističnega načrta, usmeritve katerega so prenesene kot prostorsko izvedbeni pogoji v OPN MOMS (Ur. l. RS, št. 54/2016). UN MOMS za označeno lokacijo opredeljuje namensko rabo za stanovanja, ohranja gradbeno linijo ob ulici in višino obstoječih stavb in usmerja v zgoščevanje. V OPN MOMS (Ur. l. RS, št. 54/2016) je stavbni blok opredeljen pod enoto urejanja prostora – EUP SO 35 – med Prešernovo ulico, Cankarjevo ulico in Ulico Štefana Kuzmiča z namensko rabo prostora NRP SS – površine za stanovanja.

Znotraj stavbnega bloka so po določitvah OPN MOMS (Ur. l. RS, št. 54/2016) po namembnosti dopustne eno- in večstanovanjske stavbe ter stavbe za namen gostinstva, poslovnih in upravnih dejavnosti, trgovine, stavbe družbenega pomena ter tudi industrijske stavbe in skladišča.

Na območju so določeni ti regulacijski elementi:

- GL: stavbe se locirajo vzdolž ulične gradbene linije obstoječih stavb (gradbena linija je navedena opisno);

- tipologija: ob ulicah se gradnja lahko zgošča v strnjeno zazidavo, zahteva se minimalni odmik 1 m od sosednje parcelne meje, na parcelah v notranjosti pa poljubno, medtem ko se tloris stavbe določa glede na velikost gradbene parcele stavbe in odmike;
- višina stavbe znaša do P + 2;
- FZ je 0,5;
- FZP je 25 %.

OPN MOMS (Ur. l. RS, št. 54/2016) določa namembnost SS – površine za stanovanja, kljub temu lahko znotraj stavbnega bloka prihaja do mešanja rab, pri čemer delež posamezne dejavnosti ni omejen – izbor, prisotnost in delež dejavnosti znotraj stavbnega bloka so odvisni od investitorja. Regulacijski elementi določajo pogoj glede lociranja stavb ob ulični gradbeni liniji (ki je navedena opisno) in največjo višino stavb, preostale stavbe znotraj stavbnega bloka se v prostor umeščajo poljubno in odvisno od vsakokratnega prikaza (tolmačenja) prostorskih izvedbenih pogojev glede značilne parcelacije, umestitve na gradbeno parcelo stavbe, tlorisa in oblikovanja stavbe s strani projektanta ter potrditve s strani občine in upravne enote.

Iz scenarija (slika 2, preglednica 4) je razvidno, da je UN prepoznal mestno strukturo, dal usmeritve za nadaljnji razvoj, vendar brez večjih preišljenih posegov v obstoječo grajeno strukturo mesta. To se kaže v odsotnosti podrobnejše obravnave mesta, predvsem glede gostote in pozidave ter določanja in razporeditve dejavnosti. Tak pristop je trajnostno nevzdržen, saj se mesto širi za potrebe novih stanovanj, hkrati pa v njem poteka nenačrtovana pozidava. Nenačrtovana pozidava lahko zmanjša kakovost bivanja, kot so manjši odmiki med stavbami, osončenost bivalnih prostorov, zagotavljanje odprtih bivalnih površin in raščenege terena, in ne zagotavlja večje gostote.

Preglednica 4: Vrednotenje kazalnikov v scenariju Status quo (Avtor: Jernej, Červek)

Trajnostna merila	Prvi scenarij	Opredelitev
sodelovanje javnosti	O	Sodelovanje javnosti je omogočeno v sklopu zakonskih določil, z vključevanjem v pripravo izhodišč in v sklopu javne razgrnitve OPN. Dodatno vključevanje javnosti v okviru delavnic, prostorskih konferenc ali drugih oblik sodelovanja ni predvideno.
ustrezna, načrtovana strnjjenost in gostote, omejevanje porabe nepozidanih površin	X	Obstoječa gostota v stavbnem bloku znaša 15 st./ha in jo je glede na določbe OPN MOMS (Ur. l. RS, št. 54/2016) mogoče preseči oziroma se gostota lahko tudi zniža. Ali bo znotraj stavbnega bloka dosežena minimalna priporočljiva gostota 50 st./ha, je odvisno od investorjev in ne od urbanističnega načrta, ki se udejanja v prostorskih izvedbenih določilih OPN. Načrtovana je obulčna strnjjenost, znotraj stavbnega otoka pa je ta poljubna oziroma odvisna od določanja parcelacije in umeščanja stavb. OPN MOMS (Ur. l. RS, št. 54/2016) ne načrtuje omejevanja nepozidanih površin.
mešanje rab	O	OPN MOMS (Ur. l. RS, št. 54/2016) dopušča širok nabor dejavnosti/rab, vendar te niso načrtovane glede na potrebe in dostopnost.
urbana mobilnost	O	Ob lokaciji poteka hodnik za pešce, ob Cankarjevi ulici je steza za kolesarje speljana v hodniku za pešce.
javni prevoz	✓	Na lokaciji je postajališče mestnega potniškega prometa.
odprte zelene in grajene površine	O	Prebivalci imajo dobro dostopnost do mestnega parka, otroškega igrišča in športnega igrišča ob šoli, potrebni sta večja ponudba in boljša razporeditev zelenih in grajenih površin.
celostni pristop pri urbanističnem načrtovanju	X	Izdelan je urbanistični načrt, vendar je iz OPN razvidno, da celostni pristop pri urbanističnem načrtovanju ni zagotovljen. Majhna gostota znotraj naselja, ki se po načrtih lahko večja ali manjša, ne vpliva na pridobivanje in pozidavo novih stavbnih zemljišč.
odpornost soseske na vpliv pandemije	✓	Na območju ne prihaja do gneče – soseska je odporna na vpliv pandemije.

Opomba: ✓ – je zagotovljeno; X – ni zagotovljeno; O – je delno zagotovljeno.

Avtor: Jernej Červek

Mešanje rab znotraj stanovanjskih območij prav tako vodi k manjši kakovosti bivanja, hkrati pa ne zagotavlja umeščanja tistih rab v prostor, ki bi omogočile boljšo dostopnost za pešca in kolesarja. Načrtovanje gostote in namenske rabe kaže na necelostni urbanistični pristop.

Drugi scenarij: Investicijska pobuda

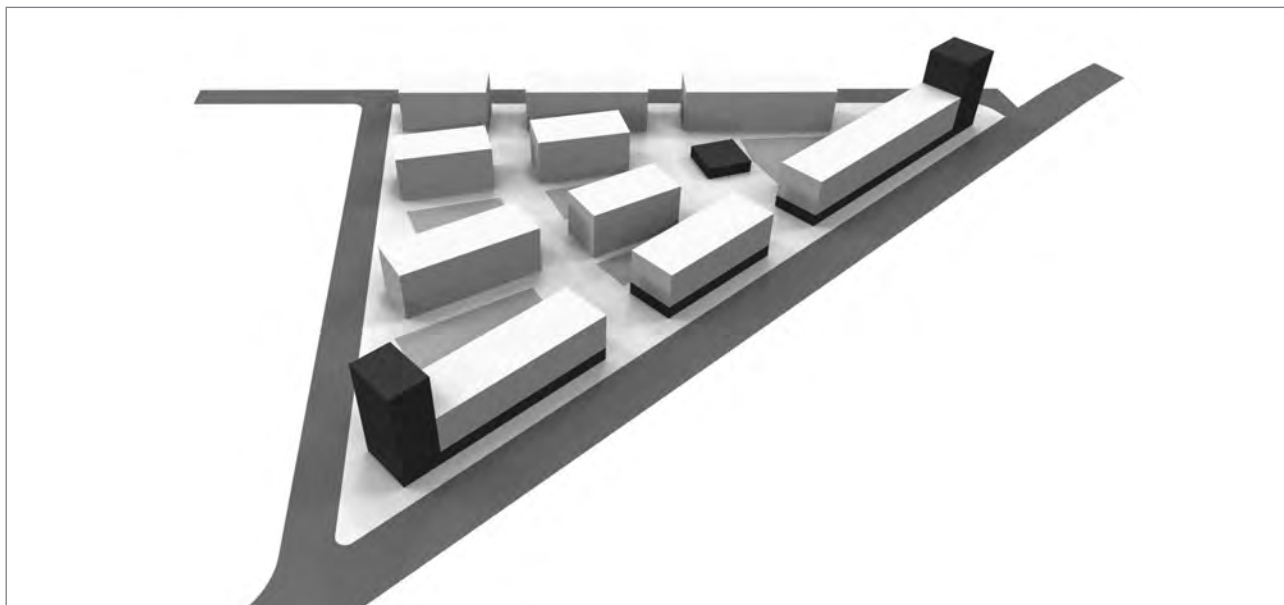
Scenarij je investicijska pobuda za stavbni otok, ki se izvede z urbanističnim pristopom urbane prenovе. Predvideni so odkup vseh nepremičnin in odstranitev vseh objektov ter novogradnja večstanovanjskih stavb z dodatnim poslovnim in storitvenim programom za trg. V stavbni otok se na zahtevo občine umešči nov vrtec. Na podlagi variantnih urbanističnih rešitev ali urbanističnega natečaja se pripravi občinski prostorski načrt oziroma občinski podrobni prostorski načrt.

Za pripravo scenarija so bili kot modul uporabljeni večstanovanjski bloki z območja ZN Brdo (investicija stanovanjskega sklada, predhodno je bil izveden javni natečaj) glede velikosti (tloris, etažnost) in števila stanovanj (podatki so povzeti po portalu eProstor). Znotraj stavbnega bloka je načrtovana gradnja 10 večstanovanjskih blokov z etažnostjo P + 3 N + T, stanovanjski bloki ob Cankarjevi ulici imajo v pritličju umeščene

storitvene in poslovne dejavnosti. Na vogalih stavbnega bloka sta umeščeni stavbi s poslovnimi in storitvenimi dejavnostmi z etažnostjo P + 5 + T, ki sta višinski dominantni. Znotraj stavbnega bloka je umeščen vrtec z etažnostjo P. Med stavbami so zasebne zelene in grajene površine, otroško igrišče, zelenice, trg.

Drugi scenarij predvideva, da bo imela soseska 266 stanovanj oziroma bo v njej živelo 638 prebivalcev. Na podlagi strokovnih priporočil^[4] lahko ocenimo, da gre za urbano območje z veliko gostoto s 116 st./ha oziroma približno 277 preb./ha, priporočila za enak tip pozidave v urbanih območjih se gibljejo med 100–150 st./ha. Najgosteje poseljena soseska v Murski Soboti ima 265 st./ha oziroma 636 preb./ha, manjšo trgovino in vrtec (Červek, 2020b).

Urbanistična rešitev na podlagi urbane prenovе sledi investicijski nameri za čim večji izkoristek prostora (slika 3, preglednica 5) ter prostor obravnava omejeno, znotraj stavbnega bloka. Načrtovana velika gostota se bo pokazala v pritisku na prometno ureditev skozi dostopnost do storitev, ki niso enakomerno razporejene po mestu. Negativna vidika sta tako necelostni pristop pri urbanističnem načrtovanju in zmanjšana odpornost soseske na vpliv pandemije.

Slika 3: Grafični prikaz drugega scenarija Investicijska pobuda (ilustracija: Jernej Červek)

Preglednica 5: Vrednotenje kazalnikov v scenariju Investicijska pobuda

Trajnostna merila	Drugi scenarij	Opredelitev
sodelovanje javnosti	O	Sodelovanje javnosti je omogočeno v sklopu zakonskih določil, z vključevanjem javnosti v pripravo izhodišč in v sklopu javne razgrnitve OPN.
ustrezna, načrtovana strnjjenost in gostote, omejevanje porabe nepozidanih površin	O	Načrtovana je velika gostota in ustrezna strnjjenost znotraj stavbnega otoka. Gostota znotraj stavbnega bloka je manjša od najgostejše poseljene soseske in večja od okolice. Ni predvidenih ukrepov za omejevanje porabe nepozidanih zemljišč.
mešanje rab	✓	Znotraj stavbnega bloka so umeščeni vrtec ter storitvene in poslovne dejavnosti, s čimer je zagotovljeno mešanje rab.
urbana mobilnost	O	Ob lokaciji poteka hodnik za pešce, ob Cankarjevi ulici je steza za kolesarje speljana v hodniku za pešce.
javni prevoz	✓	Na lokaciji je postajališče mestnega potniškega prometa.
odprte zelene in grajene površine,	O	Prebivalci imajo dober dostop do mestnega parka, lokalnega parka in športnega igrišča. Znotraj stavbnega bloka so načrtovane zasebne zelene in grajene površine (otroško igrišče, zelenice, trg).
celostni pristop pri urbanističnem načrtovanju	X	Načrtovana soseska je izdelana na podlagi investicijske pobude, njeno oblikovanje, gostota in dejavnosti niso načrtovani s celostnim pristopom urbanističnega načrtovanja.
odpornost soseske na vpliv pandemije	X	Na območju prihaja do gneče znotraj večstanovanjskih stavb. Tudi na odprtih površinah znotraj stavbnega bloka je možnost okužbe, soseska je pogojno odporna na vpliv pandemije ob upoštevanju tehničnih in higienskih ukrepov.

Opomba: ✓ – je zagotovljeno; X – ni zagotovljeno; O – je delno zagotovljeno.

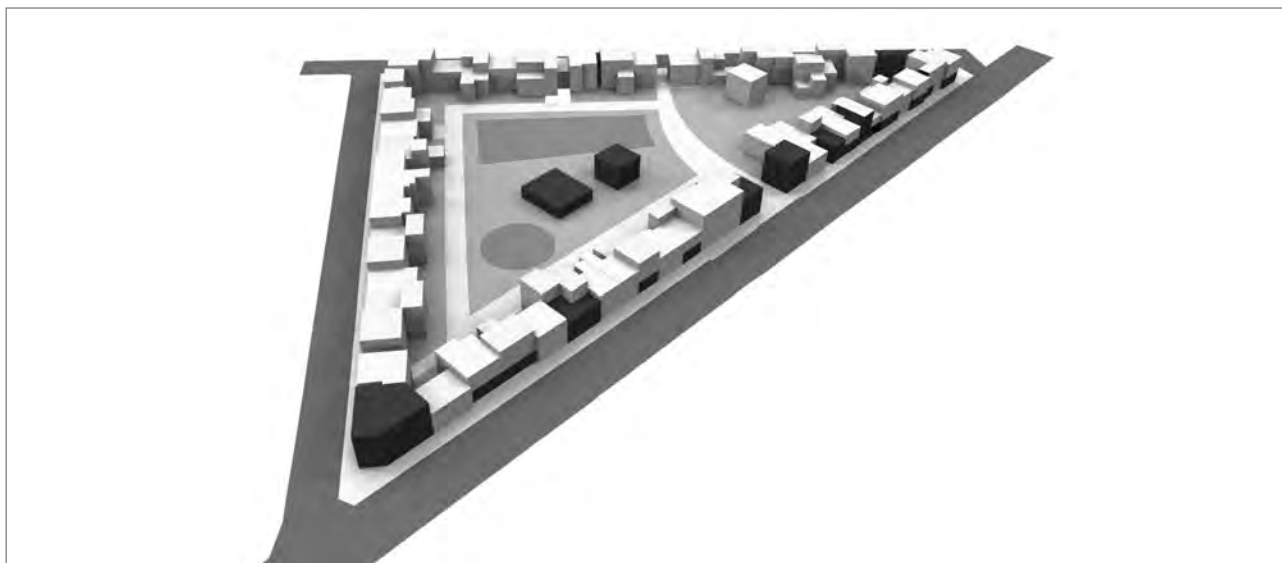
Avtor: Jernej Červek

Tretji scenarij: Urbana reciklaža

Scenarij temelji na ponovni uporabi kakovostne grajene strukture (stavbe, poteze, odprti prostori) z dodanimi novimi programi in prostori. Urbanistične rešitve sledijo čim večji uporabnosti prostora ob zmanjšanju porabe surovin in energije. Za načrtovano urbano reciklažo se je predhodno izvedla urbanistična zasnova (gostota, dostopnost, dejavnosti, zeleni

sistem naselja itd.), ki je izhodišče za izvedbo natečaja oziroma strokovnih rešitev, na podlagi katerih se sprejema OPPN.

Na območju stavbnega bloka je predvideno zgoščevanje z oblično pozidavo, načrtovani sta ulična in dvoriščna gradbena linija. Med obstoječe stanovanjske stavbe se načrtovano umeščajo nove stanovanjske stavbe z od tremi do štirimi stanovanji

Slika 4: Grafični prikaz tretjega scenarija Urbana reciklaža (ilustracija: Jernej Červek)

Preglednica 6: Vrednotenje kazalnikov v scenariju Urbana reciklaža

Trajnostna merila	Tretji scenarij	Opredelitev
sodelovanje javnosti	✓	Javnost se vključi v začetni fazi zbiranja predlogov in rešitev ter tudi v vseh nadaljnjih fazah predstavitve projekta in sprejetja prostorskih aktov.
ustrezna, načrtovana strnjenost in gostote, omejevanje porabe nepozidanih površin	✓	Načrtovani sta ustrezni strnjenost in gostota znotraj stavbnega otoka. Deleži površin so namenjeni odprtim grajenim in zelenim površinam, s čimer se prepreči nadaljnja pozidava.
mešanje rab	✓	Znotraj stavbnega bloka so načrtovane storitvene in poslovne dejavnosti.
urbana mobilnost	✓	Urbana reciklaža zajame tudi ulice okrog stavbnega otoka s širšim prostorom za kolesarje in pešce in dodatno ozelenitvijo.
javni prevoz	✓	Na lokaciji je postajališče mestnega potniškega prometa.
odprte zelene in grajene površine	✓	Znotraj stavbnega otoka so zagotovljene nove javno dostopne odprte grajene in zelene površine.
celostni pristop pri urbanističnem načrtovanju	✓	Uporabljen je celostni pristop pri urbanističnem načrtovanju, saj se upoštevane potrebe po zgoščevanju in dostopnosti v širšem mestnem prostoru.
odpornost soseske na vpliv pandemije	✓	Na območju ne prihaja do gneče – soseska je odporna na vpliv pandemije.

Opomba: ✓ – je zagotovljeno; X – ni zagotovljeno; O – je delno zagotovljeno

Avtor: Jernej Červek

in enako višino. Stanovanja v večstanovanjski stavbi so načrtovana tako, da ima vsako svoj vhod in odprto bivalno površino (balkon, terasa ali vrt). V pritličja stavb se načrtovano umeščajo dejavnosti, ki jih primanjkuje na območju dostopnosti (trgovine, zdravstvene storitve, banka, družbene dejavnosti). Znotraj stavbnega otoka so načrtovane javno dostopne zelene in grajene površine (urbani vrtovi, športno igrišče, park).

Na podlagi tretjega scenarija ocenjujemo, da bo imela soseska 118 stanovanj oziroma bo v njej živel 283 prebivalcev. Iz strokovnih priporočil lahko ocenimo, da gre za urbano območje z majhno gostoto z 51 st./ha oziroma približno 123 preb./ha,

priporočila za enak tip pozidave v urbanih območjih se gibljejo med 50–70 st./ha.

Urbana reciklaža stavbnega bloka je pristop k urbanistični rešitvi na merilu celotnega mesta, torej delovanje stavbnega bloka v povezavi s širšo okolico ter tudi odzivnost z ravni stavbnega bloka v odnosu do celote. Prek obeh meril/pogledov se usklajuje rešitev glede gostote in tipologije pozidave, ki pa ni dokončna ter se vedno ponovno ciklično »reciklira« in »prenačrtuje«. Predlagana shema v scenariju je samo ena od možnosti usklajevanja med površinami, nujnostmi, dejavnostmi in pozidavo. Z enakim pristopom se v prostor umestijo

dejavnosti ter odprte grajene in zelene površine ter prometna in komunalna infrastruktura, ki poteka znotraj stavbnega bloka in se zunaj njega navezuje na obstoječo okolico. Pristop urbane reciklaže sledi predvsem celostnemu urbanističnemu načrtovanju in vključuje cilje trajnostnih politik. Predstavljena rešitev hkrati vključuje ukrepe pandemije in zagotavlja maksimalne možnosti prilagajanja distančnih površin.

6 Sklep

Pandemija je razkrila večino pomanjkljivosti v mestu, ki se niso pravočasno prilagodile novim potrebam. To se najizraziteje kaže v gostoti in dostopnosti do osnovnih storitev, kot so zdravstvo, izobraževanje, trgovine, zelene in grajene odprte površine ter druge storitve, do katerih prebivalci mesta dostopajo dnevno ali tedensko. V gosto poseljenih soseskah, kjer prihaja do pretirane gostote (gneče), je odpornost na vpliv pandemije najmanjša. Prevelika gostota uporabnikov nastaja tudi na lokacijah, kjer so zgoščene posamezne storitve, kar lahko pripelje do posrednega vnosa virusa v soseske, ki so po gostoti in tipologiji zidave odporne na pandemijo. Umeščenost nekaterih storitev (trgovaška središča) na mestni rob in skrajšani delovni časi so v času pandemije dodatno ovirali nekatere ranljive skupine mestnega prebivalstva.

Pri urbanističnem načrtovanju se to izraža v neprimerni strnjivosti/pozidavi, zgoščevanju, umeščanju različnih dejavnosti ter tudi odsotnosti zagotavljanja novih odprtih grajenih in zelenih površin. Mesto se razvija predvsem s širitvami na še nepozidana zemljišča in s prenovo degradiranih (opuščenih) mestnih predelov, medtem ko se obstoječa grajena struktura mesta ne spreminja. To potrjuje neobstoje celostnega pristopa pri urbanističnem načrtovanju med obstoječo grajeno strukturo in novimi posegi in neprilagajanje mesta novim zahtevam, ki jih narekujejo trajnostne politike.

Primerjava treh scenarijev razvoja stavbnega bloka v Murski Soboti je pokazala tri različne pristope v urbanizmu, ki so dali tri različne rezultate. Pri prvem scenariju gre za klasično urbanistično načrtovanje s poudarkom na širitvi in prenovi degradiranih območij, medtem ko je pri obstoječi grajeni strukturi mesta uporabljen pristop reurbanizacije. Pri tem je z nenačrtovano pozidavo in širokim naborom rab razvoj odvisen od investitorja, ki bi lahko prispeval k oživitvi mestnega predela. Drugi scenarij je tipičen primer urbane prenovne s poudarkom na fizičnih posegih, kot so rušitve in novogradnje stavb in odprtih prostorov za nove namene. Negativni prizvok mu dajeta prevelika zgoščenost in odsotnost celostnega pristopa pri urbanističnem načrtovanju. Tretji scenarij uvaja nov urbanistični pristop – urbano reciklažo, pri kateri se rešitve iščejo v širšem mestnem kontekstu. V prostor se vnašajo manjši

posegi, s katerimi ga prilagodimo novim potrebam in zahtevam za kakovostno življenje v njem.

Prvi in drugi scenarij sta pokazala neobstoje celostnega pristopa pri urbanističnem načrtovanju in ne vključenost ciljev trajnostnih politik, kar vodi v slabšo kakovost bivanja v mestu. Tretji scenarij, pristop urbane reciklaže, sledi trajnostnim načelom in rešuje mesto celostno ter ga stalno prilagaja/preureja glede na nove zahteve in sodoben način življenja.

.....
 Jernej Červek, univ. dipl. inž. arh.
 Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana
 E-pošta: jernej.cervek@gmail.com

Alenka Fikfak, univ. dipl. inž. arh.
 Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani
 E-pošta: alenka.fikfak@fa.uni-lj.si

Opombe

[1] Za določitev gostote poseljenosti je uporabljena strokovna literatura. Barton, Grant in Guise (Barton idr., 2003; v Mladenovič, 2011: 23) so glede na gostoto določili te tri kategorije: območja z majhno gostoto z okrog 25 stan./ha; območja s srednje veliko gostoto z okrog 50 st./ha; območja z veliko gostoto z okrog 100 st./ha. Brusnjak Hrastar in Zavodnik Lamovšek pa glede gostote navajata Wheelerja: »Najmanjša gostota v trajnostnih mestih naj bi bila 20–25 stan./ha na območju individualnih gradenj in 50 stan./ha na območju večstanovanjskih gradenj.« (Wheeler, 2004, v Brusnjak Hrastar, Zavodnik Lamovšek, 2017) Omenjata tudi Urban Design Compendium, in sicer trditev, da je »[n]ajmanjša gostota za rentabilnost avtobusne linije okoli 25 stan./ha oziroma 100 preb./ha, trajnostna urbana gostota naj bi znašala okoli 69 stan./ha oziroma 275 preb./ha« (UDC, 2013, v Brusnjak Hrastar, Zavodnik Lamovšek, 2017: 118). Mladenovič (2011: 24) je predstavil predlog za opredelitev gostote glede na tip območja. Za urbana območja z majhno gostoto predlaga 50–70 stan./ha, za obmestna območja z majhno gostoto pa 30–50 st./ha. Za urbana območja s srednje veliko gostoto predlaga 70–100 st./ha, za urbana območja z veliko gostoto pa 100–150 stan./ha.

[2] Za hodljivost (pešec) je uporabljen standard TOD, pri katerem se upošteva dostopnost v 10 in 20 min hoje pri hitrosti 3 km/h. Pešec s povprečno hitrostjo 3 km/h doseže v 10 min linearno razdaljo 500 m, v 20 min pa linearno razdaljo 1 km. Pri kolesarju je bil uporabljen podatek iz Smernic za umeščanje kolesarske infrastrukture v urbanih območjih (Ministrstvo za infrastrukturo, 2017: 10) o povprečni hitrosti kolesarja v mestu, ki je 16 km/h. Kolesar s povprečno hitrostjo 16 km/h doseže v 5 min linearno razdaljo 1,3 km.

[3] Pojem urbana oziroma mestna prenova (ang. *urban redevelopment*) vključuje proces načrtovalskih ukrepov prenovne degradiranih predelov mesta s poudarkom na fizičnih posegih, kot so rušitve, rekonstrukcija in novogradnja stavb in odprtih prostorov za nove namene. S fizičnimi posegi so povezani tudi ekonomski in socialni ukrepi, skupni rezultat katerih je izboljšanje stanja v obravnavanem mestnem predelu na podlagi trajnostnih načel (okoljskih, ekonomskih in socialnih). Urbana prenova vključuje določena, prostorsko zaključena območja, njen rezultat pa je odvisen tudi od vključenosti v celostni sistem načrtovanja mesta.

[4] Glej prvo opombo.

Viri in literatura

- Brusnjak Hrstar, M., Zavodnik Lamovšek, A. (2017): Zgoščevanje stanovaljskih območij in zagotavljanje novih stanovanj. Urbani izziv – posebna izdaja, 7, str. 117–122.
- Červek, J. (2020a): Sustainability Approaches to Urban Planning: Re-Cycling Urbanism. Igra ustvarjalnosti – Creativity Game, 8, str. 12–19.
- Červek, J. (2020b): Role of Accessibility in a Sustainable Town as Applied to Murska Sobota. V: Fikfak, A., Nikšič, M., Mady, C., Bizjak, I., Blenkuš, M. (ur.): Streets for 2030: Proposing Streets for Integrated, and Universal Mobility. Book of proceedings. Ljubljana, 23.–24. 9. 2020. Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, Urbanistični inštitut RS, Notre Dame University-Louaize, Ramez G. Chagoury Faculty of Architecture, Art and Design, Libanon. str. 88–100.
- Kosec, M. (2020): Prostor koronavirusa. Dostopno na: <https://outsider.si/prostor-koronavirusa> (sneto 3. 6. 2020).
- Litman, T. (2020): Practical Ways to Help Communities Prepare for, Respond to, and Recover from Pandemics and Other Economic, Social and Environmental Shocks, Victoria Transport Policy Institute. Dostopno na: <https://www.vtpi.org/PRCP.pdf> (sneto 1. 6. 2020).
- Merica, T. (2016): Strukturiranost mestnega središča Murske Sobote v uporabnikovi miselni sliki. Diplomsko delo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za krajinsko arhitekturo.
- Mestna občina Murska Sobota (2020): Trajnostna urbana strategija Mestne občine Murska Sobota. Dostopno na: <https://www.murska-sobota.si/sites/default/files/datoteke/Trajnostna%20urbana%20strategija%20Mestne%20ob%20C4%8Dine%20Murska%20Sobota.pdf> (sneto 26. 6. 2019).
- Mestna občina Murska Sobota (2012): Urbanistični načrt za mesto Murska Sobota. Dostopno na: https://www.murska-sobota.si/sites/default/files/dokumenti/mestni-svet/6-13/priloga%20OPN%20Urbanisticni_nacrt.pdf (sneto 4. 6. 2021).
- Mladenovič, L. (2011): Kriteriji za trajnostno načrtovanje in gradnjo območij z visoko gostoto poselitve. Doktorska disertacija. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
- Ministrstvo za infrastrukturo (2017): Kolesarjem prijazna infrastruktura, Smernice za umeščanje kolesarske infrastrukture v urbanih območjih. Ljubljana.
- Ministrstvo za okolje in prostor (2016): Nova urbana agenda – Habitat III. Dostopno na: <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Slovenian.pdf> (sneto 14. 6. 2019).
- Ministrstvo za okolje in prostor (2016): Urbana agenda EU: Dogovor iz Amsterdama. Dostopno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/Urbani-razvoj/f7acef2454/Dogovor_Amsterdam_slo.pdf (sneto 26. 6. 2019).
- Nacionalni inštitut za javno zdravje (2020): Dostopno na: <https://www.nijz.si> (sneto 20. 6. 2020)
- Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Murska Sobota. Uradni list, 54/2016. Ljubljana.
- Organizacija združenih narodov (2015): Agenda za trajnostni razvoj do leta 2030. Dostopno na: <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/uresnicevanje-agende-2030> (sneto 14. 6. 2019).
- Papu, S., Pal, S. (2020): Braced for Impact: Architectural Praxis in a Post-Pandemic Society. Dostopno na: <https://www.sciencegate.app/app/document/download/10.31124/advance.12196959> (sneto 1. 6. 2020).
- Ryan, J. R. (ur.) (2008): Pandemic influenza: Emergency planning and community preparedness. Defining the Response at the Local Level. Boca Raton, London, New York: CRC Press.
- Salama, A. M. (2020): Coronavirus questions that will not go away: interrogating urban and socio-spatial implications of COVID-19 measures. Emerald Open research, 2(14): str. 1–17 (sneto 1. 6. 2020).
- Sklep Državnega zbora Republike Slovenije, katera naselja v Republiki Sloveniji imajo status mesta v skladu s predpisi, veljavnimi v času podelitve. Uradni list RS, št. 22/00. Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (2021): Reciklaža. Dostopno na: <https://fran.si> (sneto 20. 6. 2021).
- Statistični urad Republike Slovenije (2020): Prebivalstvo. Dostopno na: <https://www.stat.si> (sneto 21. 2. 2020).
- Xu, C., Luo, X., Yu, C. (2020): The 2019-nCoV epidemic control strategies and future challenges of building healthy smart cities. Indoor and built environment, 29(5), str. 639–644.

Borut PEGAN ŽVOKELJ
Igor BIZJAK
Matej HAŠAJ

Vpliv digitalizacije na upravljanje prostora

V prispevku so opisane možnosti, ki se v procesih upravljanja prostora razvijajo na področju pametnih mest in skupnosti. Opisane so usmeritve in prevedeni rezultati, ki jih načrtujemo v okviru strateškega razvojno-inovacijskega partnerstva za pametna mesta in skupnosti (SRIP PMiS) in ki bodo različnim deležnikom omogočali sprejemanje odločitev, povezanih z upravljanjem prostora, še posebej z urbano tipologijo. Predstavljene so možnosti, ki jih imajo različne strokovne

javnost pri vključevanju v razvoj analitične platforme za načrtovanje, spremljanje in upravljanje okolij ter tehnološke integracijske platforme za povezovanje in razvoj celovitih rešitev in skupnih storitev.

Ključne besede: odločanje, kakovost bivanja, digitalizacija, tehnološke platforme

1 Uvod

Digitalna družba in tehnološki napredek sta spremenila vsakodnevni življenjski slog posameznika. Povezala sta ga s svetom. Posledično se razvija nov življenjski slog ljudi, ne glede na razdaljo, čas in kraj. Pojavljajo se nove potrebe in zahteve, opuščajo in spreminjajo se dejavnosti, brez katerih si še pred nekaj leti nismo znali predstavljati življenja. Okolje, v katerem živimo, postaja vse bolj dinamično. Četrta industrijska revolucija kot del teh sprememb vse bolj vpliva na naše življenje. Že danes učinkuje na več dejavnikov, ki so močno povezani z uspehom mest, da postanejo trajnostna: ustvarjanje (novih) delovnih mest, industrija, inovativnost, ohranjanje okolja, vključevanje skupnosti in dostopnost. Verjetno dajeta največji pospešek procesom preoblikovanja/digitalizacije družbe še posebej internet stvari in internet storitev^[1] kot pomembna gradnika t. i. četrte industrijske revolucije.

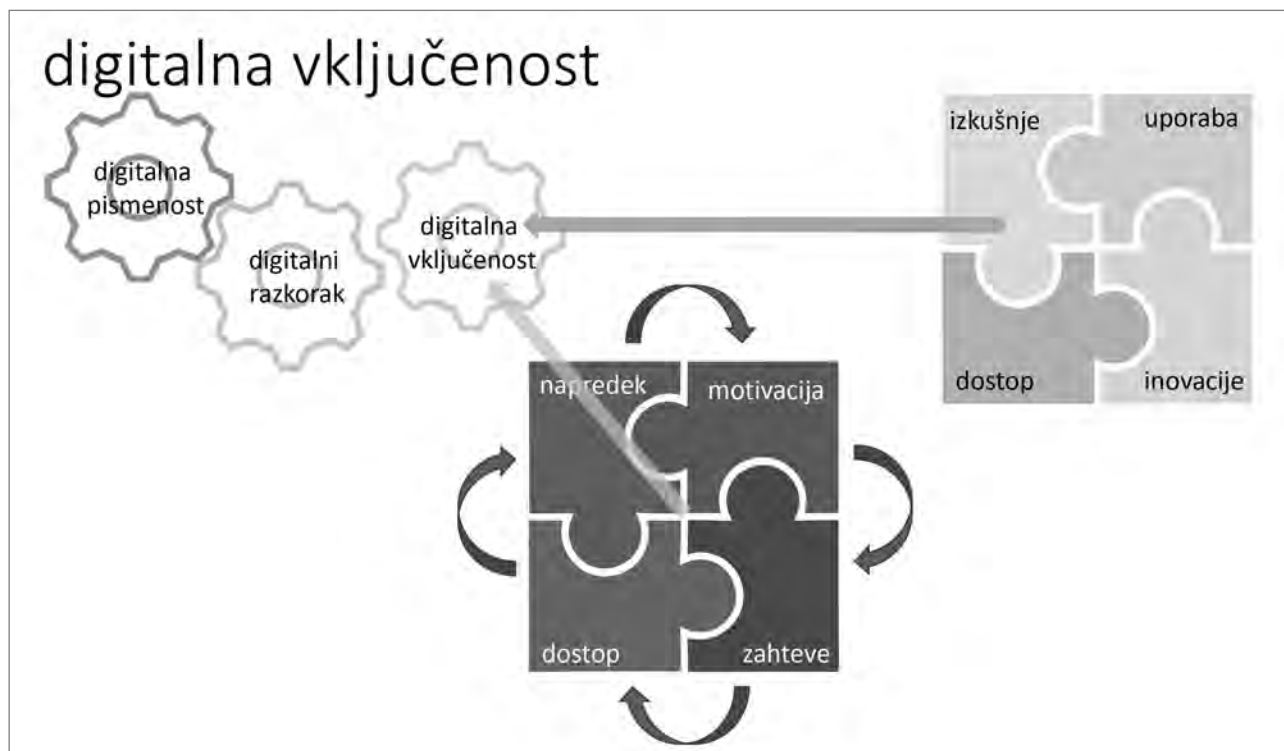
Če želimo zagotoviti pogoje za kakovostno življenje, moramo poleg digitalizacije družbe vključiti vsaj še komponente trajnostnega razvoja, saj s tem, ko človeka kot posameznika postavljamo v globalno okolje, ustvarjamo nove priložnosti in konflikte globalnih razsežnosti. Podnebne spremembe, oskrba s pitno vodo, revščina, preseljevanje in vojne so dejavniki, ki že in še bodo krojili našo usodo. Ker je prostor omejena dobrina, vsi ti globalni pritiski konflikte samo še večajo. Agenda 2030 za trajnostni razvoj, ki je zgodovinski dogovor mednarodne skupnosti za odpravo revščine, zmanjševanje neenakosti, zagotovitev napredka ter zaščite okolja za sedanje in prihodnje generacije, je prinesla delno blažitev in zavedanje držav, da je treba začeti ukrepati.

Digitalizacija družbe in dostopnost do informacij pomeniti, da se logika elektronskega poslovanja (ang. *e-business, e-commerce*) seli tudi na prostorsko področje, saj različna mesta oziroma druga okolja želijo z atraktivnimi oglasi in drugimi akcijami privabljati določene ciljne skupine, da se preselijo v njihova okolja (ljudi in podjetij). Ves čas nastajajo vse kompleksnejše in atraktivnejše informacije, ki so predstavljene z realnimi podatki in jih dobro podpira Industrija 4.0. V ta namen se v svetovnem merilu porabljajo različni standardi. Bodo ti in novi standardi vključeni tudi pri nas?

Digitalizacija je pokazala svojo moč tudi v primeru covid-19. Največjo rast so dosegle dejavnosti in storitve, ki so digitalizirane, ki razumejo digitalni svet. Brez uporabe digitalnih tehnologij bi imeli pri zagotavljanju osnovnih življenjskih pogojev bistveno več težav. Covid-19 je zelo pospešil povezovanja med različnimi ekosistemi v skupine in v nekaterih delih dejavnosti še pospešil digitalno preobrazbo.

2 Digitalizacija družbe in »četrta industrijska revolucija«

Na področju tehnologij, še posebej informacijskih tehnologij, smo bili v preteklih letih priča hitremu razvoju, ki se še pospešuje. Različni strokovnjaki znajo napovedovati razvoj novih rešitev za več let vnaprej, obenem pa opozarjajo, da veliko teh rešitev ne bo smiselno uporabljenih, če njihove uporabe ne osmisli in te ne predstavimo na razumljiv način različnim javnostim in deležnikom.

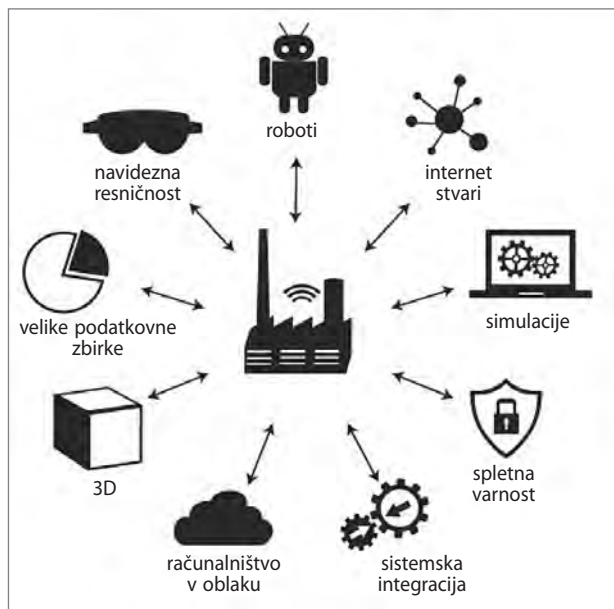

Slika 1: Digitalna vključenost (ilustracija: Borut Pegan Žvokelj)

To vlogo ima tudi t. i. »četrti industrijska revolucija«, ki je pomembno gonilo sprememb, še posebej pri osmišljanju digitalizacije družbe. »Četrta industrijska revolucija« ali »industrija 4.0« ali »pametna industrija« kot del sprememb zaradi digitalizacije vse bolj vpliva na naše življenje. Predstavlja avtomatizacijo/digitalizacijo poslovne dejavnosti z uporabo sodobnih pametnih tehnologij. Učinkoviteje omogoča razvoj novih povezav, npr. povezavo med stroji (M2M), pri katerih človeško pomoč in posredovanje zamenjujejo pametne komponente strojev, ki zagotavljajo potrebne analize in diagnostiko.

Koncept pametne industrije najlažje opišemo z internetom stvari (IoT), s katerim opisujemo razvoj novih pametnih izdelkov, ki vključuje lastno inteligenco in pametne procese izdelka v njegovem celotnem življenjskem ciklu, ter z internetom storitev (IoS), ki vključuje predvsem pametno mobilnost, logistiko, energetiko in uporabo (še predvsem naravnih) virov. Vključuje tudi umetno inteligenco, različne vrste resničnosti in simulacij, koncepte, ki jih obravnava področje masovnih podatkov (ang. *big data*) in kibernetne varnosti.

Največkrat so predstavljene različne tehnološke poti, ki vodijo do zelenega cilja (npr. digitalna transformacija), ter njihov poslovni potencial, ki se kaže v boljši učinkovitosti, večji kakovosti izdelkov in storitev, lažjemu razvoju novih izdelkov in storitev, ustvarjanju možnosti za inovacije, večji agilnosti in prilagodljivosti, boljših finančnih rezultatih poslovanja. Večina strokovnih razprav poudarja predvsem priložnosti, povezane s

Slika 2: Industrijska revolucija in vpliv na družbo (vir: internet 1)

pametno industrijo, ter zahtevo po permanentnemu vključevanju strokovnih in kompetentnih oseb, ki lahko obvladujejo tovrstne procese, manj pa se ukvarjajo z družbenimi, kulturnimi in organizacijskimi učinki te nove paradigme. In prav zadnje je bistvo paradigme pametnih mest in skupnosti, ki poskuša na različne načine osmišliti vse to početje tudi na družbenem, kulturnem, gospodarskem in ne nazadnje tudi političnem po-

dročju delovanja. Način njihovega vključevanja je vez med pametnimi mesti in skupnostmi ter pametno industrijo.

V tem okviru imajo in bodo imeli oblikovalci politik priložnosti in izzive, s katerimi se je treba soočiti. Vsi ti dejavniki imajo lahko pozitivne in negativne učinke. Ključni pozitivni učinki se kažejo predvsem v možnostih pridobitve različnih tudi novih oziroma novogeneriranih znanj in informacij, ki jih je mogoče analizirati in uporabiti za pravočasno prepoznavanje težav in ukrepanja. Zagotavlja okolje za razvoj novih inovacij, ki lahko omogočijo razcvet gospodarstva in družbe (do Livramento Gonçalves idr., 2021). Posledično postajajo okolja, v katerih delujemo in v katera smo vključeni v različnih vlogah, vse bolj dinamična. Ta hitri razvoj in digitalizacija družbe spreminjata okvire poslovnega sveta in družbe kot celote.

Če smo v vlogi odločevalca, sodelujemo pri soustvarjanju sprememb, v vseh drugih vlogah pa jih predvsem spremljamo in jih poskušamo vpeljati v svoje življenje. In če smo iskreni do sebe in drugih, vse te spremembe vse težje absorbiramo sami. V krogih (strokovnih ali zasebnih), ki so nam blizu, iščemo manjkajoče člene, da bi razumeli spremembe. Povezujemo se v ekosisteme. Te je na področju industrije 4.0, pametnih mest in skupnosti ter drugih pametnih sistemov treba razumeti kot paradigmo mreženja in povezovanja posameznikov in organizacij. Z ustvarjanjem različnih ekosistemov se večja njihova prepletenost z družbo, ki lahko poteka prek delovanja posameznika, združenja, organizacije, družbe ali nacionalnih in globalnih okvirov. Ta preplet omogoča možnost trajnostnega razvoja. S povezovanjem v ekosisteme ustvarjajo možnosti za dolgoročno povezovanje in moč organizacij. Omogočajo neposredne povezave človeka, znanja in tehnologij. Dojemanje posameznika je bistveno za uveljavljanje kakršnihkoli sprememb v družbi in podjetjih, še posebej če so te povezane z digitalnimi spremembami.

Z ekosistemi soustvarjamo družbo. Če delovanje ekosistemov razumemo tudi skozi prizmo življenjskega cikla, postane jasno, da bodo ves čas nastajali novi, da se bodo nekateri združevali, drugi pa zamrli. Nekateri ekosistemi bomo z različnimi dejavnostmi podaljševali. Ekosistemi imajo pozitivno vlogo v razvoju toliko časa, dokler posamezne skupine, ki delujejo v njih, ne poskušajo prek delovanja v takih ekosistemih zaščititi svoje privilegije.

3 Slovenija in digitalizacija

Tudi Sloveniji ni odporna na vse te spremembe, ki jih prinašajo nova znanja in tehnologije, nove potrebe in zahteve. Zahteve in pomen tovrstnega razvoja so zapisane v različnih nacionalnih strateških dokumentih. S strategijo pametne specializacije je

bil pripravljen izvedbeni dokument za doseg štiri strateških ciljev Slovenije, zapisanih v Strategiji razvoja Slovenije za obdobje 2006–2013 (Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 2005).

Strategija pametne specializacije (glej Služba vlade za razvoj in evropsko kohezijsko politiko, 2017) je platforma za osredinjavanje razvojnih vlaganj na področja, na katerih ima Slovenija kritično maso znanja, zmogljivosti in kompetenc ter inovacijski potencial za pozicioniranje na globalnih trgih in s tem za krepitev svoje prepoznavnosti. Opredeljuje tri prednostna področja:

- zdravo bivalno in delovno okolje,
- naravni in tradicionalni viri za prihodnost,
- (S)^[2]industrija 4.0.

Vzpostavlja okvire za oblikovanje nacionalnih strateških razvojnih inovacijskih partnerstev (SRIP). Oblikovani so bila ti SRIP-i: materiali kot končni produkti, trajnostna pridelava hrane, trajnostni turizem, mreže za prehod v krožno gospodarstvo, pametna mesta in skupnosti, pametne zgradbe in dom z lesno verigo, tovarne prihodnosti, zdravje - medicina in mobilnost.

V njih deležniki združujemo moči pri razvoju in prodaji rešitev za dvig kakovosti življenja v mestih prihodnosti. V partnerstvo so vključena podjetja, ki delujejo v različnih dejavnostih, raziskovalne ustanove, lokalne skupnosti, združenja in druge institucije. Še posebej so pomembne povezave med podjetji in raziskovalnimi ustanovami, ki na posameznih področjih tvorijo t. i. verige vrednosti, ki usmerjajo razvoj dejavnosti.

Institut SRIP-a nudi vključenim partnerjem podporno okolje, v katerem si lahko na različne načine izmenjujemo znanja in izkušnje, nudimo pomoč pri različnih analizah, zaščitimo intelektualne lastnine, vzpostavljamo laboratorijev, testnih in demonstracijskih okolij in iskanju distribucijskih kanalov v tujini (in doma).

3.1 Strateško razvojno-inovacijsko partnerstvo za pametna mesta in skupnosti

V procesih upravljanja prostora ima (lahko) pomembno vlogo tudi strateško razvojno-inovacijsko partnerstvo za pametna mesta in skupnosti (SRIP PMiS), ki je v nadaljevanju prispevka nekoliko podrobneje predstavljeno.

Vključuje šest področnih vertikal in enako število omogočevalnih tehnologij, ki delujejo v okviru horizontalne mreže IKT, da bi skupaj lažje dosegli te ključne cilje (internet 2):

- razvoj globalno konkurenčnih rešitev na področju PMiS;
- vzpostavitev svetovno prepoznanega ekosistema partnerjev, ki permanentno sinergično nadgrajujejo in povezujejo

svoje kompetence na domenskih področjih in v tehnologijah PMiS;

- zagotavljanje virov in pogojev (ekosistem z odprto platformo) za čim krajši čas, od načrtovanja do trženja globalno konkurenčnih visokotehnoških rešitev;
- mednarodna uveljavitev slovenske blagovne znamke na področju »pametna mala mesta in skupnosti«;
- vzpostavitev:
  - Slovenskega digitalnega inovacijskega centra (Digital Innovation Hub Slovenia),
  - celovite IKT-platforme za pametna okolja,
  - centra kibernetike varnosti.

Področne vertikale so:

- Ekosistem pametnega mesta, cilj katerega je povezati podatke, storitve in produkte, ki nastajajo na posameznih področjih pametnega mesta, ter tako izkoristiti polni potencial digitalizacije v kontekstu pametnih mest. Razvijajo odprto integracijsko platformo za povezovanje in razvoj celovitejših rešitev in skupnih storitev.
- Energetska in druga oskrba, cilj katere je povečana fleksibilnost proizvodnje, odjema, shrambe in pretvorbe energije ter izboljšano upravljanje energetskega in vodnega distribucijskega omrežja. Prioritetni razvojni področja sta pretvorba, distribucija in upravljanje energije in celovita podpora izvajanju vodnih storitev.
- Kakovost urbanega bivanja, cilj katerega je dvig kakovosti življenja v mestnih okoljih za različne ciljne skupine, za zagotavljanje vzdržnega zelenega trajnostnega ekonomskega in socialnega razvoja. To področje je izjemno integracijsko, saj na kakovost urbanega bivanja vplivajo vsa druga področja, zajeta v SRIP-u za pametna mesta in skupnosti kot tudi produkti drugih SRIP-ov. Prioritetno se ukvarja z izgradnjo analitične platforme za načrtovanje, spremljanje in upravljanje okolij.
- Mobilnost, transport in logistika, cilj katerih je povečanje mobilnosti ljudi in blaga z omogočanjem zanesljivih, prilagodljivih, vsem dostopnih, varnih, bolj tekočih ter bolj zelenih mestnih in obmestnih storitev mobilnosti, transporta in logistike.
- Varnost, cilj katere je zagotavljanje varnosti kot temeljnega predpogoja za normalno delovanje držav, družbe, organizacij in ljudi. Je tudi sestavni del ekosistema pametnih mest.
- Zdravje, cilj katerega je izboljšanje zdravstvenih storitev in zdravja prebivalstva v pametnih mestih in skupnostih in doseči stanje preciznega zdravstva.

IKT horizontalna mreža opredeljuje skupek omogočitvenih tehnologij ter podpira vse vertikale SRIP PMiS in tudi druge SRIP-e:

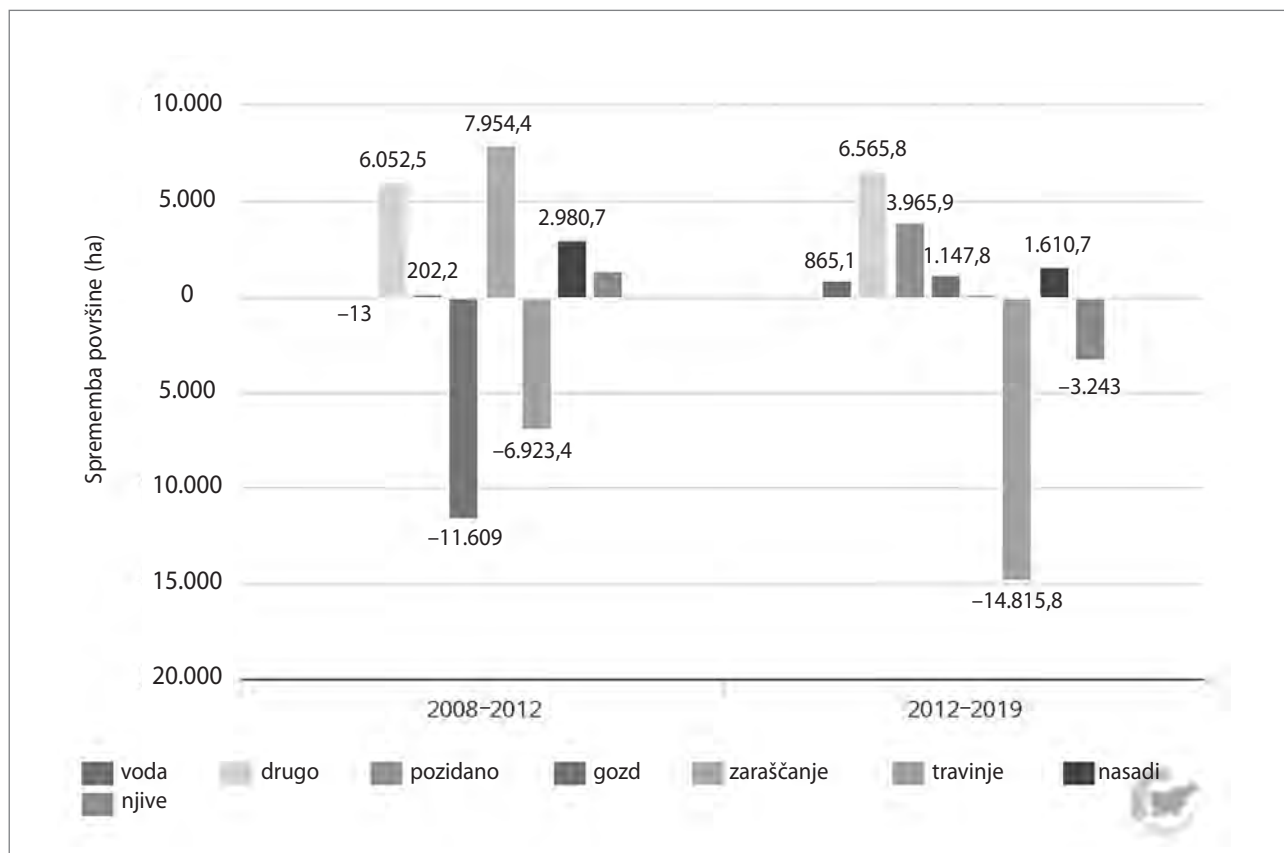
- Digitalizacija, ki se osredinja na soustvarjanje digitalnih

rešitev z drugimi SRIP-i na področjih njihovih verig vrednosti, njen cilj pa sta uspešna priprava in izpeljava celotnega projekta digitalne transformacije.

- GIS-T prinaša omogočitvene tehnologije za izkoriščanje časovno-lokacijskih informacij v naprednih analizah masivnih podatkov in inovativnih uporabniških storitvah.
- HPC (visokozmogljivo računalništvo) in Big Data (masovni podatki) sta povezani področja, ki ponujata visokozmogljivo analizo masovnih in kompleksnih podatkovnih setov na različnih področjih (od fizike do napredne proizvodnje s simulacijo in razvojem produktov, optimizacijo procesov ipd).
- Internet storitev (IoS) razvija celostne storitvene platforme za IoS, ki bo omogočila prehod s klasičnih večslojnih na oblačno arhitekturo organizacijam in učinkovit razvoj novih digitalnih storitev vsem vpletenim akterjem.
- Internet stvari in vgrajeni sistemi (IoT) tvorijo globalno infrastrukturo, ki prek naprednih komunikacijskih tehnologij povezujejo v omrežje internet najrazličnejše naprave in senzorje (fizične in virtualne) in omogočajo napredne internetne storitve. Nove tehnologije in poslovni modeli, ki so ključni za razvoj, so: boljše komunikacijske zmožnosti, nova orodja za upravljanje, varnost (ang. *IoT security, cyber security*), shranjevanje in analiza podatkov, vključno z arhitekturami v oblaku in strojnim učenjem, vse močnejši vpliv modelov odprtih podatkov. Cilj področja je pripraviti platforme, ki bodo omogočale povezljivosti (brezžično, mobilno, 5 G, nove tehnologije), senzorske tehnologije, porazdeljene pametne module, pametne objekte, prilagoditve in aplikacije, ter jih z raziskavami in inovacijami povezati v nove rešitve IKT/IoT za vsa področja.
- Kibernetika varnosti razvija preprosto vgradljive produkte in storitve za celovito obvladovanje kibernetike tveganj v gospodarstvu in javnem sektorju, ki podpirajo najsoodnejše varnostne standarde.

Vizija partnerstva vertikalnih področij v SRIP PMiS je vzpostaviti svetovno prepoznan ekosistem partnerjev, ki permanentno sinergično nadgrajujejo in povezujejo svoje kompetence ter nudijo zadovoljive zmogljivosti za raziskave in razvoj, produkcijo in trženje globalno konkurenčnih inovativnih visokotehnoških rešitev na vseh področjih pametnih mest in skupnosti (internet 2).

Zaradi medsebojne prepletenosti področij in povezanosti s horizontalno mrežo IKT ter povezljivosti z drugimi strateškimi razvojnimi partnerstvi so vertikalna področja SRIP-PMiS pomemben člen v umeščanju Slovenije kot zelene, aktivne, zdrave in digitalne regije z vrhunskimi pogoji za ustvarjanje in inoviranje na globalni ravni. Razvoj bo usmerjen v srednje- in visokotehnoške nišne rešitve za primerjalno majhna urbana

Slika 3: Spremembe rabe tal v obdobjih 2008–2012 in 2012–2019 (vir: Agencija Republike Slovenije za okolje, 2021)

okolja, regulirana z različnimi predpisi in pogoji, ki jih je treba upoštevati pri njihovem razvoju (internet 2).

4 Varstvo okolja in prostor kot omejena dobrina

Na razvoj mest, podeželja in skupnosti ne vpliva samo tehnološki razvoj, ampak tudi skrb za varstvo okolja. OZN je na vrhu o trajnostnem razvoju, ki je potekal 25. septembra 2015, sprejel že zgoraj omenjeno Agendo 2030 za trajnostni razvoj. Ta vsebuje 17 ciljev, ki se povezujejo v tri dimenzije razvoja, in sicer na ekonomsko, socialno in okoljsko. Cilje pa se da povezovati tudi za potrebe kakovosti urbanega bivanja. Zakaj je agenda pomembna tudi za upravljanje prostora? Veliko ciljev se neposredno ali posredno nanaša tudi na to področje, na primer ta:

- C11 – Trajnostna mesta in skupnosti (poskrbeti za odprta, varna, vzdržljiva in trajnostna mesta in naselja, zagotoviti dostop do ustreznega, varnega in cenovno sprejemljivega prebivališča in osnovnih storitev in komunalno urediti siromašne mestne četrti itd.);
- C15 – Življenje na kopnem (varovati in obnoviti kopenske ekosisteme in spodbujati njihovo trajnostno rabo, trajnostno gospodariti z gozdovi, boriti se proti širjenju

puščav, preprečiti degradacijo zemljišč in obrniti ta pojav ter preprečiti izgubo biotske raznovrstnosti).

Zelo pomemben dejavnik pri upravljanju prostora je tudi dejstvo, da je prostor omejena dobrina. Tega se moramo zavedati vsi, zato je pomembno, da se posegov v prostor lotevamo kar najbolj trajnostno. Na spletni strani vlade je trajnostno upravljanje virov obravnavano kot eden ključnih vidikov varovanja okolja ob hkratnem povečevanju gospodarske učinkovitosti. Med temami s področja trajnostnega upravljanja z viri je kot vir in potencial poudarjen prav prostor. Zanj je vir raba za določen namen (gozdarstvo, kmetijstvo, poselitev itd.), potencial pa je razpoložljivost za dejavnosti, ki med drugim omogočajo tudi razvoj. Potenciali pa se zgoščajo v naseljih in mestih, kjer je eden od poudarkov razvoja tudi upravljanje prostora.

Po kazalnikih okolja iz leta 2012, ki jih je pripravila Agencija Republike Slovenije za okolje, znaša dejanski obseg vseh pozidanih površin 5,4 % celotne površine Slovenije. Obseg teh se je leta 2019 še povečal. Na prvi pogled malo, če pa upoštevamo, da je 61 % ozemlja Slovenije gozd in 18 % travnatih površin, potem 5 % v 21 % ostalih površin ni več tako malo. Če upoštevamo še razgibanost in goratost terena, plazovita in poplavna področja in vode, kmalu ugotovimo, da prostora, ki bi ga lahko namenili pozidavi, skoraj ni več, če seveda želimo

ohraniti še tistih 12 % obdelovalnih površin, ki nam že zdaj ne zagotavljajo več samooskrbe. Zato je nujno upravljanje prostora v smislu iskanja nepozidanih površin v naseljih in mestih, strnjevanje razpršene poselitve in prenova degradiranih, že pozidanih površin.

5 Digitalizacija in skupna izhodišča

Zelo pomembna paradigma v razvoju pametnih mest, podelja in skupnosti je ustvariti atraktivne pogoje, ki bodo omogočali njihov trajnostno naravnani razvoj. Ti bodo doseženi, če bodo v posameznih okoljih (npr. mestih) živeli zadovoljni ljudje, ki bodo v skladu s pričakovanji tudi drugim (posameznikom in odločevalcem) omogočili, da se prek spoznavanja prednosti takega okolja odločijo za življenje ali investicije v takih okoljih. Ker je v procese tovrstnega odločanja vključeno veliko dejavnikov, je treba vzpostaviti skupna izhodišča, ki zagotavljajo primerljivost rezultatov. Pri tem imajo pomembno vlogo standardi.

Na področju standardov, ki urejajo spremljanje kakovosti urbanega bivanja, omenjamo štiri, ki se navezujejo na to področje in s katerimi lahko merimo, ali je naš urbani prostor kakovosten ali ne. Prvi, to je Trajnostni razvoj v skupnosti – sistem upravljanja za trajnostni razvoj – zahteve s smernicami za uporabo (ang. *Sustainable development in communities – Management system for sustainable development – Requirements with guidance for use*), ISO 37101, je bil opredeljen leta 2016 in je namenjen skupnostim, ki lahko z njegovo pomočjo lahko postavijo strategije, izdelajo programe, projekte, načrte in na koncu prikažejo rezultate, ki so jih pri tem dosegle. Standard se lahko v celoti ali delno uporablja za izboljšanje upravljanja trajnostnega razvoja v skupnostih.

Da lahko spremljamo izvajanje prej omenjenih strategij, programov in načrtov, potrebujemo kazalnike, ki nam omogočajo spremljanje različnih ravni kakovosti urbanega bivanja. Te določajo ti standardi. Prvi iz leta 2018, to je Trajnostna mesta in skupnosti – kazalniki za mestne storitve in kakovost življenja (ang. *Sustainable cities and communities – Indicators for city services and quality of life*), ISO 37120, pokriva področje mestnih storitev in kakovosti življenja, dva iz leta 2019, Trajnostna mesta in skupnosti – kazalniki za pametna mesta (ang. *Sustainable cities and communities – Indicators for smart cities*), ISO 37122, ter Trajnostna mesta in skupnosti – kazalniki za odporna mesta (ang. *Sustainable cities and communities – Indicators for resilient cities*), ISO 37123, ki pokrivata področje pametnih in odpornih mest.

Upravljanje trajnostnega razvoja v skupnosti, mestu, občini, regiji ali državi je kompleksen proces, saj zahteva sodelova-

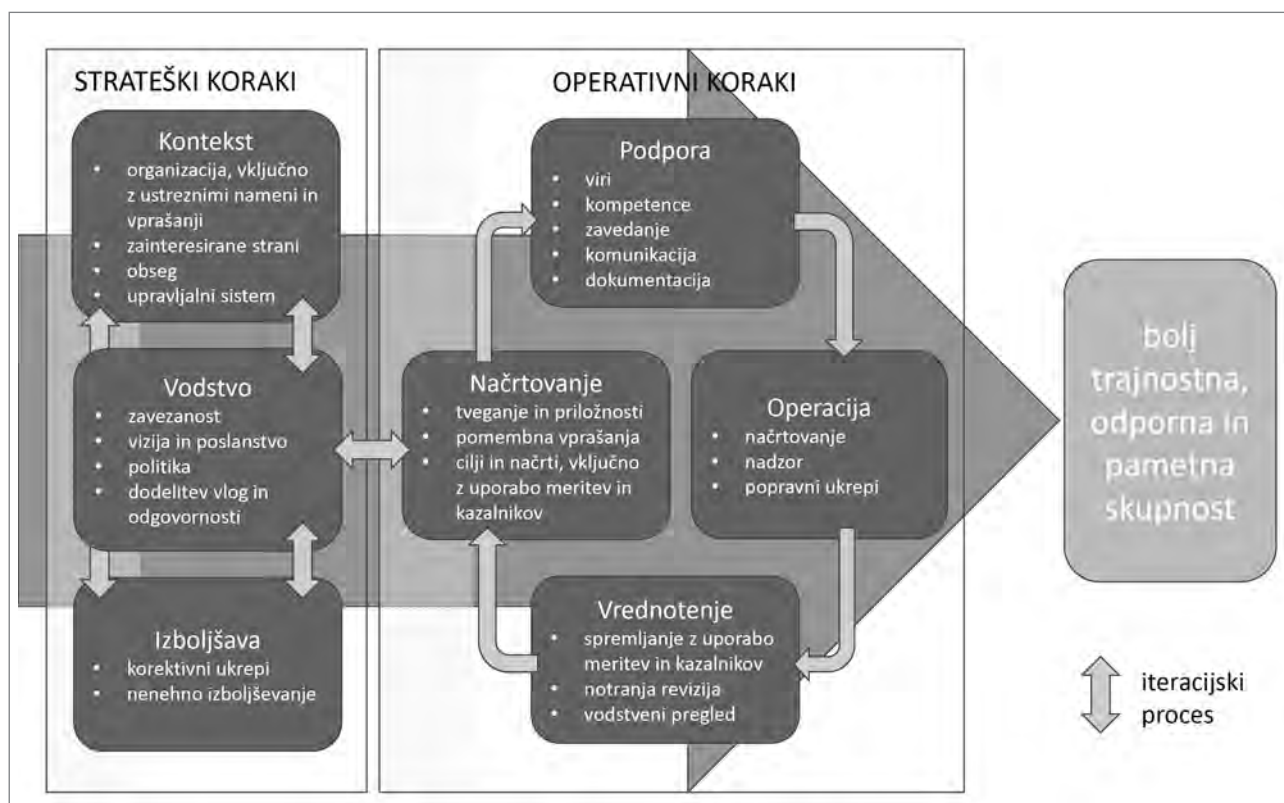
nje vseh deležnikov, javnosti, načrtovalcev, odločevalcev in investitorjev. Namen standarda ISO 37010 je prav izboljšanje upravljanja trajnostnega razvoja.

Standard pod namene trajnostnega razvoja uvršča te primere:

- Privlačnost za državljane in druge zainteresirane deležnike, npr. investitorje; pripadnost; kultura; kraj; občutek identitete.
- Ohranjanje in izboljšanje okolja – izboljšave okolja, vključno z zmanjšanjem emisij toplogrednih plinov; varstvo, obnavljanje in krepitev biotske raznovrstnosti in storitev ekosistemov, vključno z varstvom ekosistemov, rastlinsko in živalsko raznolikostjo in selitvijo, ter tudi gensko raznolikostjo; zmanjšano tveganje za zdravje.
- Odpornost okolja – pričakovanje; blažitev podnebnih sprememb in/ali prilagajanje nanje; pripravljenost na gospodarske šoke, družbeni razvoj.
- Odgovorna raba virov – poraba; distribucija; izboljšano upravljanje zemljišč; zmanjševanje, ponovna uporaba in recikliranje materialov; spoštovanje pomanjkanja vseh vrst virov (naravnih, človeških, finančnih); trajnostna proizvodnja, skladiščenje in transport.
- Socialna kohezija – dostopnost; kultura; dialog z zunanjimi partnerji, ki ni omejen z mejami, raznolikostjo; pravičnost; dediščina; vključenost; zmanjšanje neenakosti; zakoreninjenost; občutek pripadnosti in družbene mobilnosti.
- Dobro počutje – dostop do priložnosti; ustvarjalnost, izobraževanje; sreča; zdravo okolje; izboljšanje človeškega kapitala; mesto za življenje; blaginja; kakovost življenja; varnost; samozavest; blaginja.

Standard temelji na modelu Načrtuj, implementiraj, preveri, ukrepaj (angl. *Plan-Do-Check-Act – PDCA*). Načrtovanje določa cilje in procese, potrebne za doseganje rezultatov v skladu z nameni skupnosti; implementacija izvaja procese in dosega cilje; preverjanje spremlja in meri procese glede na politiko, cilje in zaveze skupnosti in poroča o rezultatih, ukrepanje pa sprejema potrebne ukrepe za izboljšanje uspešnosti.

Preostali trije standardi ISO 37120, ISO 37122 in ISO 37123 opredeljujejo kazalnike za storitve, ki jih opravlja mesto, kazalnike za kakovost življenja in kazalnike za odporna mesta. Temeljni kazalniki, opisani v standardu ISO 37120, so bistveni za usmerjanje in ocenjevanje uspešnosti upravljanja mestnih storitev in kakovosti življenja. Kazalniki, ki jih navaja standard, so s področja ekonomije, izobraževanja, energije, okoljskih in podnebnih sprememb, financ, upravljanja, zdravja, stanovanj, prebivalcev in socialnih pogojev, rekreacije, varnosti, odpadkov, športa in kulture, telekomunikacij, transporta, kmetijstva in prehrane, prostorskega načrtovanja, voda in odpadnih voda.

Slika 4: Prikaz, kako mednarodni standard ISO 37101 sledi pristopu Načrtuj, implementiraj, preveri, ukrepaj k upravljanju trajnostnega razvoja v skupnostih (vir: Mednarodna organizacija za standardizacijo, 2016).

Za vsako področje so v nadaljevanju navedeni osnovni, dodatni kazalniki in profilni kazalniki, namen katerih je zagotavljanje osnovnih statističnih informacij med podobnimi mesti. Na primer za področje prostorskega načrtovanja je osnovni kazalnik količina zelenih površin na 100.000 prebivalcev. Dodatni kazalniki so: skupna površina črnih gradenj v odstotkih od površine mesta, razmerje med številom delovnih mest in stanovanj, bližina storitev (trgovina, šole, zdravstvene ustanove ipd.). Profilni kazalniki pa so: gostota prebivalcev na kvadratni kilometer, število dreves na 100.000 prebivalcev in gostota pozidave. Za vsak kazalnik je v standardu navedena razlaga kazalnika, zahteve za njegov izračun in izvor podatkov.

Kazalniki, opisani v standardih ISO 37122 in ISO 37123 se lahko uporabljajo skupaj s prej omenjenim standardom nabora kazalnikov s predstavljenih področij in so v pomoč pri ocenjevanju rezultatov uspešnosti mest s spremljanjem kakovosti bivanja v mestih in pripravah, okrevanju in prilagajanju šokom in stresom, povzročeni z različnimi elementarnimi in drugimi nesrečami. Kazalniki lahko izboljšajo kakovost bivanja in odpornost v mestih s spodbujanjem, vključevanjem in sodelovanjem vseh deležnikov pri upravljanju mesta na vseh ravneh (soseska, četrt, mesto, občina, regija, država). To

vključuje dolgoročno obvladovanje tveganj kritičnih omrežij in njihovih interakcij in možnih spodrslijev. Če ponovno pogledamo področje prostorskega načrtovanja, so v standardu ISO 37122 ti kazalniki: odstotek prebivalcev mesta, udeleženih v procesih prostorskega načrtovanja na 100.000 prebivalcev, odstotek gradbenih dovoljenj, pridobljenih prek elektronskega sistema za pridobivanje dovoljenj, povprečni čas za pridobitev gradbenega dovoljenja v dneh in odstotek prebivalcev, ki živijo v delih mesta s srednjo in visoko gostoto poseljenosti. V standardu ISO 37123 so ti kazalniki: odstotek nevarnih površin (poplave, plazoviti tereni ipd.) mesta v razmerju do njegove celotne površine, odstotek za vodo propustnih površin v razmerju do celotne površine mesta, odstotek površin na področju mogočih elementarnih nesreč (poprave, potres ipd.), kjer so bile izvedene rešitve za zmanjšanje teh nesreč v razmerju do vseh površin na področju mogočih elementarnih nesreč v mestu, odstotek mestnih in komunalnih služb, ki ocenjujejo tveganje pri načrtovanju in naložbah v razmerju do števila vseh mestnih in komunalnih služb mesta, odstotek poplavljenega kritične infrastrukture v mestu v razmerju do skupnega števila kritične infrastrukture mesta na letni ravni ter odstotek denarja, namenjenega ukrepom za preprečevanje poplav, v odnosu do vsega denarja, namenjenega preventivnim ukrepom mesta.

6 Ocenjevanje kakovosti bivanja v mestih

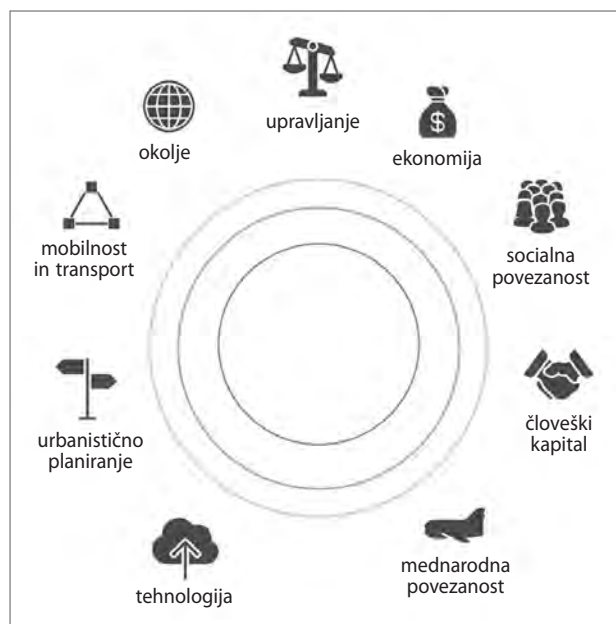
Z razvojem digitalizacije je posameznik vključen v globalne procese in postopoma izgublja pripadnost do svojega okolja. Tudi v Sloveniji, tradicionalno nenaklonjeni velikim spremembam (npr. selitvam), ti procesi potekajo podobno kot pred leti na področju gospodarstva, ko so se podjetja zaradi nižanja stroškov dela selila drugam. Ne samo države, tudi mesta so med seboj začela tekmovati, katero zagotavlja boljše pogoje.

V ta namen že več let različne institucije po svetu oblikujejo indekse za ocenjevanje kakovosti bivanja v mestih. Ta se ocenjuje na podlagi merjenja različnih parametrov, ki vplivajo na kakovost bivalnega okolja ter kakovost osnovne in razširjene oskrbe prebivalstva. Pri pripravi ocene in merjenju parametrov uporabljajo tudi prej omenjene standarde, saj lahko le tako zagotovijo primerljivost med različno dobljenimi rezultati.

Namen ocenjevanja pametnih mest je pripraviti orodje za župane, mestne menedžerje, podjetja, interesne skupine in posameznike, ki želijo izboljšati kakovost življenja v mestu. Raziskava, ki generira oceno mesta, je vir idej za prepoznavanje dobrih praks, prispeva k inovacijam na lokalnem področju, ozavešča o trajnostni rabi dobrin ter prispeva k povezanosti deležnikov in generatorjev kakovosti bivanja.

Ena vodilnih institucij na tem področju je poslovna šola univerze v Navarri (Španija) (glej internet 3), ki koordinira znanstveno platformo, v katero je vključeno večje število strokovnjakov in podjetij, povezanih z razvijanjem mest s celega sveta. Vsakoletno objavijo Index IESE – Citi in Motion (CIMI) (poslovna šola univerze v Navarri, 2020). Indeks vključuje devet dimenzij proučevanja, v letu 2020 je bil določen za 174 mest v osemdesetih državah. Osnovni namen indeksa CIMI je javnosti in vladajočim strukturam v mestih pomagati razumeti pomen devetih temeljnih dimenzij razsežnosti kakovosti mesta: človeški kapital, socialna kohezija, gospodarstvo, upravljanje, okolje, mobilnost in promet, urbanistično načrtovanje, mednarodno sodelovanje in tehnologije.

Glavni cilj vsakega mesta bi moral biti izboljšanje človeškega kapitala. Mesto s pametnim upravljanjem mora biti sposobno privabiti in ohraniti perspektivne posameznike in podjetja, oblikovati načrte za izboljšanje izobraževanja ter spodbujati ustvarjalnost in raziskave. Veliko mest se ponaša s svojo tehnološko opremljenostjo in na to veže kazalnike razvoja, zanemarjajo pa socialno noto. Socialna kohezija je sociološka razsežnost mest, ki jo lahko opredelimo kot stopnjo soglasja med člani družbene skupine ali kot dožemanje pripadnosti skupni situaciji ali projektu. To je merilo intenzivnosti soci-

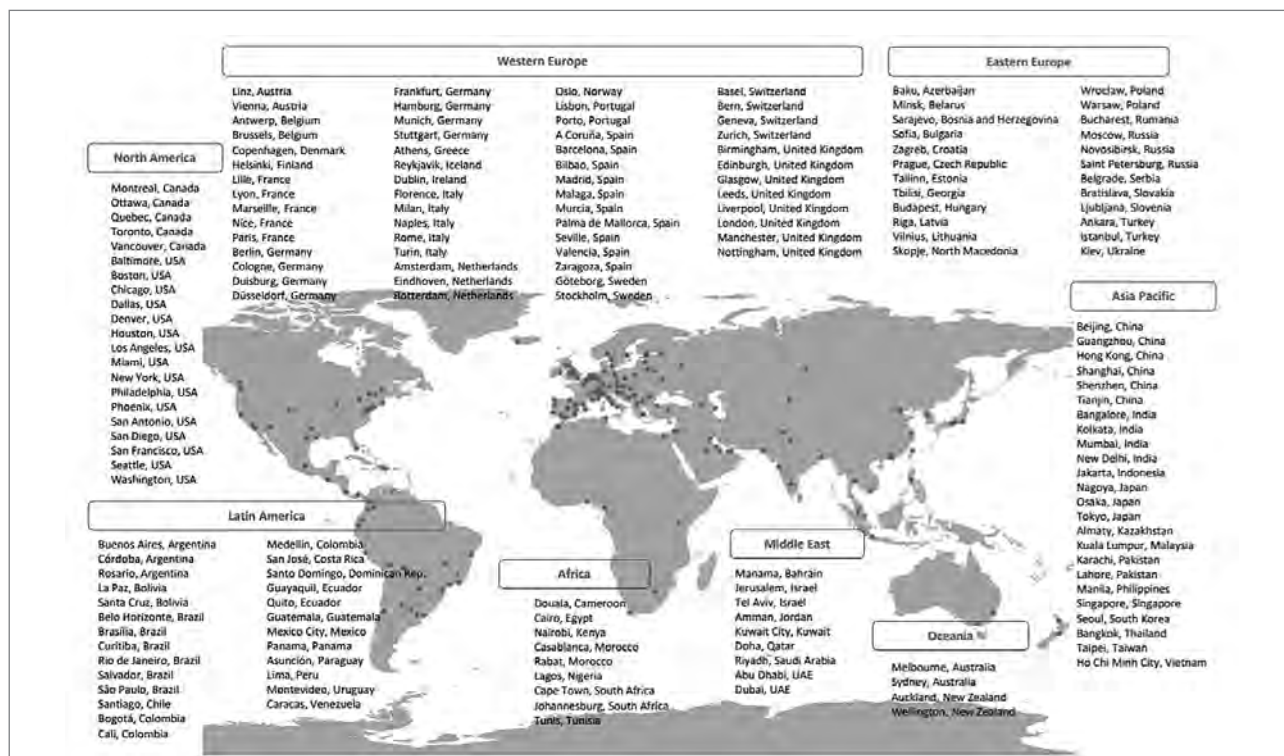
Slika 5: Primer ocenjevanja mest po CIMI (vir: internet 5)

alne interakcije znotraj skupine. Socialna kohezija v urbanem kontekstu se nanaša na stopnjo sobivanja med skupinami ljudi, ki živijo v istem mestu z različnimi dohodki, različnih kultur, starosti in poklicev. Velika mesta, npr. New York in Tokio, v strategije pametnih mest vključujejo posebne sociološke ukrepe, ki omogočajo vključenost vseh družbenih skupin.

Gospodarska komponenta vključuje vse tiste vidike, ki spodbujajo gospodarski razvoj mesta: načrte lokalnega gospodarskega razvoja, prehodne načrte in strateške industrijske načrte; ohranjanje naravnih danosti; inovativnost in podjetniške pobude. Med pomembnimi kazalniki sta kakovost upravljanja mesta in kakovost odziva mestnih služb na zadovoljevanje potreb meščanov, tako v vsakdanjem življenju kot v kritičnih okoliščinah.

Trajnostni razvoj mesta lahko opredelimo kot »razvoj, ki ustreza potrebam sedanjosti, ne da bi pri tem ogrozil zmožnost prihodnjih generacij, da zadovoljijo svoje potrebe« (internet 4). V zvezi s tem so dejavniki, kot so zmanjšanje vseh vrst onesnaženja, učinkovit javni prevoz, podpora zeleni gradnji in uporabi alternativnih virov energije, učinkovito ravnanje z vodo in odpadki in obstoj politik, ki pomagajo pri preprečevanju učinkov podnebnih sprememb, bistveni za zagotavljanje pogojev trajnostnega razvoja mest.

Načrtovanje mest je vedno veljalo za gonilno silo razvoja in zmanjševanja revščine. Danes je kolektivna dejavnost, ki mora vključevati vse akterje, vključno z državljanji, organizacijami civilne družbe, javnim in zasebnim sektorjem ter akademskim svetom. Urbano načrtovanje je tesno povezano s trajnostjo. Za izboljšanje bivanja na katerem koli ozemlju je treba upo-

Slika 6: Grafična razporeditev mest, za katere združenje izračunalo indeks CIMI (vir: internet 6)

števati lokalne načrte in zasnovi zelenih površin in površin za javno uporabo in se odločiti za pametno rast. Nove metode urbanističnega načrtovanja bi se morale osrediniti na oblikovanje kompaktnih, dobro povezanih mest z dostopnimi javnimi storitvami.

IKT (informacijsko-komunikacijska tehnologija) je del hrbtenice vsake družbe, ki želi doseči status »pametnega« mesta. Indeks CIMI vključuje IKT kot tehnološko stopnjo razvitosti, kar mestu omogoča, da ohrani ali razširi konkurenčne prednosti svojega proizvodnega sistema in kakovost zaposlovanja. Tehnološko zaostalo mesto ima v primerjavi z drugimi mesti primerjalne pomanjkljivosti z vidika varnosti, izobraževanja, zdravja in kakovosti življenja. Mestu, ki zaostaja v tehnološkem razvoju, pada konkurenčnost, kar negativno vpliva na vse segmente kakovosti bivanja.

Večina mest se pri načrtovanju razvoja osredinja predvsem na uporabo pametne tehnologije ali na posebne ukrepe trajnostne politike, indeks CIMI pa zajema več dimenzij in tako pokaže pomanjkljivosti pri načrtovanju razvoja mest. Navsezadnje ni dobro imeti okolju prijaznega mesta, če sta kriminal in brezposelnost tako visoka, da nihče ne želi živeti tam.

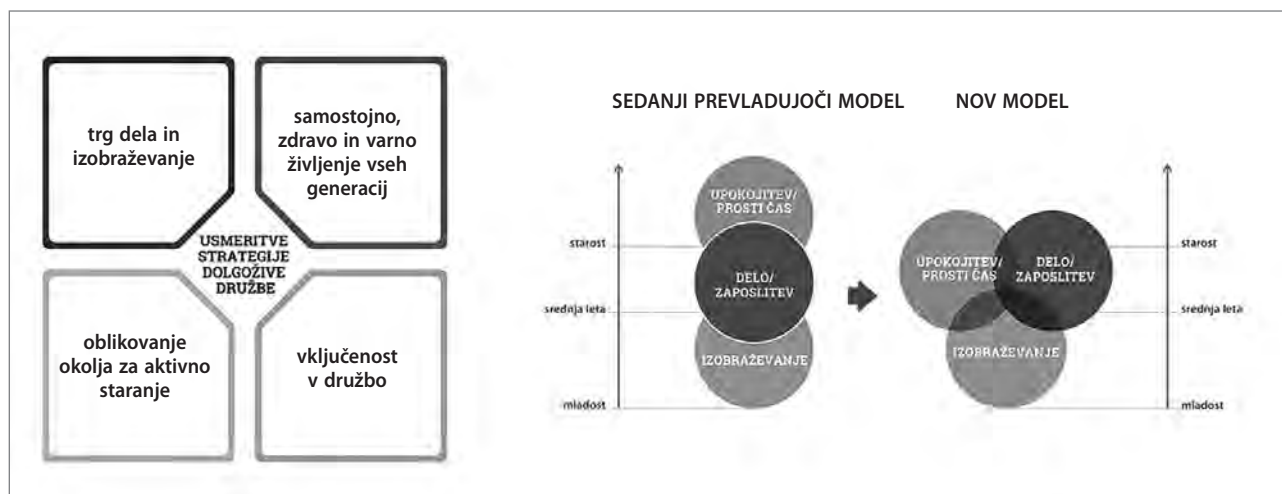
Po indeksu CIMI so na prvih treh mestih London, New York in Pariz (internet 4). Ta mesta so dosegla visoko oceno po skoraj vseh merilih, uporabljenih v indeksu CIMI. New York je na splošno na prvem mestu zaradi svojega položaja kot naj-

pomembnejšega gospodarskega središča na svetu, ki se uvršča na prvo mesto v tej razsežnosti in je tudi na prvem mestu pri urbanističnem načrtovanju. London je na drugem mestu najboljši za človeški kapital zaradi velikega števila kakovostnih poslovnih šol in univerz. Medtem ko je Pariz, mesto z drugim največjim številom mednarodnih turistov, zaradi svojega sistema podzemne železnice, sistema za izmenjavo koles in hitrih vlakov, prvi glede mobilnosti in prometa. Vendar se vsa tri mesta še vedno spopadajo s problemom socialne kohezije in so glede tega na dnu lestvice. To izraža dejstvo, da so številna mesta z visoko ekonomsko stopnjo (v povprečju) hkrati bolj neenakomerna in neenaka, kar lahko povzroči težave med različnimi sloji v družbi.

Jasno vzpostavljane ravnovesja pri razvoju mesta na različnih področjih, kjer se meri uspeh, je kompleksen, stalen proces, ki zahteva celostno vizijo razvoja. Indeks CIMI in podobni so dober pripomoček načrtovalcem razvoja mest pri pripravi vizije razvoja. V raziskavi je določen tudi indeks CIMI za Ljubljano, ta je zasedla 99 mesto med 174 mesti, za katere je bil izračunan indeks.

7 Digitalizacija in covid-19

Z izbruhom covid-19 in ukrepi za njegovo zaježitev smo hitro ugotovili pomembnost digitalizacije. Ko je izbruhnila pandemija covid-19, se je velik del sveta preselil na splet, kar je po-

Slika 7: Dolgoživa slovenska družba (vir: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 2017)

spešilo digitalno preobrazbo, ki poteka že desetletja. Aktivno smo bili vključeni v delo na daljavo, izvajanje pouka na daljavo, storitve, ki so bile še pred nekaj tedni popolnoma drugače organizirane in so zahtevale osebne obiske, je bilo kar naenkrat mogoče izvajati na daljavo (zavarovalništvo, bančništvo, nekatere storitve e-uprave ipd.). Z vidika digitalne preobrazbe lahko trdimo, da je covid-19 to še pospešil.

Spletni promet se je v nekaterih državah kmalu po izbruhu (Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj, 2020) povečal za do 60 %, kar poudarja digitalni pospešek, ki ga je sprožila pandemija. Z vidika digitalizacije družbe lahko trdimo, da je covid-19 pospešil razvoj in transformacijo družbe v digitalno družbo in pokazal potencial, ki ga ima. Razvijale so se različne mobilne aplikacije, ki so pomagale »slediti« razvoju pandemije. Razvijalci rešitev so si pomagali z uporabo umetne inteligence, tudi na področju razvoja cepiv. Podobno je bilo tudi pri napovedovanju širjenja covid-19, kjer so v napovedovalne modele vključevali nove teorije (npr. teorije množic), s katerimi so poskušali čim bolj realno napovedovati dogajanja.

Seveda so se razkrile tudi različne slabosti in nevarnosti, saj v nekaterih okoljih niso uspeli slediti takemu pospešenemu tempu digitalizacije družbe, kar lahko vodi v nov način razslojevanja družbe. Pokazala se je tudi vse večja odvisnost od digitalnih rešitev, povečala se je skrb za zasebnost in digitalno varnost. Poleg zagotavljanja ustrezne komunalne, energetske in prometne infrastrukture postajamo vse bolj odvisni tudi od ustrezne komunikacijske infrastrukture. Po poročilu OECD (glej Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj, 2021) je bila Slovenija junija 2019 pri zagotavljanju optičnih širokopasovnih povezav s skoraj 40 % nad povprečjem OECD, ki znaša nekaj manj kot 30 %. Na lestvici močno prednjači Južna Koreja z več kot 80 %.

Kljub nekaterim slabostim, nevarnostim in pomislekom ne verjamemo, da se bo družba po pandemiji vrnila na prejšnje stanje, ampak bo mogoče z nekoliko zmanjšanim tempom nadaljevala digitalizacijo družbe. Ker se države trudijo, da bi se odzvale na krizo, ki jo je sprožil covid-19, in si opomogle, je zdaj pravi trenutek, da se zagotovi vključujoča digitalna preobrazba z usklajenimi in celovitimi strategijami, ki gradijo odpornost in premoščajo digitalne delitve v času po covidu-19.

Tudi po covidu-19 se bodo še naprej razvijala področja, ki so v času pandemije delovala kot katalizator, vključno s delom na daljavo, spletno trgovino in spletnim plačevanjem. Nekoliko več težav smo imeli pri vključevanju spletnega zdravja in oskrbe, ki sta se v času pandemije tudi pospešeno razvijala. Vrhunski krog med digitalnimi inovacijami in digitalno preobrazbo je temeljno gonilo novih poslovnih modelov in trgov, digitalne tehnologije pa lahko okrepijo znanstvene in raziskovalne sisteme, ki so se izkazali za kritične pri odzivu in okrepanju držav po covidu-19.

8 Sklep

V prispevku smo želeli predstaviti pomen digitalizacije na družbo. Že Strategija razvoja Slovenije za obdobje 2007–2013 opredeljuje strategijo dolgožive družbe, ki ima velik vpliv tudi v smislu digitalne vključenosti. Verjetno ni težko ugotoviti, da prikazani model še vedno drži, z digitalizacijo pa so se zelo spremenile poti, ki vodijo do zelenih ciljev. Če bi želeli navesti samo nekatere ključne primere dobre prakse, bi se zaradi obsega materije, ki jo vključuje, znašli pred veliko težavo. Izhajamo lahko le iz splošno znane ugotovitve, da se na trenutni stopnji razvoja digitalne družbe krepi individualizem, kar je razumljivo, saj je posameznik postavljen v globalni svet neslučenih možnosti in priložnosti ter tudi nevarnosti. Isti

Slika 8: Super pametna družba in svetovni izzivi (vir: internet 7)

posameznik se pogosto zaveda, da ni več kos izzivom, ne zna pa si pomagati. To ugotovitev pogosto najlažje ponazorimo s primeri, opisanimi v nadaljevanju.

V sistemskih rešitvah (npr. na področju predpisov) lahko pogosto najdemo rešitve, ki izražajo trenutno sposobnost razmišljanja posameznika, ki pripravlja rešitev. Ali je rešitev res optimalna (ni nujno, da je najboljša)? Določeni deli niso vključeni v rešitev, ker jih pripravljavec te sploh ni znal opredeliti, ker jih ne pozna, jih ne zna uporabiti ali smiselno vključiti, iz osebnih koristi ali razlogov ali v interesu nekoga tretjega. Slovenci smo znani po tem, da smo veliki individualisti. Če se ne bomo znali dinamično povezovati v različne ekosisteme, bomo zelo hitro nazadovali kot posamezniki, skupnost in družba.

Pri načrtovanju različnih dejavnosti doma, v podjetju, instituciji, skupnosti ali prostoru se vprašajmo, ali res dovolj dobro poznamo prihodnje potrebe posameznika in družbe kot celote. Ali pri načrtovanju novih sosek, povezav, infrastrukture ipd. res upoštevamo prihodnje potrebe, ki jih prinašajo npr. spremembe družbenih navad, pametne ali črne tovarne, ki z lahkoto delujejo tudi v večjih mestnih okoljih, ipd.? Ali vemo, kaj npr. pomeni sprememba koncepta obstoječega izobraževanja v t. i. izobraževanje 4.0? Kako vključevati v prostor nove storitve in katere opuščati? Kako ustvariti dinamičen prostor? Ali z različnimi predpisi, s katerimi utemeljujemo urejenost in red, pogosto ne izvajamo inkvizicije? Digitalna preobrazba temelji na inovativnosti, novih produktih in izdelkih, ki so odločevalcem pogosto težko razumljivi, zato jih neradi spuščajo v svoj prostor.

Industrija 4.0 pomeni, da bodo posameznikom in interesnim skupinam na voljo različni podatki. Vsak si bo lahko po svoje razlagal informacije in sestavil svojo zgodbo. Če želimo preživeti v takem sistemu, moramo pri odločitvah uporabljati informacije iz preverljivih virov (ni nujno uradnih!) in jih znati pravilno interpretirati. Bomo znali zgraditi tudi super pametno družbo 5.0, ki bo kos današnjim aktualnim problemom? Naj covid-19 ne bo izgovor, ampak priložnost!

Mag. Borut Pegan Žvokelj
Inštitut Proin d. o. o., Celje
E-pošta: borut.pegan-zvokelj@proin.si

Dr. Igor Bizjak
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: igor.bizjak@uir.si

Matej Hašaj
Ljubljanski urbanistični zavod, Ljubljana
E-pošta: matej.hasaj@luz.si

Opombe

[1] McKinsey & Company napoveduje enormne finančne obsege poslovanja, ki naj bi leta 2025 močno presegle npr. bruto domači proizvod Kitajske. Pametne tovarniške aplikacije ne predstavljajo le najhitreje stopnje rasti, ampak tudi največji delež tržne proizvodnje (približno 33 %), ki ji sledijo skupna proizvodnja za pametna mesta in pametne aplikacije na področju zdravja (približno 15 %) (Liu, 2021).

[2] S pomeni *smart* (pameten).

Viri in literatura

Agencija Republike Slovenije za okolje (2021): Okolje, kazalci okolja. Dostopno na: <http://kazalci.arso.gov.si/sl/content/pozidava-0?tid=12> (sneto 21. 8. 2021).

do Livramento Gonçalves, G., idr. (2021): The Impacts of the fourth industrial revolution on smart and sustainable cities. *Sustainability*, 13(13), str. 7165.

Internet 1: The Industry 4.0 Transition – Architecting for AI, ML and IoT. Dostopno na: <https://blog.westerndigital.com/industry-4-0-storage-solutions-iot-smart-factories> (sneto 25. 8. 2021).

Internet 2: Pametna mesta in skupnosti. Dostopno na: <http://pmis.ijs.si/sl/> (sneto 20. 8. 2021).

Internet 3: Poslovna šola univerze v Navarri. Dostopno na: www.iese.edu (sneto 10. 8. 2021).

Internet 4: Forbes. Dostopno na: www.forbes.com (sneto 21. 8. 2021).

Internet 5: Primer ocenjevanja mest po CIMI. Dostopno na: <https://citi.io/2020/07/16/the-top-50-smart-cities-in-the-world-2020/> (sneto 21. 8. 2021).

Internet 6: Grafična razporeditev mest, za katera je združenje izračunalo indeks CIMI. Dostopno na: <https://www.mosaic51.com/featured/list-of-smart-cities-in-the-world/> (sneto 21. 8. 2021).

Internet 7: Super pametna družba in svetovni izzivi. Dostopno na: <https://ibec.co.in/blog-society5/> (sneto 21. 8. 2021).

Liu, K. C. (2021): Smart City X Industry 4.0: Success Story. Taipei, Advantech Co., Ltd.

Mednarodna organizacija za standardizacijo (2016): ISO 37101 – Sustainable development in communities. Ženeva.

Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (2020): Keeping the Internet Up and Running in Times of Crisis. Dostopno na: www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/keeping-the-internet-up-and-running-in-times-of-crisis-4017c4c9 (sneto 23. 8. 2021).

Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (2021): Broadband and Telecom. Dostopno na: www.oecd.org/sti/broadband/oecdbroadbandportal.htm (sneto 23. 8. 2021).

Poslovna šola univerze v Navarri (2020): IESE Cities in Motion Index. Navarra.

Služba vlade za razvoj in evropsko kohezijsko politiko (2017): Slovenska strategija pametne specializacije – S4. Ljubljana.

Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj (2005): Strategija razvoja Slovenije, Ljubljana.

Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj (2017): Strategija dolgožive družbe. Dostopno na: https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/kratke_analize/Strategija_dolgozive_druzbe/Strategija_dolgozive_druzbe.pdf (sneto 28. 8. 2021).

Ina ŠUKLJE ERJAVEC
Jana KOZAMERNIK

Ven za zdravje – zelene površine v podporo javnemu zdravju

Pomen zelenih površin za javno zdravje je vsestranski. Zaradi svojih naravnih lastnosti so pomemben dejavnik kakovosti okolja, saj zmanjšujejo številne negativne vplive, ki pomembno vplivajo na zdravje človeka, hkrati pa ustvarjajo prostorske pogoje za aktiven in zdrav življenjski slog prebivalcev. Da bi podprla te vsebine na vseh ravneh, je Svetovna zdravstvena organizacija pripravila mednarodna priporočila glede obsega in vrste telesne dejavnosti za varovanje in krepitev zdravja. Izdala je tudi številne publikacije, s katerimi spodbuja povezovanje vsebin javnega zdravja in prostorskega načrtovanja, razvoj zdravih in aktivnih mest in še posebej zelenih površin, ki jih prepozna kot enega ključnih prostorskih dejavnikov zdravja. Spodbujanje telesne dejavnosti vseh starostnih skupin prebivalcev spada

tudi med prednostna področja Nacionalnega programa o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025. Ministrstvo za zdravje je tudi sofinanciralo prvi program v Sloveniji, ki je vzpostavil povezavo in sodelovanje med prostorskimi načrtovalci in strokovnjaki javnega zdravja, to je program Ven za zdravje, v okviru katerega so se pripravile splošne smernice in priložnik za načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti in aktiven življenjski slog.

Ključne besede: načrtovanje zelenih površin, javno zdravje, aktiven življenjski slog, kakovost bivanja, zeleni sistem, medsektorsko sodelovanje

1 Uvod

Razumevanje pomena celovitega načrtovanja zelenih površin in njihove vloge za kakovost bivanja in zdravje prebivalcev urbanih območij ni nič novega, saj sega že najmanj v 19. stoletje. Ob občutnem slabšanju življenjskih pogojev v hitro rastočih mestih in hkratnem povečevanju družbene skrbi za zdravje v času industrijske revolucije se je jasno prepoznal pomen urbanističnega načrtovanja, še posebej načrtovanja zelenih površin za izboljšanje prostorskih pogojev za javno zdravje. Tako v Evropi kot v ZDA se je v tem času vzpostavilo gibanje za zagotavljanje javnih parkov, ki je temeljilo na pomembnosti odprtih javnih zelenih površin za zdravje in vitalnost mestnega prebivalstva. Morda najbolj znani in odmevni primer je nastanek Centralnega parka v New Yorku leta 1853, ki je postal zgled za številna mesta in strokovne pristope v načrtovanju. Poleg izboljšanja kakovosti zraka, ki je bila velika težava mest tistega časa, so strokovnjaki, na primer krajinski arhitekt F. L. Olmsted v Združenih državah Amerike, jasno poudarjali tudi druge zelo pomembne koristi zelenih površin za zdravje, na primer pomen stika z naravo in veččutnih izkušenj, ki jih nudijo parki, ali kakor so zapisali, »zeleno površine blažijo psihosocialne pomanjkljivosti urbanega življenja, katerega umetno okolje povzroča pretirano živčno napetost, pretirano tesnobo, naglico, nestrpnost in razdražljivost« (povzeto iz

Eisenman, 2016). Izboljšanje kakovosti zraka in duševnega počutja sta bila nedvomno pomembna temelja človekovega zdravja, na katero so vplivali mestni parki 19. stoletja. Zelenim površinam so pripisovali pomembne terapevtske učinke in z njihovim načrtovanjem dosegali tudi koristi, kot so varovanje virov pitne vode in rekreacija. V Evropi so parke povezovali tudi z željo po izboljšanju fizičnega stanja državljanov in telesno vadbo, v ZDA pa so bile sicer bolj poudarjene funkcije prostega časa in pasivne rekreacije. V tem času so bili mestni parki tudi prvič sistematično ustvarjeni za javno uporabo, kar je pomenilo veliko prelomnico v načrtovanju zelenih površin, nove oblike upravljanja, dostopnosti in tudi rabe. Javni parki so postali družbeni simbol napredka in prevzeli vlogo izboljšanja življenjskih razmer za revnejše skupine prebivalcev. Da bi spodbudili njihovo uporabo, so bili parki opremljeni s številnimi zanimivostmi in programi, kot so športni objekti, vrtnarske razstave, glasbeni paviljoni ipd. Za načrtovanje zelenih površin tistega časa je značilno zagotavljanje velike prostorske razsežnosti parkovnih površin in njihovega medsebojnega povezovanja v parkovni sistem, kot je bila t. i. *Smaragdna ogrlica* v Bostonu. To sistemsko povezano razumevanje parkov kot pomembnega elementa celovitega načrtovanja, ki lahko tudi usmerja in opredeljuje prostorsko razsežnost rasti mest, lahko

opredelimo kot začetke celovitega prostorskega načrtovanja zelenih površin, temelje zelenega sistema.

Zagotavljanje zdravih življenjskih razmer je bilo temelj urbanističnega pristopa tudi v modernizmu 20. stoletja, vendar se je v tem času pozornost usmerila predvsem k izboljševanju stanovanjskega bivalnega okolja in zagotavljanju ustreznih količin zelenih površin, veliko manj pa tudi k njihovem oblikovanju in urejanju za vsakdanjo javno rabo. S poudarjanjem funkcionalnosti in namenske rabe v načrtovanju se je pozornost urejanja prostora usmerila predvsem v posebne namenske ureditve, na povezovanje z urbanističnega načrtovanja z vsebinami javnega zdravja pa se je, vsaj v našem okolju, za precej časa pozabilo (Šuklje Erjavec idr., 2021).

V današnjem času se na globalni ravni ponovno soočamo z zelo intenzivno urbanizacijo in rastjo mest ter tudi nepravilno porazdelitvijo bremen onesnaženja in slabih življenjskih pogojev v njih. Favoriziranje gospodarske rasti in privatizacija prostora sta v zadnjih desetletjih odmaknila pozornost od zagotavljanja javnega dobra in oslabila skrb za dostopnost do neformalnih oblik rekreacije in splošne javne uporabe zunanjega prostora. Povečali so se pritiski po pozidavi obstoječih zelenih površin, priča pa smo tudi različnim oblikam privatizacije javnega odprtega prostora, še posebej za komercialne namene. Hkrati se v družbi vzporedno krepi tudi skrb za okolje, zavedanje o pomenu kakovosti bivalnega in delovnega okolja, pomenu zelenih površin in urbane pravičnosti za javno zdravje.

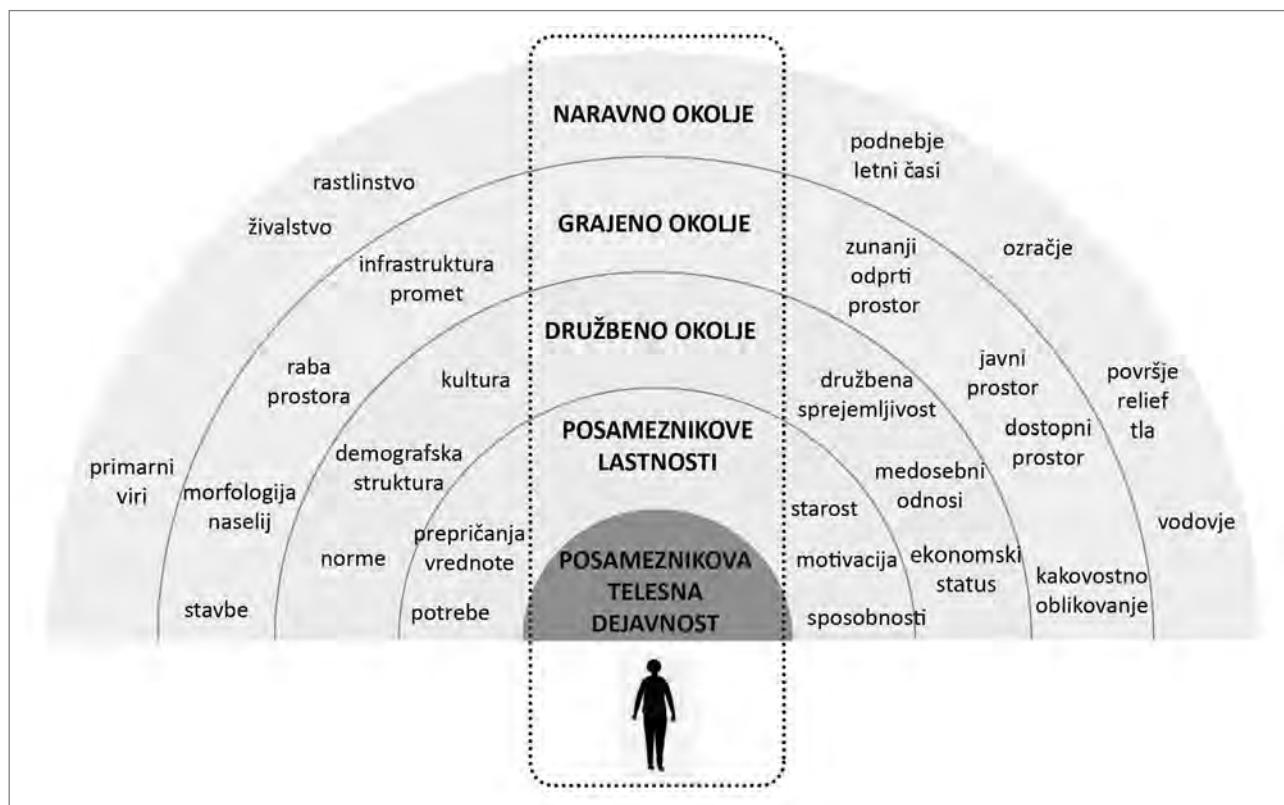
Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) je agencija Združenih narodov in ima vodilno vlogo pri globalnih vprašanih s področja zdravja, določa smernice, norme in standarde, oblikuje predloge politik, zagotavlja tehnično podporo državam ter spremlja in proučuje zdravstvene trende. Njena globalna strategija za prehrano, telesno dejavnost in zdravje spodbuja povečanje ravni telesne dejavnosti kot ukrepa za preprečevanje in obvladovanje kroničnih nenalezljivih bolezni in je bila izhodišče za pripravo številnih dokumentov za spodbujanje telesne dejavnosti prebivalcev. V tem pogledu je za naš prostor še posebej aktualno delovanje njenega regionalnega urada za Evropo, ki sodeluje z Evropsko komisijo in tudi z Urbano agendo EU, še posebej na področju zdravih mest. V strateški razvojni viziji zdravstvene politike za Evropo *Zdravje 2020* je redna telesna dejavnost postala ključen dejavnik izboljšanja kakovosti življenja prebivalcev in prednostna naloga v politikah EU. Dokument tudi neposredno povezuje zdrav življenjski slog z ustreznim načrtovanjem prostora. Države članice EU so pozvane, naj pospešijo pripravo in izvajanje politike za ustvarjanje okolja, ki spodbuja dejavno sodelovanje starejših v programih za telesno dejavnost. Poudarja tudi, da lahko vlade dosežejo precejšnje izboljšanje zdravja in zmanjšanje neenakosti v zdravju le z dobrim medsektorskim sodelovanjem

(SZO, 2014). V več svojih publikacijah (Egorov idr., 2016; SZO, 2017) na podlagi dokaznih gradiv utemeljuje, da lahko ustrezno načrtovane, urejene, razporejene in javno dostopne zelene površine odločilno prispevajo k splošni kakovosti bivanja, so pa tudi eden ključnih dejavnikov spodbujanja telesne dejavnosti in aktivnega življenjskega sloga prebivalcev, s tem pa tudi izboljšanja javnega zdravja. Pandemija covid-19 je ta vprašanja še dodatno postavila v ospredje ter poudarila pomen kakovostnih in javno dostopnih zelenih površin in zunanjega prostora na splošno, za zdravje in dobro počutje prebivalcev. Zelene površine so se v času ukrepov za zajezitev pandemije z omejitvijo gibanja prebivalcev izkazale za še posebej pomembne za omogočanje in spodbujanje vsakodnevne telesne dejavnosti. S povečanjem njihovega obiska pa so se poudarila tudi vprašanja zmogljivosti teh območij, prilagodljivosti rabe ter seveda njihove kakovosti in dostopnosti.

Na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije smo vse te vsebine že pred pandemijo covid-19 celovito obravnavali v programu *Strokovne podlage za prostorsko načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti prebivalstva*^[1], ki ga je v letih 2017–2019 sofinanciralo Ministrstvo za zdravje v okviru javnega razpisa na področju prehrane in telesne dejavnosti za zdravje za obdobje 2017–2019, ki je del prizadevanj »Dober tek Slovenija« za več gibanja in zdravo prehrano. To je tudi prvi program v Sloveniji, ki je vzpostavil neposredno povezavo in sodelovanje med prostorskimi načrtovalci in strokovnjaki javnega zdravja, s čimer so se postavili temelji za usmerjeno, sistemsko in s tem tudi učinkovitejše zagotavljanje prostorskih pogojev za krepitev javnega zdravja v Sloveniji.

2 Pojmi, ki jih moramo poznati tudi prostorski načrtovalci

Zdravje kot »dinamično ravnovesje telesnih, duševnih, čustvenih, duhovnih, osebnih in družbenih prvin, ki se kaže v zmoglosti neprestanega opravljanja funkcij in prilagajanja okolju kot tudi skrb zanj, ni le v interesu posameznika, medicinskih strok ali institucij zdravstvenega varstva, ampak je to odgovornost celotne skupnosti (Šuklje Erjavec idr., 2019). Splošni cilj je zagotavljati pogoje za *kakovost življenja*,^[2] med katere spada tudi ustrezno in *zdravo okolje*, ki je opredeljeno z okoljskimi dejavniki, kot so zrak, voda, kemične snovi, sevanja, biološki dejavniki, ki neposredno vplivajo na človekovo zdravje in bolezen. Poleg tega zdravo okolje opredeljujejo tudi razmere v psihosocialnem in gospodarskem okolju, ki posredno vplivajo na zdravje in blaginjo. Med te, t. i. *determinante zdravja*, spadajo tudi parametri prostora oziroma grajeno in naravno okolje, na stanje katerih odločilno vplivamo s prostorskim načrtovanjem in razvojem. Za ponazoritev zapisanega so v shemi (slika 1) podrobneje predstavljeni raznovrstni dejavniki, ki vplivajo na

Slika 1: Dejavniki, ki vplivajo na posameznikovo telesno dejavnost^[3] (prirejeno po Edwards in Tsouros, 2006).

posameznikovo telesno dejavnost. Ti se obravnavajo v štirih skupinah: posameznikove lastnosti, družbeno okolje, grajeno okolje in naravno okolje (Šuklje Erjavec idr., 2020). Razmerje med njimi je prikazano na sliki 1.

Za ustrezno obravnavanje javnega zdravja s prostorskim načrtovanjem je pomembno tudi razumeti in v strokovno delo vključiti vsebine, kot so *javno zdravje*, ki se strokovno opredeljuje kot »znanost in spretnost preprečevanja bolezni, krepitev zdravja in podaljševanja življenja ob organiziranih naporih celotne družbe«, *urbano zdravje*, kar pomeni »zdravstveno stanje mestnih prebivalcev v odnosu do mestnega okolja in dejavnikov, ki vplivajo na kakovost zdravja«, ter tudi *krepitev zdravja*, ki je »proces usposabljanja in spodbujanja ljudi, da si prizadevajo nadzorovati dejavnike zdravja, vzdrževati in krepiti zdravje in preprečevati bolezni ali poškodbe« (Šuklje Erjavec idr., 2019). Pri tem je zelo pomembno omeniti tudi probleme sodobnega časa, to so *neenakosti v zdravju*, ki se navezujejo na razlike v zdravju, ki so pogojene z gospodarskimi, biološkimi, socialnimi in družbenimi ter tudi prostorskimi dejavniki, ki se sicer v literaturi pogosto ne navajajo posebej, ampak se »skriva-jo« med socialnimi determinanti zdravja. Poročilo Nacionalnega inštituta za javno zdravje (NIJZ) *Neenakosti v zdravju v Sloveniji*^[4] (Buzeti idr., 2011) opozarja, da so neenakosti v zdravju prisotne v vseh državah, tako v državah v razvoju kot v razvitih državah, kar pomeni tudi v Sloveniji, ter poudarja,

da lahko dosežemo pomemben napredek v zdravstvenih izidih populacije, če izboljšamo širše socialno, ekonomsko in fizično okolje, v katerem živijo prebivalci. V tretjem poročilu *Neenakosti v zdravju – izziv prihodnosti v medsektorskem sodelovanju* (Gabrijelčič Blenkuš idr., 2021) so bivalni pogoji prepoznani kot pomembna socialna determinanta zdravja, na kateri s svojimi ukrepi pretežno vplivajo drugi sektorji ne pa sektor zdravja. V poročilu SZO *Healthy, prosperous lives for all: The European health equity status report* so življenjski pogoji, med katere uvrščajo tudi zelene površine, pomemben dejavnik neenakosti v zdravju, ki ga je treba reševati z različnimi politikami in ukrepi, ki so del prostorskega načrtovanja. Raziskave so pokazale, da pomanjkanje dostopnih zelenih površin, varnost teh in slaba kakovost zraka pomembno prispevajo k neenakosti v zdravju v okviru življenjskega okolja v soseskah oz. območjih bivanja, zato jih je treba obravnavati kompleksno in z različnih vidikov (SZO, 2019).

3 Pomen telesne dejavnosti za zdravje

Kot *telesna dejavnost za krepitev zdravja* je opredeljena »vsaka oblika telesne dejavnosti, ki koristi zdravju in funkcijski sposobnosti brez nepotrebne škode ali tveganja. To je najlažje doseči tako, da se telesna dejavnost vsaj zmerne intenzivnosti

(na primer živahna hoja in druge dejavnosti, ki pospešijo dihanje in ogrejejo telo) vključi v vsakdanje življenje« (Šuklje Erjavec idr., 2020). Pri tem je pomemben dejavnik tudi *telesna pripravljenost posameznika*, ki se strokovno opredeljuje kot »skupek posameznikovih lastnosti, ki se nanašajo na sposobnost opravljanja telesne dejavnosti. Je tudi stanje blagostanja z majhnim tveganjem za pojavnost prezgodnjih zdravstvenih težav in stanje zadostne energije za udeležbo v raznih telesnih dejavnostih« (Šuklje Erjavec idr., 2020). Življenjski slog in načini preživljanja prostega časa, še posebej telesna dejavnost, so pomemben del analiz in ocene ranljivosti glede neenakosti v zdravju kot tudi kazalnikov zdravlja posameznika. Številne domače in mednarodne raziskave dokazujejo, da redna telesna dejavnost in aktiven življenjski slog spadata med ključne dejavnike, ki pripomorejo k ohranjanju, varovanju in krepitvi zdravlja, nasprotno pa vse bolj sedeč življenjski slog in telesna nedejavnost zmanjšujeta kakovost življenja in povečujeta tveganje za pojav kroničnih nenalezljivih bolezni, kar lahko vodi v prezgodnjo smrt (SZO, 2010; Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije, 2015).

Koristi telesne dejavnosti za zdravje (SZO, 2018):

- fizična dejavnost ima pomembne koristi za zdravje srca, telesa in duha;
- fizična dejavnost prispeva k preprečevanju in obvladovanju nenalezljivih bolezni, kot so bolezni srca in ožilja, raka in diabetesa;
- telesna dejavnost zmanjšuje simptome depresije in tesnobe;
- fizična dejavnost krepi razmišljanje, spodbuja učenje in izboljšuje presojo;
- telesna dejavnost zagotavlja zdravo rast in razvoj mladih;
- telesna dejavnost izboljša splošno počutje.

SZO tudi ugotavlja, da globalno eden od štirih odraslih ne dosega priporočenih ravni telesne dejavnosti in da je več kot 80 % mladostnikov na svetu premalo telesno aktivnih. Opozarja tudi, da je pri ljudeh, ki so premalo aktivni, tveganje za smrt za od 20 do 30 % višje kot pri tistih, ki so dovolj aktivni. Navaja tudi, da bi lahko preprečili do pet milijonov smrti na leto, če bi bilo svetovno prebivalstvo bolj aktivno (SZO, 2018).

Telesna dejavnost lahko poteka na različne načine, odvisno od različnih priložnosti za gibanje in različna okolja. Ločimo tudi med intenzivno telesno dejavnostjo – pri kateri smo že precej ogreti, zadihani in se potimo, pogovarjanje pa je že toliko oteženo, da moramo pri govorjenju med dejavnostjo loviti sapo, po navadi vključuje šport ali telesno vadbo, na primer tek ali hitro kolesarjenje –, in zmerno telesno dejavnostjo, pri kateri občutimo nekaj napora, se ogrejemo in postanemo nekoliko zadihani, vendar se med njo še lahko pogovarjamo ali povemo celoten stavek, ne da bi pri tem lovili sapo. Zunanji prostori,

ki omogočajo izvajanje tovrstnih dejavnosti, so zelo raznoliki. Poleg parkovnih površin, vrtičkov, različnih vrst igrišč in drugih samostojnih tipov zelenih površin, mednje spadajo tudi zelene (in druge) površine v okviru stanovanjskih območij, vrtcev in šol, domov za starejše občane in tudi prostori v območju drugih, centralnih dejavnosti in v povezavi z delovnimi mesti, tudi urbani gozdovi, obrežja rek, območja kulturne krajine ipd. Telesna dejavnost je na primer lahko vsakodnevna aktivna mobilnost v obliki hoje ali kolesarjenja od kraja do kraja, igra in druženje ali izobraževanje, lahko je del dejavnosti vsakdanjega življenja, kot so vrtnarjenje ali gospodinjska opravila, ter vsakodnevno rekreacijsko ali usmerjeno športno udejstvovanje. Različne oblike telesne dejavnosti so lahko bolj ali manj pomembne za določene družbene skupine in v različnih življenjskih obdobjih posameznika (Šuklje Erjavec idr., 2021).

Vzroki za telesno nedejavnost ljudi so pretežno posledica sistemskih in prostorskih dejavnikov, zaradi katerih je vsakodnevno življenje in delo vse bolj sedeče (SZO, 2016). Otroci in mladostniki preživijo več časa v šoli ali vrtcih kot kdaj koli prej. Izobraževalne zahteve se povečujejo, kar lahko zmanjšuje čas, namenjen športni vzgoji in aktivni igri. SZO (2016) v zvezi s tem navaja predvsem problematiko velikih razdalj med domovi, delovnimi mesti, trgovinami in kraji za prostočasne dejavnosti, kar je povečalo uporabo avtomobilov. Drugi dejavniki, za katere se domneva, da vplivajo na raven telesne dejavnosti, so povezani s kakovostjo okolja, ki je na voljo uporabnikom, njegovo javno dostopnostjo in varnostjo.

Za varovanje in krepitev zdravlja je SZO oblikovala priporočila za redno telesno dejavnost posameznika. Večina priporočil o telesni dejavnosti za zdravje je usmerjenih v dejavnosti z vsaj zmerno intenzivnostjo, kar zagotavlja vključitev številnih dejavnosti, tj. vsakodnevnih opravil (hoja ali kolesarjenje do delovnega mesta, domača opravila, gibanje na delovnem mestu), in prostočasnih rekreativnih dejavnosti, običajno pa se kombinirajo tudi z usmeritvami za različne oblike intenzivne telesne dejavnosti, še posebej aerobne vadbe, ter tudi vadbami za moč in ravnotežje. Za tiste, ki so telesno nedejavni, je telesna dejavnost visoke intenzivnosti že hitra hoja. Meja med zmerno in visoko intenzivno telesno dejavnostjo se z redno vadbo spreminja. Tako lahko na primer dejavnosti, ki so bile v začetku zmerno intenzivne, postanejo prelahke izzivi, hkrati pa dejavnosti, ki so bile zelo intenzivne, postanejo zmerno intenzivne. Nova priporočila SZO so še okrepila priporočene vrednosti za izvajanje telesne dejavnosti in jih tudi opredelila za širši nabor družbenih skupin (preglednica 1). Tako so poleg skupin *otroci in mladostniki, odrasli in starejši odrasli*, zdaj v *priporočilih za telesno dejavnost in sedeč življenjski slog SZO* posebej obravnavani tudi *nosečnice in porodnice, odrasli in starejši odrasli s kroničnimi stanji, otroci in mladostniki z oviranostmi in odrasli z oviranostmi (nad 18 let)* (SZO, 2020).

Preglednica 1: Priporočene vrednosti za izvajanje telesne dejavnosti glede na nova priporočila SZO za telesno dejavnost in sedeč življenjski slog – opredeljen je širši nabor družbenih skupin.

Skupina prebivalcev	A Priporočena zmerna (do intenzivna) telesna dejavnost (TD)/vsaj ...		B Priporočena intenzivna, pretežno aerobna telesna dejavnost/vsaj ...	Dodatna priporočila/za dodatno krepitev zdravja
otroci in mladostniki (5–17 let)	60 minut /dan čez teden	in	vsaj 3 dni /teden	
Odrasli (18–64 let)	150–300 minut/teden	ali	vsaj 75–150 minut/teden	vaje za krepitev mišic vsaj 2 dni/teden, več kot 300 minut/teden zmerne TD ali 150 minut/teden intenzivne TD
starejši odrasli (nad 65 let)	150–300 minut/teden	ali	vsaj 75–150 minut/teden	vaje za krepitev mišic vsaj 2 dni/teden, TD s poudarkom na ravnotežju in moči vsaj 3dni/teden, več kot 300 minut/teden zmerne TD ali 150 minut/teden intenzivne TD
nosečnice in porodnice	150 minut/teden			
odrasli in starejši odrasli s kroničnimi stanji	150–300 minut/teden	ali	vsaj 75–150 minut/teden	vaje za krepitev mišic vsaj 2 dni/teden, TD s poudarkom na ravnotežju in moči vsaj 3dni/teden, če stanje dopušča, več kot 300 minut/teden zmerne TD ali 150 minut/teden intenzivne TD
otroci in mladostniki z oviranostmi	60 minut /dan čez teden	in	vsaj 3 dni /teden	
odrasli z oviranostmi (nad 18let)	150–300 minut/teden	ali	vsaj 75–150 minut/teden	vaje za krepitev mišic vsaj 2 dni/teden, TD s poudarkom na ravnotežju in moči vsaj 3dni/teden, če stanje dopušča, Več kot 300 minut/teden zmerne TD ali 150 minut/teden intenzivne TD

Vir: SZO (2020)

Spodbujanje telesne dejavnosti pri vseh starostnih skupinah prebivalcev spada tudi med prednostna področja Nacionalnega programa o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025. Ministrstvo za zdravje v okviru triletnih javnih razpisov na področju prehrane in telesne dejavnosti za zdravje, ki je del prizadevanj Dober tek Slovenija za več gibanja in zdravo prehrano, sofinancira številne dejavnosti in programe za promocijo in podporo telesni dejavnosti in zdravi prehrani, med drugim program *Ven za zdravje*^[1], ki je tudi prvi program v Sloveniji, ki je vzpostavil povezavo in sodelovanje med prostorskimi načrtovalci in strokovnjaki javnega zdravja. V prvem obdobju programa med letoma 2017 in 2019 je bilo izvedenih več strokovnih delavnic s predstavniki javnega zdravja, v okviru katerih so se preverile, predstavile in uskladile možnosti in priložnosti, ki jih ponujajo kakovostno načrtovane zelene površine za spodbujanje vsakodnevne telesne dejavnosti in aktivnega življenjskega sloga v Sloveniji. Del končnega gradiva programa so *Splošne smernice za prostorsko načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti in omogočanje zdravega življenjskega sloga*, pripravljene za Ministrstvo za zdravje, ki je

nosilec urejanja prostora, in njegove pooblaščenec izvajalce nalog v procesih izvajanja pooblastil po ZUreP-2 pri pripravi konkretnih smernic in presojanju prostorskih načrtov v postopkih prostorskega načrtovanja. Izdana je tudi javno dostopna publikacija *Ven za zdravje – priročnik za načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti in zdravega življenjskega sloga*, ki vsebuje pregled pomembnih vidikov ter splošne usmeritve za praktične načrtovalske odločitve in prilagoditve lokalnim prostorskim in družbenim značilnostim. V novem programskem obdobju 2020–2022 se v okviru programa *Ven za zdravje 2* izvaja promocija strokovnih usmeritev načrtovanja zelenih površin za aktiven življenjski slog med deležniki na lokalni ravni.^[1]

4 Zelene površine in javno zdravje

Koristi zelenih površin v mestih in naseljih so številne. Naravne površine, ki so značilni gradniki zelenih površin, omogočajo stik z naravo, kar dokazano zelo pozitivno učinkuje na počutje in zdravje ljudi, ki ga ni mogoče nadomestiti. Podobno ni mogoče

nadomestiti drugih koristi neposrednega in posrednega vpliva teh prvin na izboljšanje okoljskih dejavnikov, tako v pogledu izboljševanja kakovosti zraka, vode in tal kot tudi uravnavanja podnebja in blaženja ekstremov, zagotavljanja kroženje vode in hranilnih snovi, uravnavanja stanja voda, preprečevanja poplav in toplotnih otokov v urbanih območjih, ki prav tako vplivajo na zdravje. V tem okviru so še posebej pomembni vidiki naravnih kakovosti zelenih površin, vključno z vlogo raščenege terena, ki ga ni mogoče v celoti nadomestiti s tehničnimi in tehnološkimi rešitvami.

Drugi pomemben dejavnik, ki vpliva na javno zdravje, je dostopnost prostora. Samo javne zelene površine so tiste, ki ustrezno zmanjšujejo probleme neenakosti ter zagotavljajo enakovrednost pogojev za vse prebivalce za zdrav in aktiven življenjski slog. V javno dostopnem odprtem prostoru sta mogoča tkanje družabnih vezi in interakcija med uporabniki prostora, kar prav tako pomembno prispeva k povezanosti, sodelovanju in dobremu počutju ter posledično zdravju in vitalnosti ljudi v lokalnih skupnostih. Pri tem je treba poudariti, da sta zelo pomembni tudi kakovost zasnove ureditve in kakovost stanja zelenih površin, ki je v mestih in naseljih pogosto pomembnejša od njihovega števila. Z dostopnostjo zelenih površin se lahko na različne načine dosežejo različne koristi za zdravje. Te so pogosto med seboj povezane in dajejo sinergijski učinek. Raziskave kažejo, da je prisotnost naravnih prvin pomemben dejavnik privlačnosti prostora za obisk in aktivno uporabo, te pa tudi pomembno vplivajo na dobro počutje in zdravje (Egorov idr., 2016; Šuklje Erjavec idr., 2019).

Splošne koristi, povezane s ključnimi vplivi zelenih površin za zdravje, so (povzeto po Shackell in Walter, 2012; Egorov idr., 2016):

- sprostitveni in obnovitveni učinki na telo,
- posebne koristi za duševno zdravje,
- možnost družbenih interakcij, krepitev družbene povezanosti, oblikovanje skupnosti,
- pozitiven vpliv na izboljšano delovanje imunskega sistema,
- pozitiven vpliv na pogostejše izvajanje telesne dejavnosti, boljše telesno pripravljenost in zmanjšanje pojava čezmerne hranjenosti in debelosti pri posameznikih,
- zaščita pred hrupom in naravnimi zvoki,
- zmanjšana izpostavljenost onesnaženju zraka,
- uravnotežena izpostavljenost sončni svetlobi, pozitiven vpliv na spanec,
- zmanjšanje učinkov mestnih toplotnih otokov,
- povečanje zavedanja o okolju.

Kot dokaze o koristnosti aktivne uporabe zelenih površin za zdravje poročilo SZO iz leta 2016 (Egorov idr., 2016) navaja, da so lahko zelene površine za zdravje koristne tudi v smislu iz-

boljšanja duševnega zdravja in kognitivnih funkcij, zmanjšanja srčno-žilnih obolenosti in razširjenosti sladkorne bolezni tipa 2 kot tudi izboljšanja izidov nosečnosti in zmanjšanja umrljivosti. Rezultati številnih raziskav tudi dokazujejo, da ustrezno urejeno in dobro dostopno zunanje okolje ljudi spodbuja k telesni dejavnosti. Pri tem so ZP še posebej pomembne, učinek telesne vadbe na človeka je namreč večji, če se izvaja v zunanjem okolju z naravnimi prvini. Da se ljudje raje gibajo v zelenem okolju, so pokazale tudi naše ankete, ki smo jih izvedli v okviru programa Ven za zdravje in programske skupine Urbanističnega inštituta Republike Slovenije (UIRS). Splošna javnost se zaveda, da zelene površine poleg spodbujanja telesne dejavnosti ponujajo tudi druge zelo pomembne učinke in koristi za javno zdravje.

Strokovnjaki tudi opozarjajo, da ima aktivna uporaba zelenih površin tudi nekatere mogoče negativne učinke, ki pa jih je z ustreznim načrtovanjem, zasnovano in upravljanjem mogoče občutno omiliti ali celo preprečiti. Mednje spadajo na primer možnost povečane izpostavljenosti onesnaženemu zraku, pesticidom in herbicidom, tveganja alergij in astme, izpostavljenost boleznim, ki jih prenašajo insekti in živali, pretirana izpostavljenost UV-sevanju in problemi varnosti, tako v smislu ranljivosti za naključne poškodbe in kriminal kot tudi prometne varnosti (Šuklje Erjavec idr., 2019). To še dodatno utemeljuje potrebo po strokovno kakovostnem načrtovanju in upravljanju zelenih površin.

5 Zdravje in telesna dejavnost v Sloveniji

Ministrstvo za zdravje sistematično spodbuja zdrav življenjski slog, ki se nanaša na zdravo prehranjevanje in gibanje tako z nacionalnim programom kot akcijskimi načrti. Osnovno izhodišče Nacionalnega programa o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025 je, da mora biti zdrav življenjski slog, vključno s telesno dejavnostjo za krepitev zdravja, dostopen in dosegljiv ne glede na posameznikov družbeno-gospodarski položaj, spol ali starost. Nacionalni program tako temelji na spoštovanju posameznikove pravice do zdravega življenjskega sloga in stremi k možnostim za telesno dejavnost prebivalcev Slovenije v njihovem lokalnem okolju. Med prednostna področja programa spada tudi spodbujanje telesne dejavnosti prebivalcev v vseh starostnih skupinah. Kot ključen izziv je v njem opredeljeno doseganje normativov dnevne rekreativne ali intenzivne telesne dejavnosti za različne skupine prebivalcev ne glede na družbeno-gospodarski položaj, demografske in kulturne značilnosti, družbeno vlogo in oviranost. Vsebine v programu se povezujejo z že sprejetimi usmeritvami in ukrepi sektorjev, ki podpirajo strateške cilje nacionalnega programa (ukrepi za lokalno trajnostno oskrbo in zagotavljanje

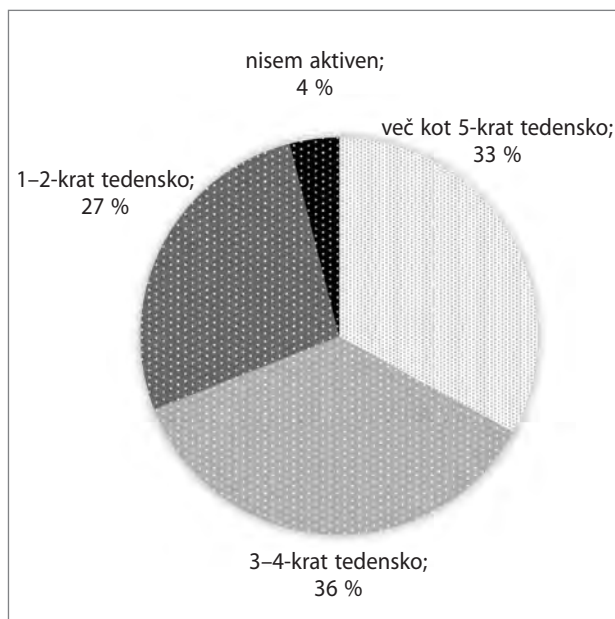
samooskrbe na področju kmetijske politike, ukrepi nacionalnega programa športa, ukrepi za trajnostni razvoj in trajnostno mobilnost, ukrepi za podporo socialnega podjetništva in ukrepi za razvoj turizma (Šuklje Erjavec idr., 2019).

NIJZ na svoji spletni strani telesno dejavnost opredeljuje kot enega najpomembnejših dejavnikov za ohranjanje zdravja in preprečevanje bolezni ter navaja, da se »ugodni učinki redne telesne dejavnosti kažejo v telesnem in tudi duševnem počutju ljudi. Zmanjša se ogroženost za pojav bolezni srca in ožilja, sladkorne bolezni in debelosti, visokega krvnega tlaka in osteoporoze, zmanjša tveganje za možgansko kap; znižuje krvni tlak pri tistih, ki že imajo povišanega, obvladuje prekomerno telesno težo in debelost, zveča telesno pripravljenost, vzdržuje mišično moč in gibljivost sklepov, zmanjša stres, tesnobo, depresijo in osamljenost, izboljša kvaliteto življenja«. Na spletni strani so dostopne tudi številne njihove publikacije in raziskave, ki se nanašajo tudi na telesno dejavnost.

Nacionalna raziskava NIJZ *Kako skrbimo za zdravje? Z zdravjem povezan življenjski slog prebivalcev Slovenije 2016*, ki je potekala leta 2016, je pokazala, da je zadostno zmerno do intenzivno telesno dejavna manj kot tretjina prebivalcev Slovenije, delež tistih, ki dosegajo priporočeno količino telesne dejavnosti za ohranjanje zdravja, pa se je od leta 2012 celo nekoliko zmanjšal (Vinko idr., 2018). Na 15 kongresu *Šport za vse* leta 2020 je bilo poudarjeno, da podatki kažejo, da v Sloveniji narašča tudi število ljudi s čezmerno telesno maso in debelostjo. Posledično narašča število prezgodnje obolelih odraslih z drugimi kroničnimi nenalezljivimi boleznimi, kar skrajšuje leta zdravega življenja, zmanjšuje produktivnost, povečuje stroške zdravstvene oskrbe in slabša kakovost življenja prebivalcev (Tomšič idr., 2014). Tudi rezultati nacionalne spletne ankete *Ven za zdravje*, ki je bila v okviru raziskovalne skupine UIRS^[5] izvedena od aprila do junija 2020, torej pred in med pandemijo, so pokazali, da sta po novih smernicah SZO premalo telesno aktivni kar dve tretjini prebivalcev. Odgovori na vprašanje Kako pogosto ste bili pred pandemijo covid-19 vsaj zmerno telesno dejavni? So prikazani na sliki 2.

Za razumevanje navad in preferenc glede telesne dejavnosti v Sloveniji so pomembni tudi odgovori na vprašanje Katera je najpogostejša oblika telesne dejavnosti?. Mogoče je bilo izbrati več odgovorov. Ti jasno kažejo, da sta hoja in kolesarjenje najpogostejši obliki, in sicer hoja na sprehode, po opravkih in v šolo, ki jo najpogosteje izvaja 39,3 % vprašanih, kolesari pa 17,6 % teh. Sledijo telovadba z 11,7 % in vrtnarjenje z 8,8 %.

Za prostorske načrtovalce zelo pomemben uvid v preference so tudi odgovori, da 88,1 % vprašanih za redno telesno dejavnost najraje izbere zunanji prostor, od tega jih ima kar 97,2 % najraje prostor s prevladujočimi naravnimi prvini – zelene

Slika 2: Odgovori na vprašanja o pogostnosti telesne dejavnosti v spletni anketi *Ven za zdravje*.

površine. Zanimivo je tudi, da jih je kar 53 % odgovorilo, da telesno dejavnost najraje izvajajo sami, 43 % v manjši družbi, 12 % pa v organizirani obliki (vodena vadba). Presenetljivo pa je, da so množične prireditve, ki so v prostoru in družbi sicer vedno najopaznejše in tudi najpogosteje objavljene, najbolj priljubljen način izvajanja telesne dejavnosti pri samo 6 % vprašanih.

Tudi sicer objave v časopisih pogosto kažejo drugačno sliko, kot je razvidna iz strokovnih raziskav, in pogosto dajejo vtis drugačnega stanja, kot je v resnici. Tako je na primer članek, objavljen v Delu leta 2021 (Delo, 2021), navajal, da Slovenija spada v sam vrh EU članic glede športno aktivnih prebivalcev ipd. Problematično je tudi, da so mnenja in pogledi tistih, ki so bolj telesno dejavni oziroma se tudi redno ukvarjajo s športom ali športno rekreacijo, veliko bolj glasna in slišana, zato se urejanje prostora v glavnem prilagaja njihovim potrebam. To se na primer dobro izraža v medijsko odmevni akciji postavljanja fitnestočk, ki so v resnici zelo enonamensko usmerjena ureditev, primerna za zelo ozek krog uporabnikov, ki so tudi sicer že redno telesno dejavni, tako da take ureditve zanje ponujajo samo še dodatne možnosti. Vsekakor pa s takimi potezami v urejanju prostora ne nagovarjamo tistih, ki bi jih sicer morali za krepitev zdravja, to je telesno malo aktivnih ali sploh neaktivnih. Za splošno izboljšanje aktivnega življenjskega sloga populacije je zagotavljanje ustreznih in za spremembo navad spodbudnih prostorskih pogojev veliko bolj kompleksno. Za spodbujanje uporabe zunanjega prostora je ključno ustvarjanje kakovostnega okolja, v katerem se uporabniki ugodno počutijo. Zastavljeno mora biti celovito, medsektorsko in prostorsko povezano, vključujoče in sistemsko, v smeri splošnega izbolj-

šanja pogojev za aktiven življenjski slog v mestih. To pomeni izboljšanje vidikov hodljivosti mest ter splošne kakovosti in raznovrstnosti javnega odprtega prostora, omogočanje nekonfliktne sorabe zelenih površin v različnih namenskih rabah, kot so obrežja, območja kmetijske krajine in gozdov, kot tudi iskanja sinergij med ukrepi urejanja in upravljanja prostora med različnimi sektorji.

6 Načrtovanje zelenih površin v podporo javnemu zdravju v Sloveniji

Slovenija v politikah in dokumentih sledi SZO in EU in načelno podpira medsektorsko sodelovanje na področju javnega zdravja. Ministrstvo za zdravje je leta 2017 z Zakonom o urejanju prostora (ZUreP-2) postalo državni nosilec urejanja prostora, ki mora »odgovorno in tvorno sodelovati na vseh stopnjah postopka priprave prostorskih aktov« (39. člen, 1. točka, ZUreP-2, 2017). S tem je država omogočila, da se kazalniki in smernice javnega zdravja končno uskladijo tudi s področjem urejanja prostora, krepitev in varovanje zdravja pa sta se tudi umestila med cilje urejanja prostora (Šuklje Erjavec idr., 2019).

Prostorsko načrtovanje v Sloveniji je tematiko načrtovanja zelenih površin za zagotavljanje rekreacije vključevalo že v preteklosti, vendar so bila zanje v načrtih običajno samo opredeljena območja namenske rabe, ki pa se v praksi niso dejansko vzpostavila v obliki različnih tipov javnih zelenih površin. Šele v zadnjem desetletju so slovenska mesta spet aktivneje pristopila k urejanju javnih površin kot pomembnega vidika zagotavljanja kakovosti bivanja, vendar pogosto še vedno ne v okviru celovitega in medsektorsko podprtega pristopa, ki bi ustrezno dolgoročno vključil vse pomembne vidike in koristi, ki jih lahko imajo ustrezno razporejene, dostopne, urejene in obsežne zelene površine na kakovost bivanja in okolja ter javno zdravje in zadovoljstvo prebivalcev. Med pomembne sodobne pristope prostorskega načrtovanja, ki se je v Sloveniji začelo razvijati že v začetku 90. let prejšnjega stoletja, spada načrtovanje zelenega sistema mest in naselij, ki na strateški ravni (in tudi dolgoročno) zagotavlja celostni način načrtovanja in upravljanja krajine v urbanem prostoru. To pomeni, da različne naravne, polnaravne in ustvarjene zelene površine ter druge odprte prostore obravnavanega območja povezuje v smiselno in prepoznavno prostorsko celoto za povečanje njihove učinkovitosti ter zagotavljanje dolgoročnega in trajnostnega razvoja in kakovostnega življenjskega okolja (Šuklje Erjavec idr., 2020, 2021).

V zadnjih letih je bila povezava javnega zdravja in kakovosti prostora prepoznana kot pomembna tema, ki jo je treba obravnavati skupaj in povezano. Na pobudo Ministrstva za

zdravje je bilo v letih 2018–2020 pri nas prvič vzpostavljeno konkretno povezovanje med javnim zdravstvom in prostorskim načrtovanjem za doseganje podpore pri sledenju vizije za omogočanje in spodbujanje telesne dejavnosti vseh starostnih skupin prebivalcev Slovenije, ki je prednostno področje Nacionalnega programa o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025. Ministrstvo za zdravje je v okviru javnega razpisa na področju prehrane in telesne dejavnosti za zdravje za obdobje 2017–2019, ki je del prizadevanj »Dober tek Slovenija« za več gibanja in zdravo prehrano, sofinanciralo program *Strokovne podlage za prostorsko načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti prebivalstva – Ven za zdravje*, ki je prvi v Sloveniji vzpostavil konkretno povezavo in sodelovanje med prostorskimi načrtovalci in strokovnjaki javnega zdravja ter ga v letih 2020–2022 nadaljuje program *Ven za zdravje – promocija strokovnih usmeritev načrtovanja zelenih površin za aktiven življenjski slog med deležniki na lokalni ravni*, ki ga prav tako izvaja Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

6.1 Ven za zdravje – vzpostavitev sodelovanja med javnim zdravstvom in načrtovanjem zelenih površin

Program *Strokovne podlage za prostorsko načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti prebivalstva*^[1] je med letoma 2017 in 2019 izvedel Urbanistični inštitut Republike Slovenije, ki v novem programskem obdobju 2020–2022 izvaja promocijo strokovnih usmeritev načrtovanja zelenih površin za aktiven življenjski slog med deležniki na lokalni ravni. Vsebinski poudarek je na razumevanju potreb ljudi in vidikov kakovosti zelenih površin in drugih odprtih prostorov ter osveščanje o pomembnosti strokovnega načrtovanja na vseh ravneh.

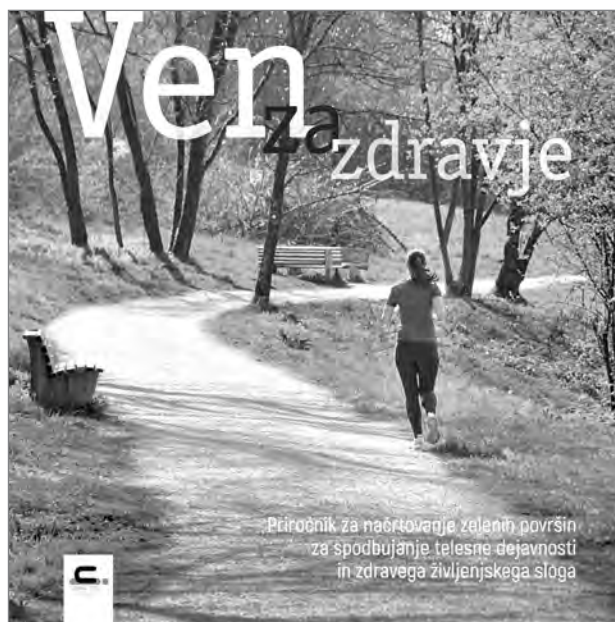
Pri zagotavljanju spodbudnih razmer za telesno dejavnost prebivalcev je treba razumeti in upoštevati *odnos med uporabnikom, telesno dejavnostjo in prostorom*. To pomeni, da je poleg splošnih potreb, ki vplivajo na telesno dejavnost ljudi, treba tudi upoštevati, da se ljudje med seboj razlikujemo glede navad, preferenc, zmožnosti in motivacije za redno telesno udejstvovanje. Kakovostno načrtovana zelena površina, ki se namensko ureja za določeno dejavnost, mora biti načrtovana tako, da upošteva prostorske vidike za izvajanje različnih (ali posebnih) vrst telesne dejavnosti.

Ključnega pomena je tudi, da so zelene površine, ki so namenjene vsakdanji rabi, načrtovane tam, kjer ljudje živijo, so javno in dobro dostopne ter ustrezno velike glede na pričakovano število obiskovalcev. Da bi zagotovili možnost izbire in privlačnost za različne tipe uporabnikov, sta pomembna vidik tudi raznovrstnost in večnamenskost zelenih površin. Omogočati

in spodbujati morajo različne oblike telesne dejavnosti, tako usmerjene in namenske, za katere so potrebne posebne ureditve, na primer otroško igrišče, igrišča za igre z žogo in druge gibalne igre, sprehajalne poti in kolesarske poti ipd., kot tudi proste površine za različne gibalne vadbe in druge prostočasne dejavnosti. Pri načrtovanju prostora je vse te komponente treba presojati v določenem, lokalnem prostorskem in družbenem kontekstu. Za to je treba povezovati različna strokovna znanja ter ustrezno upoštevati dejavnike kakovosti in značilnosti prostora za razvoj in izvajanje neke dejavnosti kot tudi konkreten prostor. Pomembno je tudi vključevanje strokovnjakov s področja krajinske arhitekture, saj gre za večplastno vrednotenje lokalnega prostorskega konteksta, prepoznavanje značilnosti urbane, kulturne ali naravne krajine ter načrtovanje ureditev in objektov odprtega prostora v skladu z zakonodajo.

V okviru programa so bile pripravljene in na konkretnem primeru tudi preverjene *Splošne smernice za načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti*, ki so gradivo, pripravljeno za Ministrstvo za zdravje, ki je nosilec urejanja prostora (NUP). Zasnovane so celostno in se navezujejo na kakovostno fizično in socialno okolje, saj sta obe medsebojno povezani in pomembni določilnici zdravja. Smernice so oblikovane na podlagi celovitega pregled različnih vidikov, pomembnih za ustrezno prostorsko načrtovanje, prenovu in upravljanje zelenih površin za doseganje zdravega, kakovostnega bivalnega okolja, ki bo spodbujalo in omogočalo aktiven, zdrav življenjski slog prebivalcev vseh starosti in družbenih skupin. Oblikovane so v tri skupine glede na način telesnega udejstvovanja ter se nanašajo na kvalitativna in kvantitativna merila za kakovost zelenih površin za spodbujanje telesnih dejavnosti. Namenjene so podpora dela Ministrstva za zdravje kot NUP in pooblaščenih izvajalcev nalog ministrstva v procesih izvajanja pooblastil po Zakonu o urejanju prostora pri pripravi konkretnih smernic in presojanju prostorskih načrtov v postopkih prostorskega načrtovanja.

Za strokovno podporo za ustrežnejši prostorski razvoj, ki bo podpiral javno zdravje, je bila v okviru programa pripravljena tudi publikacija *Ven za zdravje – priročnik za načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti in zdravega življenjskega sloga* (Šuklje Erjavec idr., 2019). Njegov osnovni cilj je utemeljiti pomen in možnosti povezovanja vsebin prostorskega načrtovanja in javnega zdravja ter celovito predstaviti relevantne vidike načrtovanja ustreznih in privlačnih okolij za aktivno uporabo zunanjega prostora mest in naselij. Predstavljene vsebine so rezultat triletnega dela in spoznanj interdisciplinarnih skupine UIRS in tudi sodelovanja strokovnjakov javnega zdravja s strani NIJZ, pregledovanja mednarodne strokovne in znanstvene literature ter strokovnega preverjanja ustreznosti obravnavanih vidikov in smernic na pilotnem primeru občine Kočevje, natančneje za načrtovanje zelenih površin za

Slika 3: Naslovnica priročnika *Ven za zdravje* (Šuklje Erjavec idr., 2019)

spodbujanje telesne dejavnosti na občinski ravni. Na podlagi prostorske analize potencialov izbranih območij v občini Kočevje (mestno naselje Kočevje in manjši naselja na podeželju, tj. Kočevska Reka in Mozelj) in analize veljavnega prostorskega načrta občine se je preverjala možnost priprave in uporabnosti smernic za strateško in podrobnejšo raven načrtovanja zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti. Pri tem so bile uporabljene različne metode, na primer prostorske in demografske analize, ankete in intervjuji. V okviru programa so bile izvedene tudi štiri strokovne delavnice z udeleženci z različnih področij javnega zdravja, številne predstavitve, tematska predavanja in posvetovalna medsektorska delavnica s predstavniki ministrstev. Priročnik tako obsega celovit pregled obravnavane tematike, od vizije, oblikovane v dokumentih in resolucijah, do izsledkov raziskav o zdravju prebivalstva v povezavi s telesno dejavnostjo in zelenimi površinami. Predstavlja različne vidike potreb ljudi po telesni dejavnosti in vrstah telesne dejavnosti, ki so ključne za ohranjanje zdravja, o zelenih površinah mest in naselij, njihovi pojavnosti in funkcijah ter njihovem načrtovanju za doseganje ustrezne kakovosti. Poseben poudarek je na priporočilih za zagotavljanje kakovosti načrtovanja zelenih površin za strokovnjake na področju načrtovanja prostora in za občine. Obravnavane vsebine izhajajo iz načel trajnostnega prostorskega načrtovanja, namenjenih uporabi v širšem strokovnem krogu, saj obravnava pomemben vidik izboljšanja kakovosti bivanja v mestih in naseljih in možnosti vplivanja na zdrav življenjski slog prebivalcev, in to z ustreznim načrtovanjem zunanjega prostora.

Javno in brezplačno dostopen priročnik^[6] je namenjen predvsem načrtovalcem občinskih prostorskih načrtov ter načrto-

valcem in oblikovalcem javnih zelenih površin in drugih javnih odprtih prostorov mest in naselij, ki lahko v njem najdejo utemeljitve za uveljavljanje različnih vidikov kakovostnega načrtovanja zelenih površin za zagotavljanje ustreznih razmer za aktiven življenjski slog prebivalcev. Namenjen je tudi občinskim in drugim upravam lokalnih skupnosti, ki skrbijo za prostorski razvoj in se pri svojem delu srečujejo z zagotavljanjem kakovosti bivanja in prostorskih možnosti za telesno dejavnost prebivalcev. Vsebinska je uporabna za pripravo izhodišč, ciljev in vizije razvoja regije ali občine v vseh prostorskih aktih (RPP, OPP, OPN, odlok o urejanju podobe naselij in OPPN).

6.2 Priročnika Ministrstva za okolje in prostor

Ministrstvo za okolje in prostor je za izboljšanje praks in načinov izvajanja procesov prostorskega načrtovanja na strateški in izvedbeni ravni v sklopu novega Državnega prostorskega reda in priporočil za občinske prostorske akte naročilo izdelavo več tematskih priročnikov kot zbirnikov državnih pravil urejanja prostora. V okviru tega sta bili s strani strokovnih skupin in zunanjih sodelavcev UIRS pripravljene tudi publikaciji, ki podrobneje obravnavata še druge vidike načrtovanja zelenih površin in zelenega sistema, njuna priporočila in smernice pa je treba smiselno vključevati tudi pri obravnavanju vidikov načrtovanja prostora za javno zdravje.

Publikacija *Zeleni sistem v mestih in naselij: usmerjanje razvoja zelenih površin: priročnik*^[7] (Šuklje Erjavec idr., 2020) obravnava ključne vsebine načrtovanja zelenih površin ter s konkretnimi priporočili in smernicami za načrtovanje zelenih površin v mestih in naseljih podpira oziroma nadgrajuje že uveljavljen pristop načrtovanja zelenih sistemov urbanih naselij. Navaja splošne usmeritve za urejanje, vzdrževanje in spremljanje stanja zelenih površin ter podrobnejša pravila in usmeritve za načrtovanje in urejanje posameznih tipov oziroma območij zelenih površin. Te so namenjene predvsem opredeljevanju prostorskih izvedbenih pogojev in drugih določil načrtovanja na izvedbeni ravni.

Publikacija *Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove*^[8] (Mušič idr., 2020) vključuje tudi vsebino *Zeleni sistem*, ki je obvezno poglavje urbanističnih zasnov in med drugim opredeljuje tudi novo tematsko vsebino zasnove zelenega sistema, poimenovano *Zasnova za aktiven življenjski slog (podpora javnemu zdravju)*, v okviru katere se opredeljujejo zelene površine in druge, za zeleni sistem pomembne odprte prostore, ki so v medsebojnem povezovalnem odnosu ter ustrezajo zadovoljevanju potreb po aktivnem udejstvovanju na prostem. Zasnova prikazuje tako območja (rekreacijske površine, parki itd.) kot linijske poteze (rekreacijske povezave) ter različne točke in njihovo povezanost v omrežje. Usmeritve temeljijo na lokalnih

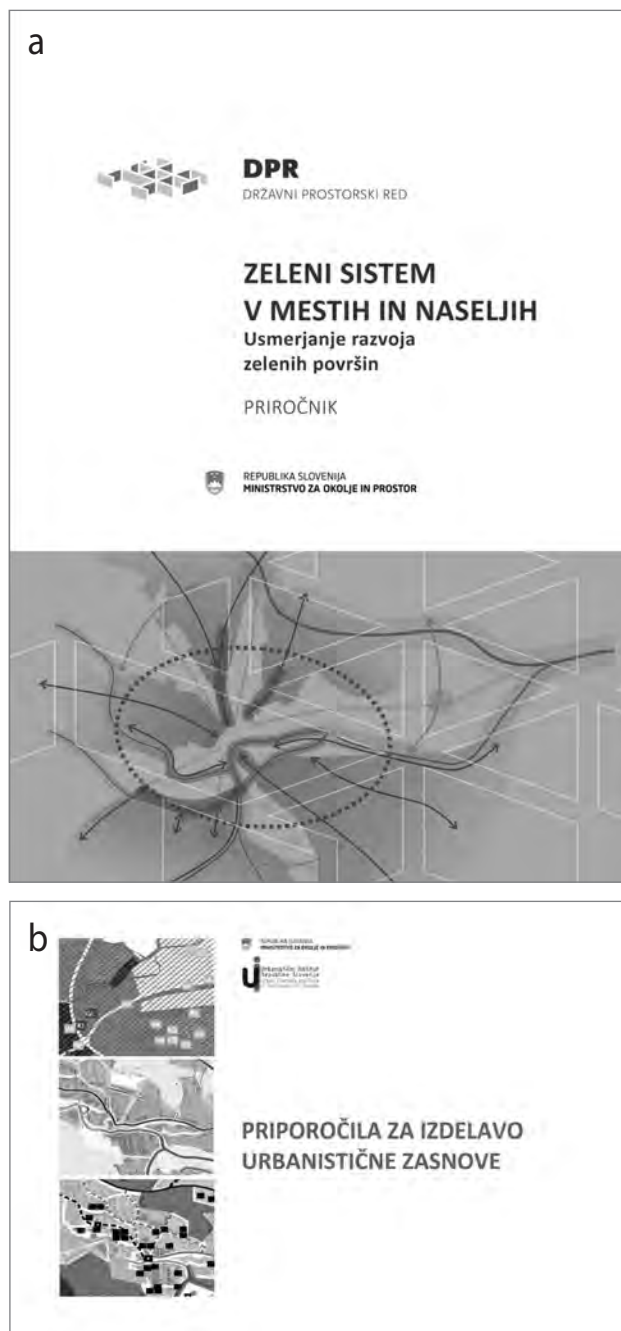
prostorskih značilnostih in opredeljujejo značaj ureditev za posamezna območja tudi v povezavi z drugimi dejavnostmi v prostoru. Pri podrobnejši obravnavi je treba upoštevati tudi vse splošne in podrobnejše usmeritve za načrtovanje različnih tipov zelenih površin iz priročnikov *Ven za zdravje* in *Zeleni sistem v mestih in naselij*.

Podpora javnemu zdravju v naseljih se zagotavlja tudi skozi vidik vzpostavljanja oz. zagotavljanja kakovostnega okolja, zato se poleg uporabe prostora obravnavajo tudi različni dejavniki, ki lahko vplivajo tudi na izvajanje dejavnosti na prostem, kot so viri emisij, hrupa, itd., ter vključujejo ukrepe za blaženje negativnih vplivov in izboljšanje stanja (npr. vzpostavitev zelenih barrier ob poteh). Posredno se na zdravje prebivalcev navezuje tudi druga tematska karta zelenega sistema, ki obravnava prilagajanje na podnebne spremembe in razširjeno okoljsko problematiko (npr. poletne toplotne obremenitve ipd.) (Mušič idr., 2020).

Povezovanje vsebin tako omogoča celostni in integralni pristop načrtovanja zelenih površin za javno zdravje na različnih ravneh. Hkrati je treba tudi zagotoviti, da se predlogi in odločitve že med procesom načrtovanja uskladijo in podprejo tudi z drugimi, za obravnavano vsebino pomembnimi razvojnimi vidiki in ukrepi drugih sektorjev, na primer z načrtovanjem aktivne mobilnosti in pripravo celostnih prometnih strategij, demografskimi prognozami, šolstvom, športom, storitvami za starejše, okoljem ipd., saj sta tako prostor kot javno zdravje področji, za kateri je pomembno iskanje sinergij različnih strokovnih prizadevanj različnih sektorjev tako na državni kot tudi občinski ravni, da bi bila prizadevanja osnovnih nosilcev razvoja dejansko učinkovita.

7 Izzivi medsektorskega sodelovanja

V *Smernicah Evropske unije o telesni dejavnosti* (Evropska komisija, 2008) so navedeni sektorji, katerih področje pristojnosti tematsko obravnava spodbujanje telesne dejavnosti med prebivalstvom. Ti so šport, zdravje, izobraževanje, promet, okolje, urbanistično načrtovanje, javna varnost, delovno okolje in storitve za starejše. Medsektorsko povezovanje prepoznava in spodbuja tudi SZO. Del misije v *Strategiji Evropske regije SZO za telesno dejavnost 2016–2025* se navezuje na zagotavljanje in omogočanje okolja, ki podpira telesno dejavnost z inkluzijo in varnimi grajenimi okolji, dostopnimi javnimi površinami in infrastrukturo. Pri vsem tem navedena evropska strategija zagovarja promocijo partnerskih pristopov, ki so integrirani, medsektorski in trajnostni (SZO, 2016). Medsektorsko sodelovanje je zato ključ do medsebojnega razumevanja in usklajevanja ter priprave učinkovitih in povezanih skupnih ukrepov pri obravnavi različnih problemov.

Slika 4: (a) Naslovnica priročnika *Zeleni sistem v mestih in naseljih: usmerjanje razvoja zelenih površin* (Šuklje Erjavec idr., 2020); (b) naslovnica publikacije *Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove* (Mušič idr., 2020), ki vključuje tudi vsebino *Zeleni sistem in v njegovem okviru tematsko zasnovo za aktiven življenjski slog*.

Na načrtovanje prostora za aktiven življenjski slog in javno zdravje se poleg zdravstvenega področja navezujejo vsebine prizadevanj in ukrepov številnih drugih področij, ki obravnavajo tudi druge vidike telesne dejavnosti in prostorskega načrtovanja, kot so šport, šolstvo, prometna infrastruktura, urbano gozdarstvo in kmetijstvo, vodnogospodarsko načrtovanje in druga področja, ki v različnih procesih vplivajo na razvoj in uporabo prostora.

Izkušnje posvetovalne medsektorske delavnice, ki je bila izvedena v okviru programa *Ven za zdravje* ter pri kateri so sodelovali predstavniki različnih ministrstev, njihovih služb in direktoriatov, kažejo, da tovrstno sodelovanje prinaša številne izzive. Kot eden večjih izzivov medsektorskega sodelovanja se je pokazal že prvi korak, to je vzpostavitev enotnega, podpornega razumevanja vsebin, ki jih vsak sektor sicer obravnava s svojega vidika in na poseben način. Proces vzpostavljanja skupnih izhodišč in ciljev je zato zahteven in dolgotrajen, toda hkrati nujno potreben za izboljšanje rezultatov in učinkov delovanja posameznih sektorjev ter njihovo vzajemno delovanje na področju telesne dejavnosti, javnega zdravja in prostorskega načrtovanja. Delavnica v okviru programa *Ven za zdravje* je omogočila izmenjavo pogledov različnih sektorjev, preveritev možnosti podpore temam krepitve zdravja s spodbujanjem telesne dejavnosti in vzpostavitev temeljev za prihodnje medsektorsko povezovanje na državni ravni.

8 Sklep

Prostor je vedno medij, v katerem se v končni fazi uresničujejo, izražajo in omejujejo (pogosto prav zaradi medsebojne neusklajenosti) vse razvojne intervencije sektorjev. S svojimi značilnostmi, privlačnostjo in ranljivostjo je pomemben dejavnik razvoja ter hkrati potencial in omejitev, zato je vse posege vanj treba načrtovati strokovno, celovito, povezano in usklajeno. Zelene površine (in krajina na splošno) s svojo dinamiko naravnih procesov, veliko ranljivostjo za trajno razvrdenjenje ter hkratno vsestransko in nezamenljivo koristnostjo za kakovost bivanja in okolja potrebujejo pri tem še posebej skrbno strokovno obravnavo.

V letu dni izkušenj s pandemijo covid-19, ki je močno posegla v naše navade in življenjske razmere, se je pokazala prava vrednost kakovosti lokalnega okolja, še posebej v povezavi s stanjem in možnostmi, ki jih za naše vsakdanje življenje ponuja neposredno dostopen zunanji prostor naših mest in naselij. Na ravni posameznih bivališč so se kot dragoceni izkazali večji balkoni, terase in seveda tudi zasebni vrtovi. Še pomembnejše je dejstvo, da so se za omogočanje enakovrednih in zadostnih možnosti gibanja na prostem za ohranjanje zdravega in aktivnega življenjskega sloga tudi v času omejitve stikov med ljudmi kot najpomembnejše pokazale ustrezno dostopne, obsežne in urejene javne zelene površine. Številna aktualna vprašanja o urejanju javnega prostora, še posebej zelenih površin, in primerni strokovni usposobljenosti za njihovo načrtovanje so zato prišla še bolj do izraza. Splošna javnost in mediji so v času omejitve gibanja prepoznali zelene površine kot ključni vir kakovosti bivanja. Hkrati se je tudi izostrilo dejstvo, da so pogoji bivanja v različnih občinah, krajih, mestih in naseljih v Sloveniji zelo različni in neenakovredni glede kakovosti ter tudi lokalne pre-

skrbljenosti z zadostno količino in raznolikostjo kakovostnega javnega odprtega prostora in zelenih površin.

Čeprav se zavedanje o pomenu zelenih površin v zadnjem času povečuje tudi v praksi, posebej v večjih urbanih naseljih, je to v občinskem prostorskem načrtovanju še vedno prepoznano prezrta ali le obrobno in površno obravnavana tema. Posledično so v številnih občinah pogosto veliko slabše in skromnejše razmere za vsakodnevno telesno dejavnost prebivalcev, kot bi bilo potrebno glede na prostorske značilnosti. Pogosto so razmere v manjših naseljih in na podeželju za hojo in kolesarjenje nespodbudne (ali celo neprimerne), manjkajo tudi javno dostopni in ustrezno urejeni ter opremljeni zunanji prostori za varno druženje, igro ter različne oblike vodene telesne vadbe in rekreacije. Dejstvo je, da bližina in obsežnost območij naravnega okolja, ki je na podeželju precej večja kot v mestih, še ne zagotavlja ustreznih možnosti za uporabo. To je še posebej pomembno za otroke in mladostnike, starejše, osebe z oviranostmi in druge, ki potrebujejo posebne ureditve glede dostopnosti, varnosti in opremljenosti.

Za spodbujanje aktivne uporabe zunanjega prostora je ključno ustvarjanje kakovostnega okolja, v katerem se uporabniki ugodno počutijo ter najdejo ustrezne možnosti in priložnosti glede na svoje potrebe, zmožnosti in želje. Zato je pristope kakovostnega načrtovanja zelenih površin treba postaviti na ustrezno mesto tudi znotraj urbanističnega načrtovanja in drugih vrst prostorskega načrtovanja. Kakovost načrtovanja zelenih površin za spodbujanje aktivnega življenjskega sloga se na eni strani nanaša na zagotavljanje enakovrednih možnosti za vse prebivalce, kar se uresničuje na planski ravni, na drugi pa na zagotavljanje ustrezne kakovosti ureditev zelenih površin in drugih javnih odprtih prostorov, za kar je potrebno strokovno načrtovanje – projektiranje. Zastavljeno mora biti celovito, medsektorsko in prostorsko povezano, vključujoče in sistemsko, v smeri splošnega izboljšanja pogojev za okolje, bivanje in aktiven življenjski slog v mestih. To pomeni izboljšanje tako preskrbljenosti z zelenimi površinami in hodljivosti mest kot splošne kakovosti in raznovrstnosti javnega odprtega prostora, omogočanje nekonfliktne sorabe zelenih površin v različnih namenskih rabah, kot so obrežja, območja kmetijske krajine in gozdovi, kot tudi iskanja sinergij med ukrepi urejanja in upravljanja prostora med različnimi sektorji. Zagotavljanje enakovrednih možnosti pomeni načrtovanje, ki z ustrezno razporeditvijo zelenih površin, njihovim obsegom in povezavami vsem prebivalcem, ne glede na kraj bivanja, zagotavlja javno dostopnost teh prostorov, primernih in spodbudnih (tudi) za telesne dejavnosti.

Mag. Ina Šuklje Erjavec
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: inas@uirsi.si

Jana Kozamernik
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: janak@uirsi.si

Opombe

[1] Več o tem na povezavi <http://venzazdravje.uirsi.si>.

[2] Kakovost življenja je posameznikovo zaznavanje družbenega položaja v življenju, povezanega s kulturo ali sistemom vrednot v okolju, v katerem živi, ter njegovimi osebnimi cilji, pričakovanji in merili. Gre za širok koncept, na katerega celovito vplivajo človekovo fizično zdravje, psihično stanje, osebna prepričanja, družbeni odnosi in njegov odnos do glavnih značilnosti lastnega okolja.

[3] Telesna dejavnost je kakršna koli sila, izvedena s skeletnimi mišicami, ki se konča s porabo energije nad ravnjo mirovanja. V to dejavnost spadajo hoja ali kolesarjenje v transportne namene, ples, tradicionalne igre in razvedrilo, vrtnarjenje in hišna opravila, dvigovanje in nošenje bremen ter šport in namenska telesna vadba, ki sta strukturirani in namenjeni izboljšanju telesne pripravljenosti. Šport po navadi vključuje tudi neko obliko tekmovanja, telesna vadba pa je namenjena predvsem izboljšanju zdravja.

[4] Poročilo je dostopno na povezavi https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/publikacije-datoteke/neenakosti_v_zdravju_v_sloveniji.pdf.

[5] V raziskavi je sodelovalo 1.009 anketirancev iz vse Slovenije. Nekateri od njih niso odgovorili na vsa vprašanja.

[6] Priročnik je dostopen na povezavi http://www.uirsi.si/pub/Ven_za_zdravje_jan_20_splet.pdf.

[7] Priročnik je dostopen na povezavi <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/Prostorski-red/zeleni-sistem.pdf>.

[8] Publikacije je dostopna na povezavi https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/OPN/priporocila_za_izdelavo_urbanisticne_zasnove.pdf.

Viri in literatura

Buzeti, T., idr. (2011): *Neenakosti v zdravju v Sloveniji*. Ljubljana, Nacionalni inštitut za javno zdravje.

Cavill, N., Kahlmeier, S., in Racioppi, F. (ur.) (2006): *Physical activity and health in Europe: Evidence for action*. København, Svetovna zdravstvena organizacija, Regionalna pisarna za Evropo.

Delo (2021): *Surs: Prebivalci Slovenije smo zagrizeni športniki*. Dostopno na: <https://www.delo.si/novice/slovenija/surs-prebivalci-slovenije-smo-zagrizeni-sportniki> (objavljeno 9. 8. 2021, sneto 6. 10. 2021).

Edwards, P., in Tsouros, A. D. (2006): *Promoting physical activity and active living urban environments: The role of local governments*. København, Svetovna zdravstvena organizacija, Regionalni urad za Evropo.

Egorov, A. I., Mudu, P., Braubach, M., in Martuzzi, M. (ur.) (2016): *Urban green spaces and health: A review of evidence*. København, Svetovna zdravstvena organizacija, Regionalna pisarna za Evropo.

Eisenman, T. S. (2016): Greening cities in an urbanizing age: The human health bases in the nineteenth and early twenty-first centuries. *Change over time, Landscape Architecture & Regional Planning Faculty Publication Series*, 69, str. 1–32.

Evropska komisija (2008): *Smernice EU o telesni dejavnosti: priporočeni ukrepi politike za spodbujanje telesne dejavnosti za krepitev zdravja*. Bruselj, Generalni direktorat Evropske komisije za izobraževanje in kulturo.

Gabrijelčič Blenkuš, M., Kofol Bric, T., Zaletel, M., Hočevar Grom, A., in Lesnik, T. (ur.) (2021): *Neenakosti v zdravju – izziv prihodnosti v medsektorskem sodelovanju*. Ljubljana, Nacionalni inštitut za javno zdravje.

Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije (2015): *Resolucija o nacionalnem programu o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025*. Ljubljana.

Mušič, B., Nikšič, M., Dražič, B., Repič Vogelcnik, K., Kozamernik, J., Koblar, S., idr. (2020): *Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove in krajinske zasnove na podlagi določil zakona o urejanju prostora (ZUreP-2), Priporočila za izdelavo Urbanistične zasnove*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2010). *Global recommendations on physical activity for health*. Ženeva.

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2014): *Zdravje 2020: Temeljna evropska izhodišča za vsevladno in vsedružbeno akcijo za zdravje in blagostanje*. København, Regionalna pisarna za Evropo.

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2016): *Physical activity strategy for the WHO European Region 2016–2025*. København, Regionalna pisarna za Evropo.

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2017): *Urban green spaces: A brief for action*. København, Regionalna pisarna za Evropo.

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2018): *Global action plan on physical activity 2018–2030: More active people for a healthier world*. København, Regionalna pisarna za Evropo.

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2019): *Healthy, prosperous lives for all: The European health equity status report*. København, Regionalna pisarna za Evropo.

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2020): *WHO guidelines on physical activity and sedentary behaviour*. København, Regionalna pisarna za Evropo.

Šuklje Erjavec, I., Kozamernik, J., in Žlender, V. (2019): *Ven za zdravje. Priročnik za načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti in zdravega življenjskega sloga*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Šuklje Erjavec, I., Kozamernik, J., Knific, T., in Backovič Juričan, A. (2021): *Vključevanje javnozdravstvenih vsebin za podporo občinam pri načrtovanju zelenih površin za aktiven življenjski slog*. V: Pajk, M. (ur.): *Izzivi športnih organizacij na področju športne rekreacije, turizma in okolja: 15. kongres športa za vse: zbornik prispevkov: Ljubljana, 27.–28. 11. 2020*, str. 68–78. Ljubljana, Olimpijski komite Slovenije, Združenje športnih zvez.

Šuklje Erjavec, I., Balant, M., Kozamernik, J., in Nikšič, M. (2020): *Zeleni sistem v mestih in naseljih: usmerjanje razvoja zelenih površin, priročnik*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.

Tomšič, S., Kofol Bric, T., Korošec, A., in Maučec Zakotnik, J. (ur.) (2014): *Izzivi v izboljševanju vedenjskega sloga in zdravja. Desetletje CINDI raziskav v Sloveniji*. Ljubljana, Nacionalni inštitut za javno zdravje.

Vinko, M., Kofol Bric, T., Korošec, A., Tomšič, S., in Vrdelja, M. (2018): *Kako skrbimo za zdravje? Z zdravjem povezan vedenjski slog prebivalcev Slovenije 2016*. Ljubljana, Nacionalni inštitut za javno zdravje.

Vlada Republike Slovenije (2015): *Akcijski načrt za izvajanje Resolucije o nacionalnem programu o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025 do leta 2018*. Dostopno na: <https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2016/08/an.pdf> (sneto 6. 10. 2021).

Jana KOZAMERNIK
Ina ŠUKLJE ERJAVEC

Izzivi načrtovanja zunanjih ureditev za daljinske telesne dejavnosti

Spremenjene življenjske okoliščine v času pandemije so okrepile zavedanje o koristnosti rekreacije v zunanem okolju. Prebivalci so začeli množično uporabljati zunanje površine v mestih in naseljih ter v njihovi bližini. Pokazalo se je, kako pomembni so za dobro počutje ustrezni prostorski pogoji za vsakdanjo telesno dejavnost. Zaradi omejitev zbiranja so prišle v ospredje predvsem rekreacijske daljinske povezave, ki so prebivalcem omogočale priporočeno medsebojno razdaljo. Telesne dejavnosti, ki se izvajajo tako, da uporabnik premaguje določeno prostorsko razdaljo, so se v času zaprtja športnih objektov, vadblišč, igrišč itd. pokazale za tiste, ki najbolj nezahtevno in nekonfliktno zadovoljujejo potrebe prebivalcev po dejavnostih,

stiku z naravo in tudi (vsaj vidnemu) stiku z drugimi ljudmi. Hkrati se je pokazalo, da so možnosti za izvajanje teh dejavnosti zelo odvisne od kraja bivanja in dostopnosti do ustreznih površin. Tako se je v vseh občinah odprlo pomembno vprašanje, kako, če sploh, so tovrstne prostorske ureditve predvidene, ali so ustrezno načrtovane, enakovredno dostopne vsem in urejene ter kako jih je treba načrtovati v prihodnosti.

Ključne besede: telesne dejavnosti, zelene površine, zeleni sistem, aktiven življenjski slog, večnamenska raba

1 Uvod

V času pandemije, predvsem med omejitvami gibanja po občinah, se je uporaba odprtega prostora v naseljih in njihovi bližini močno povečala. Kakovostno lokalno okolje in možnost izbire zunanjega prostora za preživljanje časa na prostem sta se izkazala kot zelo pomembna. V splošni javnosti, tudi v medijih, je bila poudarjena koristnost gibanja na prostem, predvsem v naravi, parkih in na drugih zelenih površinah. V času zaprtja v domove se je povečalo zavedanje o pomenu javnih zelenih površin za naše dobro počutje. Stik z naravnimi prvinami namreč znanstveno dokazano ugodno učinkuje na ljudi, naše dobro počutje in zdravje. Možnost odhoda iz stavb v naravo je postala med epidemijo še posebej pomembna. Tako smo bili priča povečanju števila uporabnikov gozdnih, obrečnih in poljskih poti, sprehajalnih poti v parkih, soseskah in drugod. Interes po uporabi teh prostorov je marsikje odprl vprašanja ustrezne dostopnosti, zmožljivosti, zveznosti in kakovosti teh zunanjih površin, torej ustreznosti njihovega načrtovanja, urejanja in vzdrževanja.

Da so zelene površine in drugi odprti prostori izjemno pomembni za kakovost bivanja in zdravje prebivalcev, ni na strokovnem področju nič novega. Žal pa se zelene površine v naseljih in odprta krajina na njihovem obrobju prepogosto

obravnavajo kot samoumevna dobrina, njihovem načrtovanju in upravljanju pa se posveča veliko premalo pozornosti in sredstev. Ključni dejavniki kakovosti, kot so ustrezno obsežne in urejene, javno dostopne in raznolike zelene površine, so tisti, ki omogočajo in spodbujajo tudi gibanje na prostem, ki je osnova za zagotavljanje zdravega življenjskega sloga prebivalcev. Javno zdravje je naša skupna vrednota, kakovosten javni odprti prostor pa naša skupna dobrina.

S prispevkom obravnavamo vključevanje te teme v slovensko prakso urbanističnega načrtovanja in opozarjamo na potencialne strokovnih preveritev za razumevanje potreb prebivalcev, ki so se še posebej poudarile v času epidemije. Utemeljimo pomen zelenega sistema kot celovitega pristopa načrtovanja, njegovo socialno-zdravstveno funkcijo ter nujno, danes v praksi nezadostno, povezovanje različnih ravni načrtovanja. V okviru obravnave kakovosti prostorskih ureditev navajamo ključne načrtovalske vidike, ki jih je treba upoštevati pri tem, da se zagotovi in spodbuja aktiven življenjski slog v mestu in na podeželju. Med drugim omenimo tudi vprašanja glede pristojnosti različnih sektorjev in medsektorskega povezovanja, iskanja sinergij ter izzive za zagotavljanje javne dostopnosti in večnamenske rabe območij.

2 Aktiven življenjski slog in prostorske zahteve za telesne dejavnosti

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) z *Globalnim akcijskim načrtom za telesno dejavnost 2018–2030* (ang. *Global action plan on physical activity 2018–2030*) telesno dejavnost promovira kot enega od temeljev zdravja ter se pri tem sklicuje na številne raziskave in študije (SZO, 2018). Kot navajajo različni viri, redna in primerna telesna dejavnost pripomore k varovanju, ohranjanju in krepitvi zdravja. Z gibanjem se izboljšata fizično in psihično zdravstveno stanje ljudi. Aktivno življenje ali aktiven življenjski slog je način življenja, ki povezuje telesno dejavnost z vsakodnevnimi opravili in se nanaša na doseganje priporočene ravni telesne dejavnosti. Pri tem je cilj mogoče doseči na različne načine: s hojo ali kolesarjenjem v transportne namene, telesno vadbo za užitek in dobro telesno pripravljenost, udeležbo pri športnih dejavnostih (organiziranih in neuradnih), igranjem v parku, delom na vrtu, hojo po stopnicah in uporabo rekreacijskih objektov. Svetovna zdravstvena organizacija je z najnovejšimi *Smernicami za telesno dejavnost in sedeče vedenje* (ang. *WHO guidelines on physical activity and sedentary behaviour*) še razširila in okrepila ciljna priporočila za različne skupine prebivalcev glede telesne dejavnosti za zdravje, tako da se zdaj za odrasle na primer priporoča, naj opravijo vsaj 150–300 minut aerobne telesne dejavnosti zmerne intenzivnosti ali najmanj 75–150 minut intenzivne aerobne telesne dejavnosti na teden (SZO, 2020).

Raziskave tudi kažejo, da ima gibanje v zunanjem prostoru veliko večji učinek na ljudi kot gibanje v notranjih prostorih. Prisotnost naravnih prvin na splošno prispeva k boljшему splošnemu počutju prebivalcev in vpliva na daljšo življenjsko dobo, ljudje so v takem okolju raje telesno dejavni. Temu pritrjujejo tudi anketni rezultati programa *Ven za zdravje*, saj je kar 90 % vprašanih v Kočevju odgovorilo, da za svoje telesne dejavnosti raje izberejo zunanji kot notranji prostor (Šuklje Erjavec idr., 2019), podobno pa so pokazali tudi rezultati vseslovenske spletne ankete *Ven za zdravje*, ki jo je Urbanistični inštitut Republike Slovenije izvedel leta 2020.

Za prostorsko načrtovanje je pomembno upoštevati, da imajo različne vrste dejavnosti lahko zelo različne zahteve po prostoru. Medtem ko določeni tipi odprtega prostora omogočajo raznolike dejavnosti, so drugi lahko namenjeni le posebnim dejavnostim, ki potrebujejo zelo določene ureditve in pogoje za izvajanje. Prav tako je treba vedno upoštevati, da so uporabniki zelo različni, in sicer glede na starost, telesno pripravljenost, interese itd. Način urejanja odprtega prostora je zato treba

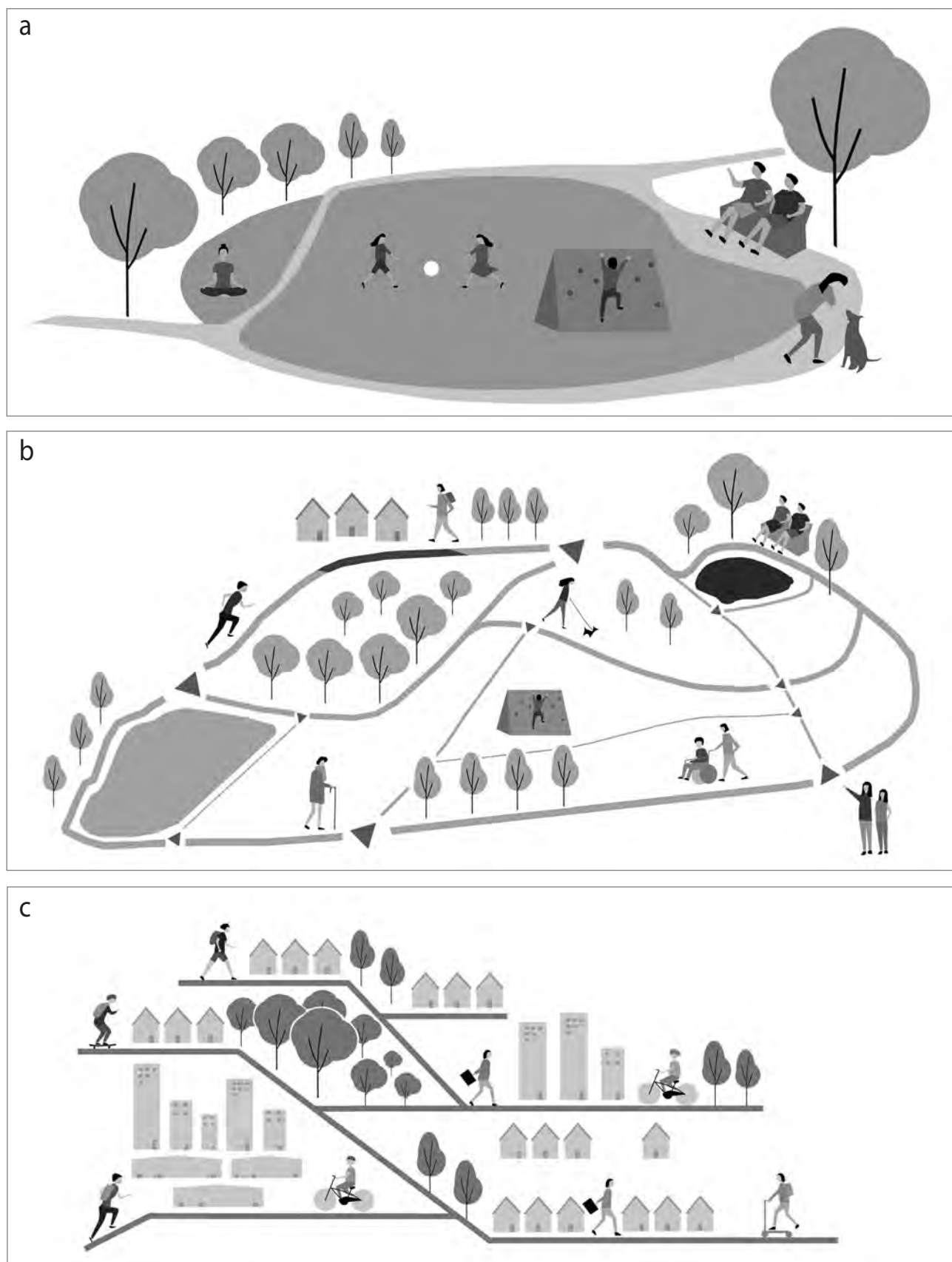
prilagajati raznovrstnim potrebam in lokalnim okoliščinam in upoštevati vse vidike ustreznosti prostora za izvajanje posameznih tipov telesnih dejavnosti. Zelene površine so zaradi svojih značilnosti, ki jih opredeljujejo naravne prostorske prvine, še posebej pomembni odprti prostori za javno zdravje in imajo v tem pogledu več funkcij, hkrati pa je na njih mogoče tudi izvajati določene dejavnosti. Poleg zdravstvene in socialne funkcije je pomembna njihova morfološka in strukturna vloga (so gradnik prostorske identitete), okoljska, ekološka, podnebna in uravnalna vloga (vplivajo na mikropodnebne razmere, biodiverzitetu itd.) ter tudi kulturna, gospodarska, kulturna, oblikovna funkcija. Funkcije teh prostorov se medsebojno prepletajo ter jih je načrtovalsko vedno treba obravnavati celovito in sistemsko.

Telesne dejavnosti v odprtem prostoru z načrtovalskega vidika obravnavamo glede na to, kakšen obseg prostora potrebujejo, glede na merilo človeka, priporočene ravni za izvajanje telesne dejavnosti za zdravje in tip telesne dejavnosti. V tem pogledu ločimo dejavnosti, ki potrebujejo sklenjen prostor oziroma se izvajajo na določenem manjšem prostoru, ter tiste, ki potrebujejo vzpostavljeno in urejeno omrežje poti. Priročnik *Ven za zdravje* (Šuklje Erjavec idr., 2019), ki usmerja načrtovalski pogled skozi vidik doseganja zdravja prebivalcev in spodbujanje telesne dejavnosti, se osredinja na prostorske zahteve za posamezne dejavnosti. Opredeljuje tri osnovne skupine telesnih dejavnosti, ki se med seboj razlikujejo glede na način in namen uporabe prostora. To so:

- prostorsko zgoščene/osredinjene na ožji zunanji prostor, vezane na določeno lokacijo, na primer igre z žogo, joga, organizirana telesna vadba itd.;
- daljinske dejavnosti, ki so vezane na prostorske razdalje, na primer tek, hoja itd.;
- telesne dejavnosti kot način opravljanja poti, ki so vezane na vsakodnevno mobilnost.

V času epidemije in z njo povezanih ukrepov omejenega gibanja, ko je bila prepovedana uporaba prostorov, kot so igrišča, parki ter tudi druge ureditve in objekti (na primer na rekreacijsko privlačnih točkah) in so se bili prebivalci prisiljeni zadrževati v svojem bivalnem okolišu, so bile za njihovo vsakodnevno telesno dejavnost ključne predvsem t. i. daljinske dejavnosti, za katere je treba v prostoru zagotoviti ustrezno urejene, sklenjene in javno dostopne poti različnih razdalj, za uporabnike različnih potreb in zmogljivosti po telesni dejavnosti. Z možnostjo uporabe tovrstnih prostorov so prebivalci kljub omejitvam lahko izpolnili svoje potrebe po dejavnosti v zunanjem prostoru, stiku z zunanjim svetom, naravnimi prvinami in ljudmi ter hkrati ohranjali varno, priporočeno medsebojno razdaljo.

Slika 1: Ilustracije treh tipov dejavnosti in njihove pojavnosti v prostoru (a) prostorsko zgoščene dejavnosti, (b) daljinske dejavnosti, (c) telesne dejavnosti kot način opravljanja poti (vir: Šuklje Erjavec idr., 2019)

3 Daljinske telesne dejavnosti in prostorsko načrtovanje

Daljinske telesne dejavnosti, kot so v priročniku *Ven za zdravje* (Šuklje Erjavec idr., 2019) poimenovane vse tiste rekreacijske dejavnosti, pri katerih gre za premagovanje določene razdalje v linearnem ali krožnem poteku, so na primer sprehajanje, rekreacijska hoja, nordijska hoja, tek, kolesarjenje, pohodništvo, rolkanje ter tudi vadbe na trimstezah, učne dejavnosti na tematskih poteh, jahanje, tek na smučeh, alpsko smučanje, turno smučanje, veslanje, supanje itd. Daljinskim telesnim dejavnostim, ki se izvajajo v prostem času, so glede na način izvajanja podobne tudi dejavnosti, vezane na vsakodnevno mobilnost – torej tiste, s katerimi opravljamo vsakodnevne poti. V obeh primerih gre večinoma za podobne načine gibanja (npr. hoja, kolesarjenje). Čeprav se lahko v prostoru uporablja podoben tip infrastrukture, je pri načrtovanju te nujno treba upoštevati pomembne razlike, ki so vezane na namembnost ureditev. V primeru daljinskih dejavnosti je ključen poudarek na preživljanju prostega časa, oddihu v stiku z naravo, pri telesni dejavnosti, ki se izvaja kot vsakodnevna mobilnost, pa je najpomembnejša časovna komponenta – čim hitrejša, udobna in varna povezava od začetne točke (npr. doma) do cilja (npr. trgovine, šole ipd.).

Pri ureditvah za daljinske dejavnosti je pomembna doživljajska kakovost prostora, saj se uporabniki odločajo za uporabo določenih poti zaradi sprostitev in/ali aktivne rekreacije, pri čemer ima veliko vlogo privlačnost prostora. Izjemno pomembne so zvezne ureditve poti ter tudi njihova ustrezna opremljenost in varnost. Za doseganje ustrezne intenzivnosti in s tem učinka telesne dejavnosti ali vadbe na telo (za ohranjanje ali izboljšanje zdravja) je treba načrtovati ureditve dovolj dolgih razdalj. Pri tem je smiselno z istega izhodišča zagotoviti različne možnosti izbire daljših in krajših poti, saj imajo ljudje različne zmožnosti, potrebe in želje po dejavnosti, tudi glede na starost, telesno pripravljenost, razpoložljiv čas in podobno. Da lahko te prostore hkrati uporablja čim več uporabnikov, je pomembno zagotoviti omrežje poti z dovolj veliko zmogljivostjo, kar se je kot zelo pomembno pokazalo prav v času epidemije. Za spodbujanje vsakodnevne uporabe prebivalcev morajo biti izhodišča poti vezana na naselja, v neposredni navezavi z notranjo (naselbinsko) mrežo pešpoti in kolesarskih poti in tako dobro dostopna. V Sloveniji je kljub velikemu številu (in razdaljah) označenih rekreacijskih poti del teh speljan po prometnejših cestah, kar je zelo problematično z vidika varnosti in kakovosti. Pereč problem v tem pogledu je tudi dejstvo, da številne občine posvečajo pozornost predvsem načrtovanju poti in povezav za turistične namene. Te so običajno urejene tako, da ne upoštevajo potreb prebivalcev in se na primer ne navezujejo na naselja, ampak povezujejo le turistične točke, kar je za vsakodnevno telesno dejavnost prebivalcev vsekakor manj ustrezno.

Slika 2: Primera urejenih rekreacijskih poti v neposredni bližini mesta ((a) Ljubljana in (b) København) in primera teh ureditev v mestu ((c) Berlin in (č) Vilna). Gre za ključne prostore, ki lahko s tvorjenjem omrežja in ureditvijo (varnost in udobnost) spodbujajo hojo, kolesarjenje in druge oblike telesne dejavnosti. V vseh primerih gre za odprte površine, ki so del zelenega sistema mesta. Pri tem ne gre le za umeščanje poti, ampak za celostno načrtovanje odprtega prostora – ambientov mestnih zelenih površin (foto: Jana Kozamernik).

4 Vidiki kakovosti načrtovanja zelenih površin za spodbujanje telesnih dejavnosti

Da se lahko prebivalcem naselij zagotovi možnost gibanja na prostem in s tem vpliva na kakovostno bivalno okolje, je treba pri načrtovanju prostorov za daljinske telesne dejavnosti upoštevati splošne vidike kakovosti načrtovanja zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti (povzeto po priročniku *Ven za zdravje*, glej Šuklje Erjavec idr., 2019):

1. *Zagotovitev ustrezne preskrbljenosti zelenih površin*
To pomeni, da je vsakemu prebivalcu zagotovljena možnost za gibanje na prostem ne glede na tip in velikost naselja, v katerem biva.
2. *Javna, fizična in univerzalna dostopnost*
Zagotavljanje javne in enakovredne dostopnosti ustrezno urejenih in raznolikih zunanjih prostorov mora biti omogočeno vsem skupinam prebivalcev. Pri tem je treba upoštevati demografske trende in ranljive skupine ter tudi družbene in finančne vidike. S prostorskega vidika je treba upoštevati oddaljenosti od bivališč do teh površin, značilnosti prostora, vključno s prostorskimi ovirami in lastništvom. Pri tem je izjemno pomembno, da se ne glede na lastništvo, ampak na potrebe lokalne skupnosti in vizijo razvoja jasno opredeli (in z lastniki zemljišč dogovori) javna dostopnost poti v javni rabi, raba katerih je pod enakimi pogoji namenjena vsem.
3. *Uravnotežena razmestitev, povezanost in zveznost zelenih površin*
Zveznost poti ali povezav po prostoru in omogočanje izbire razdalj poti imata ključno vlogo pri odločitvah za uporabo prostorov.
4. *Privlačnost in prepoznavnost prostora za izvajanje telesne dejavnosti*
Zagotavljanje privlačnosti in prepoznavnosti prostora je eden od najpomembnejših vidikov za spodbujanje uporabe. Kljub različnim motivom in težnjam za obisk določenih prostorov so za okolja, v katerih se ljudje na splošno dobro počutimo, pomembni jasnost in prepoznavnost prostora, možnost orientacije, ugodni mikropodnebni pogoji (predvsem v poletnem času) in prisotnost naravnih prvin. K privlačnosti pomembno prispeva tudi javna dostopnost voda in obrežij, predvsem v urbanih okoljih so ključna prvina drevesa.
5. *Velikost območja za zagotavljanje uporabe*
Ustrezna velikost za zagotavljanje uporabe se pri daljinskih dejavnostih veže predvsem na ustrezne širine in razdalje poti. Povezave, predvsem pešpoti in kolesarske poti za rekreacijo, morajo biti dovolj dolge, da omogočajo vsaj pol ure hitre hoje (približno 3 km) in pol ure kolesarjenja (približno 12 km, če gre za ravninski teren). Priporočene

širine glavnih pešpovezav in kolesarskih povezav v okviru širših zelenih koridorjev so 2,5 m za pešpoti in 1,6 m za kolesarske poti. V primeru predvidene sorabe poti se širine ustrezno prilagodijo. Ključno je, da se rekreacijske poti urejajo vključno s koridorjem, po katerem potekajo (skupaj z drugimi elementi ureditve).

6. *Opremljenost za zagotavljanje uporabe*
Daljše povezovalne rekreacijske poti se opremijo s počivališči, kjer je mogoč počitek v senci. Privlačnost za uporabo lahko poveča tudi dodatna opremljenost ali dodaten program vzdolž poti, ki je odvisen od tipa poti in ocene programske nasičenosti prostora (v določenih prostorih npr. trimorodja, igralo itd.).
7. *Varnost*
Varnost je mogoče načrtovati z ustreznim projektiranjem, predvsem so pomembne varnost pred poškodbami in nesrečami (izbor materialov, rastlin, upoštevanje priporočenih standardov), varnost pred nasiljem (preglednost, vzdrževanost) in prometna varnost. Povezave za pešce in kolesarje se prednostno umaknejo s prometno obremenjenih koridorjev pomembnih prometnic, za njihovo umeščanje se iščejo vzporedni, manj obremenjeni koridorji, in če je to mogoče, se vzpostavi več možnosti, da lahko uporabniki izberejo različne poti.
8. *Zagotavljanje ustreznega vzdrževanja*
To je eden od primarnih vidikov zagotavljanja kakovostnega okolja za izvajanje vseh dejavnosti v zunanjem prostoru, saj nevzdrževane površine niso privlačne za uporabo.

Pri celovitem načrtovanju so pomembni preveritve primerne umeščenosti v krajino (urbani prostor, kulturna, naravna), načrtovanje celostnega prostorskega koncepta širše ureditve, upoštevanje lokalnega konteksta, prostorskih značilnosti (naselja, ključne točke v krajini, navezovanje na druge ureditve, prečkanje prometnic, relief itd.) in določitev primerne infrastrukture – »sive« in »zelen«: ločenost poti od površin cest, varnost, primerna opremljenost in uporaba materialov glede na namen uporabe in okolje, skozi katero vodijo (v odprti krajini opremljene le npr. s smerokazi, brez osvetlitve ipd., v urbanem okolju prednostno ozelenjene, npr. z drevoredi).

Cilj urejanja kakovostnih povezav za pešce in kolesarje je poleg zagotavljanja možnosti namenske telesne dejavnosti tudi spodbujanje rabe povezav za nenamensko rekreacijo kot način opravljanja vsakodnevnih poti zaradi dostopa do službe, šole, vrtca itd. Te vsakodnevne aktivne poti omogočajo telesno dejavnost posameznika (hojo, kolesarjenje) in pripomorejo tudi k doseganju širših ciljev trajnostne mobilnosti, kot so zmanjševanje vplivov na okolje in porabe energije in izboljšanje družbenih stikov.

5 Prostorska analiza preskrbljenosti naselij z javnimi zelenimi površinami

V času epidemije so se ob povečanju števila uporabnikov parkovnih in drugih površin v naseljih pojavila vprašanja o zadostni preskrbljenosti naselij z javnimi površinami. Načelo preskrbljenosti z zelenimi površinami, ki omogočajo telesno dejavnost na prostem, se neposredno povezuje z načelom dostopnosti in uravnotežene razmestitve teh prostorov. Če je preskrbljenost zadostna, imajo namreč vsi prebivalci enakovredne možnosti dostopa do teh območij in s tem tudi izvajanje različnih telesnih dejavnosti. Na podlagi analize oddaljenosti poselitvenih območij od zelenih površin, ki imajo večnamenski značaj (npr. omogočajo izvajanje več tipov prostorsko zgoščenih dejavnosti), in oddaljenosti od rekreacijskih poti, ki omogočajo izvajanje daljinske dejavnosti, lahko na ravni naselij s prostorsko analizo opredelimo dele poselitve, ki so ustrezno preskrbljeni z zelenimi površinami za oba tipa dejavnosti, in dele poselitve, ki nima zagotovljene ustrezne dostopnosti do teh območij, s tem pa imajo prebivalci slabše možnosti za vsakodnevno rekreacijo. Za izvedbo take analize je ključno, da so vključeni aktualni podatki in prihodnje načrtovane ureditve, ki lahko vplivajo na izračun oddaljenosti (prostorske ovire), ter upoštevani tudi prostorski problemi in potenciali. Tovrstna analiza, ki pokaže primanjkljaje, je ena od strokovnih podlag za zeleni sistem (na strateški ravni) ter usmeritve in določitve območij (namenske rabe, infrastruktura itd.) v planskih aktih. Nadgradi se lahko tudi z drugimi tematskimi analizami in vsebinami drugih sektorjev, na primer analizo trajnostne mobilnosti, celostno prometno strategijo ipd.

6 Vključevanje socialno-zdravstvenega vidika zelenega sistema v različne ravni prostorskega načrtovanja

Zagotavljanje kakovostnega odprtega prostora je v urbaniščnem načrtovanju ena od najpomembnejših tem in ključno vlogo pri tem ima načrtovanje zelenega sistema. Načrtovanje zelenih površin je postalo v času epidemije in tudi ob vse večjem poudarku nujnega prilagajanja podnebnim spremembam vse aktualnejše. V okviru strateških prostorskih aktov se sicer opredeljujejo vizije kakovostnega in zdravju prijaznega bivalnega okolja, toda v glavnem ostajajo na zelo načelni in le deklarativni ravni brez konkretnih usmeritev in ukrepov. Še bolj problematičen in šibek je prenos teh vsebin v izvedbene akte, saj se običajno ne izražajo v konkretnih smernicah in ukrepnih niti se ne vključujejo v merila in pogoje za gradnjo

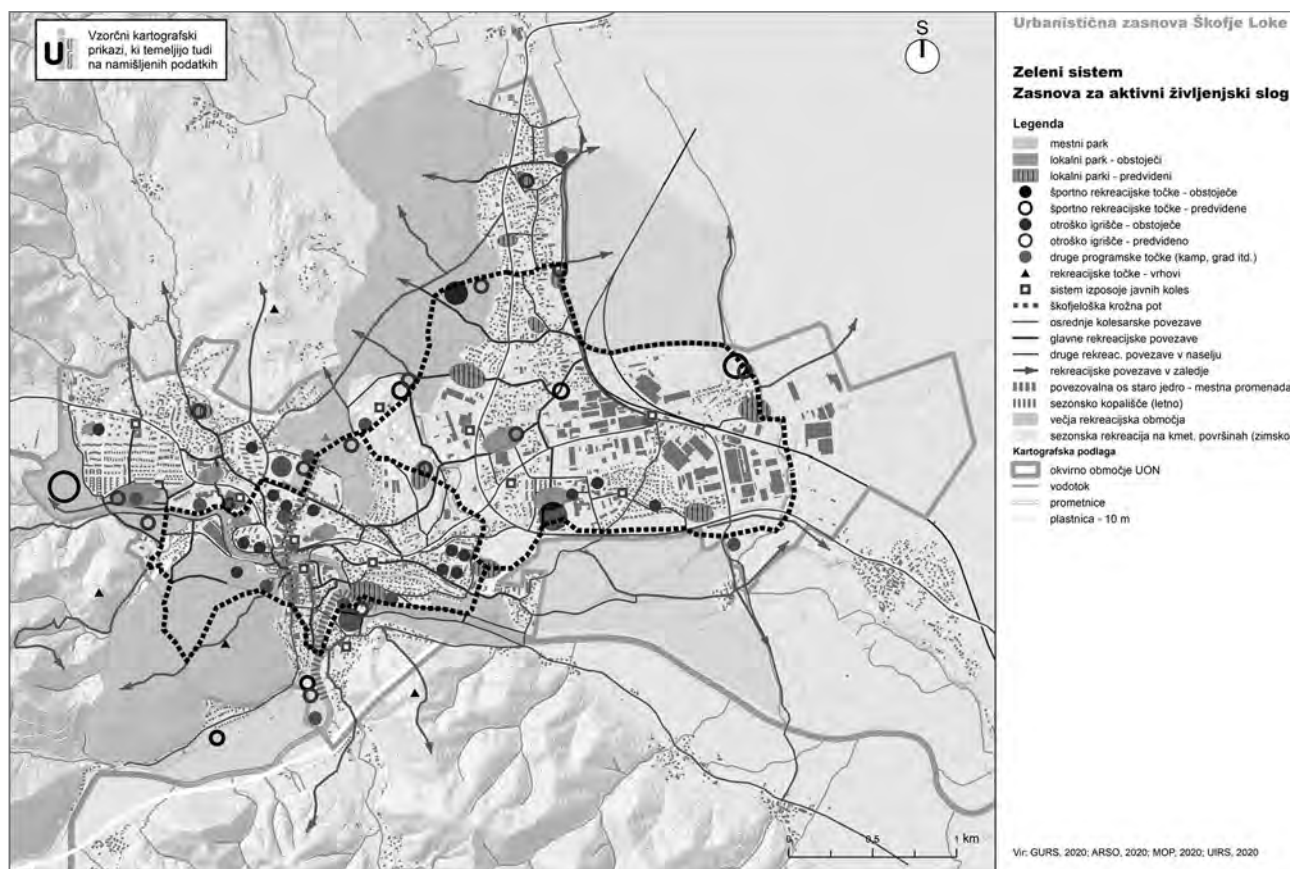
na posameznih območjih. V sistemu slovenskega prostorskega načrtovanja, ki se v glavnem osredinja na usmerjanje razvoja po območjih namenske rabe in konkretne usmeritve v okviru posameznih enot urejanja prostora, so še posebno slabo obravnavani prav prostori za izvajanje daljinske telesne dejavnosti, ki se ne navezujejo na določeno namensko rabo ter običajno potekajo tudi preko administrativno določenih območij in/ali EUP. Tako se tovrstne ureditve običajno v prostorskih aktih na izvedbeni ravni pojavljajo le fragmentarno, kot deli posameznih ureditev, na primer ureditev v sklopu stanovanjske krajine, občestne ureditve, večinoma pa ne obravnavajo na primer potencialno pomembnih neformalnih poti v sklopu kmetijskih površin, gozdnih poti itd. Načrtovanje rekreacijskih daljinskih povezav je v praksi pogosto omejeno tudi le na prostor znotraj administrativnih meja občin, kar je običajno v nasprotju s smiselnim povezovanjem in prostorskimi možnostmi. Tak pristop tako ne omogoča celovitega načrtovanja kakovostnih kolesarskih povezav in pešpovezav med posameznimi naselji ali za rekreacijo.

Na strateški ravni se določila za načrtovanje za spodbujanje telesne dejavnosti vključujejo v različne dokumente, odvisno o velikosti in tipa občine (RPP ali OPP). Ta tema je sestavni del načrtovanja zelenega sistema, saj se v njem obravnavata povezljivost in prepletenost funkcij zelenih površin in drugih odprtih prostorov. Zeleni sistem je sicer obvezna vsebina urbanistične zasnove, ki se izdeluje za mesta in večja naselja, ne pa tudi za manjše kraje. Na podeželju imajo prebivalci sicer na prvi pogled na voljo obsežna zelena območja, v praksi pa se izkaže, da so poti nepovezane, pregrajene in s tem prekinjene in da ni jasno opredeljena javna dostopnost, zato se pojavljajo tudi konflikti z lastniki in drugimi uporabniki zemljišč in poti. Tako so možnosti dejanske uporabe obsežnih zelenih območij na podeželju zelo odvisne od posameznih lastnikov in odnosov v lokalni skupnosti. V številnih primerih, tudi v bližini večjih naselij, kjer je interes po sorabi in večnamenskosti območij še toliko izrazitejši in obsežnejši, ovirajo ustrezno vzpostavitev tovrstnih ureditev tudi različni sektorski pogledi, ki pogosto niso naklonjeni iskanju sinergij v prostorski rabi in razvoju v obliki skupnega načrtovanja in dopuščanja možnostim sočasne rabe obstoječih ureditev in zemljišč (npr. speljavo rekreacijskih poti po poljskih poteh). S tem se zelo zmanjšujejo prostorski potenciali in priložnosti za omogočanje telesnih dejavnosti prebivalcev.

Zeleni sistem, ki se načrtovalsko prikazuje na konceptualni ravni in kartografskih podlagah, je sestavljen iz osnovne zasnove zelenega sistema, ki povzema vse ključne elemente in tematske karte oziroma posamezne zasnove, ki podrobneje ponazarjajo posamezne teme, pomembne z določenega vidika – na primer rekreacijskega, morfološkega, ekološkega, podnebnega. Zasnova za aktiven življenjski slog je eden od novoopredeljenih slojev

Slika 3: Analiza preskrbljenosti zelenih površin z vidika dostopa do prostorov za izvajanje prostorsko zgoščenih in daljinskih telesnih dejavnosti, ki je bila pripravljena v okviru Strokovnih podlag za prostorsko načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesnih dejavnosti prebivalstva v okviru obravnave pilotnega primera Kočevje. Črno so označena območja poselitve, ki nimajo zagotovljene ustrezne dostopnosti do zelenih površin, ki omogočajo oba tipa rekreacije – prostorsko zgoščene in daljinske telesne dejavnosti (vir: Šuklje Erjavec idr., 2019).

Slika 4: Tematska karta – zasnova za aktiven življenjski slog – je eden od slojev zelenega sistema in obravnava njegovo socialno-zdravstveno funkcijo (vir: Mušič idr., 2020).

zelenega sistema, ki je vključen tudi v *Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove* (glej Mušič idr., 2020). Omenjena zasnova poudarja njegovo socialno-zdravstveno funkcijo ter se nanaša na vse javne prostore in objekte, ki spodbujajo in omogočajo telesno dejavnost. Kot podlaga za pripravo te zasnove služi tudi analiza preskrbljenosti z zelenimi površinami, ki opredeli problemske točke in primanjkljaje v posameznih delih naselja z vidika pogojev za redno telesno dejavnost. Že konceptualna skica zelenega sistema sicer vključuje osrednje prostore, pomembne za rekreacijo prebivalcev, pomembnejše rekreacijske povezave, parke, športne parke ipd. Podrobnejša, tematska zasnova za aktiven življenjski slog pa natančneje določa območja, točke in povezave, pomembne z rekreacijskega vidika, tako obstoječe kot novopredvidene. Poleg parkovnih in drugih večnamenskih površin so to tudi programske točke, točke izposoje koles, krožne mestne poti, različni tipi rekreacijskih povezav, promenade, območja sezonske rekreacije (npr. tek na smučeh, naravna kopališča) itd.

Na podrobnejši, izvedbeni ravni je vsebine, prikazane na tematski karti zelenega sistema, treba konkretizirati v prostorskih prikazih in tudi določilih, na primer v:

- splošnih določilih akta (npr. splošnih PIP o urejanju odprtih, zelenih in drugih površin, PIP za gradnjo in

urejanje cestnega omrežja, spremljanje stanja okolja za zagotavljanje zdravja ljudi in drugih PIP);

- določilih o posameznih namenskih rabah (rabi Z (zelenih površin) in tudi v vseh drugih, predvsem v stanovanjskih območjih, območjih centralnih dejavnosti in vseh tistih, kjer se pojavljajo zelene površine in drugi elementi zelenega sistema, predvsem je pomembno vključevanje za rabo gozdnih in kmetijskih območij oziroma povezav preko teh območij);
- določilih za posamezne enote urejanja prostora (in v povezavi s sosednjimi enotami urejanja prostora);
- odlokih ali drugih dokumentih občin za doseganje izboljšanja stanja podobe naselij in krajine.

Predvsem za prostore daljinskih dejavnosti, ki so izrazito koridorni oziroma linijski, so pomembna določila o zveznih povezavah preko več EUP, zato je nujen njihov kartografski prikaz. Grafično se smiselno prikažejo regulacijski elementi, kot so območja sklenjenih zelenih površin, zelene členitvene poteze, zelene povezovalne poteze in drevoredi, za katere so v priložniku *Zeleni sistem v mestih in naseljih* (Šuklje idr., 2020) predlagani tudi grafični znaki. Velikokrat se izkaže, da so se na podrobnejši ravni izgubile povezovalne poteze preko EUP in med njimi, ki so pomembne za daljinske dejavnosti in aktivno

mobilitet. Več poudarka je potrebno tudi za načrtovanje preko administrativnih meja, kar se lahko implementira le na podlagi grafičnega prikazovanja v prostorskih aktih.

7 Sklep

Zavedanje o pomenu zelenih površin za zdravje – dobro počutje, spodbujanje telesne dejavnosti – in tudi blažnje podnebnih sprememb, ki vplivajo na kakovost bivanja v mestih in naseljih, se v zadnjih letih povečuje. V praksi pa se večina teh prostorov še vedno načrtuje obrobno, površno, brez jasnega akcijskega načrta ter ustrezne dokumentacije in zahtev po sodelovanju strokovnjakov. Za doseganje kakovosti in uporabnosti zelenih površin je nujno njihovo celovito načrtovanje v okviru zelenega sistema in tudi izdelava načrtov krajinske arhitekture. Pri obravnavi prostorov za izvajanje daljinskih dejavnosti na primer ne zadošča, da se upoštevajo le minimalni standardi za gradnjo poti, saj taka obravnava najpogosteje vodi v izgradnjo le tehnično usmerjenih ureditev, ki pa so pomanjkljive ali celo popolnoma neprimerne z vidika zagotavljanja kakovosti prostora. Oblikovanje posameznih delov odprtega prostora kot zaključene prostorske celote in hkrati sestavnega dela širšega zelenega sistema omogoča njihovo povezljivost in funkcionalnost – z vidika uporabnikov ter ekoloških, okoljskih, kulturnih in drugih načel.

Med epidemijo se je zanimanje za zelene površine povečalo tudi s strani splošne javnosti in medijev, kar potrjuje povečanje zavedanja o potrebnem strokovnem načrtovanju odprtega prostora za bivalno kakovost in javno zdravje. Za uspešnost oziroma uresničevanje zelenega sistema in s tem zasnove za aktiven življenjski slog je nujen prenos usmeritev iz strateških aktov v izvedbene, pomembna pa sta tudi zavedanje oziroma osveščenost lokalnih služb in volja za implementacijo v realnosti.

.....
 Jana Kozamernik
 Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija
 E-pošta: janak@uirsi.si

mag. Ina Šuklje Erjavec
 Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija
 E-pošta: inas@uirsi.si

Viri in literatura

- Mihelič, B., Humar, M., in Nikšič, M. (ur.) (2015): *Urbanistični terminološki slovar*. Ljubljana, Založba ZRC SAZU, Zbirka slovarji in Zbirka Urbani izziv – publikacije.
- Mušič, B., Nikšič, M., Dražič, B., Repič Vogelink, K., Kozamernik, J., Koblar, S., idr. (2020): *Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove in krajinske zasnove na podlagi določil zakona o urejanju prostora (ZUreP-2), Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije* (2004): Uradni list RS, št. 76/04, 33/07 – ZPNačrt in 61/17 – ZUreP-2. Ljubljana.
- Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2018): *Global action plan on physical activity 2018–2030: More active people for a healthier world*. København, Regionalna pisarna za Evropo.
- Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) (2020): *WHO guidelines on physical activity and sedentary behaviour*. København, Regionalna pisarna za Evropo.
- Šuklje Erjavec, I., Balant, M., Kozamernik, J., in Nikšič, M. (2020): *Zeleni sistem v mestih in naseljih: Usmerjanje razvoja zelenih površin, priložnik*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.
- Šuklje Erjavec, I., Kozamernik, J., in Žlender, V. (2019): *Ven za zdravje. Priložnik za načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti in zdravega življenjskega sloga*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Zakon o urejanju prostora* (2018): Uradni list Republike Slovenije, št. 61/17. Ljubljana.

Uroš LOBNIK

Razvojni potenciali suburbije (skozi prizmo pandemije)

Sodobno razpršeno mesto se od 20. stoletja naprej razvija z diametralno nasprotnima konceptoma uprostorjanja: z urbanim in suburbanim. Izjemno hiter razvoj suburbije je v minulih dveh stoletjih potekal v treh prepoznavnih razvojnih ciklih: beg iz industrijskega mesta ob podpori interesa za razvoj železniškega omrežja, širitev »avtomobilske« suburbije po drugi svetovni vojni in razvoj »trajnostne« suburbije ob podpori razvoja digitalne revolucije, električnega avtomobila in upametovanja mest. Suburbija je antagonizem in avantgarda sodobne urbanosti. V Sloveniji je bila minulih dvajset let podvržena najbolj intenzivnim urbanim procesom, kljub temu pa ni prepoznana kot prostorsko razvojna načrtovalska entiteta. »Zapira-

nje« občinskih meja v času pandemije je nedvomno pokazalo, da slovenska suburbija ponuja številne prostorske in razvojne potenciale, ki bi lahko bili ključni dejavniki kakovostnega načrtovanja prostorskega razvoja. Je namreč ključen prostor za razvoj policentričnih urbanih struktur in trajnostne mobilnosti, zato je integracija načrtovanja suburbije z urbaniimi območji neizbežna.

Ključne besede: suburbija, urbana regeneracija suburbije, trajnostna suburbija

1 Uvod

Sodobno razpršeno mesto se od 20. stoletja naprej razvija z diametralno nasprotnima konceptoma uprostorjanja: z urbanim in suburbanim (Lobnik, 2018). S podporo »avtomobilske industrije« in številnih drugih gospodarskih panog se razvoj suburbije po drugi svetovni vojni pospeši, prenese na vse celine sveta in v manj kot treh desetletjih preseže delež površin strnjenege urbanega tkiva. Prevlada suburbanega tkiva nad urbanim je posledica interesa za bivanje v prostostoječi stanovanjski hiši na infrastrukturno oskrbljeni parceli, v prostorih, ki ne izkazujejo ne namere in ne potreb po hierarhično centraliziranem in funkcionalno osmišljenem prostoru strnjenih urbanih struktur. Suburbanizacija na krilih neoliberalizma pospešuje razprševanje in policentralizacijo mest, spreminja podeželje in kulturno krajino. Procesi suburbanizacije v času razvoja »avtomobilske« suburbije niso neposredno povezani s strnjenim urbanim razvojem mest in so izjemno pospeševali razprševanje teh. Intenzivna suburbanizacija v 21. stoletju celostno vpliva na razvoj mest in v marsikateri državi postane ključen segment razvoja novodobnih urbanih struktur. Tretji val suburbanizacije poteka pod okriljem razvoja digitalne družbe in je usmerjen v odgovorno integriranje suburbije v obstoječe urbane ali podeželske strukture, zato prednostno podpira politiko strnjevanja in regeneriranja obstoječih suburbanih območij, razvoj novih pa temelji na politikah izgrajevanja »pametnega mesta«.

2 Vpliv suburbije na razvoj razpršenega mesta

Razvoj železniškega omrežja v drugi polovici 19. stoletja je omogočil in pospešil preseljevanje premožnejših meščanov iz onesnaženih in bivanjsko nekatkovostnih mestnih območij v nove urbane strukture, ki so se začele graditi v neokrnjenem naravnem okolju. Gradnja in oblikovanje suburbije mest 19. stoletja je temeljilo na premisi premišljenega umeščanja stanovanjskega objekta v naravni prostor in povezovanja z njim (hiša na podeželju ali v parku) in na razvoju javnega potniškega prometa (železnica), ki je suburbana naselja povezal z mestom (slika 1).

F. L. Olmsted, oče sodobne suburbije, ki je to na prehodu v drugo polovico 19. stoletja načrtoval in vrednotil kot del »metropolitanskega mesta«, je bil prepričan, da razvoj velikih mest in metropol brez načrtovane suburbije ne bo mogoč (Hayden, 2003). Opozarjal je na vlogo in pomen kakovostnega načrtovanja suburbije pri razvoju metropol in zagovarjal nerazdružljivo povezovanje suburbije z urbano strukturo, ker omogoča in pospešuje razvoj zelenega sistema mest (ob upoštevanju naravnih danosti) ob podpori načrtovanja prometne, komunalne in energetske infrastrukture.

Ebenezer Howard je ob koncu 19. stoletja razvil model evropske suburbije s konceptom vrtnega mesta kot samooskrbne,

razvojno omejene koncentrične urbane strukture, ki z morfologijo naselja in arhitekturnim oblikovanjem vzpostavlja mestno podeželje (slika 2). V Evropi pride do razcveta izgradnje vrtnih mest od Skandinavije do Iberskega polotoka in Balkana (Hellerau (1908), Zlin (1923), Vukovar (1936) itd.).

V začetku 20. stoletja je arhitekt F. L. Wright goreče zagovarjal razvoj razredčene, policentrične urbanosti s prepričanjem, da lahko le razpršeno, decentralizirano mesto ohranja naravno krajino in prebivalcem ponuja najbolj neposredno povezavo z njo. Zavračal je model strnjeno centraliziranega mesta, saj naj bi bilo to za okolje in uporabnika manj primerna bivanjska struktur. Večji del svojega življenja se je ukvarjal z idejo samooskrbne urbane strukture, ki se razliva po krajini (slika 3), in jo je začel intenzivno razvijati, ker se ni strinjal z državno strategijo za izgradnjo razpršenih mest.

3 Suburbija – antagonizem in avantgarda razpršenega mesta

V prvi polovici 20. stoletja se v ZDA in Evropi, po drugi svetovni vojni pa tudi drugod po svetu, suburbija razvija kot svet za motorizirane uporabnike (slika 4). Razprostiranje mest in naselij z »motorizirano« suburbijo se je v marsikateri državi pospeševalo z oblikovanjem kartelov bankirjev, trgovcev, investitorjev hiš, cestarskih lobijev, ki so se ob državni podpori zavzemali za zasebno iniciativo. Prostorsko ekspanzijo motorizirane suburbije je pospeševal razvoj novodobnega potrošništva, temelječega na razvoju in uporabi najrazličnejših strojev – od takih za masovno proizvodnjo in gradnjo prefabriciranih tipskih hiš do avtomobilov in gospodinjskih strojev (slika 5).

V motorizirani suburbiji enodružinska hiša ni več neločljivo povezana z naravnim okoljem, temveč je izključno vezana na parcelo, na kateri se gostota pozidave vse do izteka 20. stoletja neprestano zvišuje (večja hiša, manjša parcela). Večina javnih programov je dosegljiva le z avtomobilom, zato se ti razvijajo sovisno z izgrajevanjem prometne infrastrukture. V. Gruen, ki velja za »idejnega očeta« prvega nakupovalnega središča na svetu (Southdale Center, Edina, 1956), je to umestil v suburban pol ob avtocestnem vozlišču, ki je bil zamišljen kot centralno območje s peščono (Richter, 2016) (razen nakupovalnega središča ni bil na tem območju zgrajen noben drug javni objekt). Upokojil se je razočaran nad siromašenjem urbanosti v suburbiji. Idejo kompleksne centralnosti, ki daje prednost pešču, je uspel udejanjiti šele v 80. letih 20. stoletja, ko se je vrnil iz ZDA na Dunaj, kjer je vplival na izdelavo mestnega načrta s pobudo za zasnovo prve peščone v središču avstrijske metropole. Idejni avtor nakupovalnega središča s pokrito galerijo je postal pobudnik preurejanja z avtomobili prenatrpanih mestnih središč, kar nedvomno izkazuje potrebo po vključevanju vrednotenja

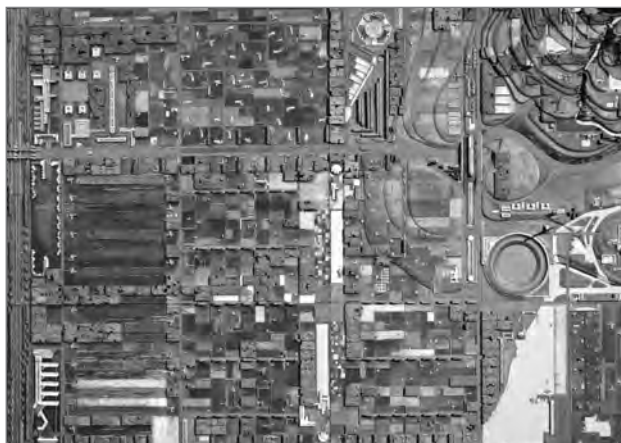
Slika 1: Llewellyn Park (1857) (vir: internet 1)

Slika 2: Letchworth (1903) (vir: internet 2)

Slika 3: Welwyn Garden City (1920) (vir: internet 3)

Slika 4: Brodacre City (vir: internet 4)

Slika 5: Radburn (1929) (vir: internet 5)

Slika 6: Lewittown (1956) (vir: internet 6)

vplivov suburbije na strnjeno urbano strukturo v načrtovalsko politiko mest.

Suburbija (s samostojnimi hišami na sredi parcele) se je v slabih dvesto letih razlezla v vsak kotiček industrializiranega sveta in s svojo neurbanostjo pospešila razvoj razpršenega mesta. Ob naglem širjenju suburbije je naraščala potreba po ohranjanju

oz. varovanju tradicionalnih strnjenih naselij, deleži nekakovostno pozidanih suburbanih površin pa so nakazali potrebo po razvoju novih konceptov urbanih struktur in načrtovanju zgoščevanja obstoječe suburbije. Ob koncu 20. stoletja se je večina suburbanih držav začela zavedati, da brez suburbije ni prostorov nove urbanosti!

Nekatere evropske države so že pred desetletji prepoznale neizbežen vpliv suburbije na razvoj mest in podeželja, zato so reformirale urbanistično načrtovanje mest, razvile nova načrtovalska orodja, se lotile usmerjenega načrtovanja suburbije, v zadnjem desetletju pa so številne vzpostavile politiko trajnostnega razvoja odgovorne suburbije. V tem pogledu je imela pionirsko vlogo Belgija (Vigano, 2017), kjer so se kmalu po prvi svetovni vojni odločili, da bo prostorski razvoj države temeljil na podeželskih naseljih s suburbijo. Dinamičen razvoj suburbije v najgosteje poseljenem območju Evrope – nizozemski Raandstadt – dokazuje, da je ta že dolgo prostor novodobne urbanosti, prostor, ki sprejme tisto, kar ne spada v strnjeno mesto niti tja ne more priti.

Večina zahodnoevropskih držav razume suburbijo kot prostor eksperimenta, kot prostor za razvoj novih oblik in načinov bivanja. Raziskujejo se nove tipologije naselij (novi tipi stanovanjskih stavb, nove tipologije javnih odprtih površin in novi načini socializacije), vračanje k tradicionalnim vrednotam in oblikam bivanja (na vasi) je precej manj zaznavno.

Suburbija z neusahljivim dotokom novih prebivalcev (generacije mladih in starostnikov), brez izoblikovanih tradicionalnih tipologij javnih odprtih površin, ob nizkem deležu kvalitetne arhitekture in ob nenehnih menjavah uporabnikov se pogosto izkazuje kot svet brez identitete. Zato ne čudi, da so se po »nekritičnih modernistih«, ki so se v sedemdesetih letih naslanjali na futuristično zasnovana naselja in stavbne forme (slika 9), ob izteku drugega tisočletja pojavili načrtovalci »tradicionalistične suburbije« z vztrajnim zanikanjem avantgardnega urbanističnega načrtovanja in arhitekturnega oblikovanja. Primeri izgrajenih suburbanih naselij v domeni »novega urbanizma«, predvsem v Angliji (slika 10), nesporno dokazujejo da »Novi urbanizem« zagovarja razvoj suburbije z »identiteto pametnega tradicionalnega naselja in neoklasicistično arhitekturo prostostoječih hiš – vil«.

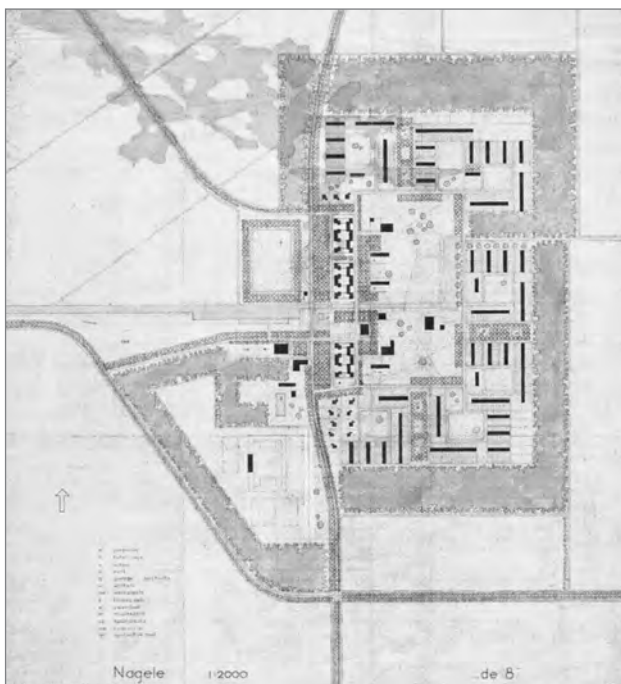
V začetku 21. stoletja se v Evropi udejanjijo prvi koncepti prepletanja urbanih in suburbanih območij (slika 11), za katera sta značilna vnos in razvoj novih stavbnih tipologij pod okriljem razvoja trajnostne in odgovorne suburbije. S procesi upametovanja mest in podeželja je stekel tretji val suburbanizacije, ki se odmika od »motorizirane suburbije« in njenega razpršenega modela na krilih razvoja digitalnih tehnologij in medijev ter spremenjenega odnosa do okolja. Številni primeri izgrajenih

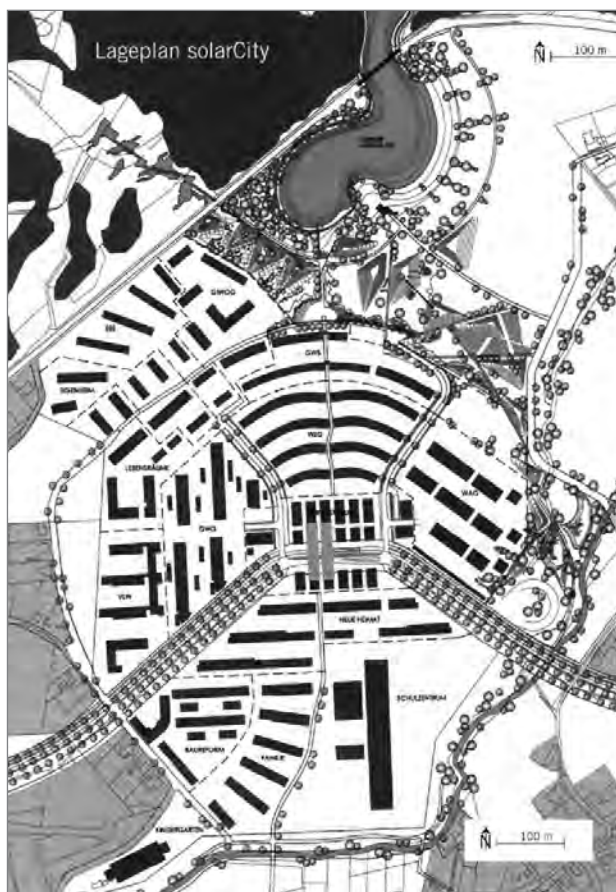
Slika 7: Nagele – mesto za polder, Aldo van Eyck (1948–1956) (vir: internet 7)

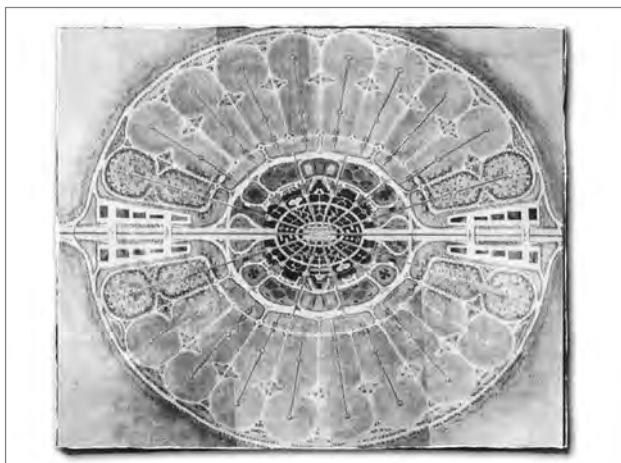
Slika 10: Pountbury, Leon Krier (1993) (vir: internet 10)

Slika 8: Tapiola – gozdno mesto (1950) (vir: internet 8)

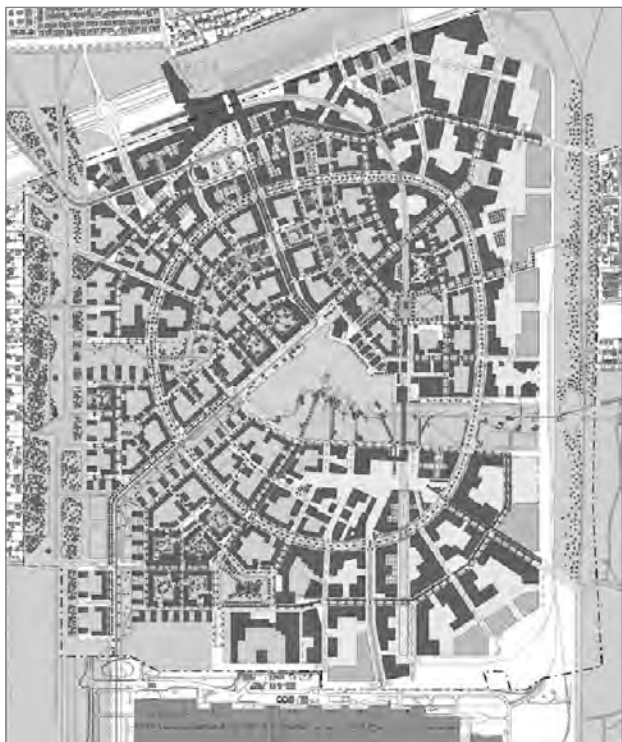

Slika 11: SolarCity Linz Pichling (2008) (vir: internet 11)

Slika 9: Disney, Wed Enterprises, EPCOT – Experimental Prototype Community of Tomorrow (1960) (vir: internet 9)

in načrtovanih pametnih urbanih struktur v suburbiji nakazujejo spremembo načrtovalskih konceptov. Sodobna suburbija izkazuje potrebo po strnjjenih, čim bolj samooskrbnih urbanih strukturah, njen razvoj se usmerja v izgrajevanje samostojnih mest ali zaključenih mestotvornih struktur (slika 12), kar neposredno vpliva na zniževanje trenda zapolnjevanja suburbanih območij s prostostoječo hišo. Novodobna suburbija podpira razvoj novih stavbnih tipologij in odprtih prostorov, njen ra-

Slika 12: SeeStadt Aspern, Dunaj (2008) (vir: internet 12)

zvoj temelji na vzpostavljanju čim bolj odgovornega odnosa do prostora in prebivalcev.

4 Značilnosti prostorskega razvoja slovenske suburbije

V Sloveniji ima delež suburbanih območij izrazito prevlado nad urbanimi. Z naglim razvojem slovenske suburbije, ki se je bolj ali manj samoorganizirano vzpostavila v 70. letih 20. stoletja, je prišlo do nepovratnega rastsutja strnjene morfologije ruralnih naselij. V manj kot pol stoletja so suburbana območja površinsko in zaznavno prevladala nad naselji in mesti in spremenila zaznavanje kulturne krajine. Do najizrazitejših sprememb je prišlo v zadnjih tridesetih letih.

Slovenija spada v vrh »suburbanih« evropskih držav. Večina pozidanega prostora v Sloveniji pokriva vseprisotna, kakofojnična suburbija s prostostoječo »samograditeljsko enodružinsko hišo«, ki z navezovanjem na izjemno majhno število mest generira izjemno specifično obliko urbanizacije. Razvoj slovenske suburbije ni le rezultat neustreznega in nenadzorovanega procesa urbanizacije, temveč predvsem zavzetosti Slovencev za bivanje v svoji hiši. Ključna značilnost razvoja prve, samoupravljalvske suburbanizacije (med letoma 1970 in 1990) in druge, neoliberalne suburbanizacije (od leta 1990 naprej) je izgrajevanje mrežnih in obuličnih struktur s prostostoječo hišo. Številni, neuporabljeni balkoni (60. in 70. leta 20. stoletja),

frčade in polkrožni prizidki (na prehodu iz 20. v 21. stoletje), ravna streha ali hiša z dvokapnico s čim bolj enovito opno (od leta 2010 naprej) so prepoznavni arhitekturni elementi prostostoječe enodružinske hiše, ki je postavljena na sredino parcele, stoji ob tovarnah, obrtnih conah itd. Množična, samoorganizirana in slabo nadzorovana gradnja enodružinskih hiš je ključna za razvoj razpršene urbane strukture, ki se je uveljavila med strnjenimi naselji. Suburbija s prostostoječo hišo je ugonobila zaznavanje tradicionalnih načel uprstorjanja slovenskih naselij, amputirala ali izbrisale središča historičnih naselij, zavzela, razvrednotila grajene robove in spremenila kulturno krajino.

5 Urbanotvorni potenciali regeneriranja slovenske suburbije

Suburbija je realnost, ki vpliva na način življenja, gospodarstvo in prostorski razvoj države, zato jo je treba obravnavati resno, odgovorno in ne kot nepopravljivo napako. Zdajšnje stanje v slovenskem prostoru dokazuje, da potrebujemo veliko bolj smelo in zrelo vrednotenje urbane realnosti. Ob neizogibni potrebi po sanaciji prvograjanih suburbanih enodružinskih hiš, po prenovi podeželskih naselij in mest, preurejanju kulturne krajine ni mogoče spregledati, da je razvoj urbanosti v Sloveniji zadnja tri desetletja temeljil predvsem na razvoju suburbije in najbrž bo tako še naprej.

Posebnost slovenske suburbije je v tem, da njen razvoj ni vezan na potrebe velikih mest, temveč je oblika bivanja v »naravi«, na »podeželju«. V tej smeri je že leta 1950 razmišljal E. Ravnikar, ki je ugotavljal, da odpira premostitev in odprava razlik med mestom in deželo vprašanje, ki je v Sloveniji zelo blizu uresničitve, vendar »zanjo potrebujemo zavestno hotenje, da bi se temu z vsakim novim ukrepom čimbolj približali«. Ravnikar je že pred sedemdesetimi leti smelo opozarjal na potrebo po drugačnem vrednotenju razvoja naselij kot drugod po Evropi in opozarjal na neizogibnost celostnega načrtovanja prostora z razpršeno suburbano strukturo mesta: »Nimamo nikakršnega širšega koncepta, morda pa bi lahko imeli tistega, ki ga je pred skoro 100 leti opisal W. Morris, kot mesto razsuto v vrtu, saj je materialna baza za kaj takega že skoraj zagotovljena. V resnici je že zelo veliko napravljenega, žal pa slabo uporabljenega.« (Ravnikar, 1981: 183).

Medtem ko so Finci takoj po drugi svetovni vojni razvili model gozdnega mesta in se lotili prvih primerov njegove izgradnje, Belgijci pa so v začetku 20. stoletja prostorski razvoj države oprli na suburbijo in ne na strnjeno mesto, odnos do novodobne urbanosti v Sloveniji še zmeraj ni naravnan tako, da bi se lahko dogovorili, kako bomo prostorski razvoj države oprli na strategijo razvoja s trajnostno in odgovorno suburbijo. Več kot petdeset let po Ravnikarjevem zavzemanju za Slovenijo

Slika 13: Rehab(il)itacija – enodružinska hiša od predmestja do podeželja (vir: Lobnik idr., 2021)

kot vrtno mesto, njen razvoj ne more več temeljiti le na do prostora in okolja neodgovorni prostostoječi enodružinski hiši, ki z najrazličnejšimi objekti v nekaj desetletjih parcelo zapolni do zadnjega prostega koticčka (slika 13).

Kakovost regeneracije podeželja, naselij in mest je neizogibno odvisna od razumevanja pomena in vpliva suburbije na razvoj sodobne urbanosti. Prednostna vprašanja in naloge spreminjanja odnosa do suburbije temeljijo na prenovi starejših enodružinskih hiš, razvoju raznovrstnih stanovanjskih tipologij in integraciji stavbnih gruč v manj kakovostna suburbana območja, procesih skrbno osmišljenega osrediščanja naselij, razvoju policentrov in novih tipov javnih stavb v suburbiji, razvoju trajnostnega prometa, energijski varčnosti infrastrukture in objektov, sanacijah degradiranega grajenega in naravnega okolja, skrbnem umeščanju oblikovno funkcionalno heterogenih gradenj v strukture trajnostnega razpršenega mesta!

Prostostoječa individualna hiša ima v Sloveniji ključen vpliv na razvoj urbanosti razpršenega mesta, zato se lahko regeneraci-

ja suburbije začne s preurejanjem obstoječih suburbanih hiš. Z zavedanjem pomena načrtovanja razvoja suburbije se bodo neizogibno pojavile potrebe po strateško in strokovno premišljenem spreminjanju prostorske zakonodaje, ki bo omogočila in podprla procese regeneriranja prostorskega načrtovanja z jasnimi cilji: načrtovati in živeti s suburbijo!

6 Sklep – vloga in pomen načrtovanja suburbije za razvoj regij

Glede na stanje v prostoru je potreba po temeljnih spremembah vrednotenja suburbije še toliko izrazitejša. Razvoj slovenskega podeželja, slovenskih naselij in mest v domeni celostnega prostorskega načrtovanja je odvisen od spremembe odnosa do načrtovanja slovenske suburbije. Številni evropski primeri kakovostnega načrtovanja in razvoja sodobne evropske suburbije temeljijo na njenem vključevanju v prostorsko načrtovanje regij. Številni primeri izgrajene suburbije v zahodnoevropskih državah dokazujejo, da je ta v minulih dvajsetih letih postala

enakovredno in morda tudi ključno razvojno področje sodobnega urbanizma. Prestrukturiranje slovenske prostorske politike in urbanističnega načrtovanja, ki bo temeljilo na načrtovanju trajnostne suburbije, je zato smiselno in nujno potrebno.

Prostorski razvojni potenciali suburbije so se razkrili predvsem v času pandemije. Suburbija se ni izkazala le kot najprimernejše »samoizolacijsko« bivalno okolje, ampak tudi kot prostor, ki ima z vidika prilagodljivosti rabe in preurejanja objektov boljše razvojne potenciale kot strnjene urbane strukture. Obenem je nekajmesečna prepoved gibanja zunaj občinskih meja pokazala, da ima suburbija kot najbolj priljubljeno bivalno območje zaradi dnevniških migracij (avtomobilska suburbija) in zadovoljevanja individualnih potreb izdatne negativne vplive na okolje. Pandemija je osvetlila tudi številne samooskrbne potenciale suburbije (prehrana, energetika) in pokazala potrebe po razvoju integrirane mobilnosti (javni potniški promet, električni avtomobili, samovozeča vozila). Suburbija, ki je bila desetletja kontinuirano podvržena intenzivnim procesom postopnega, parcialnega izgrajevanja in skoraj popolnoma zanikana kot urbana načrtovalska entiteta, zaradi nezaključenih procesov urbanega razvoja izkazuje tudi potrebe po strnjevanju in preurejanju grajenih struktur.

Načrtovanje mest in naselij v Sloveniji ni in ne bo več mogoče brez skrbnega in ustreznega vrednotenja razvoja suburbanih območij. Brez suburbije celostno in kakovostno načrtovanje prostorskega razvoja urbanih regij ne bo mogoče. Odgovornost pa bo treba prenesti tudi na posameznika, ki zdaj suburbijo razume kot prostor, v katerem lahko na svoji parceli počne skoraj vse, kar se mu zahoče. Prav suburbija je danes tista urbana struktura, ki izkazuje ne le nujno, razloge in potrebe, temveč ponuja tudi daleč največ potencialov za zvišanje deleža javnih objektov, razvoj samooskrbnih infrastruktur, integrirane mobilnosti, novih tipologij stanovanjskega tkiva in odprtega prostora. Za celostno in kakovostno načrtovanje razvoja urbanih regij potrebujemo odgovorno suburbijo, kar pomeni, da je nujno potrebna strategija za načrtovanje odgovorne suburbije, ki bo upoštevala in izkoristila prav vse razvojne potenciale, ki jih danes ponuja ta prostor.

.....
 Dr. Uroš Lobnik, izr. prof.
 Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
 Univerza v Mariboru, Maribor
 E-pošta: uros.lobnik@um.si

Viri in literatura

Hayden, D. (2003): *Building suburbia, green fields and urban growth 1820–2000*. New York Vintage Books, Random House.

Internet 1: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/393721> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 2: https://ribacompetitions.com/lethworthgardencity/design_principle.html (sneto 24. 9. 2021).

Internet 3: <https://www.wgc100.org/louis-de-soissons-plan-1000x1367> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 4: <https://franklloydwright.org/reading-broadacre> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 5: <https://www.gardencitiesinstitute.com/resources/garden-cities/radburn> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 6: <https://cdn.britannica.com/99/19499-050-3AEEF182.jpg> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 7: https://www.researchgate.net/figure/Nagele-final-design-by-Aldo-Van-Eyck-1954-NAi_fig6_336652123 (sneto 24. 9. 2021).

Internet 8: <https://en.docomomo.fi/projects/tapiola-garden-city> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 9: <https://mapio.net/images-p/45704862.jpg> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 10: <http://www.prewettbizley.com/graham-bizley-blog/poundbury> (sneto 24. 9. 2021).

Internet 11: https://www.researchgate.net/figure/Site-plan-solarCity-Linz-Pichling-3_fig1_333932982 (sneto 24. 9. 2021).

Internet 12: https://www.researchgate.net/figure/Masterplan-Aspern-Seestadt-8_fig2_333932982 (sneto 24. 9. 2021).

Lobnik, U. (2018): Resuburbanizacija – od mesta do suburbije in nazaj. *Arhitektov bilten*, 48(215–216), str. 26–33.

Lobnik, U., Kreševič, Ž., Zgaga, A., Vrbančič, D., Čelebić, M., Čatović, M., Popović, M., Gonza, N., in Novak, N. (2021): *Rehab(ili)itacija – enodružinska hiša od predmestja do podeželja*. Odgovorna suburbija, projekt urbanistične delavnice. Organizator ZAPS, študentska skupina OA FGPA UM, Oddelek za arhitekturo FGPA UM.

Ravnikar, E. (1981): Urbanistična misel v Sloveniji od leta 1900. *Kronika (Ljubljana)*, 29(2), str. 166–183.

Richter, H. (2016): *Victor Gruen: Architect of an American icon*. Dostopno na: <https://www.austria.org/victor-gruen> (sneto 24. 9. 2021).

Vigano, P. (2017): The horizontal metropolis. V: Berger, A. M., Kotkin, J., in Balderes Guzman, C. (ur.): *Infinite suburbia*, str. 552–573. New York, Princeton Architectural Press.

Andrej ŠMID

Slovenska suburbija – najvarnejše okolje med pandemijo

Ob skoraj popolni prezrtosti pojava suburbije v slovenskem znanstvenem in strokovnem diskurzu je skozi prizmo pandemije ta zanimivi strukturni in funkcionalni pojav preživel kot najmanj opazna in od javnega življenja najbolj oddaljena naselitvena morfološka in vsebinska kategorija. Čeprav bi lahko kot najbližji izraz v slovenščini uporabljali »predmestje« oz. pridevnik »predmesten«, prevod pa »suburbium, -bý«, ki je definiran že v *Dictionarium Latino-Carniolicum* (glej Stabej idr., 1997), gre pri obravnavi prostorskega pojava, poimenovanega »suburbija«, za nekaj bistveno bolj določnega in ulovljivega. Če lahko slovensko suburbijo definiramo kot strukturno nepravilno, vsebinsko izključno stanovanjskih dejavnosti, tipološko izključno individualne gradnje, morfološko neizoblikovano in po urbanem oblikovanju neizrazito in površinsko – torej urbani pojav med urbanim na eni strani in ruralnim na drugi –, nam pogled skozi prizmo pandemije razkrije njene doslej prezrte kakovosti v zdravstveno-epidemiološkem smislu: izoliranost najmanjših skupin prebivalcev, odsotnost možnos-

ti uporabe skupnostnih objektov in javnih površin, prostranost in obsežnost robnega stika z naravnimi okolji in ne nazadnje razmeroma nizka gostota poselitve. Tako je suburbija ob popolni infrastrukturni in telekomunikacijski opremljenosti postala varnejše okolje od mesta, toda še vedno lokacijsko, po funkciji in oblikovno oddaljena od vaških naselij. Vseprisotni virus in posledično izolacija očitno ne uspevata v neizrazitih urbanih strukturah. Prispevek poskuša ujeti in izmeriti pojav slovenske suburbije z vatli urbane strukture in namenske rabe, morfologije in koherence vsebin, ga preveriti s kazalniki gostote poselitve in v obravnavo uvesti merilo »pravilnosti« strukture – ob prikazu posamičnih primerov iz slovenskega urbanizma.

Ključne besede: urbanizem, suburbija, covid-19, prostorsko načrtovanje

1 Uvod – struktura onkraj reda, pojav zunaj pozornosti, tkivo brez centralnosti, prebivalstvo brez skupnosti

Pozornost strokovne javnosti se počasi obrača k pojavom, ki so daleč od arhitekture mesta, od jasnih urbanističnih potez pretekle polovice stoletja. Obskurnost mestnih oddelkov za »urejanje« prostora se kaže v dveh polih ukvarjanja z mestnim tkivom, pri čemer se v slovenskih mestih (ta so v evropskem in svetovnem merilu srednje ali majhne velikosti) prikazujejo le tisti primeri, ki delujejo po načelih nadzorovane rasti, zdavnaj določenih odnosov med javnim in zasebnim in berljivih oblikovalskih pristopov k urbani strukturi.

V regiji je konec osemdesetih let prejšnjega stoletja postalo počasi razvidno, da gre pri spremljanju mestnega razvoja za dve vzporedni resničnosti – uradni, reprezentativni urbanistični dosežki so stroko zaslepili toliko, da je iz središča popolnoma izpadla neuradna, prezrta, stihijska urbana struktura, ki prej spominja na nepregledne spontano generirane zmazke kot na

območja, ki bi jih mesto vzelo za svoja. Konec prejšnjega stoletja je postalo očitno, da so kljub instrumentom, postopkom, strokovni skrbi in pozornosti veliki deli naselij šli po svoji tihi poti neurejenosti.

Ne zdi se mogoče, da bi mestne uprave mest v Socialistični republiki Sloveniji lahko prezrle znamenite naloge, ki jih je koncizno zastavil Braco Mušič (glej Mušič, 1980), tj. vodenje urbanistično razvojne politike, stanovanjske politike in stavbno zemljiške politike. Če se nanje ozremo z današnjega gledišča, so vse mestne uprave te politike zanemarile – uravnavanje zmernosti je prevzelo nekaj pristojnih ministrstev. Nagrajevanje občanov s prostorskimi priložnostmi je pač postalo preveč vabljev instrument za vzpostavljanje socialnega, političnega ali fiskalnega miru – najceneje za občinsko upravo je obljubiti občanom, da bodo uresničevali svoje sanje v skladu s prostor-

Slika 1: Naselja Miklavž, Hoče in Dobrovce na Dravskem polju so se razlila v ravninskem prostoru (internet 1)

skimi strateškimi in detajlnimi akti. Obljubljena skladnost sanj z resničnostjo pa je za slovenskega graditelja neprecenljiva.

Usmeritev strokovnega središča v suburbane, predmestne in obmestne strukture bo dolgotrajna, toda osvežujoča. Čas je že bil, da stroka preseže filtriranost obravnave samo mestnih opleševalnih in uspešnih potez, ki so skladne s teoretičnimi izhodišči, čas je, da se namesto primerov uspešnih dosežkov, kakor jih opisuje Kostoff (1991), dejavnosti mestnega razvoja usmerijo še v manj privlačna območja. Predvsem zaradi opaznega premika skupin prebivalstva iz enih predelov mest v druge.

2 Pojemovna siva cona

Pravilno bi bilo, da bi se za pojav nepravilne gradnje na obrobju mestnih struktur uveljavil nekdanj najprimernejši izraz »predmestje«. Vendar v primeru mest v regiji, lahko rečemo od Gradca do Skopja, izraz predmestje napeljuje na strukturo, ki je še vedno navezana na urejeno, urbano, skoraj mestno strukturo. Za pozidavo območja južno od Spodnje Polskave, za strukturo Rakove jelše, za strukture v Pušči, za Damiševo naselje pa ne moremo trditi, da izkazujejo kaj resnično mestnega, prav tako tega ne moremo trditi za naselja na severnem in južnem pobočju nad Sarajevom, za občino Shuto Orizari v Skopju, za strukturo doline Kaluđerica v Beogradu, za dele Zagreba med južnim robom Novega Zagreba in južno obvoznico ter tudi za dele Gradca med četrtma Lend in Gösting ali na vzhodnem robu med četrtma Waltendorf in St. Peter. Izraz »predmestje« pač ne odslkava najnižje ravni urbanistične stvarnosti,

ki je ne srečamo niti v nobeni generično raščeni vasi, ampak je degradirana toliko, da jo je urbanistična stroka v preteklih tridesetih letih raje kar odmisllila. Nekatere dele, ki gravitirajo k mestom, je sicer vključila v pojem »obmestje« (glej Drozg, 1998), vendar samo poimenovanje niti ni toliko pomembno. Strašljivo je, da primerjava površine »reprezentančnega« in »zamolčanega« mesta izkazuje veliko težavo: medtem ko se reprezentančni deli mestnih tkiv promovirajo in prikazujejo v vsej svoji bleščavi, medtem ko mestne uprave s prenovno svojih historičnih mestnih delov dajejo vtis popolnega mestnega reda, so spontano nastali mestni deli popolnoma izločeni iz pozornosti strokovne javnosti – v najboljšem primeru so opredeljeni kot »degradirana območja«, s čimer se strokovna obravnava večinoma konča.

Kakorkoli poimenujemo neurejene strukture večine mest v širši regiji (za potrebe trenutne obravnave jih lahko poimenujemo kot »suburbija«), jih lahko določimo kot pojav urbane strukture s temi lastnostmi:

- neracionalna raba prostora,
- nepravilnost strukture pozidave,
- enovitost ali popolna neorganiziranost dejavnosti,
- nelogičnost vzpostavitve infrastrukturnih omrežij,
- odsotnost urbanističnega oblikovanja,
- podrejenost pozidave lastniškim razmeram in parcelaciji pred pozidavo,
- odsotnost vsakršne ureditve,
- odsotnost javnih površin,
- odsotnost družbene infrastrukture.

Slika 2: Struktura Rakove jelše, dela Ljubljane, ki je nastal ob neprivlačni coni v bližini južne obvoznice (internet 1)

S preprosto inventarizacijo in analizo urbanih struktur v tkivih naselij po vsej Sloveniji in v širši regiji je mogoče ugotoviti razlike v pravilnosti struktur, pri čemer kot merila uporabimo preproste, osnovne zahteve: strukturne pravilnosti, logičnost prometnih mrež, berljivost prostora, prisotnost načrtovanja osnovnih urbanih potez in vključenost v ureditveno območje naselja^[1]. Grozljiva je ugotovitev, da je delež nepravilnih struktur v večini naselij nezanimljiv, takih struktur je tam površinsko celo več kot pravilnih. Seveda gre večinoma za neracionalno pozidane površine, tako da je gostota prebivalstva na pravilno pozidanih površinah opazno višja, vendar je treba ugotoviti, da je z vidika uporabe površin nepravilna gradnja izrazito prostorsko potratna, neracionalna in negospodarna.

Prostorsko načrtovanje se je v zadnjih sedemdesetih letih pravzaprav oklepalo treh vzporednih dejavnosti: razvoja mest po načelih funkcionalizma, ohranjanja nespornih kakovosti historične substance in spremljanja eksplozije suburbanih struktur, mravljišč individualnih graditeljev. Šele ob spoznanju, da je zadnji pojav prostorsko potraten in organizacijsko zahteven, in ob usihanju gradnje mest po načelu vzpostavljanja novih sosesk bi bilo mogoče pričakovati, da se bo pozornost stroke obrnila k pojavom in pomanjkljivostim nepravilnih struktur. Kakor kaže, je urbanistom pri tem zmanjkalo teoretičnega aparata.

Če je središče ukvarjanja s trajnostnim mestom izostril Jan Gehl, je arhitektovo vpetost v družbo slehernikov domislil Ezio Manzini, ki je zaznal sestop urbanista s položaja tik ob politikovi čarobni paličici na uporabnika družbenih omrežij. Ne nazadnje je vloga javnega intelektualca primešana v koktejl

profanih debat na pametnih telefonih, kjer skupina uporabnikov arhitekta uporablja za navedbe, nasvete, instantne debate in predvsem za deljenje všečkov.

Doslej nerazumljene mehanizme antropoloških in družbenih pojavov tega, čemur v tem prispevku pravimo suburbija, pa osvetljuje David Miller (2016), ki na primeru prenove stanovanja v večstanovanjski stolpnici izpelje teorijo o tem, kaj zakonca določita kot prioritete pri oblikovanju bivalnega prostora in kako se to izrazi, ko imata priložnost oblikovati lastno enostanovanjsko hišo na svoji prazni parceli.^[2]

Biti stvarnik svojega bivališča ni le skrita želja, ampak tudi najmočnejši nagon slovenskega slehernika. Kakor hitro se pokaže možnost udejanjiti se na prosti parceli v cenovno ugodni suburbiji, se slehernik iz funkcionalističnega lamelnega bloka neopazno prelevi v graditelja lastne sreče.

Kot je že leta 2016 poročal Miller, se je srednji sloj premaknil iz stanovanja v večstanovanjski zgradbi v predmestno hišo: »Modernizem ustvarja oblikovanje, toda srednji razred ustvarja lastne vrednote s predmestnim oblikovanjem, ki služi kot branik pred modernizmom. To so gotovo zgodbe o bivališčih, toda če pogledamo pod površje, so to tudi zgodbe o objektivaciji.« (Miller, 2016: 131) Hkrati razkrije trojnost obravnave bivališč v razmerjih med vladajočim razredom, proletariatom in srednjim slojem. Medtem ko v Veliki Britaniji vladajoči razred s svojimi tradicionalno ekskluzivnimi bivališči stoji nasproti proletariatu v najemniških stanovanjih, je srednji razred udobno zasedel predmestje. » /.../ [V] nasprotju z marksističnimi

Slika 3: Naselje Pušča pri Murski Soboti (internet 1)

domnevami ni prevladal ne proletariat ne vladajoči razred. Če kdo, je bil to srednji razred iz predmestja, ki so ga teoretiki prezirali tako globoko, da se nikomur ni ljubilo ukvarjati z njegovo teoretizacijo.» (Miller, 2016: 124)

Kakorkoli so zgornje ugotovitve posebne za urbano prebivalstvo mest Združenega kraljestva in Severne Irske, pa podobne ugotovitve navaja tudi Christian Krainer^[3]: Uporabniki socialnih in neprofitnih stanovanj nižjega in srednjega sloja so v času pandemije covid-19 jasno izražali željo po zagotovitvi zelenih površin ali preselitvi v primestje, saj si le tako lahko zagotovijo vsaj minimalne stike z naravo.

Ob obširnem pojavu individualizacije slehernika ne morem zanemariti pred kratkim poudarjenega podatka (glej na primer Zorančič, 2020), da je gradnja funkcionalističnih sosesk v regiji nekdanje SFRJ pripomogla k množičnim kulturnim gibanjem, od katerih sta najbolj očitna pojav »YU-rokenrola« v 70. letih prejšnjega stoletja in »novega vala« v 80. Več avtorjev (na primer Vesić, 2018; Zorančič, 2020) povezuje naseljevanje takrat novih sosesk v večjih mestih z nastankom glasbenih skupin in njihovim ustvarjalnim delovanjem – še posebej se v 80. letih s pojavom urbane kulture poudarja dober položaj »srednjega razreda« v družbi. Mimogrede, danes se je naselitev »srednjega razreda« okrepila v suburbanih okoljih.

Premik iz skupnega v individualno (v smislu načina stanovanja) je povezan predvsem z antropološkimi lastnostmi slehernika v širši regiji. Razen v metropolah je premik srednjega sloja iz

funkcionalističnih sosesk v obmestja opazen pravzaprav v vseh okoljih. Degradacija kakovosti stanovanjskega fonda je po štiri-desetih letih od izgradnje opazna in je ne rešijo energetske sanacije pročelja. Če je Ivanšek (1988) v svoji raziskavi med drugim izvrstno prikazal nadgradnjo dnevne sobe iz poslušalnice radia v prostor za gledanje televizije, je danes v nastajanju tip stanovanja s primernimi prostori za ogledovanje svojega zaslona. Dnevna soba s televizorjem služi bolj ali manj za spremljanje evforičnih športnih prenosov, obscenosti dogodkov na kmetijah z znanimi udeleženci in neskončnih nadaljevanj. Daleč od tega, da bi bila prostor za občasna prijetna druženja, saj je to vlogo prevzela jedilnica in zunanja terasa s keramičnim žarom.

Naj opis suburbije končam s tezo: povojna planska urbanizacija v 60. in 70. je dosegla vrhunec v berljivi genezi srednjega družbenega sloja, meščanstva, v začetku 80. let stabilne družbene skupine. Geneza srednjega sloja se je končala v dveh generacijah po drugi svetovni vojni. V regiji se je v začetku 90. let začela usodna družbena tranzicija, ki je v dveh naslednjih novih generacijah med drugim povzročila tudi tih premik srednjega sloja v suburbijo. Premik je na ravni individualnega povzročil zvišanje individualnega prostorskega standarda, zaradi pomanjkanja centralnih in javnih funkcij v suburbanih okoljih pa povzroča tudi stalne dnevne migracije v okolja, kjer so te zagotovljene. Danes se končuje naseljevanje srednjega sloja v širokih obmestjih, na pohodu pa je regeneracija meščanstva, ki bo kakovostno in stabilno zaživelo najprej čez deset let ter bo lahko prerodilo mestne notranje strukture in središča v naslednjih tridesetih letih (glej Vesić, 2018).

Slika 4: Struktura novega dela naselja Spodnja Polskava (internet 1)

3 Lastnosti suburbije, ki so postale zanimive med pandemijo covid-19

Naj slovensko suburbijo definiramo kot strukturno nepravilno, vsebinsko izključno stanovanjskih dejavnosti, tipološko izključno individualne gradnje, morfološko neizoblikovano in po urbanem oblikovanju neizrazito in površinsko.

Skoz prizmo pandemije so se nam razkrile njene doslej prezrte kakovosti v zdravstveno-epidemiološkem smislu:

- izoliranost najmanjših skupin prebivalcev,
- odsotnost (možnosti uporabe) skupnostnih objektov in javnih površin,
- prostranost in obsežnost robnega stika z naravnimi okolji,
- nizka gostota poselitve,
- varnost,
- opremljenost z infrastrukturnimi mrežami, popolna infrastruktura in telekomunikacijska opremljenost,
- odsotnost večstanovanjskih zgradb in s tem skupnih stanovanjskih površin,
- jasna ločenost javnega in zasebnega prostora ter ostre meje med njima
- neformalne navezave na prostrane naravne ambiente v bližini,
- položaj med mestnimi, ruralnimi in naravnimi okolji,
- način pozidave v prostoru (večinoma prostorsko potraten, v območjih z veliko odprtega prostora).

4 Kako naprej (sklep)

Izrazito pomanjkanje osnovne družbene infrastrukture je treba sistemsko urediti. Kljub nenavadnemu izhodiščnemu položaju je treba preiti na racionalen odkup obstoječih nepremičnin na primernih lokacijah. Brez osnovnih gradnikov družbene infrastrukture padejo prometni koncepti, zaradi najosnovnejših potreb prebivalcev pa se po nepotrebnem povečajo tudi njihove poti v druga okolja.

Hkrati je treba domisliti regeneracijo obstoječih objektov in ureditev – čeprav so izrazito stanovanjske dejavnosti navidezno nespremenljiv tip bivanja in pozidave, je treba strokovne obravnave usmeriti v generacijsko raznolikost prebivalstva. Kaže se, da so pojavi regeneracije brez večjih težav kompatibilni s fluidnostjo uporabnikov suburbije.

Obravnava suburbije je tudi priložnost za prilagoditev upravnega in načrtovalskega aparata novim družbenim danostim, spremenjena vloga prostorskega načrtovalca ter tudi rahljanje in lokalna demokratizacija odločevalskega aparata se lahko namreč najboljše pokažeta v preprostih stanovanjskih okoljih predmestij in obmestij. V duhu priprav na novo generacijo prostorskih strateških načrtov občin bo treba vrednotenje suburbanih okolij opremiti s standardizacijo s področja družbene infrastrukture. Kljub številnim pobudam zasebnega sektorja morajo osnovne gradnike neprofitne centralnosti brez nadaljnjega zagotoviti javni nosilci razvoja, saj gre sicer za sistemsko neuravnoteženost, ki se najprej pokaže na področju prometa in dnevnih migracij.

Dr. Andrej Šmid, univ. dipl. inž. arh. (izobrazba, pridobljena v Republiki Avstriji)

Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženir-
stvo in arhitekturo
E-pošta: andrej.smid@gmail.com

Opombe

^[1] Nesmiselno je v pregled suburbije vključevati še območja stavbnih zemljišč razpršene gradnje, saj je ta stroka že večkrat obravnavala in so razmeroma jasno opisana.

^[2] Menim da je najnenavadnejši primer popolne individualizacije osebnega sloga gradnja v naselju južno od Spodnje Polskave.

^[3] Christian Krainer, izvršni direktor OVG Wohnbau Graz, Avstrija, predavanje na konferenci *Krožno gospodarstvo z industrijsko konopljo*, Bad Radkersburg, 21. 10. 2021, še neobjavljeno.

Viri in literatura

Drozg, V. (1998): *Strokovne podlage k urbanistični zasnovi mesta Maribor: Obmestje*. Maribor, ZUM urbanizem, planiranje, projektiranje.

Ivanšek, F. (1988): *Družina, stanovanje in naselje*. Ljubljana, Ambient, projektivno podjetje, in avtor.

Internet 1: *Google Maps – Mapdata*. Dostopno na: <https://maps.google.com> (sneto 1. 11. 2021).

Kostoff, S. (1991): *The city shaped. Urban patterns and meanings through history*. London, Thames and Hudson Ltd.

Manzini, E. (2009): »Oblikovanje za družbene inovacije«. V: Predani, B., in Požar, C. (ur.): *Trajnostne alternative v oblikovanju*, Ljubljana, Arhitekturni muzej in Društvo Pekinpah.

Miller, D. (2016): *Materialna kultura*. Ljubljana, Studia humanitatis.

Mušič, V. (1980): *Urbanizem – bajke in resničnost*. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Stabej, J., Vorenc, G., in Kastelec, M. (1997): *Slovensko-latinski slovar – po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.

Vesic, D. (2018): *Magi: kao da je bila nekad*. Beograd, Laguna.

Zoranić, A. (2020): *Arhitektura prethodne civilizacije – Kultura građenja i duh modernizma u Jugoslaviji u periodu 1945–1990*. Sarajevo, International University of Sarajevo.

Končne ugotovitve 32. Sedlarjevega srečanja urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije *Urbanistično načrtovanje skozi prizmo pandemije – izzivi in predlogi, ki je potekalo v petek, 17. oktobra 2021, na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani*

32. Sedlarjevo srečanje je potekalo v živo v petek, 17. oktobra 2021, na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani. Hkrati je zaradi ukrepov v zvezi s koronavirusom potekal prenos dogodka tudi prek spleta. Za spletno prisotnost na dogodku se je prijavila približno polovica udeležencev srečanja. Preostali smo se ob vseh potrebnih ukrepih družili v živo. Glede na aktualne razmere nas še posebej veseli, da se je srečanja ponovno udeležilo več kot sto kolegov urbanistov in prostorskih planerjev iz vse Slovenije. V primerjavi z lanskim srečanjem smo se prisotni letos lahko ponovno povezovali ob izmenjavi mnenj v odmorih in med kosilom.

Uvodne in pozdravne nagovore so imeli dr. Alma Zavodnik Lamovšek, predsednica Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije, Georgi Bangiev, generalni direktor Direktorata za prostor, graditev in stanovanja Ministrstva za okolje in prostor, mag. Miran Gajšek, vodja Oddelka za urejanje prostora Mestne občine Ljubljana, in dr. Igor Bizjak, direktor Urbanističnega inštituta Republike Slovenije.

Uvodni referat angleške urbanistke Kerri Farnsworth, direktorice podjetja 360° Cityshapers, z naslovom Po pandemiji covid-19: priprava na novo »normalnost« (ang. *After the covid-19 pandemic: preparing for the new "normal"*) je bil predstavljen v angleškem jeziku. Tuja gostja je odprla številne izzive za urbaniste v času pandemije in po njej, obenem pa je v razmislek predstavila tudi predloge odgovorov na te izzive.

Sledila je predstavitev 15 prispevkov 32 avtorjev. V posameznih sklopih srečanja – v nagovorih, treh sklopih predavanj in razpravah so bili predstavljeni premisleki ter tudi raziskave in študije, ki že ocenjujejo pandemije in iščejo rešitve za naprej. Predstavljeni so bili tudi konkretni projekti in študije, ki se odzivajo na probleme in posledice pandemije: urbana reciklaža v Murski Soboti, vloga in možnosti stanovanjskih sosesk pri obvladovanju pandemije ter izzivi mestnega turizma na primeru Mestne občine Ljubljana, izzivi gospodarskih con, prostorske spremembe na razvrednotenih območjih in ne nazadnje vpliv (in podpora) digitalizacije pri upravljanju prostora. V času razprav so udeleženci komentirali prikazano, navedli pa tudi različna mnenja.

Ugotovitve in sklepi 32. Sedlarjevega srečanja

O pandemiji še ne moremo govoriti v pretekliku in tudi vse njene posledice še niso jasne. Vendar pa je potreben hiter in skupen družbeni odziv. Urbanisti in prostorski planerji svojo vlogo pri tem prepoznavamo v aktivnem načrtovanju mest in naselij, ki bodo dobro prilagojena novim razmeram glede varovanja zdravja in prilagajanja podnebnim spremembam.

Optimizem vendarle vzbuja dejstvo, da je v teh zahtevnih razmerah na voljo tudi več javnega denarja, npr. iz Sklada za okrevanje (ang. *Recovery fund*) in kohezijskih sredstev. To vidimo kot priložnost in odgovornost za trajnostno regeneracijo mest in naselij, za aktivacijo priložnosti podeželja in potencialov predmestij (razpršene suburbane pozidave), izboljšanje kakovosti stanovanj itn.

Med konkretnimi ugotovitvami in predlogi letošnjega 32. Sedlarjevega srečanja poudarjamo te:

- Delo na domu in še bolj delo od doma (ang. *tele-working*), ki smo ju zaradi razmer množično začeli izvajati spomladi 2020, kot vse kaže, ne bo samo začasno. Za delovna mesta, ki omogočajo delo na daljavo, bo to delno ali celo v celoti ohranjeno.
- Vendar je treba temu prilagoditi naše bivalne razmere. Premajhna stanovanja, običajno brez ločenih delovnih prostorov, ne omogočajo primerne dela od doma niti morebitne izolacije posameznika. Bivalne standarde in velikosti stanovanj je zato treba izboljševati, stanovanjem pa dodajati in pri novih stanovanjih načrtovati zunanja stopnišča, balkone, terase, dvorišča, skupnostne zunanje, predvsem zelene površine in podobno.
- Ob preobremenitvi naših stanovanj pa na drugi strani ostajajo prazni ali deloma prazni poslovni prostori. Zato je treba spremljati, ali se bo trend manjših potreb po poslovnih prostorih nadaljeval, in preveriti možnosti, kateri poslovni prostori so primerni za spremembe v stanovanja ali objekte družbene infrastrukture ali morda v skupnostne prostore za krizne razmere itn.
- Ob problemu premajhnih stanovanj v mestih in naseljih se kot priložnost kažejo velike, pogosto predimenzionirane stanovanjske hiše na lastnih parcelah v predmestjih in na območjih razpršene suburbane pozidave. Pojav, ki

smo ga vedno ocenjevali kot urbanistično neakovosten, postaja pomembna priložnost. Stanovanjske površine so običajno večje, lastni vrtovi omogočajo varno preživljanje časa na prostem. Ob tem drugi problemi suburbije ostajajo, ob omenjenih prednostih je treba še naprej načrtovati območja zgostitev z javnimi programi, boljšo prometno dostopnost, javni promet, kolesarske poti in pešpoti ipd.

- Še bolj kot v suburbiji se priložnost za zdravo bivanje v aktualnih razmerah kaže na podeželju, posebej če je omogočeno delo na daljavo. V zvezi s priložnostmi suburbije in podeželja pa se tako tudi postavlja vprašanje, ali prihodnost prinaša potrebo po bolj razpršenem bivanju?
- V pandemiji in po njej je treba nameniti pozornost predvsem zdravju in bivalni kakovosti. Zato še vedno in vse bolj velja, kako zelo pomembni sta dostopnost do zelenih in javnih površin in ustrezna mobilnost. S pandemijo se je še povečalo zavedanje o pomenu zelenih površin za zdravje in telesno dejavnost na svežem zraku. Zelene površine dokazano prinašajo koristi za javno zdravje, zato morajo biti dobro dostopne in povezane v zelene sisteme ne le v strnjениh mestih, ampak tudi v bolj razpršenih predmestjih.

Sklep

Ena od največjih kakovosti in obenem nalog Sedlarjevih srečanj je, da vsako leto združijo urbaniste in prostorske planerje Slovenije in širše. Kolegi, ki delujemo na različnih področjih, predstavimo rezultate raziskav in projektov in delimo mnenja, v katerih se ne strinjamo vedno. V sedanjih razmerah, ki pred človeštvo postavljajo velike izzive, je sodelovanje izjemno pomembno. Ena od ključnih skupnih ugotovitev je namreč bila, da je tudi od nas močno odvisno, kakšen bo svet po koronski krizi – kako bomo sodelovali, kako se bomo odzvali kot družba in prostorska stroka, izboljševali bivalne pogoje prebivalcev, se odzivali na podnebne spremembe ter novim razmeram prilagodili mesta in naselja.

Zato za sklep navajamo vprašanje, ki ga namenjamo politikom in odločevalcem. Ugotavljamo, da še nikoli ni bilo na voljo toliko javnega denarja za okrevanje in obnovo, kar tudi dokazuje resnost razmer. V zvezi s tem sprašujemo: **Ali bomo sredstva Sklada za okrevanje in kohezijska sredstva namenili viziji dodane vrednosti v urejenem slovenskem prostoru, v mestih in naseljih, prilagojenih za zdravo in varno trajnostno bivanje, ali bomo nadaljevali prakso bolj ali manj slabih kompromisnih odločitev?**

Sklepne ugotovitve je pripravila dr. Liljana Jankovič Grobelšek, dopolnil in potrdil pa izvršni odbor Društva urbanistov

in prostorskih planerjev Slovenije, zanj predsednica dr. Alma Zavodnik Lamovšek.

Sklepne ugotovitve so bile poslani ministru za okolje in prostor mag. Andreju Vizjaku, ministru za kulturo dr. Vasku Simonitiju, Skupnosti občin Slovenije, Združenju mestnih občin Slovenije in Združenju občin Slovenije, Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije, Društvu krajinskih arhitektov Slovenije, Društvu arhitektov Ljubljane, poslanskim skupinam Državnega zbora, povabljenim in udeležencem Sedlarjevega srečanja, članom Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije in medijem.

.....
Izvršni odbor Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije,
Ljubljana
E-pošta: drustvo.dupps1@gmail.com

Richard SENDI
Igor BIZJAK
Tilen JURCA

Univerzalna metodologija za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi

Prispevek predstavlja del rezultatov raziskovalnega projekta Dostopnost objektov v javni rabi za potrebe invalidov, ki se je v letih 2020–2021 izvajal v okviru Ciljnega raziskovalnega programa CRP 2019.^[1] Raziskava je imela dva glavna cilja, in sicer vzpostavitev centralne baze podatkov o dostopnosti za invalide in oblikovanje univerzalne metodologije ocenjevanja dostopnosti objektov v javni rabi. Potreba po izvedbi raziskave je izhajala iz ugotovitve, da so v Sloveniji različne večje ali manjše ločene baze ali informacije o dostopnosti objektov v javni rabi. Ugotavlja se, da je vsak avtor baze zbiral informacije o dostopnosti po svoji metodologiji, torej ima vsaka baza svoj način zajemanja podatkov in tudi način predstavljanja teh. Ločenost avtorskih baz podatkov pomeni predvsem razpršenost in

neusklajenost informacij o različnih vidikih dostopnosti za invalide. Dodatna in večja težava pri tem pa je, da se predstavljeni podatki o dostopnosti določenega objekta v nekaterih primerih celo razlikujejo. Raziskava je torej imela dva glavna cilja, in sicer vzpostaviti centralno bazo podatkov o dostopnosti za invalide in oblikovati metodologijo ocenjevanja dostopnosti objektov v javni rabi. V tem prispevku predstavljamo univerzalno metodologijo za ocenjevanje dostopnosti, ki smo jo razvili v okviru projekta.

Ključne besede: dostopnost za invalide, ocenjevanje dostopnosti, objekti v javni rabi, predpisi in standardi

1 Uvod

Leta 2006 je generalna skupščina Združenih narodov sprejela Konvencijo o pravicah invalidov, ki izhaja iz načel ustavne listine Združenih narodov. V teh načelih je določeno, da so prirojeno dostojanstvo in vrednost ter enake in neodtujljive pravice vseh članov človeške družbe temelj svobode, pravičnosti in miru na svetu, ter priznано, da je invalidnost razvijajoči se koncept in posledica medsebojnega sodelovanja med invalidi in ovirami zaradi stališč v družbi in ovirami v okolju, ki preprečujejo, da bi invalidi pod enakimi pogoji kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi. Namen konvencije je spodbujati, varovati in invalidom zagotavljati polno in enako pravno uživanje vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter spodbujati spoštovanje njihovega prirojenega dostojanstva. Splošna načela konvencije so: spoštovanje osebne samostojnosti, ki vključuje svobodo izbire in neodvisnost posameznikov, nediskriminacija, polno in učinkovito sodelovanje in vključenost v družbo, spoštovanje različnosti in sprejemanje invalidov kot dela človekove raznolikosti in humanosti, enakost možnosti, dostopnost, enake možnosti za moške in ženske ter spoštovanje razvojnih sposobnosti invalidnih otrok in pravice invalidnih otrok do ohranitve njihove identitete. Slovenija je konvencijo ratificirala aprila 2008.

2 Stanje v Sloveniji

V Sloveniji so pravice invalidov (tako kot za vse druge državljane) sicer zagotovljene s 14. členom Ustave Republike Slovenije, ki določa: »V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino. Vsi so pred zakonom enaki.« (Amandma iz leta 2004, Ur. l. RS, št. 69/04).

Po podatkih, ki so objavljeni v Akcijskem programu za invalide 2014–2021 (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 2014), je več kot 15 % vseh prebivalcev Evropske unije invalidov, medtem ko naj bi v Sloveniji ta delež znašal 12–13 % celotnega prebivalstva, kar se torej ne razlikuje bistveno od ocene v EU. Akcijski program tudi navaja, da ima 8 % invalidov odločbo o invalidnosti glede na različne zakone, preostalih 5 % (po ocenah invalidskih organizacij oziroma članstva v njih) pa je oseb z večjo telesno okvaro. Invalidi so tako pomembna skupina in lahko enakovredno prispevajo k razvoju družbe, vendar njihove zmogljivosti še niso v celoti razvite zaradi številnih ovir in zmanjšane dostopnosti, s čimer se soočajo v vsakodnevnem življenju.

Opisano stanje je zaskrbljujoče ter zahteva resnejšo obravnavo in uvajanje učinkovitejših ukrepov za omogočanje dostopa brez ovir. Raziskave, ki so bile v preteklosti pri nas opravljene na tem področju, pa žal kažejo, da kljub določenim dejavnostim, namenjenim izboljšanju stanja, za integracijo in enakopravno participacijo invalidov še vedno ni bilo narejenega dovolj (Sendi idr., 2008; Kobal, idr., 2008; Sendi in Kobal, 2010). Slovenija se je zavezala k spoštovanju prepovedi diskriminacije na podlagi invalidnosti na vseh področjih človekovega življenja, tudi na področju prepovedi diskriminacije nedostopnosti. Pravico invalidov do dostopnosti ter tudi do enakih možnosti in obravnavanja, enakopravnega vključevanja v življenje skupnosti, izbire in podobno določajo številni dokumenti na mednarodni in nacionalni ravni. V raziskavi o problematiki dostopnosti za invalide, ki je bila izvedena med letoma 2009 in 2011, so sodelovali tudi invalidi in invalidske organizacije, ki so kot eno ključnih slabosti navedli neupoštevanje obstoječih zakonov in drugih relevantnih predpisov ter neučinkovit nadzor nad izvajanjem teh (Sendi in Kobal, 2010). Pomemben del rezultatov raziskave je bil nabor predlogov in priporočil nosilcem odločanja za izvajanje ukrepov za učinkovitejše reševanje problemov dostopa brez ovir oz. izboljšanje stanja.

Poleg tega je bilo v omenjeni raziskavi tudi ugotovljeno, da invalidi nimajo ustreznega, sistematično urejenega vira informacij o stanju v prostoru glede grajenih in komunikacijskih ovir, ki jim otežujejo oz. onemogočajo enakopravno udejstvovanje na vseh področjih družbenega življenja. Kot rešitev tega problema smo na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije (v nadaljevanju: UIRS) kot drugi pomemben rezultat raziskave oblikovali in vzpostavili spletno stran, ki predstavlja informacije o dostopnosti objektov v javni rabi (v nadaljevanju: DJO).^[2]

Od vzpostavitve leta 2011 se baza DJO stalno dopolnjuje s podatki o dostopnosti objektov v javni rabi, ki jih postopoma ocenjujemo po vsej državi. V bazi so trenutno podatki o dostopnosti za cca 150 objektov v javni rabi, v zadnjih letih pa opazamo, da podobne dejavnosti opravljajo številni različni interesenti (občine, organizacije, posamezniki itd.). Na osnovi hitrega pregleda stanja smo ugotovili, da so na voljo različne vrste podatkovnih baz, in sicer spletne baze, informacij o dostopnosti, ki so predstavljene na kartah dostopnosti, baze v obliki preglednic, ki jih imajo/vodijo občine, aplikacije, ki so jih razvili posamezniki, in podobno.

Na tej osnovi je raziskovalni projekt imel dva glavna cilja. Prvi je bil vzpostaviti skupno oz. centralno baze podatkov, ki bo združevala vse informacije o dostopnosti za invalide po celo-

tnem ozemlju Slovenije. Drugi cilj je bil oblikovati metodologijo za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi, ki jo bo v prihodnje lahko uporabljal vsak posameznik, ki bo želel oceniti dostopnosti kateregakoli objekta v javni rabi kjerkoli v Sloveniji. V tem prispevku v nadaljevanju predstavljamo univerzalno metodologijo za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi.

3 Metodologija za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi

3.1 Elementi ocenjevanja dostopnosti

Ugotovljeno stanje razpršenosti in neusklajenosti informacij o dostopnosti za invalide je narekovalo potrebo po oblikovanju univerzalne metodologije za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi za celotno Slovenijo. Pri tem gre za vzpostavitev enotnega načina ocenjevanja dostopnosti, ki bo omogočal neposredni prenos podatkov v centralno bazo DJO. Glavno orodje za izvedbo ocenjevanja je **popisni list**, ki je pripravljen na osnovi veljavnih standardov in drugih relevantnih predpisov, in sicer:

- SIST ISO 21542:2012 – Gradnja stavb – Dostopnost in uporabnost grajenega okolja,
- Gradbeni zakon,
- Pravilnik o univerzalni graditvi in uporabi objektov,
- SIST 1186: 2016 – Talni taktilni vodilni sistem za slepe in slabovidne,
- SIST EN 60118-4: 2015 – Elektroakustika – slušni pripomočki,
- SIST ISO 4190-5:2012 – Dvigala (lifti).

Popisni list sestavljajo vprašanja o izpolnjevanju zahtevanih pogojev za zagotavljanje dostopnosti brez ovir za tri oblike invalidnosti, in sicer za gibalno ovirane, slepe in slabovidne ter gluhe in naglušne osebe. Ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi se izvaja v treh glavnih sklopih, in sicer **širši dostop, vhod v objekt in notranji prostori**.

V nadaljevanju so sklopi predstavljeni s fotografijami praktičnih primerov.

3.1.1 Širši dostop

V tem sklopu se preverjajo ustreznost **parkirnih prostorov, dostopne poti** do objekta, **višinske razlike** na dostopni poti do objekta in vhoda vanj (klančina, stopnice).

Slika 1: Dostopnost parkirnih prostorov – (a) parkirno mesto za invalide, (b) neprimerna postavitev parkomata (foto: arhiv UIRS)

Pri dostopnosti parkirnih prostorov se preverjajo:

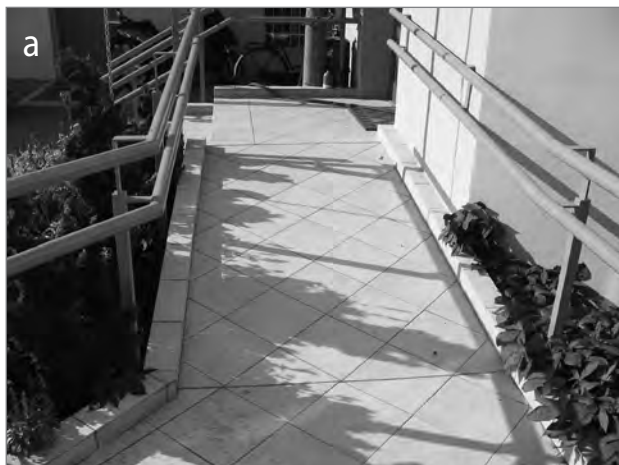
- dimenzije parkirnega prostora za invalide,
- izravnano in utrjeno tal na parkirnem prostoru,
- vertikalne in talne oznake,
- oddaljenost parkirnega prostora od vhoda v objekt,
- ustreznost števila parkirnih mest za invalide,
- poglobljenost dostopa do pločnika.

Slika 2: Dostopna pot do objekta – (a) ustrezna dostopna pot, (b) primer nevarnosti na dostopni poti (foto: arhiv UIRS)

Pri dostopni poti do objekta se preverjajo:

- dimenzije dostopne poti,
- izravnano tal dostopne poti,
- utrjenost, nehrsečnost tal dostopne poti,
- taktilne oznake na dostopni poti,
- nevarni predmeti na dostopni poti,
- informacijske oznake na dostopni poti.

Slika 3: Višinske razlike na dostopni poti do objekta – (a) klančina z ustreznim naklonom, (b) primer neustrezne klančine (foto: arhiv UIRS).

Pri višinskih razlikah na dostopni poti do objekta (stopnice, klančina) se preverjajo:

- ustreznost naklona,
- ustreznost dimenzij klančine,
- ustreznost ograje in robnika,
- prisotnost kontrastnih oznak na dostopni poti,
- ureditev odvodnjavanja.

3.1.2 Vhod v objekt

V tem sklopu se preverjajo ustreznosti vhoda v objekt (glavnega/sstranskega), vetrolova in vhodne avle.

Pri vrodu v objekt se preverjajo:

- ustreznost širine vrat,
- izravnano vstopno mesto s terenom,
- preglednost in označenost vhoda,
- kontrastna označenost vhoda,
- višina kljuke (če niso avtomatska vrata),
- višina domofona,

Slika 4: Vhod v objekt – (a) avtomatska drsna vrata, (b) primer ovire pri vhodnih vratih (foto: arhiv UIRS)

- prisotnost oznak o dostopnosti objekta za vse tri kategorije invalidnosti.

3.1.3 Notranji prostori

V tem sklopu se ocenjujejo ustreznosti sprejemnega prostora oziroma informacijskega pulta, prehodov in hodnikov, vrat do notranjih prostorov, višinskih razlik v notranjosti objekta (stopnice, dvigala, dvižne ploščadi itd.), sanitarnih prostorov in oznak.

V sprejemnem prostoru oziroma pri informacijskem pultu se preverjajo:

- ustreznost višine sprejemnega pulta za osebo na invalidskem vozičku,
- ustreznost manevrskega prostora pri sprejemnem pultu za osebo na invalidskem vozičku,
- oddaljenost sprejemnega pulta od vhoda,
- prisotnost taktilnih oznak od vhoda do sprejemnega pulta,

Slika 5: Vhodna avla – (a) ustrezen informacijski pult, (b) primer neustrezne višine informacijskega pulta (foto: arhiv UIRS)

- možnost zagotovitve tolmača pri sprejemnem pultu,
- ustreznost osvetljenosti sprejemnega prostora,
- odsevnost steklene površine na sprejemnem pultu,
- kontrastnost oziroma vidnost sprejemnega okenca.

Pri **hodnikih in prehodih** se preverjajo:

- ustreznost dimenzij hodnikov/prehodov,
- ustreznost manevrskega prostora na hodniku/prehodu,
- ustreznost osvetljenosti hodnika/prehoda,
- ustreznost opreme in obstoj nevarnih predmetov na hodniku/prehodu,
- primernost tlakov/ndrsečnost hodnikov/prehodov.

Pri **stopnicah** se preverjajo:

- ustreznost širine stopnice,
- ustreznost višine stopnice,
- enakomernost in utrjenost stopniških ploskev,
- ustreznost čel in previsov stopnic,
- ustreznost držal/varnostne ograje,
- označenost stopnic s kontrastnimi oznakami.

Pri **čakalnicah in dvoranh** se preverjajo:

- ustreznost manevrskega prostora za osebo na invalidskem vozičku v čakalnici/dvorani,

- urejenost mesta za invalide v čakalnici/dvorani,
- premičnost sedežev v čakalnici/dvorani,
- možnost zagotovitve tolmača v čakalnici/dvorani,
- ustreznost komunikacij sistemov (zvočna, tipna, vidna) v čakalnici/dvorani,
- ustreznost osvetljenosti v čakalnici/dvorani,
- prisotnost slušne zanke v čakalnici/dvorani.

Pri **sanitarnih prostorih** se preverjajo:

- ustreznost dimenzij kabine v sanitarnem prostoru,
- ustreznost širine vrat v sanitarnem prostoru,
- ustreznost manevrskega prostora v sanitarnem prostoru za osebo na invalidskem vozičku,
- ustreznost oprijemal v sanitarnem prostoru,
- prisotnost nagibnega ogledala v sanitarnem prostoru,
- ustreznost višine umivalnika v sanitarnem prostoru,
- ustreznost osvetljenosti sanitarnega prostora,
- naprava za klic na pomoč v sanitarnem prostoru,
- pomagala za odpiranje vrat v sanitarnem prostoru.

Pri **sistemu oznak in načinu informiranja** se preverjajo:

- ustreznost črk (velikost, barva) predstavljenih oz. objavljenih informacij v objektu,
- ustreznost oznak v objektu za vse oblike invalidnosti,

Slika 6: Hodniki in prehodi – (a) ustrezno dimenzioniran hodnik, (b) primer neustrezne postavitve predmetov v prehodnem prostoru (foto: arhiv UIRS)

- prisotnost taktilnih oznak v objektu,
- prisotnost indukcijskih zank v objektu.

3.2 Opis metodologije

Podatkovni model metodologije ocenjevanja je sestavljen iz dveh delov, ki jima je skupen objekt oz. stavba, ki se ocenjuje za dostopnost. Pri tem je objekt ali stavba enolično določena s šifro registra stavb, ki ga vodi in upravlja Geodetska uprava Republike Slovenije (GURS). Tako je podatek o dostopnosti objekta združljiv tudi z drugimi bazami, ki jih upravlja GURS, še pomembneje pa je, da je tak podatek združljiv tudi z nastajajočimi bazami e-prostora.^[3]

Prvi del je namenjen preprostemu popisu in v ta namen je izdelan nabor pogojev, ki jim mora zadostiti objekt v skladu s standardi in predpisi, da je dostopen za vse vrste invalidnosti. Ti pogoji predstavljajo standard, ki se ga mora držati popisovalec, da se zagotovi, da je mogoče podatke, pridobljene s popisom, neposredno vnesti v centralno bazo podatkov DJO.

Slika 7: Stopnice – (a) ustrezno (neprekinjeno) držalo, (b) neustrezno (prekinjeno) držalo (foto: arhiv UIRS)

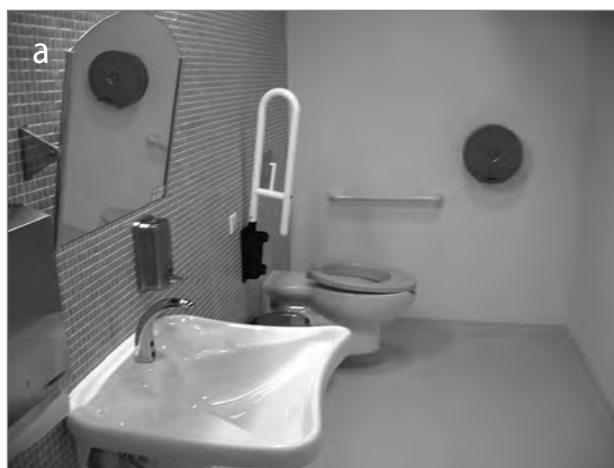
Za lažji popis in prikaz dostopnosti na portalu bodo ti pogoji prikazani v obliki piktogramov (simbolov) z dodatnimi opisi. V tem delu bodo predstavljene krajše oz. osnovne informacije o dostopnosti objekta.

V drugem delu se predstavijo natančnejše oz. podrobnejše informacije o ugotovljenem stanju glede dostopnosti ocenjevanega objekta. Ta informacija je namenjena predvsem upravnikom oziroma vzdrževalcem objekta, ki lahko na podlagi ugotovljenih pomanjkljivosti pristopijo k odpravi teh.

Slika 8: Čakalnice in dvorane – (a) dvorana s premičnimi sedeži, (b) primer neustrezne namestitve aparata za čakalne lističe (foto: arhiv UIRS)

Za preprosti popis smo oblikovali in določili sistem piktogramov, ki bodo v prihodnje uporabljeni pri izvedbah ocenjevanj in predstavitvi informacij o dostopnosti objektov v javni rabi. Koncept, ki smo ga razvili, uporablja piktogram kot način opisovanja oz. opredeljevanja, ali je posamezen element objekta v javni rabi, ki se ocenjuje, dostopen ali ne. Vzpostavljena metodologija temelji na ocenjevanju dostopnosti posameznega elementa določenega objekta, piktogram pa pri tem daje informacijo, za katero obliko dostopnosti velja posamezna ocena.

Slika 9: Sanitarni prostori – (a) ustrezen sanitarni prostor za invalide, (b) primer neustreznega sanitarnega prostora (foto: arhiv UIRS)

Ključno pri tem je, da bo za vsak element ocenjevanja dana natančna informacija o relevantnih konkretnih zahtevah po veljavnih predpisih.

V nadaljevanju prikazujemo način ocenjevanja dostopnosti za štiri elemente ocenjevanja, in sicer za parkiranje, dostopno pot, vhod in informacijski pult.

Slika 10: Sistem oznak in načini informiranja – (a) taktilne oznake v dvigalu, (b, c) primer neustrezne predstavitve informacij (foto: arhiv UIRS)

Element ocenjevanja	Stanje	Standard/predpis
PARKIRNI PROSTOR		1 parkirno mesto (pm) za invalide na 10 pm
	– parkiranje urejeno – parkiranje ni urejeno	2 pm na 50 pm 4 pm na 100 pm 6 pm na 200 pm in 1 pm na vsakih dodatnih 100 pm
	– oddaljenost od objekta je ustrezna – oddaljenost od objekta ni ustrezna – širina parkirnega mesta je ustrezna – širina parkirnega mesta ni ustrezna – dolžina parkirnega mesta je ustrezna – dolžina parkirnega mesta ni ustrezna	maksimalna oddaljenost 50 m minimalna širina 3,9 m minimalna dolžina 5,4 m
zelena = dostopno za samostojno uporabo	– talna oznaka je – talne oznake ni	parkirno mesto mora biti označeno z mednarodno talno oznako
		
črna = dostopno s pomočjo druge osebe		
	– vertikalna oznaka je – vertikalne oznake ni	parkirno mesto mora biti označeno z mednarodno vertikalno oznako
rdeča = ni dostopno simbol se ustrezno pobarva, posebej za vsako obliko invalidnosti in glede na ugotovljeno usklajenost s standardi		

Slika 11: Ilustrativni način ocenjevanja parkirnega prostora (ilustracija: avtorji)

Element ocenjevanja	Stanje	Standard/predpis
DOSTOPNA POT		
	– na prehodu za pešce je pločnik poglobljen na raven cestišča	na prehodu za pešce mora biti pločnik poglobljen na raven cestišča
	– na prehodu za pešce pločnik ni poglobljen na raven cestišča	
	– širina dostopne poti je ustrezna	minimalna širina 90 cm
	– širina dostopne poti ni ustrezna	
	– površina je ravna in utrjena	dostopna površina mora biti ravna in utrjena
	– površina ni ravna in utrjena	
	– površina je nedrseča	dostopna površina mora biti nedrseča
	– površina ni nedrseča	
		
simbol se ustrezno pobarva, posebej za vsako obliko invalidnosti in glede na ugotovljeno usklajenost s standardi (zelena = dostopno za samostojno uporabo, črna = dostopno s pomočjo druge osebe, rdeča = ni dostopno)	– ustrezne talne oznake so	dostopna pot mora imeti ustrezne talne oznake za orientacijo slepih in slabovidnih
	– ustreznih talnih oznak ni	

Slika 12: Ilustrativni način ocenjevanja dostopne poti (ilustracija: avtorji)

Element ocenjevanja	Stanje	Standard/predpis
VHOD		
	– glavni vhod je dostopen za gibalno ovirane osebe	vhod mora biti brez višinskih ovir (stopnice, pragovi)
	– glavni vhod ni dostopen za gibalno ovirane osebe	
	– glavni vhod ima oznako o dostopnosti do notranjih prostorov za:	
	– gibalno ovirane osebe	
	– gluhe in naglušne osebe	
	– slepe in slabovidne osebe	glavni vhod mora imeti oznako o dostopnosti v notranje prostore za gibalno ovirane osebe
		
	– glavni vhod nima oznake o dostopnosti do notranjih prostorov za:	
	– gibalno ovirane osebe	
	– gluhe in naglušne osebe	
	– slepe in slabovidne osebe	
		
simbol se ustrezno pobarva, posebej za vsako obliko invalidnosti in glede na ugotovljeno usklajenost s standardi (zelena = dostopno za samostojno uporabo, črna = dostopno s pomočjo druge osebe, rdeča = ni dostopno)	– vhod je ustrezno osvetljen	minimalna osvetlitev mora biti 100 luksov, bolje 200 luksov
	– vhod ni ustrezno osvetljen	
	– širina vhodnih vrat je ustrezna	širina vrat mora biti od 850 do 900 mm
	– širina vhodnih vrat ni ustrezna	
	– vrata so v kontrastu z zidom	barva vrat in okvirja mora biti v kontrastu s soslednjimi zidovi
	– vrata niso v kontrastu z zidom	
	– steklena vrata so ustrezno označena z barvnimi trakovi	steklena oz. zastekljena vrata morajo biti označena z barvnimi trakovi ali okvirom malo višje pod višino oči
	– steklena vrata niso ustrezno označena z barvnimi trakovi	

Slika 13: Ilustrativni način ocenjevanja vhoda (ilustracija: avtorji)

Element ocenjevanja	Stanje	Standard/predpis
INFORMACIJSKI/SPREJEMNI PULT 	– pult je: – blizu vhoda, – jasno prepoznaven oziroma ustrezno označen – pult ni: – blizu vhoda, – jasno prepoznaven oziroma ustrezno označen	pult mora biti blizu vhod in jasno prepoznaven oziroma dobro označen
  	– pot do pulta ima ustrezne talne oznake – pot do pulta nima ustreznih talnih oznak – pred in za pultom je zagotovljen dovolj velik manevrski prostor za osebo na invalidskem vozičku – pred in za pultom ni dovolj velikega manevrskega prostora za osebo na invalidskem vozičku – višina pulta je ustrezna – višina pulta ni ustrezna – pult je opremljen s sistemom za izboljšanje sluha – pult ni opremljen s sistemom za izboljšanje sluha – prostor ob pultu in pult sta dobro osvetljena – prostor ob pultu in pult nista dobro osvetljena	na poti do informacijskega pulta morajo biti ustrezne talne oznake oziroma nameščena preproga za orientacijo pri lociranju do sprejemnih okenc za slepe in slabovidne pred in za pultom mora biti dovolj velik manevrski prostor – najmanj 1500 × 1500 mm višina pulta mora biti 740–800mm, tako da je osebam na invalidskih vozičkih omogočena samostojna uporaba informacijskega pulta pult mora biti opremljen s sistemom za izboljšanje sluha (sistem z indukcijsko zanko oz. drugi) prostor ob pultu in pult morata biti dovolj dobro osvetljena (v prostoru in na pultu v območju od 350 do 450 luksov)

simbol se ustrezno pobarva, posebej za vsako obliko invalidnosti in glede na ugotovljeno usklajenost s standardi

(zelena = dostopno za samostojno uporabo,
 črna = dostopno s pomočjo druge osebe,
 rdeča = ni dostopno)

Slika 14: Ilustrativni način ocenjevanja informacijskega oziroma sprejemnega pulta (ilustracija: avtorji)

4 Sklep

Oblikovani podatkovni model bo omogočal, da bodo lahko posameznik, upravnik objekta, zasebni lastnik objekta ali javna ustanova sami dodali popis objekta, za katerega želijo dostopnost prikazati na portalu DJO. Ta opis se bo povezal s podrobnim opisom dostopnosti, ko bo ta na voljo v podrobnem delu baze, in bo omogočal vsem, ki bodo želeli vzpostaviti svoje portale, da bodo ti ob upoštevanju podatkovnega modela združljivi s podatkovnim modelom baze portala DJO.

Namen vzpostavitve univerzalne metodologije ocenjevanja je torej omogočiti vsem (posameznikom ali organizacijam), ki bodo v prihodnosti opravili ocenjevanje dostopnosti, da lahko to opravijo na način, ki:

- temelji na veljavnih standardih in predpisih;
- zajema vse kategorije invalidnosti;
- omogoča neposredni prenos dobljenih informacij v centralno bazo DJO, da bi se izognili razpršenosti in neusklajenosti podatkov o dostopnosti za invalide.

Vzpostavitev univerzalne metodologije ocenjevanja dostopnosti ima tudi to prednost, da poenostavi oz. olajša postopek ažuriranja podatkov v centralni bazi. Vsak pooblaščen posameznik bo lahko v bazi sproti popravil informacije o dostopnosti ob vsaki izvedbi popravkov pomanjkljivosti, ki so bile ugotovljene pri prejšnjem ocenjevanju dostopnosti posameznega objekta.

Zato predlagamo, da se portal DJO^[4] vzpostavi kot referenčni portal za podatke popisa dostopnosti objektov v javni rabi.

Dr. Richard Sendi
 Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
 E-pošta: richard.sendi@uir.si

Dr. Igor Bizjak
 Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
 E-pošta: igor.bizjak@uir.si

Tilen Jurca, mag. arh.
 Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
 E-pošta: tilen.jurca@uir.si

Opombe

^[1] Projekt št. V5-1917 sta sofinancirala Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost ter Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Razen navedenih avtorjev članka sta pri izvedbi projekta sodelovali še dr. Sabina Mujkič in Nina Goršič, univ. dipl. inž. arh.

^[2] Spletna stran, ki predstavlja informacije o dostopnosti objektov v javni rabi, je dostopna na povezavi <https://dostopnost.javniobjekti.si>.

^[3] Glej spletno stran <https://www.e-prostor.gov.si>.

^[4] Glej spletno stran <https://dostopnost.javniobjekti.si>.

Viri in literatura

Gradbeni zakon. Uradni list RS, št. 61/17, 72/17 – popr., 65/20 in 15/21. Ljubljana.

Kobal, B., Smolej, S., Nagode, M., Sendi, R., Černič Mali, B., Kerbler, B., Tominc, B., in Mujkič, S. (2008): *Dostopnost grajenega in komunikacijskega okolja kot predpogoj za socialno vključevanje invalidov: uporabniška perspektiva*. Ljubljana, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (2014): *Akcijski program za invalide 2014–2021*. Ljubljana.

Pravilnik o univerzalni graditvi in uporabi objektov. Uradni list RS, št. 41/18. Ljubljana.

Sendi, R., Černič Mali, B., Kerbler, B., Tominc, B., Mujkič, S., Kobal, B., Smolej, S., in Nagode, M. (2008): *Ukrepi za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir: končno poročilo*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Sendi, R., in Kobal, B. (ur.) (2010): *(Ne)dostopna Slovenija? Grajene in komunikacijske ovire, s katerimi se srečujejo invalidi*. Ljubljana, Urbani izziv – publikacije.

SIST ISO 21542:2012 – Gradnja stavb – Dostopnost in uporabnost grajenega okolja.

SIST 1186: 2016 – Talni taktilni vodilni sistem za slepe in slabovidne.

SIST EN 60118-4: 2015 – Elektroakustika – slušni pripomočki.

SIST ISO 4190-5:2012 – Dvigala (lifti).

Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 110/2002 (8/2003 popr.), Ur. l. RS, št. 58/2003-ZZK-1, 33/2007-ZPNačrt, 108/2009-ZGO-1C, 79/2010 Odl.US: U-I-85/09-8, 80/2010-ZUPUDPP. Ljubljana.

Igor BIZJAK

Mobilnost funkcionalno oviranih oseb v objektih pravosodnih organov

V okviru Ciljnega raziskovalnega programa CRP 2019 – Mobilnost funkcionalno oviranih oseb v objektih pravosodnih organov, ki sta ga sofinancirala Ministrstvo za pravosodje in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, sta bila izdelana metodologija popisa dostopnosti za funkcionalno ovirane osebe do objektov pravosodnih organov in popis dostopnosti objektov, ki jih je predlagalo pravosodno ministrstvo. V tem projektu sta bila prvič združena pregled dostopnih poti od postajališč javnega potniškega prometa ali parkirišč do izbranih objektov in pregled dostopnosti njihove notranjosti, pri čemer so bili v obravnavo vključeni tudi prostori, ki

doslej še niso bili pregledani, in sicer območje za varnostni pregled, razpravna dvorana in pisarne Zemljiške knjige. Rezultati popisa so pokazali nekatere pomanjkljivosti pri dostopnosti za funkcionalno ovirane osebe, večinoma v starejših objektih sodišč.

Ključne besede: dostopnost, javni objekti, sodišča, mobilnost, funkcionalno ovirane osebe, invalidi, gibalno ovirani, slepi in slabovidni, gluhi in gluhonemi

1 Uvod

1.1 Dokumenti o pravicah invalidov

Osnovne pravice za izenačevanje možnosti izhajajo iz Ustave Republike Slovenije, v kateri je zapisano, da so v Republiki Sloveniji » /.../ vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino«. Področje enakih možnosti in nediskriminacije invalidov urejajo tudi pravni dokumenti, kot so Konvencija o pravicah invalidov, Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI, 2017) in Zakon o socialnem vključevanju invalidov (ZSVI, 2018).

Konvencija Združenih narodov o pravicah invalidov s strani Evropske skupnosti določa številne pravice in svoboščine, do katerih so upravičeni invalidi, med drugim tudi dostop do sodnega varstva, prepoved diskriminacije pred državnimi organi, organi državne in lokalne samouprave, izvajalci javnih pooblastil in služb in enakopravno sodelovanje v postopkih. V Združenih državah Amerike je na primer paraplegik leta 2004 tožil državo, ker mu je bil onemogočen dostop do sodne dvorane. Na podlagi te tožbe so morala vsa sodišča v ZDA omogočiti dostop osebam z invalidnostjo tako, da so se names-

tili klančine za invalidske vozičke in posebna dvigala, uredile ustrezne sanitarije in opravile druge prilagoditve (Gray, 2004).

V 26. členu Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (Uradni list Evropske unije 2010/C 83/02) Evropska skupnost priznava in spoštuje pravico invalidov do ukrepov za zagotavljanje njihove samostojnosti, socialne in poklicne vključenosti ter sodelovanja v življenju skupnosti. Evropski akcijski načrt 2006–2007 o položaju invalidnih oseb v Evropski uniji v tretjem operativnem cilju zastavlja izboljšanje dostopnosti za vse, kar se povezuje z načelom »oblikovanje za vse«. Načelo zagovarja oblikovanje proizvodov in okolja tako, da lahko proizvede in dostop do grajenega okolja kar najbolj uporabljajo vsi ljudje, brez potreb po posebnem oblikovanju in brez potreb po prilagoditvah grajenega okolja (Hanson, 2005). Pravica do dostopnosti grajenega okolja, informacij in komunikacij se v Evropski uniji obravnava z dveh vidikov. Prvi se nanaša na pravico invalidov do socialne vključenosti in zagotavljanja enakih možnosti, drugi pa zadeva standardizacijo na področju prostorske zakonodaje.

Generalni sekretar Organizacije združenih narodov (OZN) je aprila 2018 sprožil postopek za izdelavo politike, strategije,

akcijskega načrta in okvira odgovornosti OZN za krepitev dostopnosti in vključevanja pravic invalidov (internet 1). Politika sovпада z izvajanjem Konvencije o pravicah invalidov in Agende za trajnostni razvoj do leta 2030. Strategija med drugim vključuje tudi participacijo vseh oseb z invalidnostjo pri pripravi politik in načel »oblikovanja za vse« in dostopnosti pri oblikovanju vseh politik in programov.

Odpravljanja ovir in omogočanja dostopnosti za osebe z invalidnostjo se lotevajo tudi drugod po svetu. Dober primer je libanonski oblikovalski priročnik za okolje brez ovir (internet 2). V njem je z besedilom in skicami nazorno predstavljeno, kako se lotiti načrtovanja elementov cestne opreme, pešpoti, parkirišč in drugih elementov, ki omogočajo lažjo dostopnost osebam z invalidnostjo. Na strani avstralske komisije za človekove pravice je objavljen dokument s primeri dobre prakse in navodili za izboljšanje dostopnosti za vse osebe z invalidnostjo (internet 3). Dokument ni tako podroben kot libanonski, saj ne vključuje načrtov za izdelavo klančin in drugih elementov za dostopnost, vsebuje pa kratke nasvete o tem, kaj vse je treba upoštevati, da so prostori dostopni za gibalno ovirane osebe, kako ravnati s psi vodniki za slepe in slabovidne osebe, kako omogočiti dostop osebam z vozički, kako urediti spletne strani, da so dostopne za gluhe in gluhoneme ter slepe in slabovidne, kako komunicirati z osebami z invalidnostjo ipd. Dokument med drugim vsebuje tudi primere pritožb, do katerih lahko pride, če dostopnost ni urejena tako, da bi bila omogočena vsem osebam z invalidnostjo. Če pogledamo področje pravosodja, je na spletu mogoče najti tudi različna priporočila, standarde in smernice za oblikovanje sodnih poslopij in dvoran, ki pri načrtovanju upoštevajo tudi potrebe oseb z različnimi oblikami invalidnosti (internet 4, 5, 6 in 7).

V Sloveniji je Vlada Republike Slovenije leta 2005 sprejela Nacionalne usmeritve za izboljšanje dostopnosti grajenega okolja, informacij in komunikacij za invalide (Uradni list RS, št. 24/05). Usmeritve imajo sedem ciljev, ki določajo dejanske ukrepe, izvajalce in roke za izvedbo ciljev. Že prva točka prvega cilja govori o odpravljanju grajenih in komunikacijskih ovir v obstoječih objektih v javni rabi in na javnih površinah. Ukrepi, ki jih v ta namen predvidevajo omenjene nacionalne usmeritve, so med drugim:

- dosledno upoštevanje Zakona o urejanju prostora, Zakona o graditvi objektov in Pravilnika o zahtevah za zagotavljanje neoviranega dostopa, vstopa in uporabe objektov v javni rabi ter večstanovanjskih stavbah ter Slovenskega standarda za gradnjo objektov;
- priprava terminskih načrtov za odpravljanje grajenih in komunikacijskih ovir pri obstoječih javnih zgradbah in površinah na področju zdravstva, šolstva, v javni upravi in drugih dejavnostih;

- izdelava projektne naloge in projektne rešitve in izvedba sanacije objektov za izvedbo ukrepov.

Na spletni strani Evropske agencije za osnovne pravice (internet 8) je bilo leta 2014 objavljeno poročilo o obveznih standardih za dostopnost javnih objektov po evropskih državah. Izhaja iz Evropske strategije o invalidnosti in v njem je navedeno, da za Slovenijo niso uspeli pridobiti podatkov o sprejetih standardih na tem področju. Naša država je sprejela standard ISO 21542:2011 – Gradnja stavb – Dostopnost in uporabnost grajenega okolja leta 2011, ampak je bil v tistem času pripravljen le v angleškem jeziku. V slovenščino je bil preveden leta 2015 s popravkom leta 2017.

Leta 2018 je Ministrstvo za okolje in prostor izdalo priročnik Strateško načrtovanje dostopnosti, namen katerega je pospešiti in razširiti uvajanje dobrih rešitev dostopnosti s predstavitvijo koncepta strateškega načrtovanja dostopnosti (Albrecht in Zapašek Černe, 2018).

1.2 Tehnološki izzivi in raziskave o dostopnosti

Po priporočilih Marije Vovk (2000) moramo grajeno okolje prilagajati in načrtovati v korist funkcionalno oviranih ljudi, pri tem pa ne smemo pozabiti na dostopnost do objektov oziroma varno multimodalno mobilnost oseb v urbanem okolju. Pripomočki za mobilnost so pomemben del življenja invalidov, brez katerega si danes ni mogoče zamišljati samostojnega in varnega življenja in dela oseb z različnimi oviranostmi. Nove rešitve temeljijo na razvoju novih metod in uporabi novih tehnologij (IKT in druge). S pripomočki želimo zapolniti vzel na področju posamezne invalidnosti (npr. senzorne ali fizične oviranosti).

Kadar govorimo o gibanju invalidov, moramo ločiti med gibanjem v domačem okolju in gibanjem v zunanjem okolju domačega kraja in širše. Izboljšati mobilnost in navigacijo za posamezno skupino invalidov pomeni pripraviti nove tehnološke sisteme in rešitve (podatki, platforma, navodila), na primer za slepe osebe (Virtanen in Koschinen, 2004). Razvoj pametnih mest vključuje vse prebivalce in razvija »pametno mobilnost« tudi za osebe z oviranostmi, na primer navigacijo pešcev v mestu (Dawidson, 2009), mestni prevoz (prilagojeni mestni avtobusi) in varne koridorje brez ovir, na primer za gibalno ovirane osebe. Rešitve združujejo več različnih strokovnih področij: baze podatkov za navigacijo, IKT-tehnologije, uporabniško izkušnjo interneta stvari (ang. *Internet of things*), uporabo pametnih telefonov in navigacijskih platform (na primer Trekker). Načrtovanje celostne, dostopne in vključujoče komunikacije za invalide znotraj in zunaj objektov, ki je tehnološko podprta z novimi tehnologijami, je naslednji izziv za razvojnike in znanstvenike.

Na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije in Geodetskem inštitutu je bilo na temo preverjanja dostopnosti javnih objektov brez ovir za vse vrste invalidnosti napisanih kar nekaj člankov in monografij (Vovk, 2000; Sendi in Kerbler, 2009; Žolgar, Šprohar in Rener, 2010; Vodeb in Bračun Sova, 2011; Rener, Šprohar in Žolgar, 2011; Sendi in drugi, 2012; Rener, Babič, Demšar in Kete, 2012; Sendi, 2014; Demšar in Rener, 2018). Na tem področju je Urbanistični inštitut sodeloval v kar nekaj projektih in razvil orodja, ki temeljijo na veljavnih standardih za dostopnost objektov in s katerimi se lahko preveri, ali so objekti dostopni za gibalno ovirane, slepe in slabovidne ter gluhe in naglušne osebe.

Iz predstavljenega je mogoče ugotoviti, da se težav z dostopnostjo oseb z različnimi vrstami invalidnosti javnih objektov, med katere spadajo tudi objekti pravosodnih organov, zavedajo vse institucije in da so bili za odpravljanje težav, povezanih z dostopnostjo, sprejeti številni dokumenti na ravni OZN in EU ter tudi na nacionalni ravni. Uresničevanje teh zavez pa poteka počasneje, kot je to zapisano v aktih. Izdelane so že določene rešitve za ugotavljanje dostopnosti, nimamo pa splošnih rešitev ali akcijskega podrobnega načrta za odpravljanje teh težav z upoštevanjem posebnosti že zgrajenih objektov, še posebej tistih, ki so kulturno in spomeniško zaščiteni.

V raziskavi, rezultate katere predstavljamo v tem prispevku, obravnavamo dostopnost za funkcionalno ovirane osebe, ki jih opredeljujemo tudi kot osebe z oviranostmi, invalide ali ranljive skupine. Pojem funkcionalno ovirana oseba je namreč zelo širok ter zajema tudi starejše osebe, majhne otroke, nosečnice in vse, ki so trajno ali začasno funkcionalno ovirani. V raziskavi so zato zaradi posebnih potreb posebej obravnavani trije splošno priznani tipi invalidnosti: slepota in slabovidnost, gibalna oviranost, gluhost in naglušnost.

Raziskava zakonodajno sovпада s sprejetjem Pravilnika o univerzalni graditvi in uporabi objektov, ki določa univerzalno graditev in uporabo objektov, dostopno vsem ljudem, in graditev prilagodljivih objektov.

2 Metodologija popisa in popis dostopnosti

Metodologija za ocenjevanje dostopnosti javnih objektov brez ovir temelji na rezultatih pregleda veljavnih standardov, zakonov in pravilnikov ter priročnikov za načrtovanje dostopnosti brez ovir. Je preprosta in služi kot podlaga za ugotavljanje dostopnosti v zunanosti in notranosti javnih objektov. Na osnovi veljavne zakonodaje so pripravljena jasna merila, ki omogočajo natančno ugotavljanje skladnosti s predpisanimi standardi oziroma možnosti dostopa brez ovir.

Pri izdelavi metodologije so bili med drugim uporabljeni:

- Standard SIST ISO 21542, ki opredeljuje, kako naj bo grajeno okolje načrtovano, grajeno in urejeno, da lahko ljudje samostojno, enakovredno in dostojanstveno ter kar najpreprosteje dostopajo do stavbe, vstopajo vanjo, jo uporabljajo, izstopajo in se evakuirajo iz nje. Določa cilje, usmeritve za načrtovanje, zahteve in priporočila, od katerih ISO pričakuje dostopnejše in prijaznejše stavbe, ko se bo standard izvajal v celoti.
- Gradbeni zakon (Uradni list RS, št. 61/17 in 72/17 – popr.), ki v 22. členu določa univerzalno graditev in uporabo objektov, vključuje graditev in uporabo objektov, dostopnih vsem ljudem, ne glede na njihovo morebitno trajno ali začasno oviranost, ter graditev prilagodljivih objektov. Univerzalna graditev pomeni projektiranje, gradnjo in uporabo objektov na način, ki omogoča neoviran dostop do objektov in njihovo uporabo.
- Pravilnik o univerzalni graditvi in uporabi objektov (Uradni list RS, št. 41/18), ki podrobneje določa bistveno zahtevo, s katero se zagotavljata univerzalna graditev in uporaba objektov, ter vključuje graditev in uporabo objektov, dostopnih vsem ljudem, ter graditev prilagodljivih objektov.

Ker se je v raziskavi ocenjevala dostopnost v zunanosti in notranosti objektov, ki sta si po vsebini različni, je bil za vzpostavitev enotnega koncepta podatkov v metodologijo za ocenjevanje dostopnosti uveden skupni identifikator, ki je sestavljen iz številke katastrske občine, številke stavbe in številke dela stavbe. Ta identifikator povezuje zunanjo dostopnost, notranjo dostopnost in evidenco nepremičnin Ministrstva za pravosodje z metodologijo za ocenjevanje zunanje in notranje dostopnosti. Je skupna vhodna točka obeh metodologij, ki morata biti usklajeni z uradnimi podatki Geodetske uprave Republike Slovenije (GURS) v Registru nepremičnin (REN).

Metodologija za ocenjevanje zunanega dostopa do stavb pravosodnih organov je namenjena preveritvi dejanskega stanja v prostoru, in sicer ali imajo funkcionalno ovirane osebe prosti dostop (brez ovir) od najbližje postaje javnega potniškega prometa ali parkirišča do vhoda v stavbo pravosodnih organov. Dostop brez ovir omogoča obravnavanim ciljnim skupinam (slepim in slabovidnim, gibalno oviranim ter gluhim in naglušnim) samostojnejše življenje in lažje doseganje enakopravnosti v družbi. Zunanja dostopnost do stavb pravosodja je ključna za omogočanje enakopravnosti vključevanja na področju pravosodja.

Metodologija zajema ocenjevanje dostopnosti z dveh različnih vstopnih točk, in sicer avtobusnega postajališča in parkirnega mesta, ki se nato nadaljuje na ocenjevanje dostopne poti. Ocenjujejo se elementi na poti, ki je najkrajša in najprimernejša za

dostopanje do stavb oziroma delov stavb pravosodnih organov. Ocenjevanje se konča pri vhodu v objekt. Metodologija sledi jasnim načelom in merilom ocenjevanja dostopne poti z vidika treh skupin (gibalno ovirani, slepi in slabovidni ter gluhi in naglušni) v skladu z zakonodajo, predpisi, priročniki in standardi. Ocenjevanje se vnaša analogno na popisni list, sestavna dela katerega sta terenska skica in navodila za zajem. Terenska skica je izsek bližnje okolice stavbe, in sicer mora zajemati avtobusno postajališče in parkirno mesto. V navodilih so jasno zapisana navodila zajema terenskih podatkov dostopnosti in postopek pravilnega fotografiranja elementov, to je digitalnega zajema, ki se izvaja z aplikacijo GPS. Zajema se relevantna sled poti, ki se opremlja s fotografskimi posnetki ter podatki o dostopnosti in urejenosti poti. Metodologija prinaša idealno sliko dostopnosti, pri popisu pa se sledi dejanskemu stanju na terenu.

Metodologija za ocenjevanje dostopa v notranjosti stavb pravosodnih organov je namenjena preveritvi realnega stanja stavb, in sicer ali imajo funkcionalno ovirane osebe prosti dostop brez ovir v stavbo in možnost uporabe posameznih delov te. Dostop brez ovir omogoča obravnavanim ciljnim skupinam (slepim in slabovidnim, gibalno oviranim ter gluhi in naglušnim) samostojnejše življenje in lažje doseganje enakopravnosti v družbi. Notranja dostopnost stavb pravosodja je ključna za omogočanje enakopravnosti vključevanja na področju pravosodja.

Metodologija za ocenjevanje notranjega dostopa stavb pravosodnih organov navaja ključne elemente oziroma dele stavbe, ki jih je treba ocenjevati. Obravnava jih na osnovi standardov, zakonov in pravilnikov za načrtovanje dostopnosti brez ovir. Na osnovi tega se pripravijo jasna merila, ki omogočajo natančno ugotavljanje skladnosti s predpisanimi standardi, ti pa se vnašajo v popisni list, ki vsebuje seznam relevantnih vprašanj, ki so pripravljena na osnovi veljavnih standardov in zakonskih predpisov za posamezne elemente/dele stavbe glede na tip invalidnosti. V popisni list se vnašajo vse relevantne informacije s terena, vključujoč mere posameznih delov. Na podlagi tega je mogoče ugotoviti, ali imajo osebe z različnimi invalidnostmi prosti dostop brez ovir od vhoda v objekt pravosodnih organov do razpravnih dvoran. Pri tem je upoštevan tudi dostop do ključnih javnih točk v stavbi (pisarne, sanitarije, vertikalne povezave, hodniki, razpravne dvorane ipd.). Ključne javne točke so določene ob analizi standardov in vhodnih podatkov. Preverjeno je, ali se lahko dostop do notranjosti deli na več ravni po pomembnosti (npr. nujni dostop, samo javni del, samo dvorane ipd.). Metodologija je usklajena z metodologijo za ocenjevanje zunanjega dostopa.

Na podlagi predstavljene metodologije se je v okviru raziskave izvedel tudi popis, in sicer ločeno za ugotavljanje dostopnosti v zunanosti objektov in ločeno v njihovi notranjosti. Za popisovalce notranje dostopnosti smo morali pridobiti dovoljenja

posameznih sodišč, da so lahko v spremstvu pooblaščenih oseb s sodišča pregledali prostore in jih tudi ustrezno popisali. Popis se je izvajal hkrati analogno na papir in elektronsko z direktnim zapisom v bazo podatkov. Tako smo lahko ugotavljali prednosti in pomanjkljivosti obeh vrst popisov.

Ocenjevanje zunanje dostopnosti se je začelo z upoštevanjem dostopa od najbližjega postajališča javnega potniškega prometa ali najbližjega parkirišča do vhoda v objekt pravosodnih organov. Pri tem so se pregledala avtobusna postajališča (ali so varna za sestopanje in vstopanje, ali so obvestila tudi v brajevi pisavi itd.), parkirišča za invalide (ali so zagotovljena parkirna mesta, kako so označena, ali so dovolj velika itd.) in poti od postajališč oziroma parkirišč do objekta (znižanost robnikov in taktilne oznake na prehodih za pešce, zvočni semaforji, klančine, obstoj rešetk za odvodnjavanje itd.)

Notranja dostopnost se je ocenjevala od vhoda v objekt do razpravne dvorane ali pisarne/vložišča. Pri tem so se pregledali nekateri standardni sklopi, s katerimi se sooči funkcionalno ovirana oseba. To so vhod (kjer se je preverjalo, ali je ta dostopen po stopnicah ali klančini, kakšna so vrata, informacije, ki so dostopne za slepe in slabovidne itd.), prostor za varnostni pregled (preverjala se je velikost varnostne naprave in možnost manevriranja osebe z vozičkom po prostoru, možnost shranjevanja telefonov v omarice, namenjene temu, itd.), notranje povezave, kot so hodniki (ali je omogočen dovolj širok prehod in ali je brez ovir), stopnišča (ali so stopnišča primerno urejena, so brez previsnih nastopnih plovč, opremljena z ograjami itd.), dvigala (ali so dovolj široka in imajo dovolj nizko postavljeno kontrolno ploščo, da jo lahko doseže oseba na vozičku), prostori razpravnih dvoran (ali je dovolj prostora za manevriranje osebe na vozičku, ali je razpravni pult dovolj nizek in odprt, da se mu lahko približa oseba na vozičku, ali ima dvorana možnost ojačitve zvoka itd.), prostori pisarn in Zemljiške knjige (tu sta bila pomembna višina pulta in osvetljenost prostora, do katerega dostopa oseba na vozičku, itd.) ter prostori sanitarij (velikost, opremljenost itd.).

Zbrani podatki o dostopnosti so se vnesli v spletni bazi podatkov o zunanji (pregledovalnik.dostopnost-prostora.si) in notranji dostopnosti javnih objektov (dostopnost.javniobjekti.si). Podatki so med seboj povezani tako, da se lahko iz pregleda zunanje dostopnosti prek povezave prikažejo tudi podatki o notranji dostopnosti objekta.

3 Analiza rezultatov popisa in glavne ugotovitve

Analiza popisa poti do objektov je pokazala, da so te bolj ali manj prilagojene. Prilagoditve zajemajo prilagoditve višin

pločnikov pred prehodi za pešce, na prehodih za pešce so taktilne oznake za slepe in slabovidne, na semaforjih pa naprave za zvočne signale, ki omogočajo slepemu ali slabovidnemu varen prehod čez cestišče ob zelenem signalu za pešce. Prilagoditve postajališč javnega potniškega prometa so primerno prilagojene za varno vstopanje in izstopanje gibalno oviranih ter slepih in slabovidnih oseb, prav tako so prilagojena postajališča, ki imajo nadstrešnico in primerne oznake za slepe in slabovidne osebe. Objekti, pri katerih je to mogoče, imajo vsaj eno parkirišče za invalide, ki je primerno označeno in ima na obeh straneh dovolj prostora, da lahko invalidna oseba brez težav in nevarnosti izstopi iz osebnega avtomobila ali namenskega prevoznega sredstva za invalide. Dostop od parkirišča do objekta je brez višinskih razlik ali pa so te prilagojene za gibalno ovirane in primerno označene za slepe in slabovidne. Ob analizi smo ugotovili tudi pomanjkljivosti, in sicer neprilagojene višine pločnikov, neoznačene prehode za pešce, avtobusna postajališča, pri katerih ni mogoče varno izstopati iz vozil javnega potniškega prometa, pomanjkljivo označena parkirišča za invalide ali neobstoje te, na poti do objekta so bile tudi neprilagojene višine ali pa te poti do vhoda v objekt niso bile označene.

Zunanja dostopnost zajema del poti do objekta, ki ga upravlja občina, v kateri je sedež objekta, in del, ki pripada objektu (največkrat je to parkirišče in pot od parkirišča do objekta, ki je na funkcionalnem zemljišču objekta) in je v lastništvu lastnika objekta. Pri odpravljanju ovir, ki se pojavijo na poti od postajališča javnega potniškega prometa do objekta, ki ga upravlja občina, je nujno, da ta poskrbi za izvedbo potrebnih prilagoditev, da bo omogočen neoviran dostop do objektov pravosodnih organov. Parkirišča, ki so na zemljišču objekta, pa je mogoče z določenimi posegi prilagoditi za invalide, kar je v pristojnosti upravljavca objekta.

Notranja dostopnost obsega več elementov ali sklopov, ki smo jih pregledali in ki vsebujejo potrebne prilagoditve za invalidne osebe. Med te štejemo vhod v objekt, prostor za varnostni pregled, informacijski pult, notranje povezave, kot so hodniki, stopnišča in dvigala, sanitarije, razpravne dvorane in vložišča. Analiza je pokazala, da je veliko naštetih sklopov bolj ali manj prilagojenih, da se omogoči dostop invalidnim osebam. Pri vходу so prilagojene višinske razlike – klančine, avtomatska vrata, zadostne širine vratnih odprtih, ki so brez pragov, ki bi ovirali vstop osebe na vozičku, opozorilne table so izpisane v primerni velikosti, da jih lahko preberejo tudi slabovidne osebe. Prostori za varnostni pregled so dovolj široki, da lahko oseba na vozičku obvozi napravo za varnostni pregled, saj je ta preozka za določene vrste vozičkov. Informacijski pulti ali prostori za varnostnike so v enem delu primerno spuščeni in imajo jasno označeno odprtino za pogovor z osebo za informa-

cijskim pultom. Hodniki so dovolj široki za osebe na vozičkih, da se lahko normalno premikajo po njih in so brez ovir, ki bi lahko bile nevarne za slepe in slabovidne osebe oziroma bi se te lahko spotaknile obnje ali zaletete vanje. Stopnišča omogočajo slepim in slabovidnim vzpenjanje po njih brez zatikanja ter imajo potrebna oprijemala za lažje vzpenjanje in spuščanje. Če v stavbi ni dvigala, so stopnišča opremljena s ploščadjo za prevoz osebe na vozičku. Dvigala so primerno široka za manevriranje, imajo kontrolne plošče na potrebni višini za osebe na vozičku ter primerne taktilne oznake za slepe in slabovidne. Vložišča in oddelki Zemljiške knjige imajo dovolj prostora in znižan del na pultu, da se oseba na vozičku lahko približa zaposlenemu in z njim varno komunicira. Za slepe in slabovidne osebe so steklene pregrade med njimi in zaposlenimi primerno označene in površina varnostnega stekla je neodbojna. Odprtina v varnostnem steklu, ki je namenjena komunikaciji, je primerno velika in ustrezna za gluhe osebe. Razpravne dvorane imajo dovolj prostora za manevriranje osebe na vozičku in za namestitev vozička na prostor za priče ali obiskovalce, podij za zaslišanje pa je prilagodljiv po višini in ima prilagodljiv mikrofona. Prostori imajo tudi indukcijsko zanko, na katero se lahko priklopijo naglušne osebe. Toda tudi glede dostopnosti v notranjosti objektov je analiza pri nekaterih objektih pokazala določene pomanjkljivosti. Te so na primer neobstoje klančin ali njihova neustreznost za dostop do objekta, ki ima pred vhomom na stopnišče težka vhodna vrata, visok prag na vratih, preozek prostor za varnostni pregled, previsok ali premalo označen informacijski pult, hodniki so ozki in imajo ovire, na stopniščih so stopnice, ki povzročajo spotikanje slepih in slabovidnih oseb, vložišča in sobe Zemljiške knjige so premajhni za manevriranje oseb z vozičkom, pulti so previsoki, razpravne dvorane ne omogočajo namestitev osebe z vozičkom, podij za zaslišanje je previsok in se mu oseba na vozičku ne more približati, mikrofoni niso nastavljeni po višini, prostori nimajo indukcijske zanke, ki bi naglušnemu omogočila lažje spremljanje postopkov.

4 Sklep

Javni objekti imajo svoje posebnosti, ki so se pokazale pri popisu dostopnosti. Pri objektih pravosodnih organov so to prostor za varnostni pregled, razpravna dvorana s svojo posebno postavitvijo pohištva, razpravnim pultom in prostorom za obiskovalce ter prostori Zemljiške knjige. Za te posebnosti je bila tudi dopolnjena metodologija popisa, ki jo pri Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije že več let dopolnjujemo za različne vrste javnih objektov. Z vsako novo posebnostjo, ki jo zaznamo pri javnih objektih, ki jih popisujemo, se izboljšuje tudi metodologija, s tem pa je kakovostnejši tudi popis dostopnosti.

Ob pogovorih z upravljavcem objektov pravosodnih organov, tj. Ministrstvom za pravosodje, smo ugotovili, da vsa sodišča zagotavljajo dostopnost osebam z različnimi vrstami invalidnosti, z vidika prilagoditev objekta pa je dostopnost lahko različna. Od take, pri kateri so objekti primerno prilagojeni za dostopnost in ne vsebujejo ovir, ki bi onemogočale dostop invalidnim osebam, do objektov, ki so delno prilagojeni in v katerih invalidne osebe potrebujejo spremljevalca, ki jim pomaga v določenih okoliščinah, in objektov, ki niso prilagojeni, vendar zaposleni sodišča ob predhodni najavi invalidne osebe poskrbijo, da lahko ta opravi postopek, zaradi katerega je prišla na sodišče. Če dostopnosti na določenem sodišču ne morejo zagotoviti, se obravnava opravi na sodišču, kjer je to mogoče zagotoviti, če se le da v istem okrožju.

Tudi sicer je Ministrstvo za pravosodje kot upravljavec objektov pravosodnih organov vključeno v poročanje o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2014–2021, ki med drugim obravnava tudi dostopnost zgradb pravosodnih organov za funkcionalno ovirane osebe. V okviru svojih finančnih in kadrovskih zmožnosti stalno izvaja naloge, ki so povezane s področjem dostopnosti. V okviru zagotovljenih sredstev za investicijsko vzdrževanje izvaja ukrepe za ureditev dostopnosti, in sicer neposredne in tudi posredne. Pri neposrednih gre na primer za ureditve vertikalnih dostopov v objekte, ki so primerni za invalide, večinoma z vgradnjo dvigal, ter tudi za ukrepe notranjih preureditev stavb, ki zagotavljajo dostopnost do sanitarij in ureditev teh, dostopnost do sodnih dvoran itd. Navedeno zajema izdelavo projektne dokumentacije in tudi izvedbo del z nadzori. Pri posrednih ukrepih pa gre za ukrepe, ki so neposredno povezani in načeloma predhodno pogojujejo poznejšo izvedbo neposrednih ukrepov, na primer primerno urejeni tlaki, nakupi delov nepremičnin, ki omogočajo ustrezne razširitve hodnikov in preureditve prostorov, večje preureditve sodnih stavb ipd. Z vidika dejanskih investicij je med zadnjimi treba omeniti vgradnjo dvigala v Novi Gorici v letu 2019, ministrstvo pa take vgradnje dvigal načrtuje še na okrožnih sodiščih v Celju, Slovenj Gradcu, Kranju, Brežicah in na Jesenicah.

Cilj univerzalne graditve so projektiranje, gradnja in uporaba objektov na način, ki omogoča ljudem s posameznimi funkcionalnimi oviranostmi neoviran dostop do objektov in samostojno uporabo funkcij, ki jih nudi objekt. Zamisel o univerzalni graditvi vključuje Gradbeni zakon, po katerem je treba zagotoviti dostopnost brez ovir za vse funkcionalno ovirane osebe. Z opisanimi koraki se temu postopoma sledi tudi na področju dostopnosti pravosodnih organov.

Dr. Igor Bizjak
Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
E-pošta: igor.bizjak@uirs.si

Viri in literatura

- Albreht, A., Zapušek Černe, A. (2018). Strateško načrtovanje dostopnosti. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.
- Demšar, J., Renner, R. (2018). Kranj: karta dostopnih lokacij za gibalno ovirane osebe. Kranj, Mestna občina Kranj.
- Gray, R. J. Jr. (2004). Access to the Courts – Equal Justice for All. An Electronic Journal of the U. S. Department of State – Issues of Democracy. Dostopno na: <http://Usinfo.state.gov/journals/journals.htm>, preneseno 24. 6. 2019.
- Hanson, J. (2005). The housing and support needs of adults aged 18–55 with impaired vision: A good practice guide (online). London, University College London, The housing corporation. Thomas Pocklington Trust.
- Internet 1: https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2019/03/UNDIS_20-March-2019_for-HLCM.Ppdf, preneseno 24. 6. 2019.
- Internet 2: <https://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/intro.htm>, preneseno 24. 6. 2019.
- Internet 3: <https://www.humanrights.gov.au/our-work/disability-rights/publications/access-all-improving-accessibility-consumers-disability>, preneseno 24. 6. 2019.
- Internet 4: https://consult.justice.gov.uk/digital-communications/transforming-court-tribunal-estate/supporting_documents/hmctsstrategyapproachconsultation.pdf, preneseno 24. 6. 2019.
- Internet 5: https://www.humanics-es.com/design_std_us_courts.pdf, preneseno 24. 6. 2019.
- Internet 6: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/801391/Court_and_Tribunal_Design_Guide_-_Public_v1.1_-_Combined.pdf, preneseno 24. 6. 2019.
- Internet 7: <https://www.access-board.gov/attachments/article/432/report.pdf>, preneseno 24. 6. 2019.
- Internet 8: <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/indicators-right-political-participation-people-disabilities/building-standards>, preneseno 24. 6. 2019.
- Renner, R., Babič, U., Demšar, J., Kete, P. (2012). Izdelava taktilnih kart za slepe in slabovidne osebe v mestu Maribor. Ljubljana, Geodetski inštitut Slovenije.
- Renner, R., Šprohar, L., Žolgar, I. (2011). Analysis of mobility and aids for persons with visual impairment in Slovenia. V: Glumbić, N., Vučinić, V. (ur.). Zbornik radova, 5. međunarodni naučni skup Specijalna edukacija i rehabilitacija danas, Zlatibor, 24.–27. september 2011. Beograd, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 360–367.
- Sendi, R. (2014). Socialna inovacija za boj proti diskriminaciji oseb z oviranostmi v grajenem okolju. Urbani izziv, št. 2, letnik 25, str. 48–51.
- Sendi, R., Bizjak, I., Goršič, N., Kerbler, B., Mujkić, S., Nikšič, M., Tominc, B. (2012). Spletni vodnik za invalide in tehnično orodje za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi. Urbani izziv, strokovna izdaja, str. 98–115.
- Sendi, R., Kerbler, B. (2009). Invalidi in dostopnost: Kako uspešni smo v Sloveniji pri odстранjevanju in preprečevanju grajenih in komunikacijskih ovir? Urbani izziv, št. 1, letnik 20, str. 5–20.
- SIST ISO 21542 (2012). Slovenski standard SIST ISO 21542:2012, Gradnja stavb – Dostopnost in uporabnost grajenega okolja.

- Virtanen, A., Koschinen, S. (2004). NOPPA – Navigation and Guidance System for the Blind. Proceedings of the 11th ITS World Congress, Nagoya, Japonska.
- Vodeb, V., Bračun Sova, R. (2011). Muzeji, javnost, dostopnost. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Vovk, M. (2000). Načrtovanje in prilagajanje grajenega okolja v korist funkcionalno oviranim ljudem. Ljubljana, Urbanistični inštitut Slovenije.
- ZIMI (2017). Zakon o izenačevanju možnosti invalidov. Uradni list RS, št. 94/10, 50/14 in 32/17, posebej 9. člen.
- ZSVI (2018). Zakon o socialnem vključevanju invalidov. Uradni list RS, št. 30/18.
- Žolgar, I., Šprohar, L., Renner, R. (2010). Social identity and perception of visually impaired. V: Kovačević, J., Vučinić, V. (ur.). Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, zv. 1, str. 511–524.

Barbara ŽELEZNIK BIZJAK

Prilagoditev novega oskrbovanega stanovanja in prenova prostorov za dementne v domu za starejše

V starosti mora biti stanovanje za uporabnika lahko dostopno in prostorno, da lahko v njem živi in ga uporablja brez naprezanja in prilagajanja, obenem seveda tudi prijetno. Skrb za varno in kakovostno življenje v starosti med drugim vključuje tudi prilagajanje bivalnih prostorov, prenavo ali selitev v primernejše stanovanje ali ustanovo, ki ponuja različne oblike bivanja. V primeru bolezni ali demence gre običajno za bivanje v institucionalni obliki. Prikazana sta primera novega oskrbovanega stanovanja in doma za starejše, natančneje oddelka za dementne. V obeh primerih se je pokazalo, kako nujno je dobro poznavanje potreb potencialnih uporabnikov v

stanovanjih in domovih za starejše in dela z njimi v teh ustanovah, da bi lahko oblikovali nove ali prenovljene prostore, ki upoštevajo potrebe starostnikov. Sočasno so lahko ovira tudi togi in zastareli predpisi o načrtovanju, kot je Pravilnik o minimalnih zahtevah za graditev oskrbovanih stanovanj.

Ključne besede: staranje, oskrbovana stanovanja, prenova, prilagoditve, starostniki, demenca, starost, dom za starejše

1 Uvod

Skrb za varno in kakovostno življenje v starosti med drugim vključuje tudi prilagajanje bivalnih prostorov, prenavo ali selitev v primernejše stanovanje ali ustanove, ki ponujajo različne oblike bivanja. Odločitev za selitev ni lahka, še posebej če je vzrok zanjo tudi bolezen. Lahko gre za selitev v manjše ali varčnejše stanovanje, oskrbovano stanovanje ali ustanovo, ki ponuja kakšno drugo obliko bivanja ali sobivanja. V primeru bolezni ali demence gre običajno za bivanje v ustanovi z institucionalno oskrbo.

V starosti mora biti stanovanje za uporabnika lahko dostopno in prostorno, da lahko v njem prijetno živi in ga uporablja brez naprezanja in prilagajanja. Morebitna selitev v drugačno obliko bivalne enote ali skupnosti bi morala potekati brez stresa in prilagajanja, ki ga starejša oseba slabo prenaša. Da se pri tem v novem stanovanju sreča z nerodnimi in njej neprilagojenimi rešitvami, je neprijetno že za mlajše. Starejši se branijo že preprostih sprememb ali menjave pohištva, ne morejo pa se ob slabih rešitvah bolj naprezati ali se ponovno naučiti določenih rutin (Železnik, 2017).

Predstavili bomo dva primera – novo oskrbovano stanovanje in dom za starejše –, v katerih sta bili izvedeni prilagoditev in prenova. Prvi primer je novo oskrbovano stanovanje, v katero se je kot najemnik želel preseliti starejši stanovalec. Opisali bomo, s kakšnimi težavami se je spopadal ter kako je bilo s precej

truda in stroškov stanovanje na koncu vendarle prilagojeno in pripravljeno zanj. V osnovi ga namreč ni bilo mogoče uporabiti brez večjih posegov. Drugi primer govori o prenovi oddelka za dementne v domu za starejše, ki je sicer v prostorih sto let stare stavbe. S prenavo oddelka se je poskušalo oblikovati prijetno in funkcionalno okolje za posebne uporabnike, to je dementne starostnike, ki imajo posebne potrebe. V osnovi nenamensko zgrajeni prostori, ki so bili sicer prilagojeni za dom za starejše, so bili večji izziv in so zahtevali nujne prilagoditve.

2 Prvi primer: Novo oskrbovano stanovanje

2.1 Predstavitev stanja

Oskrbovano stanovanje je bilo v novi stavbi ter dostopno po stopnicah in z dvigalom, hodniki so bili svetli in široki, vrata v stanovanje primerno široka. Stanovanje je merilo približno 33 m² in je bilo glede na površino spalnega dela namenjeno eni osebi. Delno je bilo opremljeno in pripravljeno za vselitev. Imelo je izdelano kuhinjo, sredi prostora postavljen nizek hladilnik, v kopalnici so bili nivojski tuš, stranišče in po meri izdelan umivalnik. Povsod je bilo talno gretje. Nameščena so bila svetila. Ožja spalnica je bila od dnevne sobe ločena z mavčno-kartonsko steno z drsnimi vrati, vendar odprtina nad vrati ni bila zaprta. Strop je bil precej visok, okrog 270 cm.

Slika 1: Stanje stanovanja ob prevzemu oziroma ogledu, prostor za pralni stroj je tik ob vratih, kuhalna plošča je popolnoma ob robu, zraven naj bi stal ozek pralni stroj (foto: Barbara Železnik Bizjak).

Predvidevamo, da je bil prostor za ločeno spalnico predeljen naknadno. Ker je odprtina nad vrati, hrup in vonjave še vedno lahko pridejo do spalnice (kuhanje, delovanje pralnega in pomivalnega stroja). Spalnica je bila dovolj velika le za enojno posteljo, tako je bilo med posteljo in zidom dovolj prostora tudi za dostop za ovirane. V sobi so bile garderobne omare, ob njih pa stenska obloga z obešalniki in poličko.

Kuhinjo je tvoril niz spodnjih in zgornjih omaric levo od vhoda v stanovanje. Kuhalna plošča je bila popolnoma na koncu niza. Nad njo je bila napa. Zraven štedilnika je stal ozek pomivalni stroj. Korito je bilo izrazito majhno. Od štedilnika do vrat je bilo 47 cm praznega prostora, ki je bil glede na pripravljeno stensko napeljavo očitno namenjen pralnemu stroju. Nizek samostoječi hladilnik je stal sredi prostora. Med ogledom, na katerega me je povabil bodoči najemnik, so se takoj porajala vprašanja: Kaj storiti s hladilnikom sredi prostora? Če je stanovanje namenjeno eni osebi, zakaj kuhalna plošča s štirimi kuhališči, zakaj sploh velika pečica? Zakaj je kuhalna plošča popolnoma ob robu, zraven pa pralni stroj z zgornjim odpiranjem. Če pralnega stroja ne bi namestili, kako bi preprečili, da tekočine, ki se razlijejo po kuhalni plošči, ne stečejo čez rob ali da se lonec po nesreči ne potisne na tla, in podobno. Če bi pralni stroj namestili ob vhodnih vratih, kje bi sušili perilo? Balkona stanovanje nima. Potrebovali bi sušilni stroj, toda kam ga postaviti?

Bodoči najemnik je ob ogledu komentiral tudi neprijetno barvo kopalnice v roza odtenkih in ne dovolj kontrastno, da bi se območja dovolj ločila. V kopalnici je bila nad umivalnikom plitva omarica z ogledalom, polic ali drugih omaric ni bilo. Najemnik je v prikazanem primeru želel uporabno, sodobno in prijetno stanovanje, za pomoč je prosil arhitekta. Pomoč tega, svetovanje in načrtovanje po meri pa so predvsem pri

starejših prej izjema kot pravilo. Zlasti ti ne morejo ali niso pripravljene vložiti toliko denarja za prilagoditev stanovanja, ki bi moralo biti že v osnovi prilagojeno posebnim uporabnikom in dovolj prostorno. Pred začetkom smo izvedeli, da ni dovoljeno nikakršno poseganje v obodne zidove, vrtanje vanje, predelava napeljave ali odstranjevanje kuhinje. Dopusčeno je bilo le zapiranje odprtine nad vrati.

2.1 Predlagane rešitve

Oskrbovano stanovanje naj bi nudilo udobno bivanje z mogočo pomočjo za različno aktivne in zdrave starostnike, tudi različnega starostnega razpona. Tako je lahko starejša oseba popolnoma neodvisna ali uporablja različne storitve v stavbi, kot so prehrana, čiščenje, pranje in drugo. Če živi v takem stanovanju aktivna oseba, si torej lahko kuha in pere sama, kakor je bila načeloma pripravljeno predstavljeno stanovanje. Žal pa ni bilo dobro premišljeno, kaj starejša oseba dejansko potrebuje in kako bo živela v stanovanju. To je bilo zasnovano in opremljeno po določenih standardnih vzorcih in zastarelih predstavah o kuhinji. Mar je za starostnika vse dobro? In kako bi si razlagali hladilnik sredi kuhinje?

Seveda je razumljivo, da najemnik ne sme odstraniti opreme niti je zamenjati, tudi če bi bil pripravljen prevzeti stroške tega posega. Lahko le postavlja opremo v prostor.

Osnova za načrtovanje oskrbovanih stanovanj je Pravilnik o minimalnih zahtevah za graditev oskrbovanih stanovanj (Ur. l. RS, št. 17/2011), in kot piše v njem, tudi slovenski standard ISO/TR 9527, če s tem pravilnikom ni določeno drugače. V 14. členu pravilnika je stanovanje razčlenjeno po prostorih in zapisano je, da mora biti zagotovljen prostor za namestitve in uporabo najmanj te opreme:

- za kuhinjo je v prvi točki zapisano: »/.../ kuhinjska oprema oskrbovanega stanovanja: štedilnik s pečico 60 cm × 60 cm, hladilnik 60 cm × 60 cm, pomivalno korito 60 cm × 60 cm, shramba omara 60 cm × 60 cm, delovno-odlagalna površina najmanj 60 cm /.../«;
- glede pralnega stroja je v drugi točki zapisano: »/.../ V oskrbovanem stanovanju mora biti zagotovljen prostor za namestitve in priključitev pralnega stroja z merami 60 × 60 cm /.../«.

Kaj dejansko potrebuje ena oseba v oskrbovanem stanovanju in kaj pomeni predimenzioniranje opreme? Ena oseba potrebuje kuhalno ploščo z dvema kuhališčema, pečica verjetno ni potrebna ali kakšna manjša, dobrodošel je prostor za mikrovalovno pečico. Tudi napa morda ni potrebna. Hladilnik je nujen, mora biti v kuhinjskem nizu, še bolje je, če je lahko v višini rok in ne pod pultom. Tudi če si oseba ne kuha, so lahko v njem shranjeni pijača, sadje, jogurti, sladoled ipd. (Železnik idr., 2020).

Slika 2: Nov pohištveni niz po meri nasproti kuhinjskega niza. Hladilnik je v omari na levi (foto: Barbara Železnik Bizjak).

Slika 3: Po meri izdelano dodatno pohištvo in ob kuhalni plošči pralni stroj v omarici (foto: Barbara Železnik Bizjak).

Če je v stanovanju predviden pralni stroj, še boljše pralno-sušilni stroj, naj bo njegova umestitev domišljena in pripravljena v celoti ter torej tudi izvedljiva brez dodatnih posegov. Pozdravljamo rešitev, ki ne umešča stroja v kopalnico, kjer bi oviral gibanje, še posebej osebi na vozičku, hkrati pa ni predvidenega prostora drugje v stanovanju, ločeni niši ali ločeni pralnici. Pralni stroj mora imeti pripravljeno mesto, vendar je za eno osebo smiselno, da je ozek. Na silo je v našem primeru puščeno nekaj prostora v kuhinjskem nizu ob vhodnih vratih. Prevelika kuhalna plošča in pečica ne omogočata primernejših rešitev za varno in udobno bivanje.

V našem primeru je stanje v stanovanju obremenjevalo najemnika, ki je menil, da položaj ni rešljiv, hkrati pa je bil to zahtevnejši podvig za arhitekta. Kako umestiti pralni stroj na tako mesto? Na koncu smo našli izjemno ozek pralni stroj, ki je bil še 2 cm ožji od drugih ozkih strojev, da smo ga lahko namestili v zanj posebej izdelano omarico z dvignim pokrovom. Tako je kuhalna plošča ob strani dobila odlagalno površino. Sušilni stroj smo bili prisiljeni postaviti v kopalnico, vendar smo morali kabel za priklop skriti za pohištveno oblogo, ki je bila del posebej narejene omarice. Pralno-sušilnega stroja v kopalnici nismo mogli postaviti, ker ni bilo odtoka.

Pri tako delnih rešitvah, ki jih povprečen uporabnik ne more rešiti, vidimo, da je očitni problem nastal že ob projektiranju stavbe in stanovanj v njej. Vprašamo se lahko, kako dobro načrtovalci poznajo navade in potrebe starostnikov in ali je vodilo le prej omenjeni pravilnik. Res je, da je pri nas pojem oskrbovanega stanovanja verjetno še dokaj nov in si morda še ne predstavljamo dobro, kako uporabniki dejansko uporabljajo taka stanovanja. Odgovora verjetno ne bomo dobili, bojimo pa se, da predstavljeni primer ni edini.

V stanovanju se je tako izvedla samostoječa oprema po meri nasproti kuhinjskega niza omaric, tako da smo nov hladilnik lahko vključili v pohištveni element v višini rok, obenem pa dosegli, da sta z enim pohištvenim sklopom v obliki L rešena tudi jedilna miza in pisalni kotiček. V kopalnici smo postavili visoko omaro z ogledalom in jo dobesedno zgradili okrog umivalnika. V spalnici je bil prostor za običajno enojno posteljo. Sneli smo stensko ploščo s kavli za obešanje in polico ter ju spravili v kletno shrambo, kamor smo že shranili podpultni hladilnik. Izdelali smo enako garderobno omaro, kot je že bila v prostoru, da smo dopolnili niz. Dodali smo še pohištvo pri televizorju, kavč, fotelj in stole. Vsa oprema, ki je bila narejena po meri, je odstranljiva, tako da je mogoče stanovanje pustiti v stanju, kot je bilo prevzeto. Strošek posegov žal ni bil zanemarljiv. Če bi se odločili samo za selitev v stanovanje, brez prilagoditev, bi ga sicer lahko uporabljali. Toda hladilnik sredi kuhinje, pralni stroj z zgornjim odpiranjem ob kuhalni plošči,

Slika 4: Montaža obloge in omare okrog konzolnega umivalnika, ki je bil prvotno že nameščen v kopalnici. Poseganje v obodni zid ni bilo dovoljeno. Uporabnik je pridobil dovolj odlagalnega in shranjevalnega prostora (foto: Barbara Železnik Bizjak).

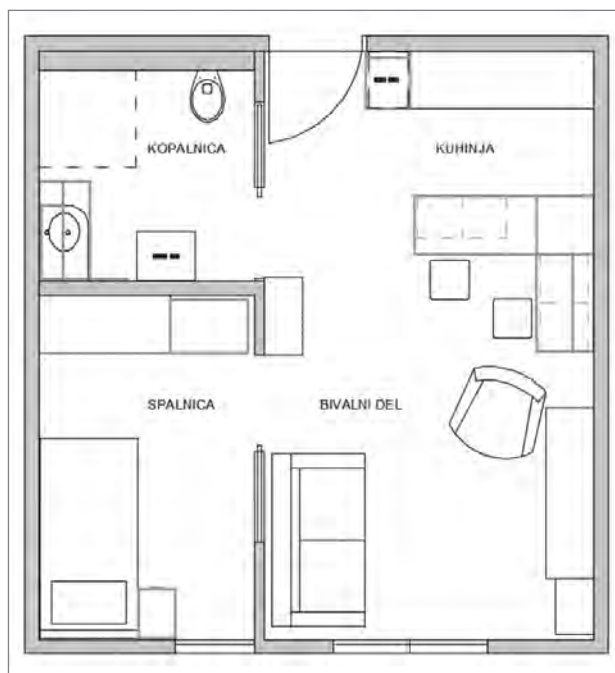
dodatna omarica, ki bi jo morali postaviti nekam v kopalnico, vse to bi omejevalo dejansko uporabnost. Tudi varnost bi bila lahko ogrožena, skladnost pa ne bi bila dosežena.

3 Drugi primer: Dom za starejše, prenova oddelka za dementne

3.1 Predstavitev stanja

Pred dobrimi dvajsetimi leti so prostore oddelka za dementne nazadnje preuredili in prenovili kopalnice. Del doma je več kot sto let stari stavbi. Zaradi premalo prostora so bili prisiljeni kot dnevni prostor uporabiti tudi del hodnika. Barve, uporabljene na oddelku, so bile skoraj neprijetne, šlo je za kombinacijo rumene in hladno zelene barve. Izbrane so bile brez celovite sheme. Zato v prostorih in na dolgem hodniku ni bilo jasne usmeritve o poti niti o mestih, kjer se pot razdeli, ni bilo svetlobnih poudarkov ne opozoril. Tudi materiali in oprema so bili dotrajani in potrebni prenove.

Prenoviti je bilo torej treba oddelek za demenco, v njem sanitarije, spalnice, hodnike in dnevni prostor ter zadnjega posodobiti z nekaj popravki, predvsem glede izboljšanja bivanja, omogočanja dnevnih dejavnosti in povezave z oddelkom, ki je

Slika 5: Tloris stanovanja z vrisano novo oziroma dodano opremo (ilustracija: Barbara Železnik Bizjak).

nanizan ob dolgem hodniku. Potreben je bil tudi nov prostor za obiskovalce, ki želijo na samem poklepetati s stanovalcem. Na oddelku za dementne je namreč velik problem pomanjkanje zasebnosti, tudi zaradi stanja, v katerem so oskrbovanci. Ti so večinoma nameščeni v dvoposteljnih sobah, zato se z obiski ni bilo mogoče nikamor umakniti.

Treba je bilo ugotoviti, kaj potrebujejo stanovalci in kaj osebje, ki dela z njimi, ter kaj bi v okviru možnosti lahko spremenili. Pri delu z oskrbovanci gre za dnevno vodene dejavnosti, rekreacijo, nego, pomoč pri prehrani in drugo. Dostopnost mora biti vedno zagotovljena za vse primere (invalidski voziček s pomočnikom, bolniška postelja, servirni voziček, drugi vozički) in okoliščine, ki nastanejo. Vedenje oskrbovancev je lahko tudi nepredvidljivo. Nujno je tudi, da uporabljeni materiali ustrezajo glede varnosti in trajnosti, da je vzdrževanje preprosto ter da s postavitvijo opreme ne ustvarjamo ozkih grl, ki bi tvorijo nove ovire, ne pa izboljšanja uporabnosti. Barve in oblika pohištva, vdela in premična oprema morajo biti jasne za uporabo, barve naj se uporabljajo tudi za opozarjanje. Hkrati je treba mesta, prostore in vrata, pri katerih naj stanovalci ne bi imeli vstopa, tako barvno in oblikovno prikriti, da jih ne bi samodejno uporabljali. Želje naročnika so bile tudi, naj se oddelek nekako uporabnostno poveže, da bi postal prijeten za stanovalce, naj se popestri dolg hodnik, po katerem se stanovalci dnevno sprehajajo, in morda najde možnost za še en dnevni prostor nekje na sredini oddelka.

Slika 6: Prenovljena zelo majhna kopalnica tik pred dokončano montažo (manjka pipa). Ob umivalniku je še dodatna pipa za tuširanje za lažjo nego, predvsem oseb na vozičku. V prostoru je na drugi strani še nivojski prostor za tuširanje (foto: Barbara Železnik Bizjak).

Kopalnice na oddelku so sicer majhne, ker so bile pred desetletji umeščene naknadno s predelavami z minimalnimi prostorskimi možnostmi, če so želeli zagotoviti dovolj postelj. V kopalnicah tudi primanjkuje odlagalnih površin. Ker so majhne, je komaj zadoščeno potrebam uporabnosti za invalidski voziček, spremembe postavitve pa niso bile mogoče. Majhna oziroma minimalno še primerna kopalnica pomeni težavo ob prenovi, ker ni veliko možnosti za izboljšave, pogosto tudi služi dvema spalnicama. Z barvami smo poskrbeli za dobro vidnost in prepoznavnost tudi za dementne, ki so posebni uporabniki s posebnimi potrebami. Tako jih lahko usmerjamo na mesto, kjer je stranišče, kotliček ali pipa na umivalniku. Obenem pa smo ugotovili, da lahko osebju pri negi pomagamo z dodatno ročko za tuširanje na gibljivi cevi za različne primere, kot so umivanje las, tuširanje na vozičku in druga nega.

Kaj pomenita barva in svetloba pri opremljanju prostorov za starostnike? Barva, svetloba in prostor lahko dementno osebo v okolju doma za starejše nagovarjajo na podzavestni ravni in ji omogočijo, da prostor in uporabo delov prepozna, zaradi

česar se zmanjša stopnja stresa (Železnik idr., 2020). Barva in svetloba lahko služita pritegovanju pozornosti tam, kjer to želimo, pomanjkanje barve ali temne barve pa odvrtačanju te. Uporabljene barve morajo nuditi prijetne asociacije ter ne smejo povzročati strahu, tesnobe in stresa. Vznemirljive kombinacije niso sprejemljive niti pretemne barve in izrazito temno-svetli kontrasti.

Hodniki so glavne povezovalne poti in v tem primeru tudi sprehajalna pot. Morajo biti jasno označeni, vrata na njih pa glede na vsebino, da se ločijo storitveni prostori od sob, da so označena križišča poti in dodatno osvetljena mesta teh križišč ali pomembnih mest. Hkrati pa stanovalcev ne želimo opozarjati na mesta, ki niso namenjena njihovi uporabi (dvigalo, stopnišče, shramba itd.). Cilj je namreč jasna prepoznavnost, kje je oseba (nadstropje), kje so pomembna vozlišča (hodniki, izhodi in povezave), smer izhoda, hojnice, poudarki delov sobe ali hodnikov in podobno. S takimi poudarki tudi močno pomagamo pri jasnosti označevanja evakuacijskih poti.

Barva in svetloba sta del arhitekturne govornice v prostoru, kjer ustvarjamo občutek prostornosti, jasnost uporabe in sploh prijetno okolje za uporabnike. Z upoštevanjem tega je mogoče vsak prostor popolnoma spremeniti in ga narediti prijetnega za bivanje, celo vabljivega. Pri barvah je izjemno pomembno, na katerih površinah, v kakšni količini in kombinaciji z drugimi barvami jih uporabimo. Preveč ene barve prostor zaduši, v njem se počutimo neprijetno ali smo nemirni, enako lahko vplivajo komplementarne ali preveč žive kombinacije. Premalo barve se izgubi in ne pride do izraza. V praksi je pogosto preveč delnega reševanja barv in opreme, pri čemer se naenkrat rešujejo stene, drugič pod, tretjič oprema in tako naprej, še posebej se to dogaja pri faznem delu v daljšem časovnem obdobju. Vsak del opreme je izbran brez celovitega pogleda na prostor. Svetlobo rešuje električar, barve sten so lahko skupna odločitev celotnega kolektiva, opremo domisli kar mizar. Končni rezultat tako ni celovit ne harmoničen, brez koncepta, rešitve so po pravilu hitro preživete in vedno znova se iščejo dopolnitve, ker učinek ni zadovoljiv, to pa vodi v še slabše rezultate.

S pomočjo medsebojne prepletenosti barv in svetlobe, materialov in njihovih tekstur je mogoče dosegati različne učinke za prostor in torej tudi na uporabnika. Prostor je mogoče optično skrajšati, podaljšati, razširiti ali zožiti, previsoke stropne znižati ali prenizke povišati. S coniranjem je mogoče sicer dolge in nepraktične prostore osmisliti in poti po hodnikih na videz skrajšati, obenem pa uporabnikom teh con dati tudi občutek zaključenosti in zasebnosti. Z usmerjanjem svetlobe na zelene dele na stenah ali tleh posebej opozorimo na neko zanimivost ali del prostora, v katerega želimo usmeriti ljudi. S takim osvetljevanjem lahko tudi hote odvrtačamo pozornost, namreč z delov, ki ostajajo v senci.

Slika 7: Stari hodnik pri stopnišču (levo) ter prenovljeni s klopo in mizicami (desno) (foto: Barbara Železnik Bizjak).

Poskrbeti je treba za slabovidne. Slabovidne osebe namreč slabše ločijo robove med površinami, barve in kontraste, torej mejo med stenami in tlemi, kot tudi robove omaric, pulta, omare, postelje, praga ipd. V mraku, oblačnih dneh in ob slabi osvetlitvi se ta težava še povečuje. Zato morajo biti površine v sobah (tla, stene, vrata, podboji) in pohištvo v domovih izbrani tako, da je vidnost kar najboljša. Obenem za označevanje ne smemo kombinirati barv, ki medsebojno ne dajejo dovolj velikih kontrastov.

3.2 Predlagane rešitve

Na oddelku za dementne je bila še posebna skrb posvečena popestritvi dolgega hodnika, ki je edina sprehajalno pot za bolnike, ki so pokretni. Da bi jih tudi usmerili pri hoji in bi na poti vztrajali, smo na stene hodnika namestili številne didaktične kose opreme, ki so bili domišljeni in izdelani posebej za to, in sicer vrteče se, drsne ali drugače uporabne površine. Nanje negovalke in pedagoško osebje polagajo izdelke, risbe, zanimive motive, stanovalci pa jih lahko obračajo, premikajo in vrtijo, obenem pa so izdelki tudi na ogled vsem. Na nova svetla tla iz materiala pvc na približno 50 metrov dolgem hodniku smo dali večje okrogle barvne vstavke, s katerimi smo želeli usmerjati sprehajalce (hoja od kroga do naslednjega kroga, oznaka spremembe smeri, prepoznavanje mesta, kjer smo). Z manjšim gradbenim posegom je sredi hodnika nastal osončen dnevni prostor z vrati na teraso. Tako smo pridobili izjemno pomembno povezavo na sončno teraso preko novega bivalnega prostora, ki je vidna s hodnika, tako da svetloba in prostor privabljata sprehajalce. Novi prostor naj bi uporabljali za dnevne dejavnosti, tudi za obiske, poleg tega pa je optično razširil hodnik. Za obiske smo uredili klop in nišo s klopjo pri vmesnem

Slika 8: Didaktični elementi na hodniku (foto: Barbara Železnik Bizjak).

Slika 9: Del prenovljenega hodnika s sklopnimi mizami (foto: Barbara Železnik Bizjak).

stopnišču, tako da je delno zaprta, v nevtralnih barvah in prvi hip neprepoznava (da ne bi tja hodili stanovalci sami). Res lahko nudi zasebnost in tudi delno zvočno izolacijo. Star dnevni prostor smo preuredili, bolj odprli in ob eno steno namestili čajno kuhinjo s pomivalnim strojem, hladilnikom in kuhalno ploščo. Pri vseh uporabljenih aparatih in omaricah smo poskrbeli, da so zaščiteni pred uporabo s strani stanovalcev (omarice brez jasnega mesta odpiranja in ročajev, vgradni hladilnik in pomivalni stroj, indukcijska kuhalna plošča z zaklepanjem).

Uporabili smo tople, neintenzivne barve. V vzorčni spalnici, ki je služila za model postopne prenove spalnic, smo poleg izbire materialov in barv rešili tudi težavo garderobnih omar. Dementni stanovalci namreč niso vedeli, katera omara je njihova, tako da smo vsaki osebi dodelili svojo barvo garderobne in nočne omarice, ki jo je lažje prepoznala. Brez zapletene rešitve smo z barvo vzpostavili stik z bolniki. Barva tal, sten, osnovni kosi pohištva, stenske zaščitne letve ali plošče, navpične zaščitne vogalne letve, držala za roke, vse to so nujni elementi, ki jih uporabimo pri oblikovanju prostorov, in sicer tako za ustvarjanje prijetnega okolja kot za povezovanje in poudarke.

Po prenovi se je ob poznejšem obisku izkazalo, da prostori uporabnikom dobro služijo. Edina težava, ki so jo omenili, je bilo pomanjkanje osebja, ki bi lahko skrbelo za dva dnevna prostora, tako da so drugega uporabljali le občasno, kar je škoda, glede na to, da je povezan s sončno teraso. Gotovo pa prilagajanje zahteva tudi nekaj dobre volje s strani osebja, ki se, kot smo opazili, včasih raje drži običajnih rutin, kot da bi z nekaj truda začelo uporabljati nove prostore. Didaktična igrala na steni so bila polna risb in izdelkov, ki so jih gledali sprehajalci, ko so hodili po hodniku. Pandemija je prav gotovo prinesla velike spremembe v delovanju domov, še posebej težko je bilo na oddelku za dementne. Zlasti dragocene so bile možnosti bivanja na sončni terasi, prostornost hodnikov in možnost ločevanja posameznih delov oddelka s predelivitvijo.

4 Sklep

Pred vsakim načrtovanjem ali predelavo stanovanj za starostnike je za načrtovalce nujna poglobljena seznanitev s posebnimi zahtevami, potrebami in navadami starejših ljudi, ki bodo uporabljali prostore. Načrtovalec mora pred prenovno pridobiti čim več podatkov o posebnih zahtevah ter potrebah uporabnikov in osebja, recimo pri prenovi doma za starejše, vendar tudi pri vsaki drugi obliki bivališča za starejše – pri prenovi stanovanja, v prilagojenih oblikah stanovanj ali institucionalnih ustanovah. Praktično znanje in izkušnje, ki jih naročnik navede ob prenovi, so zelo pomembni, hkrati pa so lahko podatki zelo subjektivni in tudi zavajajoči. Naročnik namreč včasih ne vidi širše slike, ker je ujet v posamezne primere, težave in omejitve.

Prav zato je nujno, da načrtovalec kot strokovnjak dobro pozna področje in ima različne vire informacij.

Načrtovanje novih oskrbovanih stanovanj je relativno novo področje, ki se žal opira na zastarele in neživljenjske predpise. Nujno je, da se načrtovalec vživi v potrebe starostnika in preveri različne scenarije uporabe. Če načrtovalci določenega področja ne poznajo dovolj, bi morali v vseh fazah načrtovanja nujno sodelovati s svetovalci z različnih področij dela s starostniki in arhitekti, ki imajo izkušnje s tega področja.

Predpisi so zastareli, včasih neživljenjski in bi jih bilo nujno treba spremeniti. Lahko pa jih beremo tako, da ponudimo več, če smo to sposobni nadgraditi. Novi ali prenovljeni stanovanjski prostori za starostnike naj pomenijo vsaj vzdrževanje kakovostnega bivalnega standarda, če ne nadgradnje in po potrebi možnosti individualne dodelave ali opreme, kot je nujno pri oskrbovanih stanovanjih.

Ob različnih oblikah bivališč, v katerih ima starostnik več neodvisnosti in samostojnosti ter možnosti odločanja, so poleg lastnega stanovanja na voljo prav oskrbovana stanovanja. Ta naj bi bila arhitekturno prilagojena za starejše ljudi z možnostjo lastnega gospodinjstva. Pomembna lastnost oskrbovanih stanovanj je, da stanovalci ohranijo prednosti bivanja v svojem domu, torej predvsem avtonomnost in neodvisnost, pri tem pa lahko po želji koristijo različne storitve institucionalnega varstva (Kerbler idr., 2020).

Zelo pomembne so tudi povratne informacije, iz katerih bi se naučili, kakšne napake so bile storjene in kaj bi lahko v prihodnje pri načrtovanju ali prenovi popravili. Nujno je tudi spoznanje, da je treba pravilnike posodobiti. Ob pandemiji se je v primeru doma za starejše tudi potrdilo, kako nujno je, da so hodniki in prostori dovolj prostorni, saj se je v določenih delih stavbe dalo začasno predelati prostore in vzpostaviti začasne povezave, kjer pa so bili hodniki in prostori minimalno široki (v delu stavbe iz 70. let), pa se tega ni dalo narediti.

Barbara Železnik Bizjak, univ. dipl. inž. arh.
E-pošta: barbara.zeleznik@guest.arnes.si

Viri in literatura

Železnik, B., Sendi, R., Kerbler, B. (2020): *Stanovanje v starosti*. Ljubljana, Urbani izziv – publikacije.

Železnik Bizjak, B. (2017): *Kako varen je vaš dom? Vodnik po varnem stanovanju za starejše*. Ljubljana, Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani.

Kerbler, B., Filipovič Hrast, M., Sendi, R. (2020): *Bivanje v starosti*. Ljubljana, Urbani izziv – publikacije.

Pravilnik o minimalnih zahtevah za graditev oskrbovanih stanovanj za starejše ter o načinu zagotavljanja pogojev za njihovo obratovanje. Uradni list RS, št. 17/2011. Ljubljana.

Matjaž ŠTOLFA
 Marijana KUNC
 Boštjan AVER

Kmetijska zemljiška politika v Sloveniji med letoma 1973 in 1991

Zemljiška zakonodaja, ki je bila sprejeta leta 1973, naj bi omogočila prehod kmetijskih zemljišč v družbeno lastnino in last tistih, ki zemljišča dejansko obdelujejo, s tem pa naj bi se povečali tudi produktivnost kmetijske dejavnosti in samooskrba s hrano. Določen je bil zemljiški maksimum, ki je opredeljeval največji obseg kmetijskih zemljišč, ki so jih lahko imeli v lasti občani. Določbe glede zemljiškega maksimuma se do leta 1981 skoraj niso izvajale, saj občinske zemljiške skupnosti, zadruga in družbena podjetja niso imeli finančnih sredstev za odkup zemljišč, zato lastnikov nihče ni silil k odsvojitvi viška kmetijskih zemljišč. Izvajanje zemljiške zakonodaje je bilo povezano s številnimi težavami. Občine so zamujale s pripravo prostorskih planov, določbe o statusu kmeta pa so se v praksi razlagale ohlapno,

tako da so kmetijska zemljišča lahko obdržali oziroma pri nakupu kmetijskega zemljišča uveljavili prednostno pravico skoraj vsi občani. Po letu 1981 se je skupno število kmetijskih gospodarstev začelo zmanjševati, kmetijska gospodarstva, ki so nadaljevala dejavnost, pa so se začela povečevati. Čeprav iz statističnih podatkov ni razvidna lastniška struktura, je vendarle mogoče sklepati, da jena proces povečevanja kmetijskih gospodarstev pozitivno vplivala tudi zemljiška zakonodaja, ki še danes temelji na izhodiščih, sprejetih leta 1973.

Ključne besede: kmetijska zemljišča, zemljiški maksimum, zemljiška politika, SR Slovenija

1 Uvod

Za Jugoslavijo je bilo na področju kmetijstva po drugi svetovni vojni značilno prizadevanje za čim hitrejši gospodarski razvoj s poudarkom na razvoju velikih družbenih proizvodnih enot, ki naj bi z uporabo sodobne tehnike in tehnologije zagotovile proizvodnjo surovin za potrebe živilske industrije ter s tem boljšo preskrbo s hrano in ugodnejše življenjske pogoje za prebivalstvo. Gospodarski razvoj in ugodne možnosti zaposlovanja zunaj kmetijstva so v Socialistični Republiki Sloveniji (v nadaljevanju: SR Sloveniji) povzročile proces »bega z zemlje« oziroma deagrarnizacije, ki je v prvi fazi spodbudil nastanek velikega števila delavsko-kmečkih gospodarstev, v drugi pa sta sledila opuščanje kmetijske proizvodnje in zmanjševanje deleža kmečkega prebivalstva.

Glavni vzrok za »beg z zemlje« naj bi bilo zaostajanje produktivnosti kmetijske proizvodnje v primerjavi s proizvodnjo v drugih gospodarskih panogah. Zaostajanje naj bi bilo zlasti opazno pri zasebnih kmetijskih gospodarstvih, pri katerih zaradi majhnega obsega proizvodnje ni bila mogoča uporaba sodobne tehnologije, manj opazno pa naj bi bilo pri velikih družbenih kmetijskih organizacijah (Kocjan, 1971).

2 Kmetijska zemljiška politika po letu 1973

Leta 1973 je bil sprejet *Zakon o kmetijskih zemljiščih* (Ur. l. SRS, št. 26/73, 24/75, 23/77 in 1/79; v nadaljevanju: ZKZ-73), ki naj bi zagotovil boljšo samooskrbo s hrano in celovit razvoj kmetijstva v SR Sloveniji. ZKZ-73 je kot temeljni predpis s področja kmetijske zemljiške politike urejal varstvo kmetijskih zemljišč, promet s kmetijskimi zemljišči, zakup kmetijskih zemljišč, zemljiški maksimum, pravni položaj skladov kmetijskih zemljišč v občinah (kmetijskih zemljiških skladov), kmetijske prostorsko-ureditvene operacije in skupne pašnike. Nadomestil je številne zvezne in republiške predpise, ki so do njegove uveljavitve urejali varstvo, promet, zakup in druga vprašanja s področja kmetijskih zemljišč.^[1] ZKZ-73 je bil spremenjen in dopolnjen v letih 1975 in 1977, večje spremembe pa so sledile leta 1979, ko je bil sprejet nov *Zakon o kmetijskih zemljiščih* (Ur. l. SRS, št. 1/79, 11/81, 1/86, 17/86, Ur. l. RS, št. 9/90, 46/92 – odl. US in 58/95 – odl. US; v nadaljevanju: ZKZ-79), ki je s spremembami in dopolnitvami veljal vse do oktobra 1996.

Na področju prometa s kmetijskimi zemljišči je bilo poudarjeno usmerjanje kmetijskih zemljišč v družbeno lastnino in last

tistih združenih kmetov in delavcev, ki jim je bila kmetijska proizvodnja osnovni oziroma pomemben vir dohodka in obstoja. V zvezi s tem je bila zlasti pomembna v 4. členu ZKZ-73 vsebovana opredelitev pojma kmet, ki je obsegala tri pogoje:

- da je občan z osebnim delom obdeloval kmetijsko zemljišče, na katerem je imel kdo lastninsko pravico;
- da je stalno živel v kraju, kjer je bilo to kmetijsko zemljišče ali njegov del, in
- da je s kmetijsko dejavnostjo redno ustvarjal pomemben dohodek, ne glede na to, ali je imel še druge vire dohodka (npr. iz delovnega razmerja, pokojnine, obrti ipd.).

Najpomembnejši pogoj za pridobitev statusa kmeta je bilo osebno obdelovanje kmetijskega zemljišča. Posameznik, ki ni sam z osebnim delom obdeloval kmetijskega zemljišča, ni bil kmet. Na kmetijskem zemljišču je moral nekdo imeti lastninsko pravico, kar je pomenilo, da to zemljišče ni smelo biti družbeno. Glede drugega pogoja pa je zakon dopuščal izjemo. Občinski upravni organ, pristojen za kmetijstvo, je lahko z odločbo ugotovil, da je kmet tudi tisti, ki ne živi stalno v kraju, kjer je kmetijsko zemljišče ali njegov del, če zemljišče obdeluje sam in ustvarja s kmetijsko dejavnostjo pomemben dohodek. Glede tretjega pogoja je zakon določal, da se kot pomemben dohodek šteje dohodek iz takega osebnega dela v kmetijstvu, ki ima značaj gospodarske, torej pridobitne in ne samo ljubiteljske dejavnosti. Za kmeta po ZKZ-73 je štel tudi občan, čigar družinski član je izpolnjeval navedene tri pogoje oziroma po odločbi občinskega organa vsaj dva navedena pogoja (Čeferin in Kocjan, 1974).

Z ZKZ-79 je bila opredelitev pojma kmeta spremenjena, vendar ne bistveno. Dodana je bila zahteva, da mora biti kmet za obdelovanje zemljišča ustrezno usposobljen, namesto tretjega pogoja pa je ZKZ-79 (4. člen petega odstavka) določal, da mora kmetijska dejavnost občanu pomeniti glavno oziroma dopolnilno dejavnost. Štelo se je, da kmetijska dejavnost občanu pomeni glavno oziroma dopolnilno dejavnost, če je na območju najboljših kmetijskih zemljišč (prvo območje) dosegal tako vrednost proizvodnje ali storitev v kmetijstvu, ki je dosegala najmanj tretjino povprečnega osebnega dohodka v občini. Za druga kmetijska zemljišča so lahko občinske skupščine določile tudi drugačna merila.

Taka opredelitev pojma kmet je sledila cilju, da bi imeli kmetijska zemljišča le tisti posamezniki, ki jih obdelujejo in za katere so kmetijska zemljišča sredstvo za pridobivanje dohodka na podlagi dela. Na pojem kmeta so se navezovale tudi določbe glede zemljiškega maksimuma, ki sta jih ZKZ-73 (44. člen) in ZKZ-79 (51. člen) vsebovala v petem poglavju. Kmetje v ravninskih predelih so imeli lahko v lasti največ 10 ha kmetijskih obdelovalnih zemljišč na kmetijsko gospodarstvo, v gorskih in hribovitih predelih pa največ 20 ha kmetijskih obdelovalnih

zemljišč na kmetijsko gospodarstvo. V zadnjem primeru sta morali biti najmanj dve tretjini kmetijskih obdelovalnih zemljišč travniki. Po 52. členu ZKZ-79 so se za gorske in hribovite predele šteli vsi tisti predeli, ki so bili nad 600 metrov nadmorske višine, in tudi zemljiške parcele pod 600 m nadmorske višine, katerih večji del površine je bil nagnjen nad 25 %. Zemljiški maksimum je bil določen na kmečko gospodarstvo in ne na fizično osebo. V zemljiški maksimum so se torej vštevala tudi kmetijska obdelovalna zemljišča, ki so jih imeli v lasti člani skupnega gospodinjstva. Zemljiški maksimum je veljal tudi za zakup kmetijskih zemljišč, saj nihče ni mogel imeti v zakupu kmetijskega zemljišča, ki bi skupaj s kmetijskim zemljiščem, ki ga je imel v lasti, presegalo zemljiški maksimum (ZKZ-73, 48. člen, ZKZ-79, 56. člen). V zemljiški maksimum pa se ni vštevalo kmetijsko obdelovalno zemljišče, ki ga je kmet obdeloval v trajnejšem proizvodnem sodelovanju z organizacijo združenega dela oziroma v drugi obliki združevanja kmetov (ZKZ-73, 49. člen; ZKZ-79, 55. člen), saj je bilo cilj zakona prav spodbujanje tovrstnega sodelovanja kmetov. Še vedno je veljalo, da skupna površina kmetijskih in gozdnih zemljišč, ki jih je lahko imel v lasti kmet, ni smela presegati 45 ha. Izjema je bila predvidena le za kmečka posestva z izjemno slabo donosnostjo, če je bil o tem izdan ustrezen pravni akt (ZKZ-73, 50. člen; ZKZ-79, 57. člen). Občan, ki po določbah ZKZ-73 oziroma ZKZ-79 ni bil kmet, je lahko imel v ravninskih predelih največ 1 ha kmetijskih zemljišč in gozda skupaj, od tega največ 0,5 ha gozda in 0,5 ha vinograda, v gorskih in hribovitih predelih pa največ 3 ha skupnih površin, od tega največ 0,5 ha gozda in 0,5 ha vinograda. Tudi za nekmete je veljalo, da se v zemljiški maksimum všteta površina vseh članov ožje družinske skupnosti (ZKZ-73, 51. člen; ZKZ-79, 58. člen).

Iz poročila o izvajanju zakonov s področja kmetijstva, ki je oktobra 1981 izšlo kot priloga k Poročevalcu skupščine SR Slovenije, izhaja, da so do septembra 1981 občinski upravni organi status kmeta priznali v 20.069 primerih, zavrnilnih odločb pa je bilo v tem času le 1.067. Določbe glede statusa kmeta so se torej (vsaj po mnenju avtorjev poročila) izvajale zelo nedosledno, zato so v praksi pogosto dobili status kmeta tudi občani, ki zemlje nikdar niso obdelovali niti je niso nameravali intenzivno obdelovati, temveč jim je bil edini cilj možnost dedovanja oziroma ohranitev lastninske pravice na zemljiščih (Skupščina SR Slovenije in Skupščina SFRJ, 1981).

V skladu s prehodnimi določbami ZKZ-73 so morali lastniki zemljišč, ki so presegali zemljiški maksimum, prilagoditi obseg zemljišč v petih letih od uveljavitve zakona (do 24. avgusta 1978). Z ZKZ-79 je bil rok za prilagoditev podaljšan še za tri leta (do 12. februarja 1981). Do navedenega roka so lahko občani prosto razpolagali s svojimi kmetijskimi in gozdnimi zemljišči in tako s pravnimi posli med živimi prilagodili obseg kmetijskih zemljišč zakonskim določbam. To pa ni veljalo za

občane, ki obsega svojih zemljišč niso prilagodili do 24. avgusta 1978. Ti so lahko s kmetijskim zemljiščem razpolagali samo, če je kmetijska zemljiška skupnost ali kmetijska organizacija zahtevala, da jim to zemljišče prodajo, pri čemer so bili dolžni zemljišče prodati po ceni, ki je bila enaka desetkratni letni zakupnini.

Iz poročila o izvajanju zakonov s področja kmetijstva je razvidno, da se določbe glede prilagoditve obsega zemljišč skoraj niso izvajale, saj je do leta 1981 v SR Sloveniji prilagodilo obseg zemljišč le pet lastnikov (v dveh občinah). Predvsem zato, ker so bile kmetijske zemljiške skupnosti in gozdnogospodarske organizacije ob svojih drugih obveznostih materialno prešibke, da bi lahko na tej podlagi sproščeno zemljo prevzemale v večjem obsegu, hkrati pa tudi v združnih organizacijah ni bilo ustreznega interesa (Skupščina SR Slovenije in Skupščina SFRJ, 1981).

Promet s kmetijskimi zemljišči sta ZKZ-73 in ZKZ-79 urejala v tretjem poglavju. S prometom s kmetijskimi zemljišči je bil mišljen prenos lastninske pravice oziroma pravice uporabe s pravnimi posli med živimi. Za prenos lastninske pravice na kmetijskih zemljiščih v primeru smrti (oporoka, pogodba o izročitvi in razdelitvi premoženja za življenje, pogodba o dosmrtnem preživljanju in darilna pogodba za primer smrti) določbe tega poglavja niso veljale, ampak so se uporabljale določbe *Zakona o dedovanju* (Ur. l. SRS, št. 42/65). Če je bila predmet pravnih poslov za primer smrti zaščiten kmetija, ki jo je kot tako določila občinska skupščina z odlokom, so veljale določbe 24. člena *Zakona o dedovanju kmetijskih zemljišč in zasebnih kmetijskih gospodarstev (kmetij)* (Ur. l. SRS, št. 26/73). Določbe tega poglavja so torej veljale le za kupoprodajne, darilne in menjalne pogodbe. Pri nakupu kmetijskih zemljišč sta imela prednostno pravico organizacija združenega dela in kmet, zemljišče katerih je mejilo na zemljišče, ki ga je prodajal kmet ali drug občan (po ZKZ-79 tudi društvo ali druga civilna pravna oseba). Če kmetijska organizacija združenega dela oziroma kmet ni uveljavil/-a prednostne pravice do nakupa, je imela prednostno pravico kmetijska zemljiška skupnost, nato druga kmetijska organizacija združenega dela ali drug kmet, ki je imel zemljišče v primerni oddaljenosti. Ob enakih pogojih je imela prednostno pravico kmetijska organizacija združenega dela pred kmetom, med kmeti pa tisti, ki se je izključno ukvarjal s kmetijsko dejavnostjo (oziroma po ZKZ-79 kmet, ki mu je kmetijska dejavnost pomenila glavno dejavnost). Ne glede na prej navedeno pa je imel prednostno pravico nakupa zakupnik kmetijskega zemljišča, ki je bil kmet ali kmetijska organizacija združenega dela. Z institutom prednostne pravice naj bi se zagotovila postopen prehod kmetijskih zemljišč v last tistih, ki jih obdelujejo, in postopno povečevanje obsega zemljišč v družbeno organizirani proizvodnji v okviru združnih organizacij, s tem pa racionalnejše gospodarjenje s

kmetijskimi zemljišči. Iz poročila o izvajanju zakonov s področja kmetijstva izhaja, da je bilo v preteklem srednjeročnem obdobju odkupljenih približno 5.000 ha kmetijskih zemljišč, s tem da povečevanja kmetijskih zemljišč v družbeni lastnini ni bilo na območjih, kjer ni bilo družbenih kmetijskih organizacij, saj združne kmetijske organizacije niso uveljavljale prednostne pravice (Skupščina SR Slovenije in Skupščina SFRJ, 1981).

Z ZKZ-79 je bil določen tudi krog oseb, ki jim je kmet smel podariti kmetijsko zemljišče ali gozd. Ugotovljeno je namreč bilo, da so bile v številnih primerih darilne pogodbe za kmetijska in gozdna zemljišča le navidezne in so prikrivale prodajne pogodbe (Skupščina SR Slovenije in Skupščina SFRJ, 1981). Po določbi 29. člena ZKZ-79 so smeli kmetje podariti kmetijsko zemljišče ali gozd samo taksativno določenemu krogu občanov, ki po tem zakonu niso bili kmetje. Pri tem je šlo za občane, ki so tako ozko povezani s kmetom darovalcem, da je naravno, da jim ta kaj podari (zakonec ali oseba, ki je po predpisih o zakonski zvezi izenačena z zakoncem, njegovi potomci, posvojenci in njihovi potomci ter njegovi starši, bratje oziroma sestre) (Kocjan, 1979).

Občine so bile dolžne v dveh letih po uveljavitvi ZKZ-73 (do 24. avgusta 1975) sprejeti občinske prostorske plane (ali usklajene urbanistične programe) in z njimi določiti zemljišča, namenjena kmetijstvu (ZKZ-73, 113. člen). Do začetka leta 1981 je razvrstitev kmetijskih zemljišč sprejelo le šest občinskih skupščin. Občine so v povprečju kot zemljišča, trajno namenjena kmetijski uporabi, določile manj kot 10 % vseh kmetijskih zemljišč. Poročevalci so opozarjali na neuskklajenost interesov pri rabi zemlje, kar je ustvarjalo prostor za zmanjševanje obsega kmetijskih zemljišč. Tudi po uveljavitvi ZKZ-73 je letno še vedno spremenilo namembnost od 1.000 do 1.300 ha predvsem najboljših kmetijskih zemljišč (Skupščina SR Slovenije in Skupščina SFRJ, 1981).

3 Razveljavitev ZKZ-79 in sprejetje ZKZ-96

Ustavno sodišče je določbe ZKZ-79 o zemljiškem maksimumu razveljavilo leta 1992 (Ustavno sodišče, 1992). V odločbi o razveljavitvi zemljiškega maksimuma je ustavno sodišče zapisalo, da zakonske določbe, ki na splošno omejujejo oziroma izključujejo lastninsko pravico na kmetijskih zemljiščih, niso v skladu z ustavnimi določbami, ki zagotavljajo pravico do osebne lastnine in dedovanja. Leta 1995 je ustavno sodišče ZKZ-79 v celoti razveljavilo, saj je ocenilo, da zakon promet s kmetijskimi zemljišči zaradi drugačnega pojmovanja lastnine ureja na način, ki je nesorazmerno strožji od ukrepov, ki so potrebni za varovanje kmetijskih zemljišč po drugem odstavku 71. člena *Ustave Republike Slovenije* in tudi

za varovanje socialnega položaja kmeta (URS, Ur. l. RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121, 140, 143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90, 97, 99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a). Državni zbor je leta 1996 sprejel *Zakon o kmetijskih zemljiščih* (Ur. l. RS, št. 59/96, 31/98 – odl. US, 1/99 – ZNIDC, 54/00 – ZKme, 68/00 – odl. US, 27/02 – odl. US, 58/02 – ZMR-1, 67/02, 110/02 – ZUreP-1, 110/02 – ZGO-1, 36/03, 55/03 – UPB1, 43/11, 71/11 – UPB2, 58/12, 27/16, 27/17 – ZKme-1D, 79/17; v nadaljevanju ZKZ-96), ki sicer izhaja iz drugačne ustavnopravne podlage (67. člen ustave), vendar ohranja velik del institutov iz ZKZ-79. ZKZ-96 je s prilagoditvami ohranil pojem kmeta, omejitve pri prometu s kmetijskimi zemljišči, postopek oddaje kmetijskih zemljišč v zakup in določbe glede vsebine zakupne pogodbe, izpuščene pa so bile določbe glede zemljiškega maksimuma in kmetijskega zemljiškega sklada ter določbe, vezane na institut družbene lastnine. ZKZ-96 sicer ne vsebuje več določb o zemljiškem maksimumu, določa pa omejitve v prometu s kmetijskimi zemljišči, gozdovi in kmetijami tudi za pravne posle za primer smrti. Za vodenje postopkov odobritev pravnih poslov so od uveljavitve ZKZ-96 pristojne upravne enote.

Z vstopom v Evropsko unijo je Slovenija prevzela pravo EU, ki obsega tudi področje pridobivanja kmetijskih zemljišč. Na evropski ravni sicer ni sekundarne zakonodaje, ki bi obravnavala pridobivanje kmetijskih zemljišč. Države članice imajo pristojnost in diskrecijsko pravico za urejanje svojih trgov zemljišč. Vendar morajo pri tem spoštovati osnovna načela pogodbe, zlasti temeljne svoboščine in prepoved diskriminacije na podlagi državljanstva (Uradni list Evropske unije, 2017).

Sodišče EU se je že v več odločitvah izreklo glede skladnosti ureditve pridobivanja kmetijskih zemljišč v posameznih državah članicah. Iz sodne prakse je mogoče sklepati, da obveznost predhodne upravne odobritve prenosa kmetijskega zemljišča omejuje prosti pretok kapitala, vendar jo je mogoče v določenih okoliščinah še vedno upravičiti v skladu s pravom unije. Tudi predkupne pravice oziroma pravice do prve zavrnitve v korist kmetov so v določenih okoliščinah upravičene zaradi ciljev kmetijske politike. Čeprav Sodišče EU priznava potrebo po zagotovitvi pretežno lastniškega obdelovanja ornih zemljišč kot legitimen javni cilj, pa ni priznalo kot sorazmernega ukrepa splošne zahteve, da pridobitelj sam obdeluje kmetijsko zemljišče. Komisija šteje, da so zgornje meje obsega lastništva zemljišč, ki jih lahko oseba pridobi ali ima v lasti (zemljiški maksimum), upravičene in v skladu s temeljnimi pravicami EU in splošnimi načeli prava EU, če nacionalni predpisi temeljijo na objektivnih in dobro utemeljenih merilih in so zadevnim posameznikom zagotovljena pravna sredstva (Uradni list Evropske unije, 2017).

Ugotoviti je torej mogoče, da večina omejitev pri prometu s kmetijskimi zemljišči, ki jih vsebuje ZKZ-96, ni v neskladju s pravom EU in da bi bilo pod določenimi pogoji mogoče upravičiti tudi določbe glede zemljiškega maksimuma. Glede na navedeno je ob upoštevanju pravnega reda EU mogoče omejitve pri prometu s kmetijskimi zemljišči ohraniti še naprej.

4 Vpliv zemljiške politike na proces drobitve kmetijskih gospodarstev

V nadaljevanju navajamo podatke o strukturi zasebnih kmetijskih gospodarstev po podatkih popisov prebivalstva, ki so zajemali tudi popis kmetijstva. V preglednicah 1–3 so prikazani podatki o skupni površini vseh zemljišč v uporabi kmetijskih gospodarstev.

Pri popisih, izvedenih v obdobju 1960–1991, je skupna površina zemljišč v uporabi kmetijskega gospodarstva obsegala te kategorije zemljišč: kmetijske površine (med katere so spadali njive in vrtovi, sadovnjaki, vinogradi, travniki, pašniki, ribniki, trstičja in močvirja), gozdove in nerodovitne površine. Podatki o skupni površini zemljišč v uporabi so se povzemali iz dokumentacije geodetske uprave. Upoštevala so se vsa zemljišča, ki jih je imelo v uporabi posamezno kmetijsko gospodarstvo, ne glede na to, ali so bila ta zemljišča na območju občine, v kateri je imelo sedež kmetijsko gospodarstvo, ali v drugi občini ali preko državne meje.

Leta 2000 je bil v Sloveniji izveden prvi samostojni popis kmetijstva v skladu s priporočili Organizacije Združenih narodov za prehrano in kmetijstvo (ang. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*) in z zakonodajo EU. Podatki popisov kmetijstva od leta 2000 zaradi metodoloških razlik niso neposredno primerljivi s podatki predhodnih popisov. Skupna površina kmetijskih zemljišč v uporabi po novem obsega vsa kmetijska zemljišča, ki jih obdeluje kmetijsko gospodarstvo (njive, vrtovi, travniki, pašniki, intenzivni in ekstenzivni sadovnjaki, oljčniki, vinogradi, drevesnice ter trsnice in matičnjaki). Lastništvo ni pomembno. Skupni travniki in pašniki niso vključeni (Kranjc, 2021).

Na podlagi statističnih popisov kmetijstva je mogoče sklepati, da sprejetje predpisov s področja kmetijske zemljiške politike vsaj v začetku ni zavrlo procesa delitve kmetij v Sloveniji. Med letoma 1960 in 1969 se je skupno število zasebnih kmetijskih gospodarstev v SR Sloveniji zmanjšalo za 7,6 %, nato pa se je do leta 1981 povečalo za 6,5 %. Po letu 1981 se je število zasebnih kmetijskih gospodarstev začelo zmanjševati in se je do leta 1991 zmanjšalo za 18,5 %. Izstopa leto 1981, v katerem se je po več kot dvajsetletnem upadanju število kmetijskih gospodarstev

Preglednica 1: Število in delež kmetijskih gospodarstev po kategorijah v letih 1960 in 1969

Skupna površina vseh zemljišč v uporabi KMG*	Leto 1960		Leto 1969	
	število	delež (v %)	število	delež (v %)
do 0,5 ha	25.106	12,9	23.431	13,0
nad 0,5 ha do 1 ha	15.551	8,0	14.472	8,0
nad 1 ha do 2 ha	24.002	12,3	22.930	12,7
nad 2 ha do 3 ha	19.756	10,1	19.667	10,9
nad 3 ha do 4 ha	16.355	8,4	15.487	8,6
nad 4 ha do 5 ha	13.304	6,8	11.933	6,6
nad 5 ha do 8 ha	27.017	13,9	24.859	13,8
nad 8 ha do 10 ha	12.113	6,2	11.447	6,4
nad 10 ha	41.651	21,4	36.002	20,0
skupaj	194.855	100,0	180.228	100,0

Opomba: * KMG pomeni kmetijsko gospodarstvo.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (1969)

Preglednica 2: Število in delež kmetijskih gospodarstev po kategorijah v letih 1981 in 1991

Skupna površina vseh zemljišč v uporabi KMG*	Leto 1981		Leto 1991	
	število	delež (v %)	število	delež (v %)
do 0,5 ha	42.293	22,0	27.653	17,7
nad 0,5 ha do 1 ha	20.174	10,5	16.775	10,7
nad 1 ha do 2 ha	22.907	11,9	19.992	12,8
nad 2 ha do 3 ha	17.725	9,2	15.089	9,6
nad 3 ha do 4 ha	13.779	7,2	11.863	7,6
nad 4 ha do 5 ha	10.984	5,7	9.383	6,0
nad 5 ha do 8 ha	22.497	11,7	19.338	12,4
nad 8 ha do 10 ha	10.249	5,3	8.774	5,6
nad 10 ha	31.482	16,4	27.682	17,7
skupaj	192.090	100,00	156.549	100,0

Opomba: * KMG pomeni kmetijsko gospodarstvo.

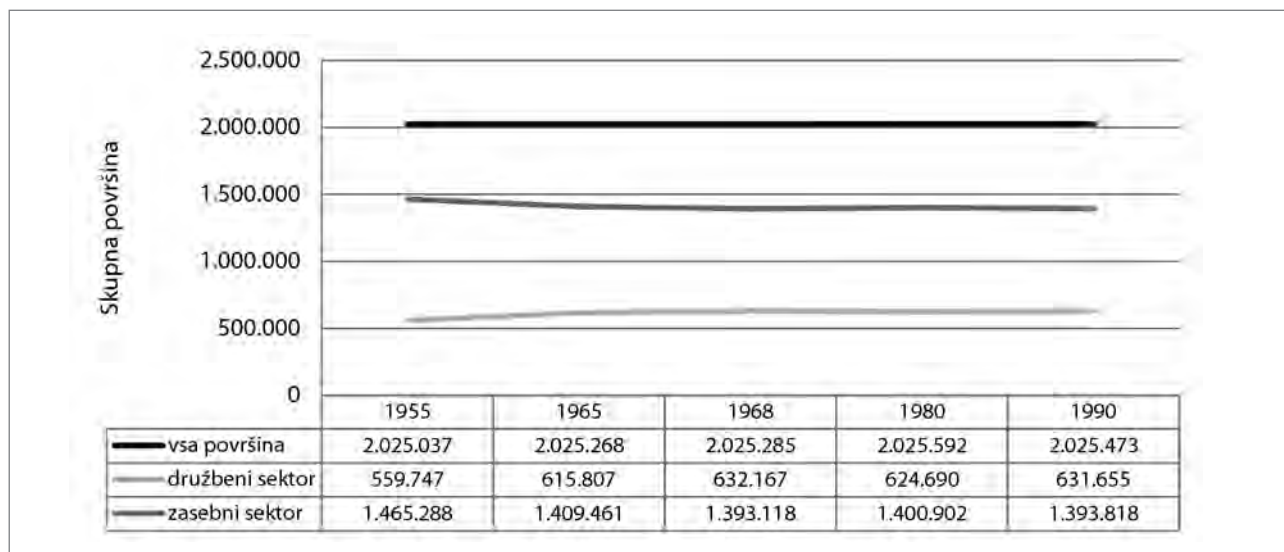
Vir: Statistični urad Republike Slovenije (1981, 1991)

Preglednica 3: Število in delež kmetijskih gospodarstev po kategorijah v letih 2000, 2010 in 2016

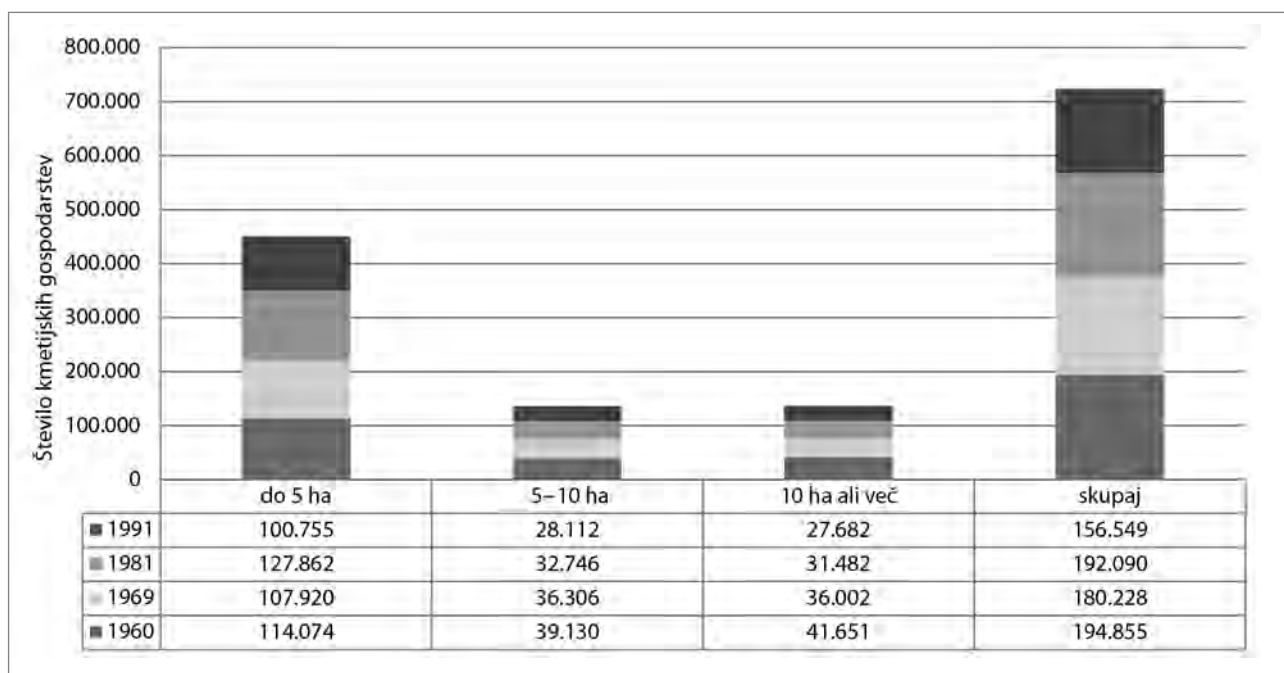
Skupna površina vseh zemljišč v uporabi KMG*	Leto 2000		Leto 2010		Leto 2016	
	število	delež (v %)	število	delež (v %)	število	delež (v %)
pod 0,5 ha	3.351	3,9	4.160	5,6	2.971	4,3
0,5–1 ha	4.692	5,4	4.061	5,4	2.708	3,9
1–2 ha	14.999	17,4	12.372	16,6	11.904	17,0
2–3 ha	12.256	14,2	10.201	13,7	10.485	15,0
3–5 ha	18.130	21,0	14.934	20,0	13.851	19,8
5–10 ha	22.058	25,5	17.530	23,5	16.174	23,1
10 ha ali več	10.981	12,7	11.388	15,3	11.810	16,9
skupaj	86.467	100,0	74.646	100,0	69.902	100,00

Opomba: * KMG pomeni kmetijsko gospodarstvo.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (2000, 2021)

Slika 1: Skupna površina zemljišč v uporabi zasebnega in družbenega sektorja (vir: Statistični urad Republike Slovenije, 1969, 1981, 1991)

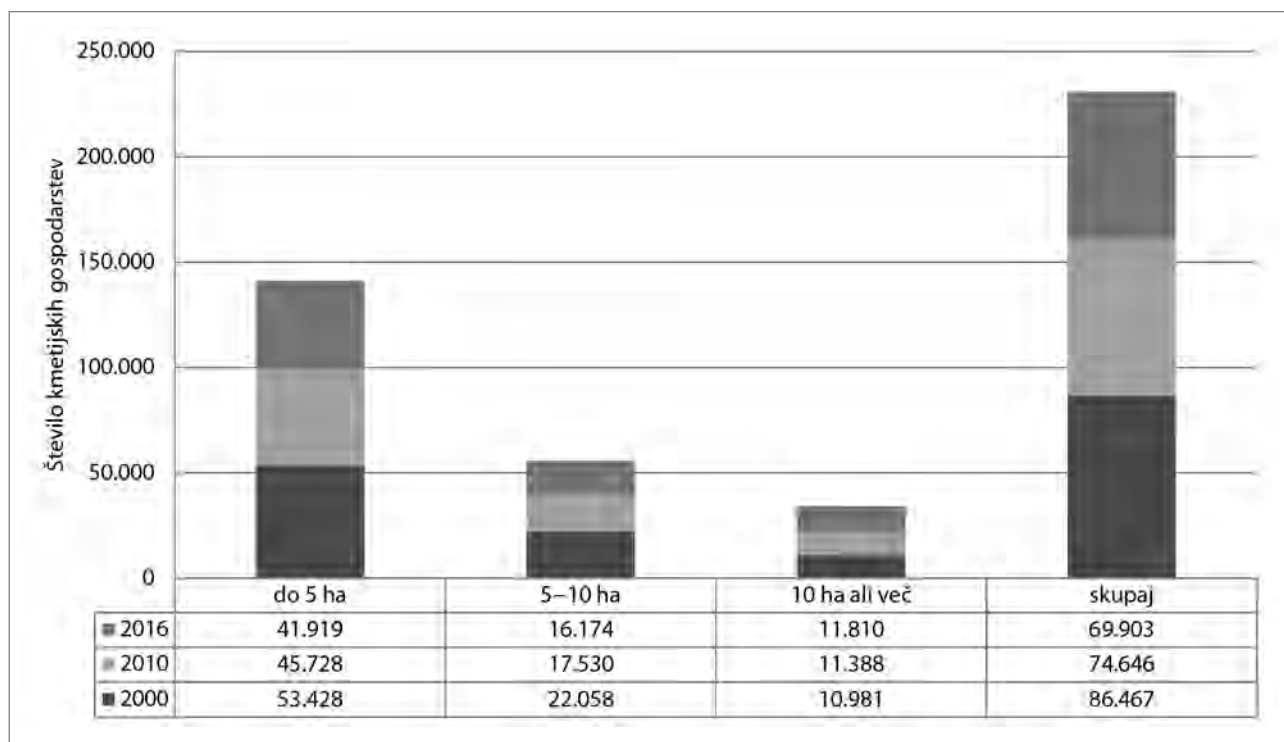
Slika 2: Število kmetijskih gospodarstev po skupni površini zemljišč v uporabi v obdobju 1960–1991 (vir: Statistični urad Republike Slovenije, 1993)

tev ponovno povečalo, zmanjšali pa sta se tudi skupna površina obdelovalnih zemljišč in povprečna velikost kmetijskega gospodarstva. Zmanjševanje povprečne velikosti kmetijskih gospodarstev oziroma skupne površine obdelovalnih zemljišč je mogoče pojasniti z urbanizacijo, ki je bila značilna do leta 1982 – to je v času obsežne stanovanjske, industrijske in druge gradnje, zaradi katere se je povečalo število lastnikov zemljišč in zmanjšal obseg zlasti najkakovostnejših kmetijskih zemljišč (Izvršni svet Skupščine SR Slovenije, 1985).

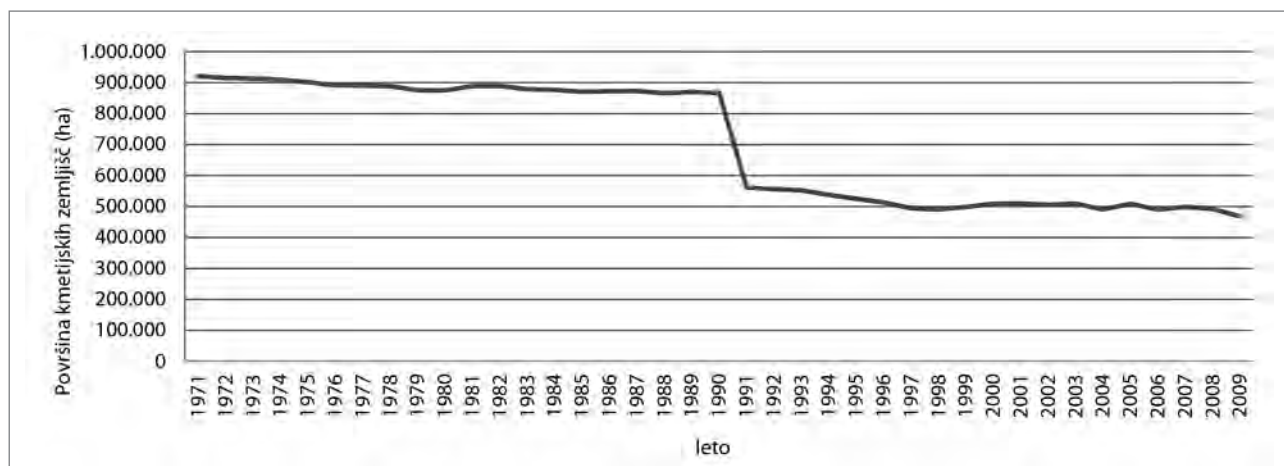
Slika 1 prikazuje gibanje skupne površine kmetijskih zemljišč v družbeni lasti in v lasti zasebnega sektorja v obdobju

1955–1991. Delež kmetijskih zemljišč v uporabi družbenega sektorja se je v tem času povečal za dobre 4 % (s 27 % na 31), kar je sorazmerno malo. Na podlagi teh podatkov je mogoče ugotoviti, da zemljiška politika na področju spodbujanja prehoda kmetijskih zemljišč v družbeno lastnino ni dosegala zelenih uspehov.

Na sliki 2 je prikazana primerjava števila kmetijskih gospodarstev po skupni površini zemljišč v uporabi. Vsem popisom v obdobju 1960–1991 je skupen trend zmanjševanja števila kmetijskih gospodarstev v vseh prikazanih kategorijah. Izjema je leto 1981, ko se je močno povečalo število majhnih kme-

Slika 3: Število kmetijskih gospodarstev po skupni površini kmetijskih zemljišč v uporabi v obdobju 2000–2016 (vir: Statistični urad Republike Slovenije, 2021)

Slika 4: Površina kmetijskih zemljišč v Sloveniji v obdobju 1971–2009 (vir: Statistični urad Republike Slovenije, 2010)

tijskih gospodarstev (s površino, manjšo od 5 ha). Pri tem izstopa zlasti kategorija kmetijskih gospodarstev z manj kot 0,5 ha površine – število teh kmetijskih gospodarstev se je namreč skoraj podvojilo (glej preglednico 2).

Za popise kmetijskih gospodarstev v letih 2000, 2010 in 2016 je značilno zmanjševanje števila kmetijskih gospodarstev v kategoriji do 10 ha kmetijskih zemljišč v uporabi in postopno povečevanje števila kmetijskih gospodarstev v kategoriji 10 ha ali več kmetijskih zemljišč v uporabi. Po letu 2000 se je torej proces drobitve kmetijskih gospodarstev (vsaj tistih s skupno površino nad 10 ha) ustavil in število teh kmetijskih gospodar-

stev se je začelo povečevati. Navedeno je sicer mogoče pojasniti tudi z vse večjim deležem kmetijskih zemljišč v zakupu. Obenem se zaradi opuščanja kmetijske dejavnosti zmanjšuje tudi skupno število kmetijskih gospodarstev.

Slika 4 prikazuje skupno površino kmetijskih zemljišč v obdobju 1971–2009. Do leta 1990 so objavljeni podatki za vsa kmetijska zemljišča, od leta 1991 pa le za kmetijska zemljišča v uporabi, ki ne vključujejo zemljišč v zaraščanju in neobdelanih zemljišč (Statistični urad Republike Slovenije, 2010). S slike 4 je razvidno, da se je površina kmetijskih zemljišč v Sloveniji kljub sprejetim ukrepom kmetijske zemljiške politike ves čas

zmanjševala. To je bilo izrazito zlasti med letoma 1991 in 1997, ko se je površina kmetijskih zemljišč v Sloveniji zmanjšala kar za 12 %.

Poudariti je treba, da se pri popisih kmetijstva niso zbirali podatki o lastništvu kmetijskih zemljišč, temveč podatki o skupni površini zemljišč v uporabi kmetijskega gospodarstva. Na podlagi podatkov iz popisov kmetijstva tako ni mogoče neposredno ugotoviti sprememb v lastniški strukturi kmetijskih gospodarstev, temveč je o drobitvi kmetijskih gospodarstev mogoče sklepati le na osnovi povečevanja oziroma zmanjševanja deleža manjših kmetijskih gospodarstev.

5 Sklep

Zakon o kmetijskih zemljiščih, ki je bil sprejet leta 1973, naj bi omogočil prehod kmetijskih zemljišč v družbeno lastnino in last tistih, ki zemljišča dejansko obdelujejo, s tem pa naj bi se povečali tudi produktivnost kmetijskih gospodarstev in samooskrba s hrano. S prometom s kmetijskimi zemljišči med živimi naj bi kmetijska zemljišča postopoma prehajala v lastnino oziroma uporabo tistih, ki se intenzivneje ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo, medtem ko bi jih odtujevali predvsem tistim, ki kmetijsko dejavnost opuščajo. S tem namenom je bil določen zemljiški maksimum, ki je določal največji obseg kmetijskih zemljišč, ki so jih lahko imeli v lasti posamezniki.

Na podlagi analize statističnih podatkov za obdobje 1960–1991 je mogoče sklepati, da temeljni cilji v letu 1973 sprejetega ZKZ, to je spodbuditi, da bi kmetijska zemljišča prehajala v družbeno lastnino in last tistih, ki zemljo obdelujejo, niso bili doseženi. Iz statističnih podatkov je razvidno, da sta v Sloveniji od leta 1960 sočasno potekala vsaj na videz nasprotujoča si procesa: na eni strani zmanjševanje skupnega števila kmetijskih gospodarstev zaradi opuščanja kmetijske proizvodnje, na drugi pa drobitev večjih kmetijskih gospodarstev. Šele po letu 2000 je mogoče zaznati trend povečevanja deleža in števila kmetijskih gospodarstev z več kot 10 ha kmetijskih zemljišč v uporabi. Ker iz statističnih podatkov o površini vseh kmetijskih zemljišč v uporabi ni mogoče ugotoviti sprememb v lastniški strukturi, je težko oceniti, kakšen vpliv ima na ta trend zemljiška politika, domnevati pa je mogoče, da je ta prispevala zlasti k ohranitvi kmetijskih gospodarstev, ki imajo status zaščitene kmetije po *Zakonu o dedovanju kmetijskih gospodarstev*.

Čeprav danes lastninska pravica na kmetijskih zemljiščih ni več tako pomembna kot v preteklosti, saj preživetje prebivalstva v Sloveniji ni več odvisno od pridelave hrane na svoji zemlji, pa je razdrobljena lastniška struktura še vedno eden večjih problemov slovenskega kmetijstva, saj močno otežuje gospodarjenje s kmetijskimi zemljišči. Glede na to sta posebna ureditev pro-

meta s kmetijskimi zemljišči in dedovanja zaščitene kmetije še vedno pomembna instituta, ki preprečujeta nadaljnjo drobitev kmetijskih gospodarstev ter zagotavljata nadaljnji obstoj in razvoj srednje velikih kmetijskih gospodarstev. Ker opuščanje kmetijske proizvodnje in propad manjših kmetijskih gospodarstev povzročata povečevanje kmetijske proizvodnje preostalih kmetijskih gospodarstev, zlasti na račun kmetijskih zemljišč v zakupu, bo zakonodajalec v prihodnje moral posebno pozornost nameniti tudi pravni ureditvi zakupa kmetijskih zemljišč.

Matjaž Štolfa, mag. prava
E-pošta: stolfa@gmail.com

Marijana Kunc, univ. dipl. prav.
E-pošta: marijana.kunc@gmail.com

Doc. dr. Boštjan Aver, univ. dipl. ekon.
Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Ljubljana
E-pošta: bostjan.aver@epf.nova.uni.si

Opombe

[1] V celoti ali delno so bili razveljavljeni Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS, št. 10-61/48), 17-80/58, 17-72/59 in 18-159/61), Zakon o kmetijskem zemljiškem skladu družbene lastnine in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam (Uradni list FLRJ, št. 22-150/53 in SFRJ št. 10-150/65), Temeljni zakon o izkoriščanju kmetijskega zemljišča (Uradni list SFRJ, št. 25-452/65, 12-177/67 in 14-152/70), Zakon o razpolaganju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti (Uradni list SRS, št. 7-46/65), Zakon o komasaciji kmetijskih zemljišč (Uradni list SRS, št. 35-271/63), Zakon o prometu z zemljišči in stavbami (Uradni list SFRJ, št. 43/65, 57/65 in 17/67), Zakon o republiškem davku na promet kmetijskih zemljišč, ki se pridobivajo v nekmetijske namene (Uradni list SRS, št. 27-257/72 in 55-434/72) in še nekateri drugi predpisi.

Viri in literatura

Čeferin, E., in Kocjan, S. (1974): *Zakon o kmetijskih zemljiščih s komentarjem in napotki za prakso*. Ljubljana, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije.

Izvršni svet Skupščine SR Slovenije (1985): *Analiza uresničevanja politike razvoja kmetijstva, gozdarstva in živilske industrije v SR Sloveniji (ESA-665). Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate*, 11(7), 26. 2. 1985, str. 2–31.

Kocjan, S. (1971): *Dedovanje zasebnih kmetijskih gospodarstev. Teorija in praksa: Revija za družbena vprašanja*, 8(5), str. 746–748.

Kocjan, S. (1979): *Kmetijska zemljišča: Zakon s komentarjem Slavka Kocjana*. Ljubljana, Uradni list SRS.

Kranjc, A. (2021): *Struktura kmetijskih gospodarstev: Popis kmetijskih gospodarstev*. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/File/DocSys-File/8225> (sneto 6. 4. 2021).

Skupščina SR Slovenije in Skupščina SFRJ (1981): *Poročilo o izvajanju zakonov s področja kmetijstva. Priloga Poročevalca Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate*, 7, 5. 10. 1981, str. 1–20.

Statistični urad Republike Slovenije (1969): *Statistični letopis 1969*. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/letopis/1969/1969_07.pdf (sneto 5. 4. 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (1981): *Statistični letopis 1981*. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/letopis/1981/1981_09.pdf (sneto 5. 4. 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (1991): *Statistični letopis 1991*. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/letopis/1991/1991_10.pdf (sneto 5. 4. 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (1993): *Statistični letopis 1993*. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/letopis/1993/1993_16.pdf (sneto 1. 10. 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (2010): *Statistični letopis 2010*. Dostopno na: https://www.stat.si/doc/letopis/2010/16_10/16-01-10.htm (sneto 8. 4. 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (2021): *Podatkovna baza SiSTAT, Kmetijska gospodarstva po velikostnih razredih kmetijskih zemljišč v uporabi [KZU], Slovenija, večletno*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStat-Data/pxweb/sl/Data/-/1516502S.px> (sneto 8. 4. 2021).

Uradni list Evropske unije (2017): *Razlagalno sporočilo Komisije o pridobivanju kmetijskih zemljišč in pravu Evropske unije (2017/C 350/05)*. Dostopno na: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017XC1018\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017XC1018(01)&from=EN) (sneto 18. 8. 2021).

Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a. Ljubljana.

Ustavno sodišče (1992): *Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, opr. št. U-I-122/92 z dne 10. 9. 1992*. Ljubljana.

Zakon o dedovanju. Uradni list SFRJ, št. 42/65. Ljubljana.

Zakon o dedovanju kmetijskih gospodarstev. Uradni list SRS, št. 26/73. Ljubljana.

Zakon o kmetijskih zemljiščih. Uradni list SRS, št. 26/73, 24/75, 23/77 in 1/79. Ljubljana.

Zakon o kmetijskih zemljiščih. Uradni list SRS, št. 1/79, 11/81, 1/86, 17/86, Uradni list RS, št. 9/90, 46/92 – odl. US in 58/95 – odl. US. Ljubljana.

Zakon o kmetijskih zemljiščih. Uradni list RS, št. 59/96, 31/98 – odl. US, 1/99 – ZNIDC, 54/00 – ZKme, 68/00 – odl. US, 27/02 – odl. US, 58/02 – ZMR-1, 67/02, 110/02 – ZUreP-1, 110/02 – ZGO-1, 36/03, 55/03 – UPB1, 43/11, 71/11 – UPB2, 58/12, 27/16, 27/17 – ZKme-1D, 79/17. Ljubljana.

Andrej CIUHA

Zgodbe o ploščadi

V tem, to je tretjem nadaljevanju »zgodbe o ploščadi«, je za razumljivost sedanjega besedila treba predstaviti tudi nekaj že prej navedenih dejstev.

Leta 2012 je bil v reviji *Urbani izziv, posebna izdaja* v rubriki Razmišljanja objavljen prispevek Bratovševa ploščad – urbani izziv za Ljubljano. Začel se je tako: »V enem najlepših mest na svetu – Ljubljani – je Bratovševa ploščad (BP).« Žal lahko ugotovimo, da ploščad propada, ker ne znamo zbrati potrebnih sredstev za njeno nemoteno delovanje.

V reviji *Urbani izziv, strokovna izdaja* iz leta 2017 v rubriki Razmišljanja je v sklepnem delu besedila navedeno: »Kljub nekaterim dejavnostim pa do potrebnih popravil na objektu ni prišlo. Ni nam uspelo preprečiti škode, ki nastaja predvsem zaradi zamakanja.« V prispevku so prikazane fotografije poškodb in te so danes še vidnejše.

Leta 2018 je gospa Martina Lipnik, u. d. i. a., s prakso iz načrtovanja objektov in prostorskega načrtovanja in upravno prakso v reviji *Urbani izziv, strokovna izdaja* v rubriki Razmišljanja komentirala moj prispevek in končala, kot sledi: »Naša dolžnost v imenu ,trajnostnega urbanega prostorskega razvoja' bi bila, da te soseske ohranimo v polni meri v funkcijah in lastništvu, kot so jih zasnovali načrtovalci in potem ustrezno strokovno zgradili izvajalci. To lahko dosežemo edino tako, da javne politične skupnosti prevzamejo skrb za takrat načrtovane in z zazidalnimi načrti

zagotovljene javne površine v okviru svojih javnih služb (ali s koncesijskimi dogovori).«

Žal moramo ugotoviti, da vsa dosedanja dogajanja niso privedla do pozitivnega rezultata. Ploščad propada naprej, glede na odmik od njenega nastanka vse intenzivneje. Pri tem pa lahko pogledamo še nekatera dogajanja, ki s ploščadjo in njenim vzdrževanjem oziroma propadanjem niso neposredno povezana. V celoti gre za korektnost, skladnost in etičnost poslovanja.

Povrnimo se nekoliko nazaj. Investitor objekta je bilo gradbeno podjetje IMOS, ki je pozneje objekt predalo Mestni občini Ljubljana (MOL). Tako je danes zemljiškoknjižni lastnik celotne ploščadi MOL. Jasno je, da se vselej pojavi potreba po vzdrževanju, predvsem kadar se to nanaša na ravno streho, ki jo ima ploščad. Že dolgo potekajo tudi pogovori o tem. Po zgoraj navedeni namembnosti ploščadi imata pri teh glavno vlogo MOL, ki zastopa področje javnih površin in mestne komunale, in Četrtna skupnost Posavje (ČSP), v kateri je ploščad, kot predstavnik etažnih lastnikov stanovanj in poslovnih prostorov v okoliških objektih in lastnikov garažnih boksov. Pri iskanju rešitve, kako deliti stroške vzdrževanja in čedalje potrebnejše sanacije objekta, je bilo veliko predlogov. V končni fazi je obveljal dogovor, po katerem naj bi MOL prispeval 60 %, preostalih 40 % pa bi se razdelilo tako: 20 % na etažne lastnike stanovanj (teh je okoli 1200), 5 % na lastnike poslovnih prostorov in

15 % na lastnike garažnih boksov. Vse skupaj naj bi koordiniral ČSP.

Pri tem dogovoru se je zadeva ustavila. Danes se ocenjuje, da je za sanacijo celotne ploščadi potrebnih okrog 3 milijone evrov. MOL načrtuje in ponuja svoj delež s pripombo, da bo zagotovil svoj delež na račun javnih površin in komunalnih napeljav takoj, ko bodo drugi, to je etažni lastniki stanovanj in poslovnih prostorov in lastniki garažnih boksov, zagotovili svoj delež. Pri tem pa se dobro zaveda, da mu njegovega deleža ne bo treba prispevati, ker ČSP, ki je sicer njegova izpostava, brez sodelovanja MOL-a ni sposoben opraviti svoje zadolžitve. Glavni problem je v tem, da etažni lastniki prek svojih predstavnikov zavračajo vsako sodelovanje pri vzdrževanju oz. sanaciji ploščadi. Tu je treba dodati, da bi moral MOL kot zemljiškoknjižni lastnik ploščadi v skladu z zakonodajo dati sodišču svoj predlog za določitev funkcionalnega oziroma pripadajočega zemljišča okoliških objektov, česar ni storil. Če bi bilo določeno pripadajoče zemljišče za posamezne objekte, bi morali etažni lastniki pokriti svoj del stroškov. Naj pri tem postavim vprašanje o korektnosti poslovanja, ploščad pa propada naprej.

Druga zgodba se nanaša na postavko skladnost oziroma boljše neskladnost. Na Bratovševi ploščadi (BP) je na delu okoliških objektov na njihovi južni strani 46 teras s povprečno velikostjo 30 m². Stroški vzdrževanja, predvsem za rezervni sklad, se obračunavajo glede na kvadraturu stanovanja. Po veljavni

zakonodaji se kvadratura odprte terase v primerjavi s kvadraturu stanovanja obračunava korigirano s faktorjem 0,25.

Pred tremi leti pa se je eno od tedaj petih stanovanjskih podjetij, ki upravljajo objekte na BP, odločilo, da tega po predhodnih 40 letih ne bo več upoštevalo. Ob tem je vse stroške, ki se nanašajo na kvadraturu stanovanja, tako stanovanjsko površino kot površino odprte terase, izenačilo. Opisano spremembo naj bi povzelo po podatkih iz Zemljiške knjige.

Ob opisanem je bilo pri dveh identičnih stanovanjih z enako kvadraturu stanovanja in terase, ki mejita drugo na drugo, ugotovljeno, da se na račun kvadrature obračunavajo različni stroški. Omenjeni stanovanji sta v različnih blokih, ki mejita drug na drugega, vendar ju upravljata različni stanovanjski podjetji. Glede na informacijo, od kod razlika v obračunu, se je stanovalec z višjim stroški (razlika je odvisna predvsem od določitve višine rezervnega sklada, okrog 200 evrov na leto) obrnil na Zemljiško knjigo z vprašanjem, zakaj ta razlika. Dobil je pojasnilo, da jim te podatke pošilja Geodetska uprava in naj se obrne nanje. Pri Geodetski upravi pa so pojasnili, da o tem odloča Zemljiška knjiga. Pred dnevi je začel veljati nov stanovanjski zakon, ki bo morda prinesel kakšno spremembo in večjo jasnost. Ali ga bomo upoštevali?

Za tretjo zgodbo o ploščadi, ki se nanaša na ravnanje Okrajnega sodišča v Ljubljani, se lahko tudi vprašamo, ali gre pri tem za etičnost ali bi bilo bolje uporabiti kateri drug izraz. Več kot štiri leta se vleče zgodba oziroma nepravdna zadeva, kakor jo imenuje sodišče.

Zadeva se nanaša na zahtevo enega od uporabnikov garažnega boksa, da se ta prostor, ki ga uporablja, zemljiškoknjižno prekvalificira. Res je stanje nekoliko zapleteno, ker je obravnavani prostor deloma pod stanovanjsko zgradbo ob ploščadi in deloma pod ploščadjo, ze-

mljiškoknjižno pa je vpisan pod zgradbo. Jasno je, da objekt, ki je zemljiškoknjižno že vpisan, ne more biti vpisan še enkrat in to drugam. Ali pač? Zakaj se je predlagatelj, kakor ga naziva sodišče, odločil za omenjeno nepravdno zadevo, drugim lastnikom garažnih boksov, ki jih sodišče imenuje nasprotni udeleženci, ni jasno.

Po moji oceni bi sodišče zadevo lahko končalo in moralo končati po skrajšanem postopku že v začetku. Vsekakor pa to ni bilo v interesu odvetniške pisarne, ki jo je najel predlagatelj. Vsa stvar se je začela širiti v nepomembne podrobnosti, pri katerih se je vedno pojavilo še kaj nepredvidenega in povečevalo število nasprotnih udeležencev. Ko je odvetnik predlagatelja zahteval pridobitev solastniške pravice za skupne prostore, je to nekatere lastnike garažnih boksov spodbudilo, da so se sicer na poziv sodišča odločili vključiti v nepravdno zadevo v strahu, da ne bi domiselni odvetnik lastništva skupnih prostorov izkoristil v korist predlagatelja.

Zadeva se vleče. Ko je bil na primer sklican ogled obravnavanih prostorov, številnim prisotnim, tako s strani sodišča kot nasprotnim udeležencem, ogled ni bil omogočen. Predlagatelj oziroma njegov odvetnik ni prinesel ključa za vstop v obravnavane prostore. Pri takih in podobnih dogajanjih se je od začetnih 27 nasprotnih udeležencev do danes število teh povečalo na 53. Tako sodišče pošilja dokaj obširno ponavljajočo se dokumentacijo v 53 izvodih. Koliko bi bilo tega nepotrebnega administriranja, če bi v nepravdno zadevo vstopili vsi lastniki garažnih boksov (445)? Naj ob tem dodam še to, da je bila želja nasprotnih udeležencev, da jih zastopa skupni predstavnik, to je stanovanjsko podjetje, ki upravlja garažne bokse. Zelena poenostavitve žal ni bila izvedena.

V Sloveniji imamo zakon, ki ureja vzpostavitev etažne lastnine in opredeljuje merila, po katerih se določa pripadajoče

zemljišče k objektom. Ali gre za interventni zakon in zato marsikaj ni rešeno, kot bi moralo biti? Ali zato postopki trajajo tako dolgo?

.....
 Andrej Ciuha, u. d. inž. elektr.
 Bratovševa ploščad 20, Ljubljana
 E-pošta: andi.ciuha@telemach.net

Alma ZAVODNIK LAMOVŠEK

Prostorske razprave – sistemski pogled na spreminjanje prostorske zakonodaje

V nizu »prostorskih razprav« je Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije 17. junija 2021 organiziralo prvo okroglo mizo *Sistemski pogled na spreminjanje prostorske zakonodaje*. Njen moderator je bil mag. Miran Gajšek, vabljeni razpravljavci pa Georgi Bangiev z Ministrstva za okolje in prostor, Rajko Sterguljc, URBIS d. o. o., dr. Igor Bizjak z Urbanističnega inštituta Republike Slovenije, Janez Ziherl z Mestne občine Kranj in Alenka Korenjak, ProstoRož. Na podlagi konstruktivne razprave so bili oblikovani skupni sklepi, ki jih je društvo poslalo Andreju Vizjaku, ministru za okolje in prostor, ključnim odločevalcem in širši javnosti. V nadaljevanju je v celoti objavljeno besedilo pisma.

Spoštovani g. Vizjak, minister za okolje in prostor!

Zakonodajna ureditev prostorskega planiranja Slovenije doživlja od leta 2002 pogoste sistemske spremembe (na 3–5 let), pri čemer ugotavljamo, da se stanje v prostoru ne izboljšuje. To potrjujejo tudi poročila o prostorskem razvoju (MOP 2001, 2016) in pozivi stroke k odgovornemu ravnanju s prostorom (Odgovorno do prostora, 2010).

V Društvu urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije smo se odločili, da odpremo širšo strokovno razpravo, o (ne)potrebnosti stalnega spreminjanja prostorske zakonodaje. Trenutno stanje in prepričanje v družbi sta, da prostorska zakonodaja ni ustrezna, vendar obenem ugotavljamo, da nikoli ni jasno analizirano in nato definirano, kaj je narobe.

Pripravljavec zakona je v Predlogu novega Zakona o urejanju prostora (ZUreP-3) namreč napisal, da se ta sprejema zaradi odzivov strokovne in splošne javnosti na nekatere rešitve, ki so bile uveljavljene z ZUreP-2. Iz predlaganih popravkov pa je razvidno, da so nove rešitve bolj kot ne namenjene le nujnim popravkom zakonodaje, ki prav tako niso preverjeni ter bodo lahko vodili ponovno v nove težave in popravke. Zato menimo, da je treba k spremembam zakona o urejanju prostora pristopiti bolj sistematično in celovito.

S tem namenom smo v četrtek, 17. junija 2021, izvedli okroglo mizo *Sistemski pogled na spreminjanje prostorske zakonodaje*. Za razpravo smo vnaprej pripravili **izhodišča**, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

Potreba po novih sistemskih rešitvah je stalno in močno prisotna, kaže pa se predvsem v:

- stalnem spreminjanju uporabljenih izrazov (planiranje/načrtovanje, trajnostno/vzdržno, stavbna/gradbena parcela ipd.),
- spreminjanju vloge in pomena prostorskih aktov (predvsem na regionalni ravni),
- uvajanju novih odlokov (predvsem v ZUreP-2, 2017),
- menjavanju njihove vloge in pomena v sistemu prostorskega planiranja (strateški/izvedbeni prostorski akti).

Ugotavljamo, da so spremembe prostorske zakonodaje praviloma pripravljene:

- brez poglobljene ocene izvajanja obstoječih zakonodajnih rešitev (zaradi njihovega pogostega spreminjanja se niti ne morejo uveljaviti, ko že pride do novih sprememb);

- brez jasnih ciljev za učinkovitejši sistem urejanja prostora;
- brez horizontalnega sodelovanja med sektorji, s čimer bi zagotovili večjo stopnjo usklajenosti med razvojnimi in varstvenimi potrebami;
- s prevelikim razhajanjem med državno upravo in lokalno samoupravo brez vmesne regionalne ravni odločanja in sprejemanja odgovornosti;
- s šibkim vključevanjem stroke in minimalnim vključevanjem širše javnosti;
- v odsotnosti načrta izvajanja zakonskih določb (šibek nadzor nad izvajanjem posegov v prostor, nedelovanje inšpekcijskih služb).

Nenazadnje pa ugotavljamo tudi premajhno skrb za izobraževanje kadrov in raziskovalno dejavnost na področju urejanja prostora, s čimer se siromašijo strokovne službe in hkrati povečuje njihova vse večja politična odvisnost.

Na podlagi široke razprave na okrogli mizi, ki se je je udeležilo 59 razpravljavcev, smo sprejeli te **sklepe**:

1. Razmere v urejanju prostora so vse bolj kritične in potrebne korenitih sprememb, saj se kljub naporom zakonodajalca ter vse hitrejšim spremembam in poskusom prilagajanja prostorske zakonodaje na nove razmere stanje ne izboljšuje. Hitrim spremembam ne sledijo podzakonski akti, ki zaostajajo tudi za več let, kar spet ustvarja zmedo pri izvajanju zakonskih določil. Zato strokovna javnost ponovno poziva k sistemskemu pristopu pri ureditvi urejanja prostora, ki bo zajela celovito zakonodajo, ne samo krovnih zakonov, ampak tudi podrejene akte.
2. Stroka od pripravljavca zakonodaje zahteva široko in vsebinsko poglobljeno javno razpravo o spremembah prostorske zakonodaje. Spremembe morajo biti premišljene in morajo nujno temeljiti na izvedeni oceni izvajanja obstoječih zakonodajnih rešitev ter resnih študijah in analizah stanja trendov v prostoru, ki bodo jasno pokazale neželena stanja v prostoru in sistemu urejanja prostora ter s tem omogočile oblikovanje jasnih ciljev sprememb prostorske zakonodaje. Predlagane zakonske rešitve je treba pred implementacijo v zakon preveriti na testnih/pilotnih primerih (npr. regionalni prostorski plan, ureditveno območje naselij, odlok o oblikovni podobi naselij ...).
3. Stroka prav tako zahteva svojo vključitev v proces priprave sprememb zakonskih rešitev kot enakovrednega partnerja tako na konceptualni ravni kot pri pripravi podrobnih rešitev. Še več, v delovno skupino za pripravo prostorske zakonodaje se morata vključiti predstavnik stroke in širše javnosti. Tako delo je treba tudi plačati, s čimer pripravljavec zakonodaje prizna temu delu tudi veljavo. Hkrati je na sistemski ravni treba preprečiti vpliv posameznih interesnih skupin, ki pogosto vplivajo na spremembe zakonodaje na netransparenten način in v škodo javnih interesov.
4. Strategija prostorskega razvoja Slovenije in Prostorski red Slovenije morata biti ustrezno povezana z drugimi strateškimi razvojnimi dokumenti države ter biti podlaga za uspešno spopadanje z izzivi starajoče se družbe, podnebnih sprememb, potencialnih naravnih nesreč (med katere spada tudi pandemija) in s tem povezanimi investicijami o spoštovanju mednarodno sprejetih zavez.
5. Za učinkovito usklajevanje interesov v prostoru in nadzor nad izvajanjem prostorske zakonodaje je treba zagotoviti priporočila in usmeritve ministrstva, pristojnega za okolje in prostor, ki bodo vodili k jasnemu in enotnemu razumevanju zakonskih

določb. Predlaga se ustanovitev vladne/nadsektorske službe (agencije) in skupne občinske uprave (npr. na regionalni ravni ali za območja 58 upravnih enot).

6. Razmer v prostoru ne bo uredila le dobra prostorska zakonodaja, temveč tudi skrb za izobraževanje kadrov in raziskovalno dejavnost na področju urejanja prostora, ob hkratnem zagotavljanju in spodbujanju interdisciplinarnega sodelovanja med strokami in nediskriminatorni ureditvi pogojev za pridobitev licence pooblaščenega prostorskega načrtovalca. Hkrati pozdravljamo odločitev, da se licenca pooblaščenega prostorskega načrtovalca vrne vsem, ki jim je bila za odvzeta z ZUreP- 2.
7. Pomembno je tudi izobraževanje splošne populacije in vključevanje javnosti v transparentne postopke odločanja o prostorskem razvoju.

Na podlagi predstavljenih sklepov okrogle mize pozivamo vse pristojne institucije, naj spremembe prostorske zakonodaje vodijo premišljeno, s predhodno analizo sedanje zakonodaje in stanja v prostoru ter s kar najširšim vključevanjem strokovne javnosti in drugih.

S spoštovanjem
Alma Zavodnik Lamovšek,
predsednica DUPPS

V vednost:

- Vladi Republike Slovenije,
- Državnemu zboru RS,
- Državnemu svetu RS,
- Direktoratu za prostor, graditev in stanovanja MOP,
- nosilcem urejanja prostora po ZUreP-2,
- Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije,
- Inženirski zbornici Slovenije,
- Združenju mestnih občin Slovenije,
- Skupnosti občin Slovenije,
- Združenju občin Slovenije,
- regionalnim razvojnim agencijam,
- Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani,
- Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani,
- Centru za prostorsko sociologijo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani,
- Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani,
- Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani,
- Univerzi na Primorskem,
- Fakulteti za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru,
- Društvu arhitektov Ljubljane,
- Društvu krajinskih arhitektov Slovenije,
- Društvu vodarjev Slovenije,
- Zvezi geografov Slovenije,
- Zvezi geodetov Slovenije,
- Slovenski tiskovni agenciji.

Dr. Alma Zavodnik Lamovšek, predsednica
Društva urbanistov in prostorskih planerjev
Slovenije

Društvo urbanistov in prostorskih planerjev
Slovenije, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: drustvo.dupps1@gmail.com

Alma ZAVODNIK LAMOVŠEK

32. Sedlarjevo srečanje urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije

Ljubljana, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani, 17. september 2020

V petek, 17. septembra 2021, je Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani uspešno izvedlo že 32. Sedlarjevo srečanje z naslovom **Urbanistično načrtovanje skozi prizmo pandemije – izzivi in predlogi**.

Letos tako kot lani Sedlarjevo srečanje ni potekalo v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani, temveč na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Potek in lokacijo srečanja je tako že drugič krojila pandemija covid-19. Dogodek smo izvedli hibridno, tako da so udeleženci lahko bili prisotni v živo ali na daljavo. Epidemiološke razmere so sicer omogočale izvedbo dogodka v celoti v živo.

Tema letošnjega srečanja je bila pandemija covid-19 in njeni vplivi na urejanje prostora ter vloga stroke pri tem. V Sloveniji se prav tako nismo mogli izogniti kratkoročnim učinkom pandemije, za katere pa že vemo, da bodo na srednji in dolgi rok lahko imeli ogrožajoče vplive na blaginjo in kakovost življenja. V Društvu urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije želimo skupaj s prostorskimi in urbanističnimi načrtovalci prispevati k izvajanju ciljev trajnostnega prostorskega razvoja za bolj zeleno in odpornejšo Slovenijo in Evropo, ki bo temeljil na strokovnih podlagah in odločitvah. Le tako lahko ustvarjamo prožnejše urbane sisteme in kakovostnejše urbano-ruralne odnose v širših funkcionalnih urbanih območjih, ki bodo tudi s pomočjo prostorskega načrtovanja pripomogli k boljšemu okrevanju po trenutni pandemiji in boljši pripravljenosti na prihodnje izzive, ki

Slika 1: Uvodni pozdrav predsednice Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije (foto: Pavel Lipovšek)

Slika 2: Uvodni nagovor Georgija Bangieva, direktorja Direktorata za prostor, graditev in stanovanja (foto: Pavel Lipovšek)

do zdaj še niso znani. S tem sledimo evropski zvezi prostorskih načrtovalcev (ECTP-CEU)^[1], ki je sprejela deklaracijo za vključujočo in pravično prihodnost po pandemiji za vse^[2], ki poskuša izkoristiti in mobilizirati ustvarjalno moč prostorskih in urbanističnih načr-

tovalcev pri reševanju aktualne socialne in gospodarske krize. Pandemija je namreč še okrepila neenakosti in razlike ter razkrila krhkost evropskih družb.

15 razpravljavcev je letošnjo temo obravnavalo v okviru aktualnih prostor-

skih in urbanističnih vprašanj, ki so se odprla že ob prvem, še bolj pa ob drugem valu pandemije. Prispevki so obravnavali teme z vidika trenutnih okoliščin, vplivov prvega in drugega vala na kakovost bivanja ter prostorski razvoj urbanega (in podeželskega) prostora. Razpravljavci so razmišljali o prihodnji prostorski organizaciji (razmeščanje in izvajanje) dejavnosti v prostoru in odpirali vprašanja o vplivih pandemije na prihodnji prostorski razvoj. Uvodni referat je predstavila gostja Kerri Farnsworth iz Združenega kraljestva, ki je delila svoja razmišljanja o posledicah pandemije covid-19 na prostorski razvoj ter predlagala številne že obstoječe in nove urbanistične ukrepe za prilagoditev na nove razmere.

Med gosti so pozdravne nagovore pripravili še Georgi Bangiev, generalni direktor Direktorata za prostor, graditev in stanovanja pri Ministrstvu za okolje in prostor, mag. Miran Gajšek, vodja Oddelka za urejanje prostora Mestne občine Ljubljana, in dr. Igor Bizjak, direktor Urbanističnega inštituta Republike Slovenije, pod pokroviteljstvom katerega izhaja zbornik člankov s Sedlarjevega srečanja.

Dogodek je bil uspešen zaradi dobrih prispevkov in številnega občinstva. Udeležilo se ga je natanko 100 udeležencev, od tega nekaj več kot 50 v dvorani, preostali pa prek povezave Zoom. Na koncu smo oblikovali tudi sklepe 32. Sedlarjevega srečanja. Objavljeni so na spletni strani DUPPS^[3] skupaj z vsemi prispevki in slikovnim gradivom.

.....
Dr. Alma Zavodnik Lamovšek, predsednica Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije

Društvo urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: drustvo.dupps1@gmail.com

Slika 3: Udeleženci 32. Sedlarjevega srečanja v dvorani (foto: Pavel Lipovšek)

Slika 4: Udeleženci 32. Sedlarjevega srečanja med sproščenim pogovorom po uradnem zaključku dogodka (foto: Pavel Lipovšek)

Opombe

[1] Spletna stran: <http://www.ectp-ceu.eu/index.php/en/>.

[2] Spletna stran: <http://www.ectp-ceu.eu/index.php/en/publications-8/manifesto-2>.

[3] Spletna stran: <http://www.dupps.si>.

Terminološki kotiček

Mihelič, B., Humar, M., in Nikšič, M. (ur.) (2015): *Urbanistični terminološki slovar*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Založba ZRC SAZU.

območje poslovnih dejavnosti -a -- -- s

območje, na katerem so skoncentrirani poslovni in trgovski objekti, navadno v predmestju, na dobro dostopni lokaciji

S: poslovná cóna

ang.: *business zone, business area*

območje gospodárskih dejavnosti -a -- -- s

zaključeno območje, namenjeno pretežno gospodarskim dejavnostim, npr. industriji, obrti, proizvodnji, storitvam, poslovnim dejavnostim, trgovini, gostinstvu

S: gospodárska cóna

ang.: *economic zone, enterprise zone, economic area*

tehnolóški párk -ega -a m

poslovno-proizvodno območje v bližini izobraževalno in znanstvenoraziskovalno uspešnih ustanov, ki ima ustrezno infrastrukturo za delovanje raziskovalnih in razvojnih podjetij

S: téhnopólis

ang.: *technological park*

deagrarázácija -e ž

zmanjševanje vloge kmetijstva in preusmerjanje v nekmetijske dejavnosti, npr. industrijo, storitve, kar se odraža tudi v načinu življenja in podobi podeželja, npr. izginjanje kmetijskih objektov

PRIM.: deruralizácija

ang.: *deagrarisation*

kmetijsko zemljíšče -ega -a s

zemljíšče, primerno za pridelovanje kulturnih rastlin in/ali rejo domačih živali

S: kmetijska površina

ang.: *agricultural land*

kmetijsko gospodarstvo -ega -a s

enotno vodena gospodarsko in organizacijsko zaokrožena enota s kmetijskimi zemljíšči, gozdovi, objekti, opremo in delovno silo, ki se ukvarja s kmetijsko dejavnostjo

ang.: *agricultural holding, homestead*

zemljíška polítika -e -e ž

politika javnega sektorja na trgu zemljíšč, ki določa načela, cilje, ukrepe in instrumente za upravljanje in gospodarjenje z zemljíšči, usmerjanje poselitve, rasti in razvoja mest, npr. mestna, občinska, lokalna zemljíška politika

ang.: *land policy*

dostópnost -i ž

1. dosegljivost neke lokacije, merjena v dolžinskih ali časovnih enotah, npr. postaj javnega prometa, šol, zdravstvenih ustanov

ang.: *accessibility*

2. dosegljivost neke lokacije glede na prometno sredstvo, npr. z javnim prevozom

ang.: *accessibility*

3. prilagojenost prostora različnim uporabnikom, npr. otrokom, starejšim, funkcionalno oviranim osebam

ang.: *accessibility*

4. dosegljivost različnih dejavnosti in storitev, npr. izobraževanja, dela, stanovanj, informacij, interneta

ang.: *accessibility*

funkcionálno ovírana oséba -- -e -e ž

oseba, ki zaradi trajne telesne okvare, bolezni, začasne poškodbe ali duševne motnje potrebuje prilagojene razmere za prebivanje ali delovanje

ang.: *disabled person*

objékt v jávni rábi -a -- -- m

po Zakonu o graditvi objektov, 2004 objekt, ki je pod enakimi pogoji namenjen vsem, npr. gledališče, banka

S: jávni objékt

ang.: *public building*

oskrbováno stanováanje -ega -a s

stanovanje, namenjeno zlasti starejšim, ki sami ne morejo več v celoti skrbeti zase, lahko pa živijo razmeroma samostojno z večjo ali manjšo pomočjo strokovnega osebja

ang.: *sheltered flat*

sanacija -e ž

1. izvajanje gradbenih ali drugih del na objektu, s katerimi se izboljšujejo njegove konstrukcijske, tehnične, bivalne, arhitekturne kvalitete

ang.: *renewal, restoration*

2. prenova grajene strukture mestnega predela, ki vključuje prenovo zgodovinskih stavb in zunanjih prostorov, modernizacijo in izboljšanje infrastrukture ob upoštevanju varstvenih zahtev

ang.: *urban rehabilitation, redevelopment*

3. izvajanje del za izboljšanje poškodovanega zemljišča

ang.: *land sanitation*

trajnostni prostorski razvòj -ega -ega -òja m

zagotavljanje take rabe prostora in prostorskih ureditev, ki ob varovanju okolja, ohranjanju narave in trajnostni rabi naravnih dobrin, ohranjanju kulturne dediščine in drugih kakovosti naravnega in bivalnega okolja omogoča zadovoljitev potreb sedanje generacije brez ogrožanja prihodnjih generacij

ang.: *sustainable spatial development*

zelèna površina -e -e ž

z vegetacijo porasel prostor v mestu ali naselju, npr. park, vrt, zelenica

S: zelèni pròstor

ang.: *green space*

jávna zelèna površina -e -e -e ž

zelena površina v javni ali zasebni lasti, pod enakimi pogoji namenjena in dostopna vsem, npr. zelenica, parkovni gozd, obrežje

S: javno dostòpna zelèna površina

ang.: *public green space*

zelèni sistém -ega -a m

funkcionalno in ekološko povezane naravne, polnaravne in ustvarjene zelene površine določenega območja, ki tvorijo smiselno in razpoznavno prostorsko celoto za zagotavljanje kakovostnega življenjskega okolja za ljudi, živali in rastline

S: sistém zelènih površin

ang.: *green system, green network*

rekreacijsko obmòčje -ega -a s

javno dostopno območje z izrazitimi krajinskimi značilnostmi in ambientalno kakovostjo, brez večjih grajenih objektov in ureditev, pretežno namenjeno rekreaciji in preživljanju prostega časa

S: rekreacijska cóna

ang.: *recreation zone, recreation area*

turístično središče -ega -a s

turistično naselje s številnimi objekti, napravami in storitvami za potrebe turizma

ang.: *tourist centre*

méstno središče -ega -a s

1. gosto zazidan osrednji, navadno najstarejši del mesta z veliko koncentracijo upravnih, poslovnih, trgovskih in terciarnih dejavnosti

S: cénter mésta, méstno jédro

PRIM.: naselbínsko jédro, nótranje mésto

ang.: *urban centre*

2. v hierarhiji naselij naselje z mestnim značajem in praviloma osrednjo vlogo

ang.: *urban centre*

pámetno mésto -ega -a s

mesto, v katerem se za izboljšanje in dvig kvalitete življenja uporabljajo visoke tehnologije

ang.: *smart city*

stanovánjska soséska -e -e ž

zaključena urbanistična stanovanjska enota, ločena od hitrega motornega prometa, opremljena z infrastrukturo, prilagojeno dnevnim potrebam prebivalcev

ang.: *neighbourhood unit, housing estate*

méšana rába prostóra -e -e -- ž

raba prostora za različne dejavnosti zaradi zagotavljanja njegove vitalnosti in privlačnosti, npr. za poslovne, stanovanjske, osrednje, prostočasne dejavnosti

PRIM.: coníranje

ang.: *mixed use*

suburbija^[1] -e ž

prva stanovanjska območja nizke gradnje na obrobju mest in podeželju, ki so se gradila zaradi razvoja prometne infrastrukture (železnica, tramvaj) in so omogočala umik iz onesnaženih industrijskih mest v naravno okolje, z razširjeno uporabo osebnih avtomobilov pa se je gradnja samostojnih hiš z vrtom individualizirala, povečala in postala vseprisotna. Danes je suburbija vsaj s cestno infrastrukturo opremljen prostor, v katerem prevladujejo prostostoječe hiše z vrtovi, v objektih in na parcelah pa se hitro povečujejo potrebe po najrazličnejši rabi prostora (centralne, poslovne in športno-rekreativne dejavnosti itd.).

ang.: *suburbia*

suburbanizacija -e ž

proces razseljevanja prebivalstva in dejavnosti iz mesta ali iz strnjeno zazidanega mestnega območja na mestno obrobje ali v okolico mesta, kar povzroča prostorsko, družbeno in gospodarsko preobrazbo mestnega obrobja in primestnih naselij, večjo dnevno selitev

S: urbána razpršitev

PRIM.: dezurbanizacija, reurbanizacija, stôpnja urbanizacije, urbanizacija

ang.: *suburbanisation*

urbána decentralizacija -e -e ž

razselitev dejavnosti, ustanov in prebivalstva iz enega v več središč

PRIM.: policéntrični razvòj

ang.: *urban decentralisation*

ang.: *urban sprawl, suburbanisation*

predméstje -a s

del mesta, ki leži zunaj mestnega središča ali na mestnem robu, navadno z nižjo gostoto zazidave

PRIM.: obméstje

ang.: *suburb*

méstno obróbjje -ega -a s

območje okrog mesta na prehodu v podeželsko okolico

S: obméstje, priméstje

PRIM.: nótranje mésto

ang.: *city edge, urban edge, city fringe, urban fringe*

urbana reciklaža^[2] -e -e ž

urbanistični pristop, ki prilagodi obstoječe fizične in funkcionalne strukture mesta sodobnim zahtevam tako, da se s kar najmanjšim vložkom energije in surovin v gradbenem postopku predelajo oziroma izboljšajo za nov namen oziroma uporabo.

ang.: *urban recycle*

regionalno mesto^[3] -ega -a s

kombinacija razvoja osrednjega strnjenege mestnega modela in decentralizirane zgojitve na suburbaniziranih območjih (vezane predvsem na javni promet) z zgostitvenimi središči, povezanimi v policentrično mrežo. Poudarjena je tudi hierarhija posameznih naselij oziroma središč, ki je potrebna glede na celotno organizacijo in pomen posameznega naselja v regiji.

ang.: *regional city*

Opombe

^[1] Definicija je povzeta po članku Lobnik, U., objavljenem v tej številki revije.

^[2] Definicija je povzeta po članku Červek, J., in Fikfak, A., objavljenem v tej številki revije.

^[3] Definicija je povzeta po članku Šašek Divjak, M., objavljenem v tej številki revije.

PRIPRAVA OGLASOV za strokovno izdajo revije *Urbani izziv*

Osnovni tehnični podatki

Oblikovani oglasi morajo biti pripravljene v enem od naslednjih formatov:

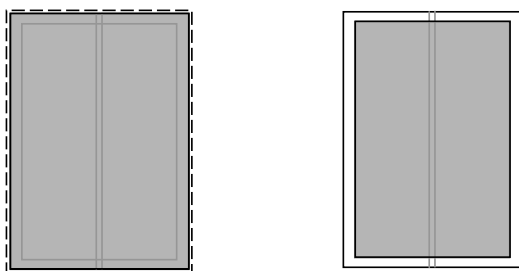
- TIFF,
- PDF/AI (fonti besedil morajo biti pretvorjeni v krivulje).

Resolucija gradiva mora biti visoka, najmanj 300 dpi. Gradivo mora biti pripravljeno v črno-beli tehniki.

Velikosti in cene oglasov

Oglasi so lahko pripravljene za objavo v živi rob ali znotraj paginacije. Pri pripravi oglasa za objavo v živi rob je treba na vseh straneh dodati 3 mm za porezavo, upoštevati pa je treba tudi vezavo revije, zato mora biti odmik besedila vsaj 10 mm od levega roba. Vse objavljene cene oglasov vključujejo DDV in veljajo za objavo znotraj revije, v rubriki, namenjeni za oglaševanje. Cena objave oglasa med prispevki, torej zunaj posebne rubrike za oglaševanje, je višja za 100 %.

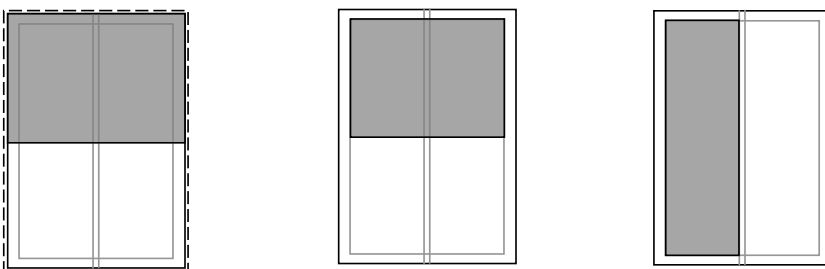
CELOSTRANSKI OGLAS

Velikost:
210 x 297 mm *ali* 170 x 240 mm

Cena: 150 €

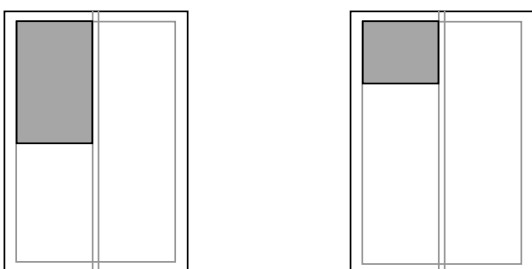
POLSTRANSKI OGLAS

Velikost:
210 x 148 mm *ali* 170 x 120 mm
ali 81 x 240 mm

Cena: 100 €

MANJŠI OGLAS

Velikost:
81 x 120 mm *ali* 81 x 60 mm

Cena: 50 €

Ustrezno pripravljene oglasi morajo biti poslani na elektronski naslov urbani.izziv-strokovni@uirsi.si Naročilnice za objavo oglasov morajo biti poslane po elektronski ali navadni pošti na naslov uredništva: Urbanistični inštitut Republike Slovenije, *Urbani izziv* – uredništvo strokovne izdaje, Trnovski pristan 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija.

Urbanistični inštitut Republike Slovenije

Urbanistični inštitut Republike Slovenije (UIRS) je osrednja slovenska znanstvenoraziskovalna ustanova na področju načrtovanja prostora. Ustanovljen je bila leta 1955, kot javni raziskovalni zavod pa deluje od leta 1993.

Pri UIRS je stalno zaposlenih okoli 30 raziskovalcev, ki sestavljajo interdisciplinarno skupino strokovnjakov različnih znanstvenih ved in disciplin, kot so arhitektura, krajinska arhitektura, geografija, geodezija, sociologija, ekonomija, umetnostna zgodovina itd.

UIRS izvaja znanstvenoraziskovalne in razvojne projekte na mednarodni, državni, regionalni in lokalni ravni, rezultate raziskovanja pa prenaša neposredno v načrtovalsko prakso.

RAZISKOVANJE

- prostorsko, urbanistično, krajinsko načrtovanje in oblikovanje
- urbana prenova
- upravljanje urbanih območij
- varstvo naravne in kulturne dediščine
- varstvo okolja
- stanovanja
- promet
- demografija
- prostorska informatika

INFORMACIJE

tajništvo: +386 (0)1 420 13 10, e-naslov: info@uirs.si
knjižnica: +386 (0)1 420 13 31, e-naslov: knjiznica@uirs.si
založništvo: +386 (0)1 420 13 38, e-naslov: urbani.izziv@uirs.si
predavanja: +386 (0)1 420 13 44, e-naslov: predavanja@uirs.si

IZOBRAŽEVANJE

- dodiplomsko in podiplomsko izobraževanje
- mednarodne izmenjave, konference, simpoziji, posveti, predavanja, razstave

KNJIŽNICA IN INDOK CENTER

ZALOŽNIŠTVO

- revija *Urbani izziv*
- znanstvene in strokovne publikacije

Urbanistični inštitut
Republike Slovenije
Urban Planning Institute
of the Republic of Slovenia
Trnovski pristan 2
p.p. 4717
SI-1127 Ljubljana
Slovenija
t: +386 (0)1 420 1300
f: +386 (0)1 420 1330
<http://www.uirs.si>